Ülo ja Toivo Tootsen

Maa ja mere peal

N
W
O
S

A-30634

ÜLO JA TOIVO TOOTSEN

Maa ja mere peal

35 000 kilomeetrit mööda riigipiiri

KIRJASTUS «EESTI RAAMAT» · TALLINN 1970

91R
T66

Kunstiliselt kujundanud T. Aru

2
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
76896

Ja veel on elu tore sellepärast,
et saab rännata.

PRŽEVALSKI

SISSEJUHATUS

Selle võivad need, kes ise tihti reisimas käivad, rahumeeli lugemata jätta — kõigega, millest siin juttu, on nad juba tuttavad. Ka need, kes rändama ei kavatse minna, võivad lugemist alustada järgmisest peatükist.

Sissejuhatuse kirjutamist püüame aga õigustada sellega, et potentsiaalsed reisimehed, s. o. need inimesed, kes hulgalistest rahvamatkadest maitse suhu on saanud ning kaugemaid kohti näha himustavad, võivad siit enda tarvis võib-olla mõne kasuliku tarkuseiva leida.

Nii et hakkame siis koos kohvrit pakkima. Ah jaa, selleks peab kõigepealt kohver olema. See ei tohiks olla liiga väike, sest siis ei mahu sinna midagi sisse, ega ka liiga suur, sest tassida tuleb teda eelkõige ikka endal. Ta peab olema piisavalt tugev, et öö otsa temal jaama ooteruumis istuda, ning piisavalt pehme, et ta vaguni kolmandalt riiulilt alla kukkudes (sest kindlasti usub mõni leidvat seal ruumi magamiseks) kolinat ei tekitaks. Ka ei pruugi kohver olla kallis ja ilus, sest alati pole ta enda hoole all; liiga odav kohver võib aga alati üllatada sellega, et viskab näiteks trammipeatuses kaane pealt või jätab mõnel sillal pihku ainult sanga. Meie saime oma kohvrid ETKVL reklaamivalitsuselt reklaami tegemise eesmärgil, aga need kõlbasid suurepäraselt ka kandmiseks.

Ühesõnaga — kohver olgu igaks juhuks juba varakult valmis, sest iial ei või teada, millal või kus sind reisilemineku mõte võib tabada. See võib juhtuda kinos või kohvikus, trammis või trollibussis, raamatupoes või raudteejaamas. Meid tabas ta Valdeku tänava saunas ja siitpeale hoidis reisipisik meid kindlalt oma võimuses. Sealsamas saunalaval valmis esialgne sõiduplaan — ümber Nõukogude Liidu. Viibida ühe reisi jooksul liivakõrbes ja jääväljade vahel, Belovežje põlismetsas ja Ussuuri taigas — mis võiks olla ahvatlevam! Paari järgmise leiliviskamise jooksul sai mõte veelgi selgemaks: mitte ainult loodus, vaid ka inimesed! Vanad ja uued linnad, vanad ja uued hiiglased, komsomoli noorpõlve ja täismehe kätetöö. Õige, me teeme selle reisi ju komsomoli poolsajandi juubeliaastal!

Marsruudi edasiseks täpsustamiseks tuli kulutada 14 kopikat — ostsime keskmise suurusega NSV Liidu kaardi. Seega olid põhilised ette-

valmistused võrdlemisi kiiresti ja odavalt tehtud. Edasine täpsustamine ning muud reisiga seotud asjaajamised võtsid pisut rohkem aega, täpsemalt öeldes aasta.

Ajakirjaniku reisimist võib mõneti võrrelda küti jahiretkega. Vahe on ainult selles, et pühapäevaküti kogenud kaasa ei pane potti kunagi enne tulele, kui jahisaak juba kindlalt kodus on; toimetuste katlad keevad aga vahetpidamata ning aina ootavad, millal neisse mõni priskem või ka pisut kõhnem palake kukub. Sellest siis tuligi, et meie ettevalmistused olid hoopistükkis hoolikamad ja aeganõudvamad kui paariks päevaks metsa minekul... Kuude kaupa tuli läbi lapata kümneid raamatuid ja ajalehekaustu, et kohapeal ei kuluks kallist aega vastuse leidmiseks küsimusele «Kuhu siin siis minna?». Tulemuseks oli, et saime endile kaaslaseks kolmanda reisiseltsilise — haruldaselt aruka, suurte teadmistega, kadestamisväärse mäluga; seltsilise, kes kõige tühisemast paigast võis pajatada üllatavaid lugusid. Reisi jooksul õppisime teda eriti hindama. Ta ei surunud end kunagi peale, aga tuletas end alati tagasihoidlikult meelde, ning andis oma mälestustega paljudele paikadele isemoodi võlu ja sära, otsekui valgusfilter objektiivi ees, mis hallistki taevast toob paistma päikest täis pilved. See seltsiline oli meie Faktoteek, mälumahuga üle poole tuhande teadmistekaardi. Tema kaasavõtmiseks tuli kohvris ruumi teha käterätiku, kahe paari sokkide ja kohvikarbi arvel.

Nii siis olimegi jõudnud kohvri pakkimiseni. Tagantjärele oskame teistele hüva nõu anda: kõik asjad, mida kavatsete kaasa võtta, jagage nelja võrdsesse hunnikusse. Kohvrisse pakkige see, mis on teile kõige ligemal (et poleks kaugelt küünitamist). Asjad, mis sealt üle jäävad ja kohvrisse ei mahu, jagage ära ülejäänud kolme hunniku vahel ning jätke koju. See on kõige targem, mida teha võite. Igal juhul pole me veel kordagi kohanud reisimeest, kellel kõik hädavajalik oleks kohvrisse mahtunud ja kõik tarbetu koju jäänud.

Meil endil oli kohvripakkimine võrratult lihtsam: sinna mahtus ainult ülivajalik osa meie asjadest — filmid, magnetofonilindid, varupatareid, pakike paberit ja paar pastapliiatsit. Nukralt tuletasime meelde, kui mitu õhtut me raiskasime ainuüksi sellele, et koostada nimekiri vajalikest riietest tulitavas Kesk-Aasias ja kaugel Jäämerel. Nüüd jäid nad ikkagi kodukappidesse kenasti lebama. Ette rutates peab ütlema, et sandaalid, pikad püksid, tuulepluusid ja baretid olid lausa universaalsed riietusesemed, mida kandsime nii kõrbes kui ka päris põhjas.

Nii. Nüüd jääb üle veel hoiukassast läbi minna ja pakk akreditiive rahakotti pista. Loomulikult pole see esimene käik siia. Kui sellest asutusest tahad midagi saada, siis pead siia kõigepealt tooma. Küll võib aga see visiit kergesti viimaseks jääda, sest kui hoiuraamatus on sissekanne «Jääk 0 rbl. 56 kop.», siis pole siia nagu enam eriti asja...

Uudishimulikum inimene üritaks nüüd piiluda meie rahatasku vahele, et kui palju üks selline sõit võiks küll maksma minna ning kust need rasked rahad võeti. Meil oli kaasas 700 rubla töisest tulust tekkinud sääste ja, tunnistame ausalt, 360 rubla mittetöiselt saadud raha. Mainitu oli sõbralik toetus ELKNÜ Keskkomiteelt ja Eesti Televisioonilt. Mõistlik inimene võib nüüd hüüatada, et heldene aeg, selle raha eest saaks ju kolmandiku «Zaporožetsist» või kooperatiivkorterist! Aga millal rännumehed enne mõistlikud on olnud?

Isevärki tunne on neil viimastel tundidel enne ärasõitu, kui kohvitassid on tühjaks joodud ja sõbrad diskreetselt lahkunud. Tohutu askelduste laviin, mis veel hommikulgi sind nii jäägitult haaras, on järsku lakanud. Kõik on korras; kohvrikaas kinni vajutatud ja ninarätik taskus. Samas aga ei suuda ikka nagu veel uskuda, et nüüd siis tõepoolest algab see pikk tee... Ja kui kunagi kaardil sai üsna kiirelt ning kõhklematult tõmmatud joon piki piiri läbi kõigi liiduvabariikide Vladivostokki ja sealt uljalt läbi Jaapani mere, Vaikse ookeani ja Põhja-Jäämere kodu poole, siis nüüd äkki ei julgenud enam uskuda, et need veed tõepoolest kunagi oma jalgade alt läbi voolavad.

Tormine oli too 7. mai õhtupoolik, kui me Balti jaamas rongile läksime. Nii külma mai algust pole Eestis vist palju aastaid olnud. Pisike heameel pesitses aga põues, sest meie tee viis otse lõunasse. Samas helises kõrvas aga ka mingi nukrusenoot — kulub mitu kuud, enne kui seda halli linna jälle näha saab...

Praegu on see kõik juba seljataga. Hea on jälle linna «tuttavaks käia», kui oled sellest mõni aeg eemal olnud. Neli ja pool kuud pole küll teab kui pikk aeg, aga kodulinna järele jõuad juba sellegi ajaga igatsust tundma hakata. Mõnus on siis tagasi tulles rõõmu tunda Lillepaviljonist ja vanalinna tänavatest, tõttavatest tallinlastest ja kangest kohvist. Kodust hõngu tunned selleski, kui näed väsimatuid Tallinna kaevureid usinalt tänavaid uuristamas — see kõik on ju nii tuttav!

Selja taga on üle 35 000 kilomeetri rännuteid, üle poolesaja linna ja tuhandete inimeste näod, teretutvused, töö, naeratused, pahandused... Sõbrad, kes sõpradeks jäävadki. Hakkavad tuhmuma esimesed muljed, detailid hakkavad kaduma ja raske oleks praegu kõike täpselt meelde tuletada, kui poleks fotosid ja magnetofonilinte. Kui tihti sai reisil kirutud seda mitme kilo raskust riistapuud, mis päevad läbi õlgu soonis, millel alatasa patareid tühjaks läksid ja mis siis pahatihti mõnegi vembu mängis! Nüüd aga, kuulates uuesti läbi linte, annab seesama magnetofon edasi rääkija täpsed sõnad ja mõtted, tuletab meelde ta hääle ja aitab meenutada kõiki üksikasju. Kenad kasuprotsendid saab isegi enne ärasõitu antud lubadusest — iga päev kiri kirjutada. Ligemale sada kirja moodustab omalaadse reisipäeviku.

Praegu on juba talv, ja oravapaar supleb mõnusalt kohevas lumes.

Väljas on talviselt hämar ja vaikne. Kas võib veel mõnusamat aega olla reisimälestuste heietamiseks! Või mida muud üle jääbki, kui parajasti uut reisi veel ei paista («Mis sa veel ei taha! Jälle pooleks aastaks hulkuma!»). Nii et käime siis veel kord need 35 000 kilomeetrit läbi, seekord kirjasõna ja piltide abil.

KA PIKK REIS ALGAB ESIMESTEST KILOMEETRITEST

Rong nõksatab liikuma ja nüüd on järsku igaühel saatjatest midagi kibekähku edasi anda või ütelda. Pisike Kersti lippab vaguni kõrval ja ulatab rahvariides nukuplika — las läheb ka reisima! Reet pistab pihku õnnerubla — puutumatuks tagavaraks. Lehvitavad käed ja lehvivad riided, sest tugev tuul on kasvanud nooreks tormiks.

Paari hetke pärast on nad kõik vaguniterea taha jäänud. Rongirattad laulavad suure sõidu esimesi takte. Liigume!

Astume sooja poolhämarasse vagunisse. Astume ellu, mis näib olevat lahutatud ajast ja ruumist — rongiellu. Kogu aeg on siin öö, sest pole vist olnud juhust, et vaguni ülemistel naridel või seljatoe najal ei norskaks mõni reisija, ja kogu aeg on siin päev, sest ikka on siin keegi, kes käsipõsakil aknast välja vahib, ajakirja sirvib või kaarte mängib. See on niisama kindel nagu seegi, et rongis on alati lõuna, sest ikka leidub vagunis keegi, kes isukalt süüa mugib. Uustulnukad lülituvad rongiellu tavaliselt neljanda tegevusega — oma reisivarustuse inventeerimisega, et siis juba järgmisest jaamast saata koju telegramm: «Saatke kiiresti järele...» Meie ei pruukinud seda teha: ainsa pilguga oli näha, et magnetofon ja fotoaparaadid on kaasas, kui aga midagi muud maha jäi, siis paras talle — nagunii oleks võimatu kas või paberilehte veel kohvrisse pista.

Esimest korda tõstsime oma kohvrid ja kotid maha Tartus — pidime siit kaasa saama laifilmiaparaadi. Ja esimest korda veetsime öö raudteejaama puhketoas. Kuna Tartu jaamas on needsinatsed ruumid kenasti ja hoolikalt ära peidetud, siis saime tulevikuks endale hea praktika nende ülesleidmise alal.

Pole vist mõtet hakata kirjeldama sõitu läbi varakevadise Eestimaa ja poole Lätimaa. Ka pühadeaegne Riia

jäägu sedapuhku puutumata: see linn on meie arvukate ekskursioonide igasuvine sihtkoht. Teeme parem peatuse Daugavpilsis.

Daugavpilsi tänavatel kõndides jääb mulje, nagu toimuks selles Läti linnakeses ülemaailmne tüdrukute kongress ning noormehed oleksid selleks ajaks köögitöödele või muudele toimetustele pagendatud. Õrnem sugu paistab olevat selle linna täielikult vallutanud. Nii jäägitult, et isegi koolieelikud ja vankrikestes siplevad beebid on kõik naissoost!

Naised lükkavad lapsevankrit, naised on poodides, naised bussides, trammid on täis naisi, kohvikutes istuvad naised... Mehi nägime siiski ka — kahes õllesabas.

Mõistatuse lahenduse leidsime paar tundi pärast linna saabumist. Sõitsime Daugavpilsi Leninliku Komsomoli nimelisse Kunstkiutehasesse. Siin töötab umbes 7000 naist ja mõnisada meest! Naisterikkuse allikas oli avastatud.

Faktoteek ei vaata naiste poolegi. Tema uurib tehast. Koputab seina, kratsib küünega värvi ja pomiseb enda ette:

«Mhmm... Ja-jaa... See peaks ju kõik tuliuus olema... Nojah, 20. jaanuaril 1959. aastal pandi nurgakivi, 31. aprillil 63. aastal saadi esimene kiud... 65. aastal hakkas tehase teine järk tööle... Uus jah, isegi värv on veel seina küljes kinni.»

See on küll püsti ime, et nendes tsehhides lagi pole alla varisenud ega krohvgi maha kukkunud: mürin, mida kümned tuhanded värtnad teevad, on kõrvu lukustav! Paarisaja meetri pikkused ja laiused ruumid on ridamisi täis masinaid, poole ja miljoneid lõngu. Inimesed tunduvad kaduvväikestena selles suures ruumis, tuhanded niidid peidavad neid oma õhulise kardina taha. Hiljem muutub see imepeenike niit teistes tehastes sukkadeks ja särkideks, kleitideks ja mantliteks. Kõik liiduvabariigid saavad sellest Baltimaade suurimast kunstkiuvabrikust toodangut.

Tehase sünnilugu sarnaneb sadade teiste viimaste aastakümnete ehituste omaga: kuulutati üleliiduliseks komsomoli löökehituseks, noori sõitis kohale kõigist liiduvabariikidest, ühtekokku 3000 inimest kahekümne neljast rahvusest. Osa ehitajatest käis vastavatel kursustel ja jäigi tehasesse tööle.

Kõige selle jutustamiseks ei kulu komsomolikomitee sekretäril Aleksei Viravskil kümmet minutitki.

«Minevikku meil ju õieti veel polegi. On olevik ja tulevik.»

«Milline on siis kommunistlike noorte olevik?»

«Töö. Õppimine. Kuna nädala lõpus on kaks vaba päeva, siis tuli ka meie komiteele rohkesti tööd juurde — see vaba aeg on tarvis huvitavaks muuta.

Meie noortele meeldib matkata. Otsustasime meeldiva ühendada kasuliku ja õpetlikuga ning teeme retki lahingukuulsuse radadel. Nende korraldamiseks moodustati isegi omaette staap, mida juhib Valentin Surmovitš. Vanast Dvinskist on ju nii palju lahinguid üle käinud! Praegu on juba koos nii palju materjali, et plaanitseme asutada oma rajooni lahingukuulsuse muuseumi.»

Mehised harrastused siin naissoo valduses olevas tehases!

Valentin Surmovitšist saame agara ja asjaliku saatja.

«Tahate, ma viin teid mehe juurde, kellele juba sõna otseses mõttes eluajal ausammas püstitati?»

Pisut imelik on juttu ajada mehega, kelle kohta on saadud kaks hukkumisteadet ja kes praegu on parima tervise juures...

Istume Daugavpilsi äärelinnas väikeses korteris. Peremees on lüheldane, elavate liigutustega. Aeg on ta pealae üsna paljaks kamminud.

Mõni aeg tagasi sai Vassili Ussovi — tema see mees ongi — ema sellise kirja:

«Lugupeetud Tatjana Vassiljevna! Teile kirjutavad Bogdanovski Keskkooli VII-a klassi pioneerid — punased jäljekütid. Uurisime välja nende inimeste nimed, kes langesid 1943. aastal meie koduküla vabaduse eest. Nende seas on ka Teie poeg. Tema nimi on kantud koos teiste omadega mälestussambale. Palun kirjutage meile temast lähemalt. Kui võimalik, saatke foto.

VII-a kl. punased jäljekütid.»

Küllap oli Bogdanovski koolis imestus suur, kui vastus tuli Vassili Ussovilt endalt! Ta jutustas üksikasjalikult lahingust ja sellest, kuidas ta seal tõepoolest peaaegu hukkuma pidi. Saime teada meiegi, kuidas tookord kõik juhtus.

... 10. september 1943. a. Bogdanovski all käis äge lahing. Vanemseersant Ussov oli tookord rühmakoman-

döri abi. Vaenlase kaitsest läbimurdmiseks olid siia koondatud võrdlemisi suured jõud. Lahing algas juba koidikul. Palju oli langenuid — fašistid püüdsid iga hinna eest oma positsioone säilitada. Äge suurtükituli ja pommitamine tegid haavatute päästmise peaaegu võimatuks. Õhtuks murti siiski vastase kaitsest läbi.

Selles lahingus sai haavata ka Vassili Ussov, 18-aastane sõjamees. Ta kaotas palju verd. Üheksateist ööpäeva lamas ta teadvusetult hospidalis. Arstide visadus päästis noormehe elu. Et ta emale eksikombel kaks surmateadet saadeti, sellest sai Vassili Ussov teada alles pärast sõja lõppu.

«Mis tunne teil siis oli, kui lugesite, et teie mälestuseks on kuskil ausammas püsti?»

«Mis tunne... Kõhe oli natuke... Aga jälle pisut meeldiv ka, et meid ei unustatud. Teised langesid ju tõesti seal...»

«Eks sõja ajal oli selliseid juhtumeid vist rohkesti?»

«Palju. Lahingumöllus pole sellised eksimised võimatud. Sellepärast paljud, kes said teate poja või mehe langemise kohta, ei kaotanud veel lootust neid näha. Mõned emad ja naised ootavad veel siiamaani...»

Praegu töötab Vassili Ussov tsiviilkaitse staabis.

Usin perenaine on vahepeal tee valmis saanud ja nüüd tuleb meil veel oma tubli tunnike külalisteks olla.

Õhtune Daugavpils on armas kodune linnake. Kõige hubasem on muidugi vana linnaosa — niipaljuke, kui seda sõdadest järele on jäänud. Autosid pole just eriti ohtrasti, ja et õhtuti paistab kogu linna elanikkond tänavatele tulevat, siis on sõidutee rõõmsalt jalakäijate päralt. Kastanid on oma lõhnavad õiesõrmed taeva poole püsti ajanud, õueaedades valendavad kirsipuud — patt oleks sellisel õhtul toas istuda. See on aeg, mida eestlane ja lätlane ootab terve aasta ning mis nii kiiresti mööda lipsab, et õieti arugi ei saa. Alles oli kevad, aga näe, nüüd juba suur suvi käes, jaanipäevani kõrvetab rohtu, siis soliseb sadada... Nii et rutta hõlmama endasse seda lühikest aega, mida loodus pakub!

Linna nimijõgi on lai ja sogane. Rohkemat ei mõistagi ta kohta ütelda. Veel praegugi aga elab Eestimaal neid mehepoegi, kelles sõna «Daugava» hoopis erksamaid ja värvikamaid mälestusi äratab.

Faktoteek oli küll nagu meiegi alles esimest korda selles linnas, aga tema kibeleva oleku järgi polnud raske taibata, kui väga ta ihkas oma mälulehtedele kogutud teadmiseraasukesi meie ette poetada. Nii ta siis alustas oma juttu, ja seda sellise kirega, nagu oleks ta siin ise koos Ivan Tamme, Jakob Palvadre või mõne teise mehega Eesti diviisist valgepoolakate vastu lahinguid löönud.

«Pärast Pihkva vabastamist sai diviisikomandör J. Palvadre 15. armeest käsu viia diviis kolme päeva jooksul Dvinski alla. Oli september 1919.

Kui diviis Dvinskisse jõudis, olid valgepoolakad linnale nii lähedale tunginud, et jõe vasakut kallast ja linnaosi võis väga hästi tule all hoida. Vaenlase suurtükituli valitses aga linna igast kandist. Liin, mida diviis pidi kaitsma, võttis enda alla kolm-neli versta — ta algas paarisaja sammu kaugusel Varssavi raudteesillast ja lõppes umbes poolteise versta kaugusel linna puusillast. See oli siis jõe vasakul kaldal. Kõik teised väeosad asusid jõe paremal kaldal.

Dvinski vallutamiseks pidi vaenlane peale tungima sildade suunas või siis linna kuskilt kaugemalt ümber piirama. Peab ütlema, et Eesti diviisi positsioonid olid igati, nii pealetungi kui ka kaitse seisukohalt, väga kehvad. Pealetungi korral oleks rindejoon juba mõneverstalise edasitungi juures muutunud niivõrd pikaks, et oleks olnud võimatu oma tiibu kaitsta. Kaitsel olles polnud lugu parem: vaenlane võis mõlemad sillad tule alla võtta, rindest sildade kohal läbi murda ja linna vallutada. Sellega oleks polkudel, kes asusid jõe vasakul kaldal, ka taganemine võimatuks muutunud.

Et olukorda taganemise puhul kergendada, andis diviisi komandör käsu, maksku mis maksab ehitada veel üks sild. 4—5 päevaga läkski korda ehitada üle Daugava ujuvsild.

Mis puutub jõudude vahekorda, siis iga vasakul kaldal oleva punase küti kohta tuli keskmiselt kaks ja pool vastast. Suurtükke oli punaste poolel 7, vastasel vähemalt 14—15.

Nädal enne pealetungi tegid poolakad igal ööl katset rünnata, päeval aga pommitati Dvinskit suurtükkidest. Selletaolisi katseid tehti mõlemalt poolt. Päev enne pealetungi käis äge tulevahetus suurtükkidest. Tuli ette sedagi, et valgepoolakad tabava suurtükitulega külast põllule

kihutati ja seal šrapnellide ning granaatidega üle külvati. Valusat tuld anti seal!

Öö enne lahingut läks mööda nii, et liinil polnud kuulda ühtegi pauku. Hommikul aga avasid valged marutule. Selgus, et vastasel on vähemalt veerandsada suurtükki! Kõik need torud sülitasid surma.

Üks granaat kukkus staapi, purustas igasuguse side polkudega ja haavas viit või kuut inimest.

Valgepoolakad tungisid peale puusilla suunas, osa neist oli juba peaaegu linnas. Vastased olid nii lähestikku, et komandörid tulistasid revolvritest. Staabis oli side katkenud ja diviisi komandör, jätnud enda asetäitjaks staabiülema, ruttas lahinguväljale. Kui ta kohale jõudis, oli vaenlase esimene katse joosta üle silla juba tagasi löödud, äge tulevahetus aga kestis. Andes komandöridele, kes kõik ahelikus olid, suusõnalisi käske, sai Jakob Palvadre paremast jalast kuuliga haavata, kuid jäi külmavereliselt kohale, nagu poleks midagi juhtunud.

Dvinsk jäi vallutamata.

Tuleb lisada...»

«Kulla Faktoteek, aitäh hea jutu eest, see tuli sul nagu raamatust...»

«Sealt ta tuligi...»

«Noh, näed — nii et seda kõike võib nagunii raamatutest lugeda! Vaatame parem veel linna.»

«Lugeda, lugeda... Siis võta iga reisiraamatu juurde veel hunnik teisi raamatuid lugeda... Ei saa niimoodi, ei saa fakte ignoreerida. Fakt annab värvi, fakt...»

«Kulla sõber, me ei taha küll midagi halvasti ütelda, aga need faktid on siiski kole kahtlased asjad ja võivad vahel kenakese vopsu anda, kui bumerangina tagasi tulevad. Natuke eespool sa ütlesid, et «üks granaat kukkus staapi, purustas igasuguse side polkudega ja haavas viit või kuut inimest». Aga mitut inimest see granaat siis ikkagi haavas? Üks fakt ütleb, et viit, teine — kuut. Seda juttu lugedes võib aga mõni lugeja haarata sule ja teatada, et haavata sai hoopis neli inimest ja et enne kui sellistest asjadest kirjutada, peaksid autorid konsulteerima asjatundjatega.»

«Aga kas siis mina pole asjatundja? Olen läbi lugenud kümneid, sadu raamatuid, tuhninud ajalehekaustades ja ajakirjavirnades, rääkinud inimestega...»

«Rahu, ainult rahu! Kui sa oma kaardikesi veel kord

teraselt silmitsed, siis võid näha, et ühe ja sama asja kohta on ühes raamatus kirjutatud ühtemoodi, teises jälle terake teisiti. Kumb fakt siis faktim on?»

«Jaa, noh — mis mul siis üle jääb? Vait olla või, kui ma ometi tean...»

Mehike oli solvunud, aga mures ka. Pole vist kellelgi kerge tunne, kui su väärtuses ja vajalikkuses nii rängalt kahtlema kiputakse!

«Ei maksa siis seda kõike nii südamesse võtta! Ja vaikiva reisiseltsilisega pole ka suurem rõõm ringi rännata... Aga kuna sa oled juba loomult nii tark ja tasakaalukas ja arusaaja ja... Noh mis sa arvad, kui me ei kuuluta su juttu kohe päris maailma standardite tasemel seisvaks, vaid jätame selle taha pisut ruumi sulgude jaoks, kuhu päris suured asjatundjad küsimärgi võivad panna?»

«Mina sellega ei lepi! Mulle pole vaja poolikut tõde.»

«Tjaa, poolik või terve... See selgub hiljem, kui poolik või täielik üks või teine tõde on. Eks igaüks usub, et tema tõde on see kõige õigem.»

«Tõde tõeks, aga faktide vastu ei saa,» jonnis Faktoteek. «Mina räägin seda, mida tean. Kes teab paremini, see protesteerigu pärast.»

Hakka nüüd targemaga vaidlema! Jõime lepituseks kruusi kalja ja kõndisime mööda jõeveert edasi.

Päeva pärast istusime jälle rongis.

KIVID SULASID, MEHED JÄID

Brest. Nõukogude Liidu raudteevärav oma läänepoolsete naabrite juurde. Jaamahoone kajab vene, poola ja saksa keeles valjuhäälдatud teadetest. Rongid saabuvad ja lahkuvad, meie jääme paariks päevaks paigale. Õhtu on lämbelt soe ja esimest korda tunneme, et kevad on juba parajas suvekssaamise eas. Loomulikult ei raatsi me toas istuda.

Tänavatel jalutab palju noorrahvast. On ju linn isegi noor: annab otsida maja, mille vanus oleks üle kahekümne viie aasta. Sõda... Linn on noor ja majad madalad, veerand sajandiga ei kasva kõrgeks. Ajuti on päris hea tunne, et paksu lehepuhmastikuga puud neid oma varju võtavad: kiire ehitamine on matti nõudnud.

Peagi märkame, et jalutajate liikumine on võrdlemisi ühesuunaline — suveaia poole, kus ahvatlevalt mürtsub mängida orkester.

Meil on võrdlemisi tülikas ringi liikuda oma kaitsevärvi matkakuubedes. Alatasa päritakse, mis vormi me kanname, ning mitmedki möödujad alustavad meiega juttu... poola keeles. Sellepärast tüürime samuti pargi varjavate puude alla. Siin on tiigid, tantsuplatsid, kiiged ja karusselliplatsid ning ikka jääb üle veel sellistki ruumi, kus ainult puud, põõsad ja rohi kasvavad! Nii et igaühele midagi. Paistab, et kohvikutes ja restoranides istumise asemel armastavad inimesed siin rohkem värskes õhus viibimist. Tulerõngast keerutava karusselli juures on järjekord, tantsuplatsist rääkimata. Muidugi äratab see ainult suuremat iha sinna pääseda. Mõne aja pärast oleme meiegi poole tuhande paarise kandejõuga betoonpõrandal, mis meie kingi nagu magnet rauda enda küljes hoiab. Selline pisiasi pole muidugi mingi arvestamisväärt takistus ning tantsijad on täis lusti ja vallatust. Käed on mugavalt partneri kaela ümber, aga sammudele pole tarvidust mõeldagi — ruumi on vähe. Kitarrihoovus pole siia veel jõudnud või

on siit juba üle käinud, igal juhul estraadil mängib täiesti korralik tantsuorkester. Tuliste silmadega Mustafa süütab veel tulisemate lauludega lustitungla lausa leekima, nii et lõpuks, kui järg jõuab Pussi-Mäki laulu kätte, läheb ettevaatlik korravalvur ise estraadile kodurahu kehtestama.

Südaöö paiku algab rahvavool õhtusele vastupidises suunas. Nagu määratust paisjärvest saavad pargist alguse lõputud inimojad. Noored lõbusad inimesed... Parimagi tahtmise juures ei oska ette kujutada Bresti kolmesaja-aastases tagasivaates. Kaubalinn. Öömajad ja hobustevoorid, kõhukad kaupmehed, siledad sellid. Küllap ei saanud siin ka noil aegadel igavuse üle kurta, sest eks osanud ka Slutski, Pinski, Mogiljovi või Moskva kaupmeheisandad õnnestunud ärireisi puhul Poolamaale ennast pisut lõdvestada. Oo-jaa, küllap see vabalinn oli igapidi vaba — nii staatuse kui ka kommete poolest.

Pikkamööda tänavad tühjenevad ja linn valmistub unele. Taevas on lõunamaiselt tume, suur kahanev kuu on selles pimeduses eksinud ja püramiidpapli terava tipu taha kinni jäänud. Öö vastu 22. maid 1968. aastal.

«Öö vastu 22. juunit 1941. aastal oli rahulik. Linnaelanikud magasid. Oma kodudes puhkasid ka Bresti kindluse komandörid; nende korterid olid linnas. Kasarmud kindluses olid pooltühjad — osa garnisonist viibis suvistel õppustel. Trükikojas trükiti väeosa ajalehte. Selles olid artiklid isetegevuse ülevaatustest ja spordivõistlustest...»

Meie õnneks oli järgmisel päeval Bresti kindluses asuvas muuseumis puhkepäev. Õnneks sellepärast, et nüüd oli muuseumi teaduslikul töötajal Pavel Tirpitšnõil aega meile kõike näidata ja pajatada.

Bresti kindluse kangelaslikust kaitsmisest on kirjutatud raamatuid ja sellest räägitakse kooliõpikuis. Kangelaskindlus.

Oli öö vastu pühapäeva, kasarmutes puhkas mitu tuhat meest, tunnimehed muidugi välja arvatud. Juurde tuleb arvata veel mõnisada naist-last, sest paljude sõjaväelaste perekonnad elasid samuti kindluses.

Kell käis juba pühapäeva neljandat tundi, kui kindluse 185 sentimeetri paksuse müüri pihta raksatas kogupauk viiesajast raskest relvast.

Häire!

Kiiresti hakatakse mehi kindlusest välja viima. Kella üheksaks hommikul on kindlus ümber piiratud, kindlusest

annab tuld kallaletungijate pihta neli tuhat sõjameest, kes ei jõudnud evakueeruda ja väljaspool kindlust ettenähtud positsioonidele asuda. Algas kindluse kaitsmine, mis kestis üle kuu aja! Algul oli vastupanu stiihiline. Alles kolmandal päeval moodustati kindluse kaitse staap. Staabiülemaks sai kapten Zubatšov, asetäitjaks polgukomissar Fomin.

Seisame Holmi värava juures. Kuulidest lohklikuks toksitud telliskivimüür, mis ühtlasi on ka kasarmute sein. Ei leia kivi, mida poleks täksanud kuul või mürsukild. Seinas haigutab paar suuremat ava.

«Tavalised mürsud ei suutnud seinast läbi lüüa. Sakslased tõid siia oma kuulsa «Thori». Sellel oli kaks toru, üks 600 mm, teine 540 mm. Kogu seade kaalus 120 tonni, suure toru mürsk kaalus 2200 kilo, väiksema oma 1200 kilo. Need augud ongi selle hiidsuurtüki mürskudest.»

Kuulame ja tunneme, et oleme samas olukorras nagu sündinud pime, kellele püütakse valgust kirjeldada. Sõda ja suurtükituld oleme näinud ainult kinos, siin oleme aga käegakatsutavas tõsielus ja meie kujutlusvõime ei suuda suurimagi pingutuse korral maalida pilti sellest möllust, mis siin kunagi oli.

«500 kahurit ja miinipildujat tulistas igas minutis 4000 mürsku ja miini kindluse pihta, seda kõike tund aega vahetpidamata.»

Kui väga võisid need tuhanded kindluse kaitsjad õnnistada mehi, kes aastail 1831—1842 neid müüre nii kindlaks ladusid!

«Läbi selle värava tegid kaitsjad esimese vasturünnaku. Siin paiknes 84. laskurpolk. Selle komsomolibüroo sekretäriks oli Samvel Mativosjan. Kui vaenlane lähenes väravale, sööstis ta koos kaaslastega neile vastu ja alustas täägivõitlust. Vaenlane löödi taganema — esimest korda selle sõja jooksul! Samvel sai kaks korda haavata. Sõbrad kandsid ta kasarmualusesse keldrisse. Hiljem langes noormees vangi. Laagris ta tervenes ja põgenes. Praegu töötab Samvel Mativosjan Armeenias ühe kullakaevanduse peainsenerina. Neljast tuhandest kindluses viibinud inimesest jäi üldse ellu nelisada . . . »

Viimased võitlejad varjasid ennast kindluse all olevates lugematutes käikudes. Poeme meiegi ühesse. Piisavalt kõrge, punastest tellistest laotud lae ja seintega. Kivid on kaetud nagu tugeva glasuuriga.

«Vaenlastel oli raske rünnakuga käikudes olevaid kaitsjaid alistada. Sellepärast otsustasidki nad appi võtta leegiheitjad, et inimesed lihtsalt ära kõrvetada. Tekkinud kuumus oli nii suur, et tellised sulasid üles. Inimesed aga jäid . . . »

Inimesed jäid. Juba esimestel kindluse kaitsmise päevadel piinas neid janu ja nälg. Ja ometi — jõgi on siinsamas, mõnekümne meetri kaugusel. Kümned läksid seda katelokiga tooma ja mõned tulidki veega tagasi. Võib kujutleda, missugune hind oli sellel veel . . . Mõne päeva pärast otsustati kindluses viibivad naised ja lapsed saata vangipõlve. Paljud neist aga keeldusid kindlusest lahkuma ja palusid end pigem maha lasta.

«Üks põnevama saatusega mehi oli seersant Aleksei Romanov. Võitlus oli kestnud juba seitse päeva, kindluses olijatel puudus vähimgi ettekujutus olukorrast väljaspool kindlusemüüre. Koos rühma võitlejatega saadeti Aleksei luurele. Öösel väljuti kindlusest. Romanov oskas hästi saksa keelt, patrullidele teatas ta, et viib vange. Nii pääsesid nad linna. Seal muidugi meie vägesid enam polnud. Mehed suundusid itta. Baranovitši rajoonis sattusid nad vaenlasele. Puhkes lahing, milles hukkusid kõik peale Aleksei, kes võeti vangi. 43. aastal viidi ta Hamburgi vangilaagrisse, kust tal õnnestus põgeneda. Kord, kui vangid laadisid üht Rootsi laeva, peitis Aleksei end koos sõbraga söe alla, lootes nii pääseda Göteborgi, kuhu laev oli minemas. Teel aga satuti miinitõkkele ja laev sai tugevasti vigastada. Saksa laevad juhtisid aluse vabasse vette . . .

Seitsmendal päeval pärast Hamburgist lahkumist jõudis laev sihtsadamasse. Seal leiti laeva lossides söe seest kaks laipa . . . Põhjalikumal järelevaatamisel aga selgus, et ühel meestest on eluvaim veel sees. See mees oli Romanov . . .

Hospidalis raviti mees terveks ja saadeti Nõukogude Liidu saadiku abiga kodumaale. Armeesse Aleksei siiski tagasi ei pöördunud: läbielatud vintsutused tõid kaasa tuberkuloosi. Praegu töötab Aleksei insenerina, ühes teaduslikus uurimisasutuses, Brestis on ta sagedane külaline.»

On helerõõmus suvepäev. Kaks madrusepluusis poisijõnglast mängivad kilades kulli. Kevadvärskelt rohelised rohulibled sirutuvad päikese poole. Habras rohelus on vallutanud kunagiste kasarmute vundamendidki ja selle hoone varemed, mille juurde me just jõudsime.

«See oli kunagine ohvitseride klubi. Samas hoones pidas Trotski omal ajal läbirääkimisi Saksamaaga ... rahu üle.»

Paradoksid pole ajaloos kaugeltki võõrad asjad. Hoone, kus 2. detsembril 1917. aastal kirjutati alla vaherahukokkulepe Saksamaaga, kokkulepe, mis oli üheks sammuks Esimese maailmasõja lõpu poole, oli 24 aastat hiljem üks esimesi, mis muutus varemeteks Suures Isamaasõjas.

«Seda maja kaitses 48 nõukogude sõjameest. Kõik nad hukkusid.»

Hukkusid, hukkusid, hukkusid ... Kui palju kuulsime tollel päeval seda sõna! Vahe oli ainult selles, kuidas keegi hukkus.

Hukkusid Sedov, Grutov, Bogoljubov, Mihhailov ja Selivanov, jättes endast järele ainult kirjasõnad:

«Meie võtsime vastu esimese lahingu. 22. VI 1941 kell 3.15.»

Hukkusid naised, keda vaenlane ajas enda ees üle silla kindluse poole, et nende varjus jõuda kindlusse.

Hukkus Šablovski. Kui salka vangilangenuid kindlusest välja viidi, hüppas ta jõkke, tõmmates koos endaga põhja ühe konvoeerija.

Hukkusid naised ja lapsed, kes keeldusid vangi minemast ning palusid pisarsilmi endale kindluse viimastelt kaitsjatelt ... surma.

Hukkus komissar Fomin.

Hukkusid esimesed inimesed Suures Isamaasõjas.

Hukkusid ... Kiiresti muutus see sõna sagedaseks ja vältimatuks inimeste kõnes. Selle sõnaga ... harjuti. Hukkumine ja sõda. Sõda ja hukkumine. Kangelaslik hukkumine, möödapääsmatu hukkumine, asjatu hukkumine — kui palju variatsioone!

Muuseumitoad lisavad kuuldule ainult detaile. Roostetanud padrunikestade hunnikud. Roostest söödud relvad. Kõrbenud servadega komsomolipilet. Fotod. Maalid. Telliskivi, millele on kraabitud sõnad: «Sureme, kuid ei alistu! Hüvasti, Kodumaa! 20/VII 41.» Kuulidest läbipuuritud lipud. Kaardid. Riidetükid. Kõiki neid vaikivaid tunnistajaid on nii palju, et mällu jääb nendest mingi juhuslik murdosa.

Veel jääb meelde, et ükski garnisoni lipp ei langenud vaenlase kätte.

MOLDAAVIAST, AGA MITTE VEINIST

On juba ette karta, et rongisõidust tuleb selles raamatus enam kui üks kord juttu. Sellepärast ei tahaks teid enam siinkohal vaevama hakata tüütu ja vihmase sõiduga marsruudil Brest—Kiiev—Kišinjov.

Veel vähem põhjust kirjutamiseks annab mõnetunnine peatus Kiievis, kus vähemalt veerand lugejaist on kindlasti ise oma jalaga käinud ja näinud teda hoopis kenamana kui meie vesihallil vihmasel päeval. Tubli taksojuhi abiga jõudsime siiski tähtsamad paigad ära näha.

Kišinjovis saime lõpuks ometi lahti sellest külmast, mis meid terve senise reisi jooksul oli võdistanud. Seni polnud veel õieti kevadetki tunnetanud, siin tundsime aga juba suve hõngu.

Lillepidu! Tänavate ääred ja keskriba on roose täis, haljasaladel ikka needsamad roosid, parkides jasmiinid — harjumatu nina kisub sellise lõhnadelaviini all lausa looka! Mõnuleme päikese käes ja nurrume maha isegi väikese tukastuse pargipingil, sest aeg on veel varajane asjalikeks käikudeks.

Hiljem ei ole vist küll ühelgi päeval nii palju pildistanud kui tookord Kišinjovis. Lillede värvikirevus, õhkõrna arhitektuuriga silmipimestavalt valged hooned, lustakad inimesed — kõik see aina kutsus igal sammul aparaati tõstma. Muretult nagu linnukesed nautlesime seda õndsust, kuni lõpuks meenus: me oleme ju veel peavarjuta! Saamata meil siin see vari jäigi, sest õpetajate konverents oli hotellid puupüsti täis tuupinud. Nii siis tuligi vabariigi pealinna tolm jalgadelt maha raputada ja provintsi sõita. Paari tunni pärast olime juba Tiraspolis. Linna ainsas võõrastemajas leidus vaba tuba ja meie elamismured olid sellega Moldaavias õnnelikult joonde aetud.

Ei ole Moldaaviasse muul aastaajal küll juhtunud, aga võib arvata, et kevad on siin vist kõige kenam. Niiskelt soe õhtu teeb oma tuhandete lõhnadega uimaseks ja kui

oled jalutanud tunnikese või paar, siis on tunne, et järgmisel päeval on juba nendest lõhnadest ja sellest õhust suurem pohmelus kui kuulsast moldaavia veinist. Muide, mis puutub veinisse, siis tegime sellega esimese tutvuse juba Kišinjovis. Kolleegid televisioonistuudios ei saanud ometi meid võõrustamata jätta, kuigi rongi minekuni oli aega kõigest paarkümmend minutit. Pühalikult püsti seistes lõime kokku klaasid lõunamaa lahke anniga. Hiljem pidi autojuht need minutid sajase sõidukiirusega tasa tegema . . .

Pealkirjas sai küll lubatud, et veinist siin suurt juttu ei tule, aga kui oled juba Moldaavias, siis sellest ikka mööda ka ei pääse. Saaremaalt võib õlut maitsmata tulema saada, aga Moldaaviast veini mekkimata ära sõita ei õnnestu vist küll kellelgi.

Tiraspolis ei läinud me siiski kuulsasse veinitehasesse, nagu ootuspärane oleks olnud, vaid hoopis õmblusvabrikusse.

ÜLKNÜ 40. aastapäeva nimeline Tööpunalipu ordeniga autasustatud õmblusvabrik — sellest kuulsime juba Kišinjovi ajakirjanikelt. Vabariigi üks paremaid ettevõtteid, palju noori, huvitavad traditsioonid.

1500-liikmelise komsomolipere juhiks on malbe olekuga hapravõitu naine — Dona Dimitrova. Vaikse häälega jutustab ta noorte tegudest ja toimetustest, mis meie arust pole põrmugi väikesed või vaiksed. Käisime mööda tsehhe, aga kõiki läbi käia ei jõudnudki, põikasime sisse lasteaeda, astusime läbi uue korpuse ehituselt.

Oleme ju varemgi olnud tehastes, kuid nii täielikku noorte võimu ja valitsust pole kuskil juhust olnud kohata. Põhjuseks on kõige muu kõrval muidugi ka see asjaolu, et enamik töölisi on vabrikus komsomolieas.

Omamoodi üllatus oli seegi, et vabrikurahval pole mingit muret laste sõime või aeda panekuga — pooleldi ühiskondlikus korras ehitati viis lasteaeda ja -sõime! Päris oma tööna valmis puhkekodu Musta mere ääres. Seda ehitati puhkuse ajast, ehitajad elasid ise küll telkides, aga aasta pärast oli töö tehtud. Ehitati oma ambulatoorium ja mudaravila.

Moodi on läinud töövõistlused. Üks tsehh kutsub teise välja, kindlaksmääratud päeval (tavaliselt laupäeval) võisteldakse tunni aja jooksul, kes annab rohkem ja kvaliteetsemat toodangut.

Noored töölised tulevad siia linna kutsekoolist. Igal aastal on nende pidulik pühitsemine töölisklassi liikmeks. Seda sündmust tähistab kogu tehas, ja et nii suurt saali pole, kuhu need mitu tuhat inimest korraga sisse mahuksid, toimub tseremoonia suurel õuel. Peetakse asjakohaseid kõnesid, antakse kätte töötõendid ja lilled. Esimene omateenitud palk antakse kätte samasuguse pidulikkusega. Räägiti, et sel puhul pidi toime tuldama isegi karastava ja kuulsa veinita, milleta Moldaavias vist küll ükski tähtsam toiming ei möödu. Sedapuhku aga vanduvat traditsioonid põhimõtetele alla.

Kui kuuldi, et jääme Tiraspolisse veel paariks päevaks, lubati meid kohe oma šefluse alla võtta. Tagantjärele tuleb ütelda, et pole vist küll veel kellelgi nii meeldivat ja hoolitsevat šeffi või käendusele võtjat olnud kui meil! Põhjalikkus, millega seda lubadust täideti, andiski ettekujutuse vedrust, mis selles vabrikus asjad nii libedalt liikuma paneb.

Järgmisel päeval sõitsime veel korraks Kišinjovi. Näinud Eesti Televisiooni kontsertfilmi «Kodune kollaaž», oli televisioonirahvas sellest nii võlutud, et palus filmi õhtupoolikuks enda kätte. Muide, seesama lõbus kontserdike, mis meil külakostiks kaasas oli, sulatas nii mõnelgi pool viisakusjää ja laskis sõprusejuurtel kiiremini kasvama minna. Ja kuigi me ise nägime seda kontserti reisi jooksul vähemalt veerandsada korda (igas televisioonistuudios, kust läbi läksime), ei tüüdanud ta ometi ära, vaid hoopis värskendas ja kosutas.

Tiraspoli jõudsime tagasi kolm minutit enne kaheksat. Esimene inimene, keda nägime, oli Dona.

«Issand jumal, kuhu te ometi kadusite! Olen juba kolm korda võõrastemajas käinud, korrapidaja vaatab mind niisuguse pilguga, et... Tehke nüüd kähku!»

«Miks? Kuidas...?»

«Viige oma asjad üles ja tulge kohe! Võtsime teie jaoks kontserdile piletid. Vist teie estraadiansambel esineb!»

Polnud aega enam habetki ajada, pükste viikimisest rääkimata — algus pidi olema kell kaheksa.

Eestist see ansambel siiski ei olnud, kontserdi andis hoopis Vilniuse «Kaja». Aga mis vahet seal on! Kontsert ise oli igati tasemel, nii et jäi ainult ohata — oleks see aplaus Eestisse läinud! Aga olevat siit seda detsibellide kaupa sinnagi saadetud: dekaadi ajal käis siin esinemas «Laine».

Teisel päeval sõitsime kolhoosi. Hämmastas Moldaavia külade suurus — elanike arv on siin oma 13—15 tuhat. Meil nimetataks sellist küla juba keskmiseks linnaks. Sageli on ühes külas kaks kolhoosi.

Kolhoosikontoris me kaua ei istunud. Esimees ütles meile mõned arvud tomatisaagi ja piimatoodangu kohta, mille me kenasti üles märkisime, siis aga arvas, et «ah mis, läheme parem vaatama».

Tohutud tomatipõllud. Helerohelised väljad ja õrnalt kollasetäpiliseks muutunud — õiepungad puhkevad. Pikkamisi liigub piki taimeridu traktor, paisates üles paarikümne meetri laiuse vihmasagara. Teisal paigutavad kolhoosnikud ümber niisutustorustikku. Põldude vahel on suur veehoidla. Palav päev on siia trobikonna jõngermanne sulistama meelitanud. Sügavale minna nad siiski ei söanda — mõnes kohas on basseini põhjani paar-kolm meetrit.

«Kuu-poolteise pärast — vaat siis te näeksite alles pilti! Põllud punetavad.»

Kuu aja pärast oleme kuskil Kesk-Aasias ja mekime võib-olla juba meloneid.

Suurt austust äratab siinsete põllumeeste töö. Viinamarjad ja tomatid nõuavad päevast päeva kastmist. Ilma veeta poleks ei üht ega teist. Meil on jälle liigagi palju vett, aga pole viinamarju. Tundub, nagu lasuks kogu maailma põllumeestel ikka veel see suur nuhtlus — palehigis pead sa oma leiba teenima... Ent kas leib olekski leib, kui seda teenima ei peaks?

Paistab aga, et väsitav töö pole põrmugi moldaavlaste laulu- ja tantsulusti vähendanud. Selles veendusime ise järgmisel päeval, kui olime ligi kümme tundi Tiraspoli rajooni isetegevuse ülevaatusel istunud. Aga kas ongi õige see, et ainult suur rõõm ja kerge elu laulule tiivad annavad? Raamatutest võib lugeda ja vanaemad pajatavad, kuidas raskel orjaajal mõisapõllul laulu saatel rukist lõigati või lina kitkuti. Tänapäeval pole eriti juhtunud nende tööde tegemisel laulu kuulma — kui just tegevus ei toimu kinolinal või ooperilaval. Küllap on kerge elu omamoodi laulu surmaks, sest kerge elu teeb laisaks ja laisk inimene ei viitsi laulda! Või on asi hoopis selles, et tänapäeval suhtub inimene harda austusega loodusesse ning ei taha selle võlu oma lauluhäälega rikkuda, vaid peidab oma lustiviisid klubidesse ja kultuurimajadesse, kord viie aasta takka

aga laseb laululavale lahti. Mine võta kinni. Moldaavlasi ka ei kuulnud põllul laulvat, aga laval oli neis särtsu ja sädelust nii palju, et ohutustehnika mõttes kutsu või pritsimehed kohale.

Kultuurimaja esine kirendas rahvariietest, väike saal ei suutnud kõiki esinemisjärje ootajaid ära mahutada. Uksedaknad olid pärani, nii et ka õuesolijad said konkurentide kangust kaaluda. Asjatundmatule kõrvale ja silmale paistsid nad kõik kanged olevat. Vähemalt üks tegur oli kõigil esinejail olemas — seesama, mille kohta ei leia muud paremat sõna kui «särts». See andis etteastele oma võlu ja värvi, loomulikkuse ja ilu, mida vist ühegi rahva tantsule või laulule pole võimeline andma teine rahvas.

Lõuna paiku kutsus meid Dona:

«Poisid, tulge nüüd! Läheme «kasa maresse»!»

Mis see «kasa mare» on, seda ta ei seletanudki.

«Küll te ise näete.»

Pargi taga seisis tugev talumaja. Seest oli kuulda hääli ja muusikat.

Astusime sisse. Suur tuba. Kaks pikka lauda, nende ümber vaipadega kaetud pinkidel inimesed. Enne kui jõudsime kõike nagu kord ja kohus silmitsedagi, astus meile vastu rahvariides noorik, käes kandik veinipokaalidega.

«See tuleb ära juua, niisugune on komme!» sosistas meie saatja.

Noorik ütles tere tulemast, meie ei osanud muud teha, kui klaasid võtta ja võõrustajate terviseks tühjaks juua. Perenaine juhatas meid laua äärde istuma.

Alles nüüd saime aru, et pole siin ei pulma ega sünnipäeva. See on moldaavia toidutare, kui pruukida meie vabariigis käibele läinud sõna. Pikkadel puust laudadel on kausid kreeka pähklitega, neid võivad kõik külastajad tasuta krõbistada kas või hommikust õhtuni. Dona näitas, kuidas kõige hõlpsamini tuuma kätte saab: kaks pähklit vastamisi kahe peo vahele, tugev vajutus ja koor prõksatabki puruks. Soovi järgi võid perenaiselt juurde tellida kannu veini või konjakit — vastavalt maitsele ja rahapaunale. Meelelahutuseks tuleb magnetofonist moldaavia rahvaviise. .

«Tore, eks!» pilgutas meie saatjanna silma.

«Aga see nimi — mis ta oligi — «kasa mare»?»

«Suur maja — nii peaks ta tõlkes olema.»

Lisaks — suur sõbralik maja. Tore, et ka Eestis ei lasta vanu kõrtse enam asjatult maha mädaneda ja laguneda.

Mõnusa ja õdusa tunnikese veetsime selles «suures majas».

Ülevaatus aga jätkus raugematu hooga. Kuulsime sellel päeval üle saja laulu ja vaatasime oma paarikümmend tantsu! See on rohkem, kui me vist terve elu jooksul oleme moldaavlaste tantsu ja laulu kuulnud-näinud.

Hilja õhtul jõudsime tagasi Tiraspolisse. Palusime ennast kell neli hommikul üles äratada — viiendal hommikutunnil läks buss Odessasse.

2000 KILOMEETRIT KATAKOMBE

Küll mõni osa reisist võib kiiresti ja kergelt minna! Varahommikul istusime Tiraspolis bussi, tukastasime, ja üles ärkasime juba Odessa tuliuue autobussijaama ees.

«Hei-hopsti! Siin me siis oleme! Mnjah... Loomulikult olen ma selle linnaga juba ammu sinasõber.»

Aga muidugi — see oli meie sõber Faktoteek, kes kohvrist välja kargas.

«Lase nüüd rahus linna vaadata, mis sa segad!»

«Vaadata, vaadata... Ega linn ole mõni noor tütarlaps, keda võid imetleda, ilma et temast midagi lähemalt teada pruugiks. Linn on administratiivne üksus, osake ühiskonnast, ja temale peab lähenema teaduslikult,» torises Faktoteek.

«Ma kujutan ette, jaa — ma otse naudin seda kujutlust — kuidas üks täisverd sotsioloog vaataks seda linna, selgepiirilise ja kindlafaktilise vaatega! Ja sünniks ankeet...

Nimi: Odessa.

Sünniaasta: 1794.

Sotsiaalne seisund: tööline.

Tegevusala: meremees, dokitööline, masinaehitaja, aednik, muusik...

Haridus: 14 kõrgemat kooli, 26 tehnikumi, 130 üldhariduslikku kooli.

Sõjaväekohustuslikkus: erus, kuid alati valmis kaitsma kodumaad.

Valitsuse autasud: kangelase Kuldtäht, Lenini orden, medal «Odessa kaitsmise eest».

Perekonnaseis: 750 000 poega ja tütart.

Iseloom: töökas, rahuarmastav, lõbus, optimistlik.

...

Näete — selge, lihtne ja konkreetne ülevaade linnast! Oeh, jah, nüüd ma heameelega tukastaksin pisut, sest nagu

nägite — see linn on tõepoolest mulle tuttav nagu oma tasku, see tähendab — karp.»

Meie tark reisikaaslane haigutab mõnusalt Musta mere palava päikese paistel ja poeb siis tagasi kohvrisse särkide ja sokkide vahele. Anname ta koos kohvritega käsipakkide hoiuruumi ja sõidame linna. Sest inimese elus peab ometi mõni faktivaba hetk ka olema!

Nagu nüüdsel ajal pruugiks on, asub ka Odessa bussijaam õige linna servas. Niisiis saame peapostkontori poole sõites (sellest paistab kujunevat meie reisi üks traditsioone — kõigepealt üles otsida peapostkontor, kus meid ootavad nädalavanused ajalehed ja kirjad) linnast läbilõike-ülevaate. Esimene mulje on: see on lõunasse tõstetud ja puude vahele peidetud Leningrad. Pole ka eriti imeks panna, on nad ju enam-vähem üheaegsed (mis loeb linna vanuses mõnikümmend aastat!). Ning tõepoolest — pagana tuttav paistab olevat see linn! Noh, muidugi — mitmekordselt nähtud film «Soomuslaev «Potjomkin»» tõi need vaated ju koju kätte. Valgest lubjakivist ehitatud hooned pimestavad silmi, nii et valus on vaadata. Imelik mõelda, et kunagi oli terve selline palee mõne kaupmeheisanda käsutuses. Ei see mees pruukinud küll oma poisijõnglasi ja tüdrukutirtse kööki kamandada, kui rehnutiraamatud revideerimist vajasid või närvid vaikust nõudsid! Küllap siin oli selliseidki tubasid, kuhu ta jalg aasta otsa ei astunud. Nüüd on need toad ja toakesed muidugi rõõmsalt asustatud, sest akendel välguvad küünrapikkuste noorte odessalaste peanupud, pereisad säristavad habemeajamisaparaate ja pereemad kastavad pelargooniume.

Linna elanike arv kasvab igal pool kiiremini kui linn ise ja eks oleks päris patuasi suuri majalahmakaid pooltühjalt pidada.

Mõnikord aga võib mõõtude kadumine lausa jahmatama panna. Sellise üllatuse tegi meile ülikuulus Odessa trepp. Ükskõik millisel saja üheksakümne kuuest astmest inimene ka ei seisaks, ta ei tunneta perspektiivi. Peterburi arhitekt Melnikov olevat saavutanud selle illusiooni õige lihtsalt — trepp on keskelt kitsam ja otstest laiem. Kui see just treppide kuningas pole, siis onupoeg või kälimees kindlasti! Ega meie filmiisa Eisenstein seda treppi oma maailmakuulsas filmis «Soomuslaev «Potjomkin»» asjata nii pikalt ja põhjalikult näidanud! All kalda-

puiesteel seistes tundub, et see ongi see tõeline taevatrepp, mida mööda inimesed õndsuse poole sibavad.

Suures vaimustusetuhinas ei suuda me hoiduda tegemast pilti teemal «Mina ja Odessa trepp (vasakul)». Nii et nüüd on see Odessa sümbol meie fotoalbumis niisama kindlalt nagu Vana Tooma portree Tallinnas käinute pildikogus. Kui aga Vana Tooma kõrval on ennast kaunis raske lasta pildistada, siis Odessa trepil on see seda lihtsam. Siin pane mitukümmend Ernesaksa koori üksteise selja taha ja saad mammut-grupipildi. Ja kui need mehed veel laulma ka hakkaksid! Ei, tõepoolest, kui odessalased hakkavad laulupidu tegema, siis laululavaga neil küll muret pole. Isegi dirigendipuldi jaoks on koht olemas — vastvalminud moodsa merevaksali katuselt otse trepi vastas oleks üsna hõlbus seda trepikoori juhatada.

Praegu aga astuvad seal ilma igasuguse juhatamiseta sajad inimesed üles ja alla, 196 astet üht- ja teistpidi.

Treppipidi tõusnul on käeulatuses veel teinegi Odessa uhkus — linna ooperi- ja balletiteatri hoone. Odessalased peavad seda ilusaimaks kogu Nõukogude Liidus ja meil polnud põhjust selles kahtlema hakata. Sinise taeva taustal tundub see hoone ääretult haprana ja õhulisena. Tundub, et see maja ongi imeilus ainult siin, selles linnas ja selles kohas: pruugiks ta vaid tõusta «Estonia» asemele, ja see hele pitsiline hoone oleks meie kainuses ja külmuses nagu alasti.

Odessas on peaaegu võimatu eksida — ta meenutab hiiglasuurt malelauda. Linna komsomolikomiteegi leiame üles ilma valu ja vaevata. Kolmas sekretär Galina on üle pea hõivatud üliõpilasmalevatest; varsti sõidavad ehitusmalevad oma tööpaikadesse, nüüd on tarvis täpsustada nimekirju, hoolitseda varustuse eest, teatada ette täpsed tulekuajad jne.

«Üldse sõidab ehitusele 3500 tudengit. Tuhande ringis hakkab ehitama Dicksoni kandis, ülejäänud Tšuktšimaal, Kamtšatkal ja Tiksis.»

Küllap teeks meie tudengeid üsna kadedaks selline kauge tegevusväli. Tudengieas ahvatlevad kaugused. Eks olnud kõige muu kõrval uudismaale sõitnud üliõpilastele suureks tõukejõuks ka inimlik uudishimu — näha uusi kohti, oma jalaga astuda kauge Kasahstani pinnale. Kui näiteks TPI üliõpilastele antaks valida, kas töötada suvel Saaremaal või Sahhalinil, siis valiks ta küll kõhklemata

viimase võimaluse. Mitte sellepärast, et ta koduarmastus oleks väiksevõitu, vaid lihtsalt ta nägemislust ja soov kõike maailmas näha-tunda on normaalselt suur. Ja pealegi võib Sahhalinile sattuda vaid korra-kaks elus, Saaremaal aga tuleb töötada võib-olla kogu ülejäänud aeg.

Omad mured muidugi selle kaugele saatmisega on, ja nendega Galina nüüd heitlebki. Meie mured selle juurde on ainult väike piisake, naeratas ta. Ja ära ta need mured naerataski: saime koha võõrastemajja ning Odessa katakombe lubas meile lahkelt tutvustada Tallinna Reisi- ja Ekskursioonibüroo Odessa kaksikvend. Kui meile mõni asi veel peavalu teeb, helistagu aga temale, küll tema aitab!

Üks asi tegi meile veel peavalu küll, aga sellest me Galinale ei hakanud rääkima. See oli nimelt meie enda südametunnistus, mis tasapisi kripeldama hakkas. Esimese reisikuu jooksul olime kokku puutunud juba kümnete, võib-olla ka sadade inimestega. Igaühel neist olid oma tööd ja toimetused, ja ometi suutsid nad kõik olla nii jäägitult abivalmid, kaasaelavad, külalislahked. Aga meie polnud ju ometi ainukesed inimesed, kellega neil kokku tuli puutuda! Lihtne teeküsiminegi lõppes tihti sellega, et meid võeti lihtsalt käekõrvale ja viidi soovitud paika.

Odessa on selle poolest mõnus linn, et siin ei hakka käies ilmaski igav. Iga hoone on omanäoline, iga haljasala või pargitukake isesugune. Autoga sõitmine või trammis loksumine oleks siin lausa patuasi! Eriti võluv on öine linn oma reklaamtulede rohkusega. Rohked vabaõhukohvikud ja väikesed šašlõkisööklad, mis tänavaäärtel oma äri ajavad, loovad mingi erilise romantilise ja lõunamaise tunde.

Teisel hommikul kolime oma kohvrid raudteejaama hoiuruumi — siit on nad hiljem käepärast võtta. Kohale saime nad küll hõlpsasti, aga hoiule anda...

Inimene õpib, kuni elab. Meie olime juba õppinud, et kõige mõnusam on kohvrid automaathoidlatesse panna. Nüüd õppisime, et selleks peab alati ka taskutäis viieteistkümnekopikalisi münte olema. Sest kui me oma ainsa pilusse lasksime, kolksatas see rõõmsalt kuhugi aparaadi sisemusse ja... hoiukapikese uks jäi niisama lõbusalt lahti kui ennegi. Kuni üks meist sibas rahavahetusautomaati otsima, valvas teine kangekaelset hoiukappi. See ei mõelnudki kuhugi jalga lasta, küll oli aga jäljetult kadu-

nud mündivahetaja. Hea nõu kallis — tirisime oma pambud kilomeetripikkusse järjekorda, mis lookles inimjõul töötava hoiuruumi luugi ees. Kolmveerand tunni pärast upitasime need võidurõõmsalt vuntsidega mehe poole, kelle selja taga olid piripardani täis pakiriiulid.

«Tšekk?»

«Mis tšekk?» Meil on ju ometi rubla näpus, anna või viis tšekki!

«Ostke tšekk!»

«Kust?»

«Automaadist. Laske viisteist kopikat sisse, siis saate...»

Saimegi. Nimelt viisteist kopikat, mille vahetas meile priske jäätisemüüja. Sedapuhku oli automaatika vastutulelik ja kapiuks jäi kenasti kinni. Reisil juhtub mõndagi.

Kas ta ikka jäi nii kindlalt kinni, see uks? Sest Faktoteek... Sa heldene aeg, seda me vaatasime, et see ekskursioonijuht onu Kostja on nii tuttava olekuga!

«1941. aasta augustis jõudsid röövvallutajad üsna Odessa lähedale. Pärast kestvaid veriseid lahinguid läks neil korda linn maa poolt ümber piirata. Linna tänavatele tekkisid barrikaadid ja tankitõrjekraavid. Just-just, samadele tänavatele, mida mööda me teiega nüüd sõidame. Ukraina LKNÜ Odessa linnaorganisatsiooni 28 000 liikmest läks 18 000 kohe eesliinile...»

Noh muidugi — see on meie Faktoteek, kes on enda ajutiselt onu Kostjaks tinistanud! Vilunult seisab ta sõitvas bussis püsti ja näitab mikrofoniga kord paremale, kord vasakule, kord lööb sellega oma sõnadele takti.

«Linnas olid mageda vee varud piiratud. Odessa oli ainuke linn, kus kehtestati kaardisüsteem veele! Iga inimene sai päevas kolm-neli liitrit vett. Ah et seda polegi nii vähe?! Palju te joote päevas? Pool liitrit, liitri? Aga supi keetmiseks kulub vett? Aga pesemiseks? Isegi hammaste loputamiseks läheb oma pool kruusi.

Kas näete seda kummalist tanki seal paremal? See on nüüd mälestusmärk. Odessalased tegid roomiktraktoritest kuuskümmend sellist tanki. Kui need kaitseliinile ilmusid, tekkis vaenlase hulgas algul paanika, arvati, et meie sõjatööstus on välja lasknud uue tankimargi. Viis soomusrongi tehti linnas. Trammipargi noored ehitasid soomusrongi, mis tulistas vaenlast otse trammiteelt. Näete, neidsamu rööpaid mööda ta sõitiski. 1500 miinipildujat valmis-

tati linna tehastes. Mõistate, mida see tähendas? 70 päeva pidas linn vastu!»

Trammiteel kolistab tuletõrjepunane tramm, gaseeritud vee müüjad annavad iga päev tsisternide kaupa kihisevat janukustutajat ja varemeid pole juba ammu enam.

«Uskumatu, uskumatu, kuidas siin võideldi! Tšapajevi diviisis oli kuueteistkümneaastane kuulipildur Niina Onilova. Pool tuhat vaenlast langes tema kuulidest! Pärast Odessa loovutamist läks tüdruk koos teiste võitlejatega Sevastoopolit kaitsma. 1942. aasta märtsis sai ta seal raskesti haavata ja suri.»

Paljudest kangelastest pajatab onu Kostja. Nendest, kes hukkusid, ja nendest, kes veel praegu selles linnas elavad.

Linna kaitsmine lõpetati 16. oktoobril 1941. aastal. Nõukogude väed koondati Sevastoopoli alla, Odessas aga alustasid tegevust partisanisalgad. Katakombid olid nagu loodud nende varjamiseks.

Sõidame Nerubaiskisse, kus tegutses üks partisanisalkadest.

Odessa katakombid — see on terve omaette maailm. Ei leidu vist inimest, kes neid põhjalikult tunneks. Kõigi käikude kogupikkust hinnatakse kahele tuhandele kilomeetrile! Sedamööda kuidas kasvas linn, ajasid linna all ja selle ümbruses oma harusid ka katakombid. Ehitusmaterjal linna jaoks saadi ju siit.

Katakombidel on oma ajalugu. Juba möödunud sajandi alguses kogunesid noored selle maa-alustesse käikudesse, lugesid siin Puškini käsikirjalisi luuletusi, mis olid tsensuuri poolt keelatud, tutvusid dekabrist Pesteli töödega.

Hiljem kasutasid katakombe kogunemiskohana narodnikud. Kinnitatakse, et siin olevat olnud isegi trükikoda, kus paljundatud Aleksandriast salaja Odessasse toimetatud «Iskrat».

Inglise-prantsuse interventsiooni ajal olid katakombides bolševikud, pärast Kodusõda aga kontrrevolutsionäärid ja kontrabandistid...

Nerubaisk on tosina kilomeetri kaugusel linnast. Kaldajärsakus mustendavad koopaavad. Sealtkaudu me alustamegi tutvumist koobaskäikudega.

Kümmekonna meetri kaugusel sissepääsust on juba nii pime, et peab süütama taskulambid. Alguses on käik nii kõrge, et ei pruugi peadki kummardada. Mõnesaja meetri kaugusel oleme sunnitud juba kummargil käima. Aeg-

ajalt hargnevad peakäigust kõrvalharud. Või on see kõrvalharu, mida mööda me läheme? Tont seda teab. Seintel on mingid märgid, mille järgi onu Kostja õiget suunda hoiab. Varjud hüplevad seintel, jooksevad meie ees, kaovadki sinna... Onu Kostja on andnud taskulambi tagantulijate kätte, sellest siis see salapärane varjudemäng.

Ühes toasuuruses koopas teeme peatuse.

«Siin oli Molodsov-Badajevi partisanisalga eelpost. Kõik väljast tulevad käigud lõikuvad siin. Selles ruumis oli valvemeeskond.»

Onu Kostja suunab valgusvihu lakke. Pigimust lubjakivi neelab selle. Mingit tõmbust siin pole, küllap tookord olid siin kõigil suitsust silmad punased. Siinsamas keedeti ju ka süüa.

«Alguses püüdsid fašistid katakombe rünnakuga vallutada. Vahel lõi eelpost mitu tundi järjest lahingut. Rünnakutel siiski edu ei olnud.»

See pidi tõesti kaunis lootusetu ettevõte olema. Käiku seatud kuulipilduja võis seda vaevata valitseda. Pidid ju tulijad kasutama prožektoreid või taskulampe tee valgustamiseks, pimedas hiilimine aga tekitas kära, nii et vaenlane avastati ikka õigeaegselt.

Liigume edasi. Ajataju kaob. Samuti pole aimugi, kui palju maad me oleme läbinud. Onu Kostja jagas meile küünlaid, nüüd astume nagu mungad kloostrikäikudes. Vahetevahel tuleb laskuda päris neljakäpukile, et edasi pääseda — nii madalaks läheb käik. Kuidas siit küll lahtiraiutud kivi välja toimetati? Orienteerumine on lõplikult sassis. Tihti tundub, et selles või teises käigus oleme juba olnud. Onu Kostja hirmutab, et paar kuud tagasi olevat kaks koolipoissi siia seiklema tulnud. Jõmpsikad leiti alles mõne päeva pärast. Suur hulk inimesi käis neid otsimas.

Partisanidel olid teejuhtideks vanad kiviraidurid. Varustus oli juba varem siia toimetatud. Salgas oli 65 inimest, neil oli oma raadiosaatja ja kirjutusmasin, millega paljundati Informbüroo teateid. Alguses tehti mitu väljatungi katakombidest, hiljem aga muutus see raskemaks: vaenlane müüris kõik teadaolevad pääsud katakombidesse kinni.

Onu Kostja annab märku, et oleksime ettevaatlikumad. Ta astub üksinda mõne sammu ettepoole. Käigu põrandas on auk.

Siiski, see pole niisama auk. All mustendab vesi, kui taskulambi valgusvihk sinna jõuab. Kaev. Pea kohal paistab sinine sõõrike taevast. Kuskil seal üleval on talu, õues on kaevurakked ja perenaine laseb piima jahtuma. Nööri otsa seotud mannerg laskub meist mööda ja sulpsatab vette.

«Just nii pidasid partisanid sidet maapealsete luurajatega. Kirjad lasti ämbris alla ja vastused tõmmati üles. Kümmekond kaevu ulatub katakombi käikudesse.»

Kaevu kaudu saadi teada, et vaenlane veab katakombide juurde mingisuguseid balloone. Selge — gaas! Kiiresti müüriti kinni osa juurdepääse partisanide asukohale. Gaasirünnak tõrjuti tagasi.

Käigud. Koopad. Üks suurem koobas. Selle seinu ääristavad kivist tahutud lavatsid. Ilmselt oli siin magamisruum.

Kaks päeva siin elada oleks seiklus. Kolm nädalat peaks hädaga pooleks vastu. Kuude kaupa sellises koopas olla oleks aga vist kujuteldamatu piin...

... Pime — küünaldega tuli kokkuhoidlikult ringi käia. Rõske. Külm. Sügisel ja talvel on katakombides keskmine temperatuur neli-viis kraadi üle nulli. Suvel on paari pügala võrra soojem, aga lõdisema võtab ometi.

Ja need rõhuvad seinad ja maadligi lagi... Tunnetad mitmekümne meetri paksust lubjakivilasu enda kohal, mis litsub su vastu külma kivipõrandat. Kui rõhuv, raske ja vastumeelt pidi partisanidel siin koobastes olema, sellest räägib ehk kõige paremini järgmine lugu: kui salga komandör lahingus saadud haavadesse suri, tõotasid sõjasõbrad ta matta pärast sõda päevavalguses. Haud on ju haud ja hauas on nagunii pime, rõske ja peal paks mullakiht. Aga kui sa oled juba elusast peast kuude viisi sellises hauamiljöös elanud, küllap siis soovid vähemalt pärast maise matka lõppu veel korraks päevavalgusesse tõusta...

Molodsovi partisanisalk oli üks paljudest, kes katakombides varju leidsid. Terve okupatsiooniaja olid nad vaenlastele pinnuks silmas. Lendasid õhku sillad, hukkusid autod, lasti õhku vaenlase komandantuur.

Sõidame tagasi linna. Meie Faktoteek-Kostja on jõudnud tagasi tänapäeva ja jagab seletusi, millised tehased, vabrikud või majad tulevad siia, kust me parasjagu mööda sõidame. Ühe tagasipõike minevikku teeb ta veel siiski. Näinud, et meie pilke paelub linna panoraamist sihvakalt

väljaulatuv kirik oma tornide ja kuplitega, juhibki ta jutu sellele. Ei, mitte kiriku ehitamisajale, arhitektile ega stiilipuhtusele, vaid veerandsaja aasta vanusele sündmusele, mis on kirikuga seotud.

«Nagu juba öeldud, oli partisanidel tihe side linnas olevate põrandaaluste organisatsioonidega. Ühe sellise organisatsiooni keskus asus erakomisjonikaupluses «Kuban». Sajakonna meetri kaugusel kauplusest asus salajane trükikoda, kus valmisid lendlehed. Muide, hiljem kolis sinna majja vaenlase komandantuur ja sõja lõpuni oli trükikoda peaaegu väljaspool ohtu.

Oktoobrirevolutsiooni 26. aastapäevaks otsustati linna kohale punalipp lehvima panna. Kõige kõrgem koht Odessas on seesama Uspenski kiriku torn. Kirikut parasjagu remonditi. Georgi Djubakin, kes lipu heiskama pidi, nuputas tükk aega, kuidas seda teha. Päev enne pühi läks ta luurele. Poiss oli kasvatanud endale nooblid vuntsid, laenas nüüd sõprade käest moodsa ülikonna ja mantli, ning kiriku juurde saabus välismaalasest insener see-ja-see. Kange aktsendiga vene keeles sõimas ta kõigepealt töödejuhataja läbi ning hakkas siis ehitust inspekteerima. Töödejuhatajal oli põhjust väriseda, sest noorhärra oli tõesti põhjalik, käis kiriku torniski. Lahkudes noomis ta töödejuhatajat veel kord halva töö pärast, nohises vihaselt ja lahkus — et öösel tagasi tulla.

Kauplusest sai ta pakikese lipuga. Tüdrukud olid selle ühele poolele tikkinud «Tervitus sõpradele!», teisele — «Surm vaenlasele!».

Lipp põues ja püstolid taskus, asus Georgi koos paari kaaslasega südaöö paiku ülesannet täitma. Patrullidest hiiliti mööda. Teel kleebiti mitmes kohas seintele lendlehti.

Kirikut valvavast patrullist õnnestus mööda hiilida. Georgi ronis mööda piksevarrast päris risti juurde ja sidus lipu selle külge. Alla jõudnud, kirjutas Georgi kiriku seinale: «Mineeritud!»

Järgmisel päeval pakuti 25 000 marka sellele, kes lipu alla toob. Vabatahtlikke ei leidunud. Ega lipp sellepärast muidugi üles jäänud, aga lehvis ta seal hea tükk aega.»

«Ilus surm!» öeldi Andrei Bolkonski kohta, kui ta lamas lahinguväljal, lipp pihus.

Kangelaste põrmud kaetakse lippudega.

Kui hävib väeosa lipp, lakkab väeosa olemast.

Lipp on riigi au.

«Korraldus. Nõukogude armee ja sõjalaevastiku päeva puhul riigilipud hoonetele välja panna 22. veebr. kl. 15 ja hoida väljas 24. veebr. kl. 8-ni.»

Iga riikliku püha eel ilmuvad selletaolised teated. Majahoidja või majaomanik vaatab kella ja tõttab lippu välja panema.

Kodumaa-armastuse ja isamaauhkusega on lood samuti nagu igasuguse muu armastusegagi: neid on kaunis kummaline korralduse korras ilmutada. Georgi oli valmis austust sünnimaa vastu üles näitama elu hinnaga ja ... ilma korralduseta.

Nii mõttekilde kokku liites oleme jõudnud linna tagasi. Kohkumisega märkame, et nüüd oleks juba viimane aeg sadamasse pileteid ostma minna. Onu Kostja märkab meie murelikku meelt ja tuleb lahkelt appi: ta on nõus ühe meist bussiga sadamasse viima. Teine jõuab selle ajaga kohvrid järele tuua.

Uus merevaksal pole veel päris valmis ja meil tuleb läbi ajada vanaga. Faktoteek kibeleb, kibeleb ja sosistab siis viimaks:

«Aga mina tean, et Odessa sadamast käib aastas läbi keskmiselt 23 miljonit reisijat! Ja siin käib laevu umbes seitsmekümnest riigist!»

Seda Faktoteek muidugi ei vaevu ütlema, kust võib veel pileteid saada, kui kõik piletid on välja müüdud. Meil on kenakesti vabandamist ja lippamist, enne kui hoiame pihus kartongitükikest, millel on roheline ankur ja kiri: «Odessa — Sevastoopol IV klass hind 4.19.»

Asjatundjad muidugi teavad, et IV klass tähendab tekilsõitmist, kusjuures mugavusteskaala kõrgeimat pügalat tähistab korvtool kuskil tuulevaikses kohas. I klass rbl. 10 oleks meie jaoks muidugi lausa luksumapanevalt luksuslik olnud.

Kell seitse õhtul teeb «Latvia» otsad lahti ja asub teele ühest kangelaslinnast teise. Õhtu on soe ja ööbimismure meid eriti ei kummita, eriti kui oleme teinud tutvust mugava baariga ning üle hulga aja joonud jälle head kanget kohvi.

Paari tunni pärast tegime visiidi kaptenile. Olime nimelt kuulda saanud, et «Latvia» rahvale oli äsja antud kommunistliku töö meeskonna nimetus. Veel kord tuli kohvilauas istuda. Mõnusaks kohvikõrvaseks olid kapteni muhedad jutud oma meremeheteest, mis algas üle kolmekümne

aasta tagasi. Sõja ajal seilas ta siinsamas Mustal merel ja see aeg tõi mehe pähe esimesed hallid karvad.

Ära minnes pärib nii muuseas, et kuidas me ka oma kajutiga rahul oleme. Tõttame seletama, et meile meeldib värske õhk ja õine meri ning et lähtudes sellest me reisime tekil. Kapten on arusaaja mees ja arvab, et ega Balti mere poegadel teisiti sobigi sõita, aga üks korralik kajut, kus paariks tunniks pikali saab visata, ei tegevat ometi viga. Ja igas laevas leiduvat igaks juhuks alati paar sellist kajutit, nii et — olge lahked.

Täname kenasti ja lahkume. Muidugi mitte oma kajutit otsima — sellega on ju asjad korras! Astume sisse radistide juurde, vahetame muusikat, naudime nende kõhuka plaadikogu haruldasemaid palu.

Kui me siis kella ühe paiku öösel leiame, et nüüd oleks tõesti paras aeg luksuskajuti mugavust proovida, oleme kurva fakti ees, et ka administraator on samale mõttele tulnud ning et teda on võimatu leida. Laevas pole ärkvel enam ühtegi inimest, kes meile «meie» kajuti kätte juhataks...

Kõige hullem on aga see, et kõik mugavamad toolid ja kohad tekil on juba ammu okupeeritud. Mahe tuul on kasvanud parajaks tormieelikuks ja paneb meid õhukestes kehakatetes lõdisema. Kuskilt koridorist leiame kaks punutud tooli, mis sobivad kõigeks muuks, aga mitte magamiseks. Kui kümneks minutikski silma kinni saaks!

Ja kuskil siin sõidab tühi kajut, mis ootab meid...

MA EI UNISTANUD SÕDURIKUTSEST

Õine külmetamine on veel kontides, kui «Latvia» end varahommikul vastu Sevastoopoli kaid litsub. Võtame oma kohvrid ja kotid ning ronime kaldapealsele. Uut merevaksalit alles ehitatakse, vana on tibatilluke. Muidugi on meie esimeseks sooviks rasketest kohvritest lahti saada, aga paraku pole kuskil näha mingit hoiuruumi. Teeme kordamööda luurekäike, kuid eduta.

Viimaks viib keegi lahke vanamees meid peaaegu kättpidi soovitud asutuse juurde. Nojah, siit ehituste vahelt poleks me ise seda tõepoolest üles leidnudki! Käed saavad kergeks ja süda ka. Mida kõrgemale kerkib päike, seda mõnusamaks muutub ka meeleolu. Koguni nii mõnusaks, et teeme kergemeelse otsuse juukselõiklas ära käia.

Juustega lähebki kõik kenasti. Plikaohtu juuksurid takseerivad hoolega, enne kui söandavad käärid sisse lüüa. Lõikavad ja kammivad, kammivad ja lõikavad, kuni näeme juba peaaegu inimese moodi välja.

«Habe ka, palun!»

Inimene ei teagi, kui kergemeelne ta vahel võib oma mugavuses olla... Selgeks saab see alles siis, kui Ülo nägu meenutab skalpeeritud punanaha pealage ning kui algaja habemeajaja balansseerib minestuse äärepeal. Juurde rutanud aastates daam puistab meid üle tuhande vabandusega ja seletab, et täna andvat noored juuksurid eksamit, ärgu me olgu kurjad...

Seepeale ei jäänud nooremal vennal üle muud, kui otsida mapist üles «Harkov» ning reklaamida iseteenindamist.

Sevastoopol on linn, kuhu tulles ja kust minnes jääb alati tunne: liiga palju on seda, mida ei tea ega saanudki teada, mida pole näinud ega saanudki näha.

Omapärane on juba linn ise. All mere ääres paiknevad

uued kvartalid, kaardu merelahe kaisus. Mäenõlvadel kuuma päikese käes peesitab vanalinn. Väikesed valged savimajakesed on justkui kleepunud paakunud pinnase külge, tolmus, ilma ühegi varjuta. Majade vahel keerlevad loogeldes alla kitsad teekesed, piiratud mõlemalt poolt savimüüridega, mida mööda siin-seal roomavad alla varikatustelt kukkuvad viinamarjaväädid. Suurte majade pealetungi pole siin vist niipea karta, järsk kallas teeb nende ehitamise raskeks.

Eelmistest käikudest on linn enam-vähem tuttav. Dioraam ja Malahhovi kurgaan on kohad, kus saabunu kindlasti kõigepealt ära käib. Üldse aga on Sevastoopolis nii palju huvitavaid kohti ja mälestusmärke, et kõikide külastamine käiks vist kuu ajagagi üle jõu.

Mereäärsel pargipingil istudes, kus seljataga sahiseb kastmisfontään ja ees sinendab meri Amandus Adamsoni skulptuuriga uppunud laevadele, andis meile lühiülevaate linnast Faktoteek.

«Sevastoopoli ajalugu — see on sõdade, vallutajate metsikuste ja vallutajatest vabastamiste ajalugu. Pole ühegi Venemaa linna kohal lõõmanud nii hävitavaid sõjaleeke, lennanud nii palju surmatina ja -terast kui siin.

Sevastoopolist on ajaloo vältel palju kordi jäänud järele vaid nimi, ja ikka on sest nimest sündinud linn, iga kord suurem ja võimsam kui eelmine.

Vanimaks ajaloomärgiks Sevastoopoli eelkäijaist on kuulus Hersones, mille V saj. e. m. a. asutasid kreeka sõdalased ja mis püsis ligi kaks aastatuhandet. Nüüd on see väljakaevatud sammaslinn turistide Mekaks.

Palju sajandeid oli Hersones seotud Vana-Vene riigiga — Kiievi-Venemaaga. Idaslaavlased jõudsid Musta mere kallastele juba meie ajaarvamise I sajandil. Nad tegid palju julgeid retki mööda Musta, Aasovi ja Kaspia merd ning jõudsid välja isegi Vahemereni.

Bütsantsi impeerium ei näinud heameelega Vene võimu tugevnemist Musta mere kallastel. Sel pinnal lõigi lõkkele esimene pikk sõda, kus bütsantslased korduvalt lüüa said (tuletame meelde Olegi, Igori, Svjatoslavi ja Vladimiri sõjakäike!).

IX—XII saj. oli vene võim Krimmis (Dauurias) väga tugev. Juba Igori ja Svjatoslavi ajal eksisteerisid Hersonesi kõrval Kiievi vürstiriigi valdused. X saj. vallutas Vladimir Hersonesi ning sellest ajast peale kuulus Krimmi

idaosa (Kertši poolsaar) Tmutarakani vürstiriigi koosseisu.

Tatari-mongoli vallutusretk röövis Krimmi Venemaalt enam kui viieks sajandiks. Hersones langes ning XIV sajandi lõpuks lakkas paljaksröövitud ja mahapõletatud Hersones olemast. Jäi vaid kunagise linna nimi.

Venemaa jätkas võitlust väljapääsu eest Mustale merele. See oli võitlus türklaste vastu liidus ukrainlastega, võitlus, mis kestis peaaegu kolmsada aastat. Vene-Türgi sõja (1768—1774) lõpptulemusena läksid Venemaa koosseisu Aasov, Kertš, Kinburn. Krimm kuulutati ametlikult Türgist sõltumatuks.

Oleks aga muidugi olnud kergemeelsus uskuda, et türklased seda rahulikult taluvad. Alatasa ilmus siia Türgi sõjalaevu, mis nõelasid kui herilased ja aeg-ajalt üsna valusalt. Ahhiari (Sevastoopoli) lahes oli türklaste laevastik kuni 1778. aastani.

Siis käskis Suvorov, kes tol ajal juhatas Vene vägesid Krimmis ja Kubanis, ehitada Ahhiari lahe kaldale kindlus ja paigutada sinna kolm patareid. Nii pandigi alus tulevasele linnale.

Katariina II reskriptiga 8. aprillist 1783. a. liideti Krimm ametlikult Venemaaga. Sama aasta suvel alustati lahe lõunakaldal esimeste majade ehitamist. Aasta hiljem, 10. veebruaril, andis tsaarivalitsus ukaasi ehitada sõjasadam koos admiraliteediga, laevatehas, kindlused ja sõjaväelinnake. Uus linn sai ametlikuks nimeks Sevastoopol, mis kreeka keeles tähendab suursugust, kuulsusrikast linna.

Linna väljaehitamisel mängis tähtsat osa väljapaistev vene laevastiklane, «mere-Suvorov» Fjodor Ušakov. Ta mõistis, et sel linnal tuleb veel palju lahinguid maha pidada ja ehitas ta tõeliseks kindluslinnaks.

Ta ei eksinud. 1787. a. algas uus sõda Türgiga. Head see küll viimasele ei toonud. Ušakov näitas, et alati ei loe ainult jõud, tähtis on ka mõistus. Ta demonstreeris oma uut purjelaevastiku manöövritaktikat ning andis türklastele hävitava õppetunni, lüües nende laevastiku ajupuiduks. Kuival maal andis türklastele korraliku keretäie Suvorov ja nii oli rahu niisama hästi kui sõlmitud. Türklased lubasid, et nad ei mõtle enam kunagi Krimmile ega tõsta sinna oma jalga.

Sevastoopol kogus jõudu ja sai Krimmi kõige tugevamaks linnaks. Esmaklassiliseks merekindluseks muutus

Sevastoopol aga siis, kui Musta mere laevastiku juhiks sai admiral Lazarev — Nahhimovi, Kornilovi ja Istomini väärikas õpilane. Ehitati uusi kindlustusi, admiraliteedihoone, kuivdokid.

Pärisorjusliku Venemaa mahajäämuse tõttu aga oli laevu vähe, tsaariametnike lühinägelikkuse tõttu ei kindlustatud linna ja sadamat maa poolt. Tunda andis see end peagi ja väga valusalt raskes Krimmi sõjas aastail 1853—1856.

Sõja põhjuseks oli see, et Lähis-Ida vastu tundsid ühtviisi palavat huvi Venemaa, Türgi, Inglismaa ja Prantsusmaa. Sõjatungla süütas Inglismaa, kes tõmbas ka teised endaga kaasa Venemaa vastu.

Türklased said küll viitseadmiral Nahhimovi juhtimisel haledasti peksa, nende laevastikust jäid järele vaid räbaldunud purjedes vrakid. Kuid siis tegid inglased-prantslased-türklased dessandi lõuna pool Jevpatoriat, maandades kaheksakümne üheksal sõja- ja kolmesajal transpordilaeval 62 000 sõdurit, kes hakkasid Sevastoopoli poole liikuma. Vene purjelaevad polnud võimelised võitlema Inglise-Prantsuse laevastiku ülekaalukate jõududega. Sevastoopol oli tõsises ohus.

Linna kaitseks tõusid kõik Musta mere laevastiklased, garnisoni sõdurid, linnaelanikud. Neid juhtisid Vladimir Aleksejevitš Kornilov ja Pavel Stepanovitš Nahhimov. Algas linna ajalooline, 349 päeva kestnud kaitsmine, mis oma mehisuse ja vastupidavusega pani hämmastama kogu maailma. Et kaitsta reidi laevade sissetungi eest, uputati siin seisnud laevad. Nende mälestuseks kerkibki merest kaljurahnul Amandus Adamsoni sihvakas mälestussammas pealdisega: «Laevade mälestuseks, mis uputati aastail 1854—1855.»

350. päeval tuli kaitsjail taanduda lahe põhjakaldale, et seal võitlust jätkata. Kuid ka vaenlane ei olnud enam rohkemaks suuteline. Algasid läbirääkimised, mis lõppesid 1856. a. Pariisi rahuga. Nüüd jutustab neist päevist endise 4. bastioni asupaigas kujundatud «Sevastoopoli kaitse panoraam a. 1854—1855».

... Sevastoopol oli varemeis, linna taastamine nõudis aastakümneid. 1870. a. kuulutas Venemaa Pariisi kokkuleppe kehtetuks ja hakkas Mustal merel uut laevastikku looma.

Selle peale puhkes loomulikult varsti uus sõda Türgiga

1877. a. Kuna vene meremeestel polnud võimsaid soomuslaevu nagu türklastel, võttis noor ohvitser, hiljem kuulus laevastikujuht S. Makarov tarvitusele uue relva — miinikaatrite miinid ja torpeedod. Mõju oli tõhus ja võttis türklastel sõdimisisu ära.

Sevastoopol kosus ja kasvas. XX sajandi alguseks oli linnas juba üle 7000 töölise. 1905. a. revolutsioonisündmused kajasid vägevalt vastu ka Sevastoopolis. Jäädavalt on raiutud ajalukku ülestõus soomuslaeval «Potjomkin». See oli esimene massiline revolutsiooniline väljaastumine laevastikus ja tsaarisõjaväes üldse.

Sevastoopol oli esimeseks linnaks Krimmis, kus võitis nõukogude võim. See toimus 15. detsembril 1917. a.

Revolutsioonilise Sevastoopoli vastu astus sedamaid kogu kontrrevolutsiooni leer. 1918. a. aprillis, rikkudes jämedalt Bresti rahulepingut, tungisid Saksa väed Krimmi. Suurt osa laevastikust õnnestus evakueerida Novorossiiskisse. Et laevad aga edaspidi ei satuks okupantide kätte, käskis V. I. Lenin need uputada. Käsk täideti, mustamerelased jätkasid võitlust kuival maal.

23. novembril saabus Sevastoopolisse Inglise-Prantsuse eskaader. Algas julm koloniaalrežiim.

1919. a. aprillis purustasid Nõukogude väed intervendid Perekopil, tungisid Krimmi ning jõudsid Sevastoopoli alla. Okupatsioonilaevastik avas linna pihta marutule. Et hoida linna hävimast ning vältida asjatuid ohvreid rahulike elanike hulgas, astus Nõukogude väejuhatus vaenlasega läbirääkimistesse. Intervendid loobusid Krimmist, 29. aprillil astusid linna Nõukogude väed.

Rahupäevi polnud kauaks. Antandi teine sõjakäik tõi okupandid 1919. a. suvel Krimmi tagasi. See muutus «musta paruni» Wrangeli kantsiks.

Lõunarinne, mille juhiks sai M. Frunze, peksis selle kantsi üsna segamini (mis ei läinud muidugi nii kiiresti kui meie kiirülevaates) ja 15. novembriks 1919 oli Krimm lõplikult vaba.

Kuid Nõukogudemaale polnud antud rahus elada.

22. juuni ööl 1941. a., kui fašistlik sõjalaviin voolas Nõukogudemaale, oli Sevastoopol taas nende hulgas, kes võttis vastu esimese hoobi. Oktoobri lõpus tungis vaenlane Krimmi. Käigult lootis ta hõivata ka Sevastoopoli.

See jäigi lootuseks. Algas Sevastoopoli ajaloos linna teine kangelaslik kaitsmine, mis kestis 250 päeva. Linna

kaitsele tõusid kõik, kes linna ja lahele olid jäänud. Kõik.

1942. a. mai lõpus oli Sevastoopolit piiramas lausa fantastiline jõud: 230 000 sõdurit, üle 450 tanki, 1000 lennukit. Pärast viis päeva kestnud pidevat suurtüki- ja lennurünnakuid alustasid fašistid pealetungi kogu rindel. Oli rindelõike, kus vaenlane ründas 10—15 korda päevas. Edasi liikuda ta aga ei suutnud.

Edasine vastupanu oleks olnud liiga ohvriterikas. Pealegi oli täidetud peamine ülesanne: pidurdada fašistide edasitungi hoog, pidada kinni nende sõjatehnikat.

Ülemjuhataja käsul jätsid Nõukogude väed Sevastoopoli 3. juulil 1942. a. maha. Maha jäi — surnutena — ka 300 000 fašistlikku sõdurit ja ohvitseri, vanarauaks muudetud sõjatehnika. See oli Sevastoopoli hind.

Sevastoopoli hind oli ka üliinimlik kangelaslikkus.

Nüüd jutustavad sellest vaid kivi, marmor, pronks. Mälestussambad jutustavad neist, keda pole, aga kes teadsid, et surevad tuleviku eest:

— viiest meremehest, kes hoidsid kinni 22 vaenlase tanki 23 km kaugusel Sevastoopolist...

— dzotist nr. 11 teel Sevastoopolisse; 9 madrust — kommunistlikud noored ja kommunistid —, kes teed kaitsesid, jäid teele...

— kuulipildur Niina Onilovast, Odessa ja Sevastoopoli kangelaslikust kaitsjannast, kes ohverdas end, et päästa seltsimehi...

— luuraja Alla Onoškast, 20-aastasest neiust...

— Nõukogude Liidu kangelastest, lennuväe kindralmajor Nikolai Aleksejevitš Ostrjakovist, lennuväe kindralmajorist Fjodor Grigorjevitš Korobkovist, brigaadikomissar Mihhail Gavrilovitš Stepanenkost...

— sadadest, tuhandetest teistest, kelle hauakohta ei tähista isegi külm kaljurahn...

Möödusid kaotuste päevad, lahinguvanker hakkas veerema tuldud teed tagasi. 7. mail 1944 oli Sevastoopol taas lahingutules. Nüüd piirasid linna vabastajad. 10. mai õhtul saluteeris meie kodumaa pealinn Moskva 25 kogupauguga 324 suurtükist 4. Ukraina rinde kangelaslikele vägedele, kes vabastasid Sevastoopoli.

Aastail 1941—1942 kulus fašistidel üle 8 kuu selleks, et vallutada Sevastoopol. Sevastoopoli vabastamiseks kulus 3 päeva...

1965. aastal, fašistliku Saksama üle saavutatud võidu 20. aastapäeval, autasustati Sevastoopolit Lenini ordeniga ning medaliga «Kuldtäht», Musta mere laevastikku aga Punatähe ordeniga.

Mereäärsel bulvaril on igaveseks graniiti raiutud Sevastoopoli kaitsjate nimed.»

Meie suureks sooviks oli üles otsida kas või üksainus inimene, kelle nimi on sellel igavese kuulsuse obeliskil.

Me saime temaga tuttavaks. Ta on üks vähestest naissoost Nõukogude Liidu kangelastest. Maria Baida.

Istume rannapargis. Lõbusalt vidistades pritsib niisutusseade vett lilleklumbile ja murule ning naeruhimuline tüdrukutirts lagistab edvistades naerda, kui külmad piisad ta kleidikese märjaks kastavad.

Vaatame sedà, ja nagu ei oska kuskilt otsast juttu alustada. Teame, et Maria Baida on praegu linna Perekonnaseisuaktide Büroo juhataja. Kuidas sai temast aga sõdur?

«Loomulikult ei unistanud ma sõdurikutsest... Tahtsin astuda meditsiiniinstituuti, õppida kirurgiks. Minu soov ei täitunud... Algas sõda ja me astusime hävituspataljoni. Olin siis üheksateistkümnene. Kes meist tüdrukuist oleks varem osanud mõelda, et tuleb selga tõmmata sõdurivorm ja jalga rasked sõdurisaapad? Ükski tüdruk, kes minuga koos sanitaarroodus oli, ei unistanud ju sellest! Nüüd meil lihtsalt tuli seda teha...

Me polnud harjunud suurtükimürinaga ja kartsime äikest. Nüüd tuli suurtükitule ja pommitamise alt välja tuua sadu haavatuid. Tuli kaevata blindaaže ja kaevikuid, vahel aga võtta püss ja tulistada. Tegime seda võidu heaks.

Enamik meie tüdrukuid langes. Pole enam Tanja Rjabovat, minu parimat sõbratari. Ta tuli meie roodu pärast haavatasaamist. Tanja oli esimene tütarlaps, kelle rinnas ma nägin Punatähe ordenit. Minu meelest oli see midagi ebaharilikku... Kui ma sain lahinguülesande, ei küsinud ta iial, kuhu ma lähen. Soovis vaid head tagasitulekut...»

Maria hääl on vaikne, ühetasane ja voolav, otsekui jõgi, mis kiireilt kärestikelt on lõpuks jõudnud tasastele rahulikele luhtadele. Ta ümarat heasüdamlikku nägu raamivad hästi rangelt pea ligi kammitud paksud juuksed, lumivalge pluus aga annab sellele kaugelt üle keskea naisele ütlemata noorusliku välimuse. Kõrge rind, pehmed

täidlased käsivarred — kõiges veidi kodust vanaemalikku tüsedust. Naine, nagu neid kohtad sadu küll tänaval, küll poes leiva-piima järjekorras, küll liivakasti ääres pojatütre või tütrepojaga mängimas. Tead isegi, et see on totralt naiivne mõte, kuid ometi püüad otsida temas midagi erilist, otsekui oleks kangelaslikkus midagi sünnimärgi või tedretähtede taolist, mis inimest teisest eraldavad. Püüad leida või läbielatu joonigi... Ei midagi peale ümara pehmevormilise näo, sileda soengu ja kõrge rinna pimestavalt valge pluusi all. Ja rahulikult voolav hääl jutustab otsekui muistset lugu, mis ei puudutagi teda ennast...

«Esimene lahing... See oli hirmus. Olime kõrgendikul, kus polnud mingisuguseid kindlustusi. Vaenlane alustas juba hommikul suurtükitule ja pommirünnakutega, see kestis peaaegu pimedani. Pommituslennukid tulid lainetena tohutu ulgumisega! Ja mitte ühtegi meie lennukit ei näinud ma tollel päeval taevas!

Haavatuid tirisime lõhedesse, nõokestesse ja pommilehtritesse, sidusime neid seal. Kaevasime kiiruga kaevikuid, aga maa oli kivikõva... Sakslaste ülekaal oli mitmekordne, aga ometi läksime isegi vasturünnakule. «Kodumaa eest, Stalini eest!» Stalin, see oli meie jaoks midagi püha. Tema nimi huultel, mindi vastu surmale. See pole paljas ilukõne. Lapsest peale oli meid õpetatud selle nimega siduma kõike, mis mahtus mõiste «hea» alla. Küllap on vist nii, et inimesele on alati vaja kedagi, kellesse raudselt uskuda, kelles kindel olla.

Mina oskasin võrdlemisi hästi saksa keelt, seepärast viidi mind varsti üle luurerühma.

Peab ütlema, et vaenlasel oli Sevastoopoli all peale ülekaalu elavjõu ja tehnika alal ka positsiooniline paremus. Ümberkaudsed mäetipud olid nende käes, meie asusime jalamil. Mägedes on palju lõhesid ja nišše, fašistid kasutasid need ära ja seadsid seal sisse palju tulepunkte, mida oli peaaegu võimatu hävitada. Laevadelt tulistati küll neid tulepesi pidevalt, aga mürsud ei saanud kivist jagu.

Üks selline tulepesa oli meie polgu lähistel. 1942. a. veebruaris kutsus polgu juhtkond välja seitse luurajat — kommunistlikku noort ja tegi ettepaneku lasta see tulepesa õhku. Kas me saime ütelda, et me ei tule sellega toime? Muidugi kinnitasime, et täidame ülesande.

Valmistusime operatsiooniks mitu päeva. Õppisime detailselt tundma maa-ala meie positsioonidest tulepesani. Jätsime meelde iga kühmu ja lohukese, et võiksime seal orienteeruda ka pimedas. Avastasime veel kaks varjatud tulepunkti, mis võisid meie operatsiooni takistada. Suurtükituli hävitas need.

Ülesannet täitma läksime öösel. Jätsime sõpradega hüvasti, sest tagasipöördumisse ei uskunud meist vist küll keegi. Tuli ületada traattõke ja miiniväli. Tõkkele olid riputatud konservikarbid, mis pisemagi puudutuse korral hakkasid kolisema. Meie miinöörid rajasid ilma ainsagi helita läbipääsu ja demineerisid raja läbi miinivälja.

Roomasime tulepesa poole. Jaokomandöri abi Serjoža Skuritšev koos kahe võitlejaga pidi hiilima tulepesa taha, mööda tranšeed tunnimeheni jõudma, tolle kahjutuks tegema ja tulepesa õhku laskma. Meie jäime sinna lähedale valvele.

Minutid möödusid. Aja järgi pidi operatsioon juba lõpule lähenema. Kõik aga oli vaikne.

Järsku hüppasid ka Miša ja Borja — nemad olid meist eespool — kaevikusse. Midagi pidi olema juhtunud! Mõne aja pärast visati sealt midagi välja, siis ronisid üles ka poisid. Samal ajal kuuldus käo kukkumist. See oli Serjoža märguanne, et me hakkaksime tagasi minema, et kõik on korras.

Miša ja Borja jõudsid meie juurde ja rääkisid, et mööda tranšeed tulnud sakslane. Nemad hüpanud talle ootamatult kallale, toppinud tal suu täis, sidunud kinni ning visanud kaevikupervele.

Raske on ütelda, mis minuga tookord juhtus. Teadsin ju küll, mida tähendab sõjaväeline distsipliin, siis aga ei mõelnud ma äkki mingile distsipliinile. Roomasin sakslase juurde, haarasin tema sinelivarrukast ja hakkasin teda enda järel lohistama. Küllap lõi lihtsalt välja luuraja veri! Kui palju vaeva tuli iga kord näha «keele» hankimisega, kui paljud sõbrad olid seda teinud elu hinnaga — siin aga langes selline väärtuslik saak iseendast kätte!

Tirisin meeleheitlikult oma vangi. Muidugi ei läinud see kõik kaugeltki käratult. Õhku lendasid raketid, meid hakati tulistama. Selja tagant kostis tume plahvatus — laskepesal oli lõpp.

Ei oska enam seletada, millise ime läbi me pääsesime... Traattõkke juures ootas meid roodukomandör. Oli keemas

juba äge lahing, meid tulistati kuulipildujatest ja miinipildujatest. Komandör käskis vangi mulle õlale upitada, minule aga ütles: «Viid ta elusalt komandopunkti. Kui midagi juhtub, siis ära ka ise enam nägu näita!»

Veel käskis, et kannaksin juhtkonnale ette oma distsipliinirikkumisest.

See oli raske teekond... Laskuda mööda kitsast teerada, seljas rabelev vang — see polnud kuigi mõnus. Hea, et olin enne sõda tublisti sporti teinud.

Jõudsin siiski õnnelikult kohale. Sain... kolm päeva peavahti.

Kolme päeva ma siiski ära ei istunud. Olin alles teist päeva kartsas, kui mind kutsuti komandöri juurde.

«Noh, käes...» mõtlesin. «Rikkusid distsipliini, pealegi lahinguülesannet täites — mis muud kui välikohtusse!»

Kui jõudsin väeosa staapi, sain aru, et kohtust on asi siiski kaugel. Suures blindaažis istusid kindralid ja polkovnikud, ka vang oli siinsamas. Sakslaselt küsiti, kas ta tunneb seda vene sõdurit? See vastas jaatavalt. Seejärel küsiti minult:

«Tunned ära selle fašisti?»

Vastasin, et tunnen: võtsin ta ju ise vangi.

Pärast selgus, et minu «keel» oli ülekuulamisel väga ülbelt käitunud. Rääkis — ta valdas täiesti korralikult vene keelt —, et Venemaal on varsti nagunii lõpp, kuna ta nägi oma silmaga, et rindel võitlevad juba raugad ja viie-kuueteistkümneaastased poisikesed. Sellisele jõule nagu Suur-Saksamaa poisikestega vastu ei pane!

Siis otsustatigi talle näidata, kes see «poisikesest» vangivõtja tegelikult on.

Kui mu vang taipas, et ta ees seisab tütarlaps, hüppas ta toolilt püsti, lausus midagi kiiresti saksa keeles, vandus siis ropult vene keeles ja karjus:

«Mis neetud maa see on! Mina, füüreri sõdur, olen läbi käinud pool Euroopat, siin Sevastoopolis aga võttis mu vangi mingi vene baaba!»»

Küllap oli selles momendis nii traagilist kui ka koomilist, nii nagu on praegu seda meenutades Maria naeratuses varjatud nukrust. Ta vajub mõtteisse ja me ei söanda midagi küsida.

Siis näivad mõtted oma väikese ringi ära teinud ning meie juurde tagasi jõudnud olevat.

«Ma vist ei rääkinud sellest, mis teid huvitab... Hakkasin lobisema ja... Te küsisite ennist, milline on mu elus olnud kõige raskem moment? Teate, praegu sellest rääkida on võib-olla kõige raskem...»

Püüame seda mõista. Tookord sai ju oldud sündmuste keerises, polnud aega mõeldagi, mis on hirmus, mis ei ole. Siis tehti seda, mida hetk nõudis.

Tahame näha kohti, kus Maria võitles.

Jalutame pargi varjust välja tänavasaginasse, peatame takso ja sõidame. Tee viib linnast välja, linn jääb meie selja taha lahesopi käärdu. Kahel pool teed on uued majad.

«Tol ajal polnud siin ühtegi maja. Siit läks seesmine kaitseliin.»

Majad pole mitte eriti ilusad, ka rohelust on veel vähe. Maa on kõrbenud, kivikõva ja tolmune. Mida võib aga näha tema, kelle silme eest mööduvad pildid möödunud päevist?...

«Siis oli siin hospidal. Kord sain haavata ja lamasin selles nädal aega. Nüüd ükskord sõpradega siit samuti mööda sõites tuli see mulle päris juhuslikult meelde. Muidu ei tunne enam äragi...»

Jõuame mere äärde, kõrgele järsakule, mis püstloodis merre langeb. Ei mingit rannariba. Lained murendavad valgest lubjakivist kaljusid, kaldaalusesse on õõnestatud suured grotid. Kaldapealne on lage, tutiti kasvavad tarnad ja üksikud kõrred.

See on maalapike, mida Sevastoopoli kaitsjad viimse võimaluseni enda käes hoidsid. Siin asus ka kuulus 35. patarei, mis kaitses oma vägede taandumist.

«Tagantjärele mõeldes on endalgi raske uskuda, et see kõik tõesti nii oli, et seda oli võimalik üle elada... Näete, siin pole ühtegi lohku, ühtegi lõhet. Kaljukõva tasane maa. Lennukid tulid laine laine järel. Neil polnud midagi karta — meil polnud vastu panna ühtegi hävitajat, peaaegu mitte ühtegi õhutõrjekahurit, sest need olid juba evakueeritud. Järele olid jäänud aga veel sajad võitlejad, kes ootasid merelt kaatreid.

Surm tuli igalt poolt. Meil ei olnud vett. Selle pisku normi, mis anti, hoidsime haavatutele. Haavatu on ju nagu laps: ta teab, et vett pole, aga ta ei ütle muud kui «juua» ja «juua»...»

Maria tahab meile suveniiriks leida mõne pommikillu.

Neid ei tule kaua otsida: kummardu, ja sa võid igalt ruutmeetrilt korjata terve peotäie.

«Igaüks viib neid siit kaasa. Siin käib tuhandeid inimesi, aga kilde jätkub kõigile...»

Kunagi tähendas iga selline killuke surma, ärarebitud kätt või veritsevat haava. Tookord ei suutnud tulevikku näha sekundist kaugemale. Nüüd käivad siin ekskursioonid ja killud on suveniirid... Pisut valus on sellest, aga ei oska ka öelda, kuidas peaks olema teisiti.

«Me teeme mõnikord palju halba, et me minevikust ei räägi nii, nagu see oli. Poetasin end kord ekskursantide hulka ja kuulasin giidi. Ma kuulsin imeasju! Kuidas fašistid aina tulid ja langesid ning kuidas Maria Baida tappis neid püssipäraga nagu loogu, oma tosin vähemalt!... Küsisin, kust ta seda teab? Olevat lugenud....

Kas siis sellest, mis siin tõeliselt oli, on vähe kangelaslikkuseks! Tookord ei mõelnud meist ju keegi kangelaslikkusele, me tegime seda, mida olukord nõudis. Rohkem ega vähem teha me lihtsalt ei saanud. Ma ei tea, ma ei oska seda väljendada... Kümmekond aastat tagasi paluti mul esineda ühel kokkutulekul. Enne ettekannet taheti minult selle täpset teksti... Tookord jäigi mu rääkimine rääkimata. Kas siis selleks, et jutustada, kuidas me võitlesime, on mingit teksti vaja!? Elu lõpuni on see silme ees!»

Milline veendumus ja tahtejõud pidi neil inimestel siin olema! Viimased kaitsjad laskusid alla grottidesse lootuses, et ehk tuleb merelt veel üks kaater järele. Enam ei tulnud... Hiljem püüti läbi murda partisanide juurde. Ka see ebaõnnestus.

Kümme päeva peeti vastu ilma toidu ja veeta. Siis tegi vaenlane dessandi. Kaldarinnatisel kõlasid lasud: tapeti haavatud vange. Ülevalt lendasid merre laibad... Paljud grottides olijaist hakkasid astuma mere poole, läksid, kuni uppusid...

«Vesi ei olnud siin lahes siis sinine nagu praegu. Iial varem polnud ma näinud punast merd...»

Vaikime. Ühel on siin konkreetsed mälestuspildid, sõbrad, sõjakaaslased, vangilangemise õudsed minutid pärast 250-päevast võitlust, selle taga lõputud päevad koonduslaagrites.

Meile on see vaid mõttepilt. Nii, nagu kumbki seda suudab endale ette kujutada.

Maria on väsinud. Esimest korda on näolt kadunud

TRU Raamatukogu

naeratus. Esimest korda märkad, et aastad pole niisama mööda lennanud ka sellest inimesest.

Kauaks seda pole. Raputab ennast otsekui unest, heidab pea selga ja lausub kuivalt:

«Sõidame, mind oodatakse.»

Ja autojuhile:

«Büroosse. Noortel on abiellumisega ikka nii hirmus kiire...»

Jätame hüvasti ja oleme jälle omapead. Äsja kuuldu hoiab meid oma lummuses. Küllap on kangelaslikkus üks neist mõistetest, mida ei saa ette kujutada. Paratamatult riputab fantaasia siia tilisevaid ehteid külge nagu laps nääripuule, nii et nende sära võibki lõpuks võimust võtta. Me käime mööda seda linna ja mõtleme: kui vapustav! kui hirmus! kui mehine! Me vaatame filme ja mõtleme täpselt samuti, loeme raamatut ning tunded on samad. Aga kangelased ja nende teod on ju igaüks omanäolised...

Linn ise elab näoga, nagu poleks sõda olnudki. Majad, tänavad, inimesed. Meri, rahulik, sinine, valged luksuslaevad. Suur linn, kuid mitte eriti suurlinlik. Kuidagi tagasihoidlikum — nii välimuselt kui rütmilt. Tagasihoidlikud ja asjalikud on inimesedki.

Linna jaoks aga ei jää meil palju aega. Palju maad on veel ees. Tõttame sadamasse, seal selgub, et laev läheb Sotši alles kahe päeva pärast. Rong teeb jälle ilmatu pika ringi. Jääb üle vaid sõita bussiga.

Õhtul toome ehitajate ühiselamust, kus olime saanud peavarju, oma asjad bussijaama. Joome südame kinnituseks kruusi õlut, hammustame peale siinsamas küpsetatud šašlõkki ning istume siis tillukesse bussi, mis peab meid viima Kertši. Ees on terve öö sõitu bussis, kus pead pole tukastamiseks mitte kuhugi panna. Vahest ehk ainult naabri õlale.

HIIGLASE NIMI ON INGUR

Rong väänleb nagu lohemadu. Ümberringi on pilvi torkivad mäed. Alatasa supsatame mõnda tunnelisse ning sõidame siis kilomeetrite kaupa paksus pimeduses ja oma rongi mitmekordses kajas. Lõunaks peaksime jõudma Tbilisi. Seljataga on nädalane logelemine Sotšis — puhkamiseks ei raatsi seda lodevas inimmassis sagimist küll mitte kuidagi nimetada —, ja nüüd on meel ergas, et ometi kord jälle liikuma sai.

Sõidame mööda sildist «Tbilisi», aga midagi linnataolist küll veel ei paista. Vagunid vonklevad mööda ilmetutest madalatest majadest. Päris pettumus poeb hinge — siis selline ta ongi, see paljukiidetud linn?!

Ei olnud selline. Viletsale algusele järgnes sädelev lõpp, just nagu reklaamfilmis.

Jaamas sokutame oma kohvrid osavalt ja kiiresti hoiule — see töö on meile juba tuttav! — ja traavime lähima telefoniautomaadi poole. 09 annab meile televisioonikomitee numbri, mõne minuti pärast oleme juba kolleegidele seletanud, kes oleme, milleks tulime jne. Kogemused on näidanud, et olgu linn kuitahes võõras ja olukord kuitahes täbar, ega ametivennad hätta jäta. Sellele omamoodi tsunftivaimule tuli reisi jooksul mitu korda tänulik olla. Ei juhtunud peaaegu kunagi, et oleksime ilma öömajata jäänud, asjatundlikku nõu selle kohta, kus käia ja mida vaadata, anti ka alati. Teinekord, kui hästi vedas, sai mõneks tunniks isegi auto jalavaeva vähendamiseks.

Mõningase taksosabas seismise järel olime küllalt targad, et taibata: magava kassi suhu hiir ei jookse. Passiivne ootamine võib passida küll pikatoimelisele põhjamaalasele, üliaktiivne lõunamaalane ennast saatuse kaela ei riputa. Suurem osa taksosid peatati juba enne järjekorda.

Inimene õpib! Kümmekond minutit hiljem olime juba Tbilisi ülimoodsas telestuudios...

Kolmeks päevaks sai meie koduks vana hotell «Sakartvelo». Uus ja ülimoodne «Iveria», mis hiljuti valmis sai, röövis talt esimese daami positsiooni, ning nüüd saadab «Sakartvelo» oma pensionipäevi mööda leplikus vaikuses, mis on väsinud külalistele üsnagi vastuvõetav. Käime vannis, viigime püksid ja — linna!

Tänapäeval, kus kino, televisioon ja pildialbumid teevad iga kaugeimagi koha silmaga nähtavaks, pole just eriti sügavat mõtet neidsamu paiku sõnadega kirjeldama hakata. Selline soov aga lausa kipitab hingel ja eks inimene ole ikka oma soovide ori olnud...

Poetame end massiivse hotelliukse vahelt välja. Pärastlõunane päike peesitab mõnusalt ja alguses on heameel, et kuued üles kappi jätsime. Õige pea aga veendume, et särgiväel jalutamine ei käi kaugeltki kokku selle linna kommetega. Vastu tulevad mehed on peaaegu eranditult mustades ülikondades ja kaelasidemetega — nii, nagu ontlik inimene enda ikka õhtul riidesse paneb, kui ta kuhugi läheb. Jah, aga kuhu siis need inimesed lähevad? Kiiret ei paistnud kellelgi olevat, kinod ja kohvikud olid ka tühjavõitu. Ilmselt peavad siin inimesed kinni kaunist põhimõttest, et kui koduuks selja taga kinni kolksatab, siis ei pea veel tingimata kuhugi minema: meeldiv on ka niisama värsket õhku hingata. Ja õhk on siin tõepoolest üllatavalt kosutav. Tuleb see sellest, et mäed on ümberringi, või sellest, et puuduvad sellised tahmatorud, nagu neid Tallinnas hulgi ja jae on? Mine tea. Igal juhul ainsatena levitavad siin vingu autod ja nad teevad seda õige ohtralt. Pärastistest jutuajamistest selgus, et autode ostmine on siin omamoodi kirg — nagu hea hobuse saamine kirgiisile.

Üldse torkab silma, et grusiinlased pole kaugeltki koonerdaja rahvas. Uued hooned on ultramoodsad ja eeskujulikult viimistletud. Kui eestlased on tasapisi harjunud poolavalikult kiitlema oma kohvikute ja kaupluste sisekujundusega ning võtavad vastu komplimente Lillepaviljoni ja veel paari muu ehituse arvel kui endastmõistetavat pärisosa, siis grusiinlased võiksid taolisi loorbereid lausa loogu lõigata. Hämmastas, et kõige tavalisem lille- või ajalehekiosk on nagu omamoodi sepistöö eksponaat. Muide, sepis paistab siin olevat kangesti moes ja seda pruugitakse igas vähegi sobivas kohas.

Kui nüüd vastu õhtut veel ka köisraudteega üles

mäele sõita, saab linna ilust kõige parema ettekujutuse — seda küll kuskil tõusu esimesel kolmandikul, kuna päris ülevalt on kõik liiga miniatuurne. Kui aga süttivad tuled, siis on muidugi ainuõige vaade just sealt. Terve mägedevaheline org on sädelust täis, otsipidi kaovad linna piirid silmist. Reklaamtuled pilluvad sellesse tulekangasse oma eredavärvilisi kalliskive ja tundub, et seal all pole linn, vaid võluvaip.

Funikulöör toob meid jälle tegelikkusse. Kohvikusabas ei tarvitse seista — ruumi on. Istume baaripukkidele ja silmitseme ümbrust. Kohvik nagu kohvik ikka. Miski aga siiski häirib. Läheb pisut aega, enne kui taipame, milles on asi. Siin pole ju naisi, kes tavaliselt on lausa lahutamatu osa kohvikust! Panime juba enne tähele, et mida madalamale päike vajus, seda vähemaks jäi tänavail graatsilisi õrnema soo esindajaid, ning kui süttisid reklaamtuled, võis silm tabada ainult mõnd kireva kleidiga turisti. Aastakümned on aastasadade jooksul kujunenud tavadesse siiski väga väetid mõrasid lööma.

Mõnes teises servas on aga need aastakümned imet teinud. Kuigi Gruusia on igivana kultuuriga maa, sai Tbilisi ülikool alles 1968. a. viiekümneaastaseks. Sattusimegi sinna juubelisagina ja eksamipalaviku ajal.

Mõneti meenutab see vana hoone meie Tartu ülikooli. Ainult et suure kella asemel paistab siin olevat üldtunnustatud kogunemiskoha tähiseks Šota Rustaveli bareljeef. Peahoone on suur ja sopiline ning ometi liiga väike 14 000 tudengi jaoks. Juubelipäevaks oktoobrikuus pidavat aga enam-vähem valmis saama uus hoonetekompleks. Käisime sealgi. Üks 14-korruseline maja oli juba katuse all, teisi ehitati. Ujumisbasseinidest ja sõudejaamast polnud küll veel jälgegi, aga vähemalt aasta pärast pidavat needki valmis olema. Kuulame oma saatja juttu ja kahetseme, et oma tulekuga neli kuud ette jõudsime. Juubelipidu algavat 21. oktoobril ja kestvat terve nädala. Sellest pidavat kujunema üldrahvalik peonädal, sest praegu pole Gruusias külakestki, linnadest rääkimata, kus ei töötaks ülikooli kasvandikke. Arvestades grusiinlaste lustlikku meelt, võib arvata, et see tuleb tõepoolest mammutpidu. Vabariigi vägevaim teadusetempel on selle igal juhul auga ära teeninud.

Jälle loksume rongis — tuldud teed mööda 350 kilomeetrit tagasi. Sõidame Taga-Kaukaasia suurima hüdro-

elektrijaama ehitusele. Vagun lendab ühelt küljelt teisele. Oleme viimases, 19. vagunis, ja sabaots teeb seda, mis ta kohus on — liputab... Rännumehe kokkuhoidlikkus ei lubanud platskaardist mõeldagi, mõnusa magamise saime endale aga siiski korraldada: nimelt pakkus jutukas vagunisaatja meile kahe Tallinna märgi eest peaaluseks paar patja.

Mõni kilomeeter enne Zugdidit haagitakse meie vagun rongi küljest lahti ja lükatakse koos paari teisega haruteele. Põdur vedur võtab meid järele ja venitab sihtpunkti.

Otsime üles ehituse kontori. Tulevane tamm pidi siit jääma umbes neljakümne kilomeetri kaugusele, liinibussid käivad sinna harva, seepärast pakutakse meile lahkelt auto ja saatjaks saame noore mehe nimega Furam.

Kihutame mööda uut asfaltteed minema. Furam näitab eespool olevate mägede suunas — seal see ehitamine käib. Sõidame läbi mitmest külast. Majad on peaaegu sellised nagu meil maal, ainult et vundamendi asemel on nad tihti madalate postikeste otsa ehitatud, nii et tuul käib põranda alt läbi. Paneme veel tähele, et olgu eluaset ümbritsev aed kuitahes vana ja viltu vajunud (teinekord pole seda aeda enam olemaski) — värav on iga maja ees uhke ja võimas. Väravapostid on korralikult kividest laotud, värav ise aga on rauast ja tingimata rikkalikult kaunistatud. Nii et kui inglane ütleb, et minu kodu on minu kindlus, siis grusiinlane arvab, et minu värav on minu au. Samuti oli enam-vähem seaduspärane, et iga värava taga seisis «Volga».

Kus on niisuguse jõukuse allikad?

«Tee. Loorber. Aiandus.»

Ega vist väikest osa mängi ka grusiinlaste ärivaim?

«Mis siin salata — ettevõtlikku vaimu on meie rahval piisavalt. Äritsemiseks pole aga enam erilist vajadust — riiklik kokkuost garanteerib üsna hea hinna loorberilehtede ja puuvilja eest. Väga tasuv töö on teekorjamine. Suvekuudel võib teenida neli- kuni viissada rubla kuus.»

Gruusia pidavat andma 95% kogu Nõukogude Liidu teest. Et me oleme teeistandusi näinud ainult läbi autoakna, siis teemegi väikese kõrvalepõike kolhoosi.

Gruusia loodus on põllumehe vastu ühteaegu helde ja kitsi: helde sooja ja viljaka mulla, kitsi aga vee ja hari-

miskõlbliku maa poolest. Palju on kaljuseid mägesid, kus midagi ei kasva.

Tee kolhoosigi keerleb mägede vahel. Ka kõige väiksem nõgu ja tasane maalapike on üles haritud ja teepõõsaid täis istutatud.

Teeistandus meenutab suurt haljasala. Põõsad lähevad ridadena nagu hekk. Teekorjamine käib suve läbi. Nopitakse noori võrseid, vanad lehed tee valmistamiseks ei kõlba. Võib siis arvata, kui raske on seda tööd mehhaniseerida. Ometi tulid Gruusia teadlased ja insenerid sellega toime, ning «Sakartvelo» kolhoosis töötab nüüd maailma esimene teekombain. Kui palju see inimese vaeva vähendab, on raske kirjeldadagi. Käsitsitöö juures kuluvat ühe hektari teeistanduse harimiseks ja koristamiseks üle neljasaja inimtööpäeva.

Ometi ei saa uut masinat kasutada igal pool. See sobib ainult suurtes istandustes töötamiseks. Seepärast on praegugi teekorjamine aega ja inimesi nõudev töö. Umbes nii nagu meil kartulivõtmine, ainult et neil käib see terve suve läbi.

Et noorte näpud on väledamad, siis suures osas loodetaksegi nende peale. Pole juhus, et üle poole teest koristavad Gruusias kooliõpilased!

Teepõõsaste vahel saame tuttavaks Todua Daredžaniga. Palju päevas jõuab noppida?

«Tavaliselt 50—60 kilo. Võrsed on kole kerged.»

Nõtked näpud murravad kärmelt noori võrseid ja nagu iseendast lendavad need vööle kinnitatud kotti. Püüame teda matkida, kuid meie kiiruste vahe on umbes nagu auto ja eesli vahel, kusjuures meie pole teps mitte auto osas . . .

Kummaline on aga see, et Gruusias, kus toodetakse lõviosa teest, pole see jook kaugeltki nii levinud nagu näiteks Kesk-Aasias. Igal juhul võõrustamise ajal ulatab grusiinlane teetassi asemel kindlasti veinikruusi.

Tammi juurde jõuame enne lõunat. Õigemini selle lähedal olevasse töölisasulasse. Seal sõidame tükk aega ühe maja juurest teise juurde. Taipame, et meie giid otsib kedagi. Garaažide juurest leitaksegi otsitav — paisu ehitustööde juhataja Vladimir Džarbadze. Tüse, süsimustade vurrukestega mees surub meil kätt ja istub siis oma autosse. Selle asemel aga, et ehitusele sõita, peatuvad masinad hoopis kohaliku söökla ees.

«Kombest tuleb kinni pidada ja lõuna on ka juba käes,» selgitab Furam.

Meid juhatatakse läbi suure sööklaruumi väiksemasse kambrisse. Võõrustaja peab pisut nõu perenaisega, siis hakkavad suurele lauale lausa lendama lihavaagnad, kastmekannud, salatikausikesed ja nn. roheline — viit-kuut liiki taimed, söögi kõrvale. Ühes neist arvasime ära tundvat piparmündi, aga me võisime ka eksida. Enesestmõistetavalt ei puudunud laualt ka pika kaelaga pudelid täis kuiva veini.

«Kombe kohaselt tuleb meil nüüd valida lauavanem. Ma arvan, et meie külalised on nõus, kui me valime selleks meie kõigi poolt lugupeetud Vladimir Džarbadze,» ütleb Furam.

Loomulikult oleme sellega kõigiti nõus. Lauavanem tänab temale osutatud au eest, tõuseb püsti ja peab värvika tervituskõne. Loomulikult kuuluvad esimesed sõnad parteile ja valitsusele, tänu kellele hakati seda elektrijaama ehitama, tänu millele me siin nii meeldivalt kohtusime. Kõne lõpeb toostiga Eesti ja Gruusia vahelise sõpruse auks.

Viisakate inimestena tahtsime esineda vastukõnega, kuid Furam peatas meid:

«Juhtimine on nüüd lauavanema käes. Küll ta annab teile sobival ajal sõna.»

Õige pea tundsime, et oleme kaunikesti kimpus selle lõunamaise külalislahkusega. Söömisega saime veel kuidagi hakkama — kurku kratsivate toitude vastu pole meil kunagi midagi olnud (kuigi kaste oli umbes viis korda kibedam kui meil restoranis «Kaukaasia»), aga see teine . . .

Poole tunni jooksul tuli pokaali tõsta vähemalt tosinaks toostiks. Umbkaudset mäletamist mööda tegi lauavanem ettepaneku juua:

kallite kaugete külaliste terviseks,
kallite külaliste saatja terviseks,
kallite külaliste autojuhi terviseks,
kallite külaliste vanaisade terviseks,
kallite külaliste vanaemade terviseks,
meie kõikide isade terviseks,
meie kõikide emade terviseks,
kallite külaliste õdede terviseks (vendi meil rohkem pole),

kallite külaliste abikaasade terviseks,
kalli külalise Ülo tütarde terviseks,
selle nimel, et kallis külaline Ülo peatselt ka poja saaks,
selle nimel, et kallis külaline Toivo saaks palju poegi ja tütreid,
...

Purjujäämisest päästis meid ainult tugev toit: liha toodi lauale mitte portsjonite, vaid kilogrammide kaupa.

Tasapisi muutusime õige rahutuks — millal me niiviisi siis veel ehitust vaatame? Furam tundis meile kaasa ning pika ja keerulise diplomaatilise jutu peale oli auväärt lauavanem sunnitud ülejäänud toostid ütlemata jätma. Lõpuks avaldas ta sügavat ja siirast kahetsust, et ei saanud külalisi väärikalt vastu võtta. Oleks talle ainult ette teatatud! Aga kui kallid külalised oleksid nõus veel üheks päevaks siia jääma, siis saaks ta selle häbipleki endalt maha pesta. Nii võib veel jääda mulje, et grusiinlastel pole küüneotsatäitki külalislahkust! Ei, grusiinlane oskab tööd teha ja ka külalisi vastu võtta nagu eestlanegi. Tulge, tulge uuesti külla! Nüüd, kus me oleme istunud ühise laua taga, oleme sõbrad elu otsani. Aga jah, aeg on tõepoolest ehitust vaatama minna...

Seisame kohas, kus kunagi peaks olema tammi ülemine serv. Siin on pisut kõhegi... Tammi kõrgus tuleb 271 meetrit — poolteist Tallinna televisioonimasti pikkust. Nüüd on need meetrid peaaegu püstloodis meie all. Küllap meie püksid televisioonimasti tipus üsna kõvasti püüli sõeluksid; siin aga on ümberringi tuhandete meetrite kõrgused mäed ja seepärast ei paistagi see sügavus nii tapvalt hulluna. Päris all ukerdab paar kärbsesuurust ekskavaatorit ja sekeldavad nööpnõelapikkused inimesed. Kas tõesti saab see ehitus valmis nelja aasta pärast?!

«Muidugi saab! Vaadake, mis siin juba olemas on!» kinnitatakse. Furam jutustab, kuidas siin ehitust alustati. Ta räägib üsna poeetiliselt ja suure kaasaelamisega nagu mõnd saagat, kuidas mehed tulid mägedesse. Mitte kümme, mitte sada — mitu tuhat. Mõned neist polnud mägesid varem näinudki, paljud olid nii poisiohtu, et ei pruukinud veel habetki ajada. Ega seda habet oleks olnudki kuskil ajada, sest alguses olid ainult mehed ja mäed. Ja jõgi — Ingur. Nii kiirevooluline, et isegi kõige veevaesemal ajal ei söandaks keegi temast läbi minna.

Tookord ei toonud siia isegi teerada. Elati telkides. Sellisest elust on ainult raamatust mõnus lugeda. Väga ebamugav oli ja tüütu ka. Linna viidi kord nädalas ja puhkepäev magati enamasti maha.

Praegu on siia ehitatud 300 kilomeetrit teid (ehitus on neljas rajoonis ja võtab enda alla 100 kilomeetrit jõeorgu) ja 14 töölisasulat. Kompleks koosneb viiest elektrijaamast, milledest peamise võimsus on miljon kilovatti, teistel kõigil kokku aga 630 000 kilovatti. Ent aitab arvudest — kujutlusvõimele on numbrid üsnagi abitud toed.

Teeme paarikümne kilomeetri pikkuse ringi, et jõuda vastaskaldale samasse kohta — lähim sild asub nimelt ligi kümne kilomeetri kaugusel. Siit algab viieteistkümne kilomeetri pikkune tunnel, mis juhib ülespaisutatud vee elektrijaama turbiinidele.

Sõidame mööda tunnelit nagu metroos. Mootorimüra on kolmekordistunud, kohati suhiseb rataste alt kahele poole vesi. Käik on kõrge ja lai, mööda seinu looklevad elektrijuhtmed. Viisteist kilomeetrit läbi kaljude... Mitu aastat on seda ehitatud ja ikkagi kulub paar aastat veel, et töö tehtud saaks.

Tunnelisuu juures peavad mehed lõunatundi. Suutäite vahele käib imeselge mägijõevesi ning lõõpejutt. Keegi kirub, et ajalehed jäävad hiljaks. Mõtleme, et küll ikka inimene kohaneb kiiresti olukorraga! Kuus aastat tagasi poleks kellelgi pähe tulnud siin värsket ajalehte nõuda, unistati voodis magamisest ja oodati pühapäeva, millal jälle Zugdidi «inimeste sekka» saab. Nüüd häirib, kui ajaleht jääb paar tundi hiljaks...

Jah, kuus aastat tagasi poleks mingi jõud võlunud mägedesse sulgvoodit, nüüd aga on täiesti võimalik tunni aja jooksul linnast tammile jõuda.

Suure ehituse juures paneb alati hämmastama see, kuidas tuhandete inimeste töö lõpuks tohutu täpsusega kokku klapib. Siingi — ehitus on veninud ligi sajale kilomeetrile, iga inimene paistab päris omaette nokitsevat, ja ometi on tulemuseks tervik. Tulevad kohe meelde kõik need sõnad inimmõistusest ja selle piiritusest... Lausa aukartust tunned aga nende inimeste ees, kes siin iga töölise oskavad oma paigale panna ning kellele on naljaasi seda suurt tervikut mõttes ja aja jooksul ka tegelikkuses kokku panna.

Enne ärasõitu kipitaski keelel veel üks küsimus: mis saab Inguri ehitajatest siis, kui hüdroelektrijaam valmis

on? Praegu töötab siin ligi 10 000 noormeest ja neidu, kes on kohale sõitnud tervest Nõukogude Liidust. Üldse on aga ehitusega seotud 35 000 inimest.

Enamik rahvast pidavat minema uute elektrijaamade ehitusele. Osa aga jääb siia. Ehitajatele ehitatud maju ei saa ju kasutult seisma jätta. Rajatakse mõned vabrikud, küll juba tööd leidub!

Selja taha jääb Taga-Kaukaasia hiiglane. Veel kord sõidame üle vahuse Inguri. Sillalt paistab ta õige õhuke olevat, aga temas on mägede jõud.

... Taas tukume rongis. Sedapuhku jääme ka patjadest ilma. Hommikul jõuame Tbilisi, seal lennukile ja Jerevani. Kummalisel kombel on õhusõit seekord ka rahavõit — rongipilet 2750-aastasse linna oleks olnud tunduvalt kallim...

2750. SÜNNIPÄEV

Seda pühitseb Jerevan.

Me jõudsime sinna just juubeli eel. Ja oli kahju, et me ei saanud sinna jääda juubeli ajaks.

Armeenia — kivid, vesi, inimene. Nende kolme võitlus, nende kolme liit.

Väikseim meie liiduvabariikidest — umbes niisama suur kui Albaania või Belgia. Rahvastik — 2 miljonit 200 000 inimest ehk 1% kogu Nõukogude Liidu elanikkonnast. Aga samal ajal vanima kultuuriga, kultuuritraditsioonide ja kultuuripärandiga, töökas ja visa.

Meie muljed sellest maast jäid liialt põgusaks ja sellest on tuliselt kahju. Nad piirduvad vaid kuulsa raamatuhoidla Matenadaraniga ja vana kunsti moodsa rakendaja Jerevani Juveelivabrikuga.

Matenadaranis säilitatakse enam kui 13 000 vanaarmeenia käsikirja ning ligi 1400 araabia, pärsia, kreeka, gruusia, ladina, poola, vanaslaavi jt. keeles kirjutatud käsikirja. Kõige suurem raamat on kirjutatud 1202. aastal. See kaalub 32 kilogrammi, mõõtmed 51×70 sm. Väikseim — 19 grammi, 3×4 sm. Ajahambast puretud köited, kuhu on talletatud kümnete inimpõlvede tarkus...

Jerevani Juveelivabrikut aga peetakse Nõukogude Liidu üheks suuremaks. Aastas läheb siit maailmaturule 18 miljoni rubla eest peenemaid juveeltooteid, kulda, hõbedat, kalliskive. See on inimpõlvede kunstitraditsioon metalli taotult...

Meile jäid tundmatuks Armeenia karmid talved, tumedad kaljud, tormised mägijõed, põhjatute kaljulõhede hämarus ja mäetippude tühjus. Ararati lumist kaksiktippu aga nägime vaid hotelliaknast. Sealt me ei näinud õitsvaid mägiaasu, igavesti vulisevaid allikaid, ei kuulnud metsade vaikust.

Ja Sevani, mida me tahtsime kõige rohkem näha, nägime vaid linnulennult — lennukiaknast teel Bakuusse...

See kõik juhtus nii tänu armeenlaste piiritule külalislahkusele.

Vaevalt olime tuttavaks saanud väheste Komsomoli Keskkomitee töötajatega, kes puhkuste ajaks suvekuuma linna olid jäänud, kui meid tõotas oodata ilus programm: näha kogu Jerevani lähema ümbruse ilu, sõita mägedesse, Sevani äärde... Ei, mitte bussiga! Külalistel sobib sõita vaid nende päralt oleva autoga! Oodake vaid paar tundi.

Aga ei vedanud meie võõrustajail, ei vedanud meil. Autojuhid puhkusel, autod remondis... Uute otsimine kulutas kogu meie kalli aja, mis oli varutud Armeenia jaoks. Ei tulnud aga kõne allagi, et külalised oleksid võinud Armeeniaga tutvuma sõita mingil lihtsamal vahendil... Ja nii me ei näinudki teda õieti.

Aga meil polnud ka põhjust kurvastamiseks. Tuli ju kõik ainult soovist olla meie vastu tähelepanelik, olla külalislahke. Võib olla kaalub see teadmine, selle soojuse tunnetamine üles kõik muu, mis jäi tundmata ja nägemata.

Jerevan ise on omapärane linn. Roosa ja roheline! Roosast tufist majad parkide roheluses. Palju tiike, purskkaeve, paljud neist tehtud skulptori ja maalikunstniku Alaverdjan Razmiku jooniste järgi. Palju vett — sedasama, mida kogu Armeenias on nii vähe, millest sõltub aga maa viljakus, mis annab maale elu. Armeenias pole teist sellist majanduslikku probleemi, mis leiaks nii elavat vastukaja, kui seda on veeprobleem.

Veeprobleem, see on Sevani probleem.

Meie Faktoteek teab jutustada, et algas see juba enam kui pool sajandit tagasi, 1910. aastal, kui Peterburis anti välja Manaseriani venekeelne brošüür «Aurustuvad miljardid ja vene kapitali inertsus». Need aurustuvad miljardid olid 88% Sevani voolavatest vetest, mis järve pinnalt kasu toomata õhku haihtusid.

Aurustuvatele miljarditele otsustati piir panna sel teel, et aurustuvat pinda, s. o. järve peegelpinda vähendada. Otsustati veetaset alandada 50 meetri võrra, mis oleks järve pindala vähendanud 7-kordselt. Äravool Razdani jõe kaudu oleks suurenenud 66 miljonilt kuupmeetrilt 700 miljoni kuupmeetrini aastas.

Kogu Sevan—Razdani süsteemi väljaehitamine oli planeeritud kahele etapile. Oli välja arvestatud, et 50 aasta jooksul tasakaalustub juurdevool väljavooluga ja saavutatakse soovitud veetaseme langus.

Töödega alustati 1937. aastal. Ehitati valmis Kanakeri hüdroelektrijaam, 1948. aastaks oli ette nähtud terve üheksast elektrijaamast koosneva kaskaadi valmimine.

Suur Isamaasõda lõi need plaanid segi. Ka pärast sõda ei jätkunud jõudu kavandatud süsteemi väljaehitamiseks. Kogu kaskaad valmis alles 1962. aastal, niisiis 14-aastase hilinemisega.

Lisaks kõigele oli esialgne projekt ka vananenud. Ei saanud leppida suurte veevarude kaotamisega, probleemi tekitas vabanenud maade soostumine ja kalavarude olukord. Lisaks sellele hakkas Armeenia saama energiat loodusliku gaasi arvel ja elektrit Aserbaidžaanist.

Töötati välja uus, palju ratsionaalsem Sevani kasutamise plaan. Sevan kui looduse imelooming säilitatakse teisiti, kuigi ligi 20 m madalamal esialgsest tasemest. Niisutussüsteemide ja elektrijaamade kaskaadi veega varustamiseks peab Sevan andma vähemalt pool miljardit kuupmeetrit vett aastas.

Lahendus on nüüd leitud. Lõuna pool Sevani olevast Arpa jõest ehitatakse läbi mäeseljandiku tunnel, mille kaudu Sevan saab puuduva ja rahvamajandusele nii vajaliku vee.

Parasjagu on tööd neil tandreil täie hooga käimas, nad on kuulutatud üleliidulisteks komsomoli löökehitusteks. Arpa—Sevani kanali pikkuseks tuleb 42 km.

Samal ajal ehitatakse ka uut autoteed Jerevan—Sevan ning Razdani elektrijaama.

Nende tööde muresaginat saime kaudselt tunda meiegi, istudes Komsomoli Keskkomitees oma ootetunde. Noori komsomoli läbetuskirjadega tuleb ja läheb, tuleb ja läheb. Neid on küll vist kõigist rahvustest, kuigi just eesti keelt selle aja jooksul ei juhtunud kuulma. Aga võib küll vist päris kindel olla, et ega eestlasedki puudu.

Sellesse ahvatlevasse töödekeerisesse ei õnnestunudki meil niisiis sõita.

Lohutuseks sõitsime asutusse, mille nimi on üsna meeliülendav — «Ararati» veinitehasesse!

Hõrgutav veinilõhn võtab vastu juba tugeva tehasevärava ees. Õigupoolest sarnanebki see tehas rohkem kindlusega: raudvärav, paksud akendeta kiviseinad . . .

Saame seletuste andjaks ja giidiks kaasa tehase komsomolikomitee sekretäri Gritšuk Makarjani. Kuni me laskume mööda treppe allapoole — tehase all on neli korrust

keldreid ja kõige paremad veinisordid on ikka kõige alumisel korrusel — saame teada, et tehas asutati 1885. a. ning algul kutsuti teda Šustovi tehaseks. Nii oli veinivabrikandi perekonnanimi. Kuuleme, et kahekümnendail aastail saadeti siit välja 44 000 dekaliitrit veini aastas, mullu 3 700 000 dekaliitrit... Arvutame kähku välja, et iga Eesti elaniku kohta teeks see 30 liitrit. Nende kohta, kes juua jaksavad, aga veel poole rohkem!

Veinikelder... Hämaravõitu suur ruum. Nii suur, et silmad ei seletagi otsmisi seinu — kelder muutub koridoriks ja kaob pimedusse. Reas lamavad kõhukad tammevaadid, oma paar-kolm meetrit läbimõõdult ja tuhandeid liitreid mahult. Lae all on käevarrejämedused klaastorud, mida mööda mulksub voolata vein. Kusagil tühjendatakse mõnd vaati, kusagil on lahe viinamarjavein pokaaliküpseks laagerdunud. Margiveinide puhul võtab see aega kolm-neli aastat, kuivad veinid pääsevad poeletile varem. Nii et mitte palju vähem kui korralik konjak.

Muide, eks armeenia konjak kipubki oma üle maailma kuulsa nimega armeenia veini pisut varjutama. Tõenduseks aga, et armeenia vein õigegi hinnaline on olnud ja seda praegugi on, näitas Gritšuk meile üht kohta keldris. Ei oska sellest esimesel pilgul midagi arvata — kivimüür nagu mujalgi. Meie saatja aga seletab, et tubli viiskümmend aastat tagasi olevat kaevatud tehasemüüride tagant siia maa-alune käik, lõhutud keldriseina auk ning röövitud tuhandeid liitreid parimat veini. Uuemal ajal aga olevat kord veevärgitöölised oma torudesüsteemi veinivaatidega ühendanud ning sellisel kavalal kombel veinitagavaradele aadrit lasknud.

Mine nüüd võta kinni, on need tõsijutud või luiskelood, aga nii või teisiti teevad nad armeenia veinile ainult au.

Kui siis Gritšuk kummivooliku ja pokaalid toob ning ühest veinivaadist klaasid tumepunaselt sädelevat päikesejooki täis laseb voolata, vaatame seda toimingut harda austusega. Aroom! Ei oska seda kirjeldadagi — meeldiv, kergelt meelõhnaline, mitte põrmugi imal.

Maitset aga pidi kõige paremini tundma nii: suhu tuleb võtta ainult pisut veini ja see siis järsu keelelöögiga vastu suulage paisata. Tundub, nagu oleks vein suust haihtunud, nii mahe on ta!

Siis astume piki vaatiderivi edasi. Tähelepanu köidab

üks, millel on suurelt kirjutatud arvud 1967 — 2017 ja kiri:

«AVADA SUURE OKTOOBRI 100. SÜNNIPÄEVAL»

Järgnevad allkirjad.

Vaat suleti Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 50. aastapäeval. Alla kirjutasid kõik, kes sellest pidulikust toimingust osa võtsid. Kõhukas tammevaadis on varjul 12 066 liitrit tehase kõige paremat veini aigešatti.

Selle vaadi all toimub veel üks pidulik toost — just sel momendil saab Ülo 35 aastat vanaks. Elagu!

Pärast ringkäiku tehases läheme veinimeistrite pühapaika — degustatsioonisaali. Kesksel kohal on siin suur ümmargune laud, selle ümber mugavad istmed. Seinariiulitel pudelid tehases toodetavate veinimarkidega. Väiksemal laual lesivad kõhukad külalisteraamatud, igas sadu sissekirjutusi. Sirvime neid ja leiame, et enne meid on siin kenakesti palju eestlasi käinud, teistest rahvustest rääkimata.

Kui kunagi Maksim Gorki siin käis, oli tal võrdlemisi suuri raskusi olnud veinikeldri treppidest üles saamisega. Temalt on külalisraamatus read:

«Kergem on tõusta Ararati mäe tippu kui trusti «Ararat» keldritest maapinnale.»

Pole midagi imestada: näiliselt süütu kuiv veingi on armeenlastel üsna kange kraadiga. Kauaaegne veinimeister Tigran Karaseferjan pidas selle põhjuseks asjaolu, et armeenia viinamarjad on tänu tulisele päikesele ja rammusale mullale väga suure suhkrusisaldusega, 26—27%.

Tehas laseb aastas välja 25 sorti veine. Paljud neist on saanud medaleid ja auhindu rahvusvahelistel messidel. Tehase auks ja uhkuseks peetakse veini aigešat.

Degusteerimisel hinnatakse veine 10-pallises süsteemis. «Ararati» veinid saavad tavaliselt hindeks 9,7—9,8 palli.

Mida arvestatakse degusteerimisel?

Veini värvust, lõhna ja loomulikult eelkõige maitset.

Kaks korda kuus toimub niinimetatud jooksev degusteerimine valmistoodangu kontrollimiseks. Kord kvartalis võtab degusteerimisest osa trusti juhtkond, kaks korda aastas aga ka kaubandusministeeriumi esindajad. Nii et kvaliteet peaks igati tagatud olema.

Saime teada sedagi, et veinitehas on konjakitehase isaks, sest just siin valmistatakse konjakipiiritust, mis saadakse kuivade veinide destilleerimisel. Selle kangus on 63—70°.

Tänu sellele, et «Ararati» veinitehases toodetav konjakipiiritus on igati maailma standardite tasemel, on ka armeenia konjak nii väärt kaubaks saanud, nagu ta seda on.

Tehase vein rändab kõigisse liiduvabariikidesse ja on jõudnud ka paljudesse välisriikidesse. Kui näete poeletil pudelit «Ararati» vabrikumärgiga, ostke julgesti: paremat pidupäevarüübet pole naljalt saada!

Võime seda kinnitada, sest «Ararati» väravatest väljudes olime ülevamas meeleolus kui sinna sisse minnes.

TUULTE LINN JA TULE MAA

Kui lennuk maandus, ei olnud linnast jälgegi. Ei saanudki olla, sest Bakuu asub oma lennuväljast tubli poolsada kilomeetrit eemal.

Õhtu lähenes jõudsasti ja meil oli rutt linna jõuda. Bussil aga ilmselt seda soovi polnud. Aeglaselt ronis ta mäekülgi mööda üles, kaldus laisalt kurvi võtma, lipsas ümber kaljunuki ja libises siis pidurite sahisedes järgmisse nõkku.

Siis hakkas eemalt paistma mets. Suur tasandik ja tume mets. Veidi imelik mets: justkui oleks tast äsja tuli üle käinud. Ainult mustad tüükad, kõledad, ei lappigi rohelust. Pruun maa ja mustad tüükad.

Naftapuurtornide mets...

See väljend pole liialdus. Puurtornide sõrestikud kerkivad üksteisest kolme-neljakümne, vahel isegi ainult paarikümne meetri kaugusel. Nad on ühesugused, meetrit kümme kõrged, mustad, maalapp all õline. Ja ükskõikse, tülpinud visadusega koogutavad nende jalge vahel pumbaõlad. Üles, alla... üles, alla...

See on Apšeroni poolsaar.

Sellesama metsa tagant algab linn.

Hämarusest on saanud pimedik, linn on juba tuled üles võtnud. Seepärast näib see pidulik, ja puurtornide metsa tekitatud hall rusutus kaob.

Linna ilu imetleda aga pole praegu mahti. Tööpäev on otsas — kas on veel kedagi komsomolikomitees? Kui ei, kuidas me siis endile ulualust leiame? Pargipink perspektiivis ei ole eriti ahvatlev.

Viimane kahekopikaline kaob telefoniaparaadi pilusse.

Kas...

Jaa!

Ükskord ometi on meie telegramm õigel ajal pärale jõudnud. Meid oodatakse.

«Komsomolikomitee on otse metroojaama kõrval. Nagu

välja tulete, paremat kätt. Tulge kiiresti, me ootame. Tulge metrooga . . .»

Tuleme.

«Toivo, osta sa piletid. Mul pole enam kopikatki taskus.»

«Ära nalja tee! Tõsiselt või? Mul ka pole, ausõna . . .»

Pöörame kassaluugi ees taskud pahupidi, kohvrid jalge vahel. Pole . . .

Lootsime Bakuusse varem jõuda ja olime üpris hooletult viimase kui lahtise rahakopika ära kulutanud. Akreditiiv oli ju taskus ja hoiukassa reklaam «Tuua ja võtta alati võimalik» rahustas. Aga nüüd ei andnud needsamad hoiukassad midagi.

Oli hiline õhtu ja kassad puhkasid.

Tõstsime oma kompsud teiste jalust veidi nurka ja võtsime ette juba tõsisema läbiotsimise. Mida ei ole, see on 2 × 5 kopikat . . .

Nuta või naera. Lausa kurioosne olukord. Metroo on siinsamas, aadress on teada, meid oodatakse. Aga pole 2 × 5 kopikat . . .

Siis astub ligi keegi mundrimees. Militsionäär. See veel puudus!

«Vabandust, kas olete midagi kaotanud? Vaatan, et otsite nii hoolega. Millega saan aidata?»

Mida kuradit sa kostad! Ütle nüüd, et pole kümmet kopikat! . . .

Aga öelda tuli, polnud midagi parata.

Mees ise ei tee teist nägugi meie juttu kuulates. Võtab rahulikult põuetaskust rahakoti, otsib sealt kümnerublase ja ulatab meile.

«Jätkub?»

Olukord on rohkem kui koomiline. Ju vist on meie nägudel nii suur nõutus, et miilitsamees ruttab lisama:

«Häbeneda pole midagi. Elus juhtub kõike. Homme toote tagasi, olen igal õhtul siin.»

Kümnelist me siiski ei võta. Aga rubla surub ikka pihku. Ja siis võtab meie kohvrid käe otsa ning astub metroo sissepääsu poole. Viib meid läbi ametikäigu. Kõrvaltvaatajale ei saa jääda kahtlust — kaks kahtlast meest on lõpuks kinni võetud!

Nii ta meid sõbralikult konvoeerib, kuni Bakuu komsomoli linnakomitee teise sekretäri ukse taha . . .

Edasi läheb ladusalt. Naerame koos, jutustame omi tei-

sigi seiklusi. Siis on ka võõrastemajaga asi klaar ja sekretäri must «Volga» sõidutab meid uhkelt läbi linna. Luksushotelli «Bakuu».

Kerjustest said kuningad.

«... See oli 500 aastat enne meie ajaarvamist, kui maa-alal, mis ulatus põhjas Kura jõeni ja lõunas Pärsia laheni, laius suur ja võimas Meedia riik. Sellest riigist läksid läbi tähtsad kaubateed, mis ühendasid Vana Idamaad Kesk-Aasiaga, Mesopotaamiaga, Indiaga, Armeeniaga ja Väike-Aasiaga. Siin kaevandati rauamaake, toodeti tina, hõbedat, kulda, vääriskive ning sulatati metalle. Maal leidus rohkesti naftaallikaid, millest saadi «Meedia õli». Selle maa koosseisu kuulusid ka alad, mis praegu moodustavad Aserbaidžaani NSV.

Kui Aleksander Suur läks sõjakäigule Kesk-Aasiasse, andis ta Meedia satraabi (asevalitseja) õigused ühele kohalikest võimukandjaist Atropatesele. Viimase järele hakati hiljem, kui Meedia riik lagunes, uut osa kutsuma Atropatese Meediaks. Atropatene ongi kõigist teadaolevaist Aserbaidžaani nimedest kõige vanem. Hiljem see nimetus muutus, saades pärslaste juures vormi Ader-badagan, armeenlaste juures Aterpatakan ja Atrapatakan ning araablaste juures Aderbaidžan ja Azerbaidžan, mis tähendab «Tule maa»... Siinsed inimesed kummardasid tuld, pidades seda jumaluseks. Oletatakse, et see oli seotud ka nafta ja looduslike gaaside sagedase põlemisega.»

Sõber Faktoteek oli juba aegsasti ja ettenägelikult mitte kohvrisse, vaid mappi pugenud, kust tal väga hõlpus oli meie põlvedele hüpata, kui õhtul pärast vanni tugitoolis piipu panime.

«See on geniaalselt tehtud pilt süngest põrgust.» Nii ütles Maksim Gorki pärast seda, kui ta oli külastanud Bakuud. See oli pool sajandit tagasi. Nüüd näeme seda linna ise.

Esimene pilk linnale kõrgel mäeveerul asuva Kirovi mälestussamba jalamilt on võluv. Bakuu asub nagu hiiglaslik amfiteater, nagu hiiglasuur hoburaud lahe aeglaselt tõusval kaldakõrgendikul. Sinise, lumivalge ja rohelise kaunimustriline kombinatsioon. Sinine meri ja pilvitu taevas, lumivalged majad ja tornide sügavrohelised või kullas kiiskavad kuplid. Linna serval mäeveerul aga kõrgub sakilise pitsina kraanade mets ja valmivad majad.

Suits, tahm, tolm? Ei märganud. Ainult päris kaugel, peaaegu linna taga silmapiiril võis aimata tehaste suitsuvinet.

Tänane Bakuu, see on pilt, mida silm ei väsinud vaatamast paljude päevade jooksul. Ja ööselgi. Öösel tundus kõik nagu kenamgi. Seisatad, vaatad, ja sul on tunne, nagu oleksid äkki keset Linnutee tähetolmu. Tuhanded tuled, televisioonimasti taevasse küünituv rubiinides sädelev sõrm, laheveel vilkuvad kohvikute ja laevade tuled . . .

Bakuu on internatsionaalne linn. Siin elab sõbraliku perena üle kolmekümne rahvuse, kes kokku moodustavad miljonilise elanikkonna. Nad teevad koos kõike seda, mida on vaja iluks ja õnneks. Eriti palju olevat linn muutunud just paari viimase aastakümne jooksul. Uus linnapea seadis üles loosungi: «Bakuu saagu kaunimaks Liidus!» Ootama ei jäädud. Koolilapsed, naftatootjad, koduperenaised, pensionärid — kõik, kes aga labida ja rehaga midagi teha oskasid, asusid halli ja inetut ründama. Insenerid ei pidanud paljuks käia kõikjal, kus midagi head, et spetsiaalselt õppida linnade kaasaegset kujundamist.

Ja nagu võlukepi viipel ilmus roheline park kanalite labürindiga, kus õhtuti liuglevad väikesed paadid. Otse merest kerkis vabaõhukino tohutu ekraan, valmisid roosiõit meenutav vabaõhukohvik «Õis», Kirovi-nimeline park, uued haljasalad, kaunis supelrand . . .

Aga Tuulte linn? Bakuu tähendavat ju tõlkes «Tuulte linn». See nimetus on tulnud aastakümnete kogemustest: kui piki Kaspiat puhuvad tuuled on saanud paraja hoo, tungivad nad vingudes ja vihisedes linna kallale. Siis pole pääsu kõleda külma ja riideid rebivate iilide eest. Õigemini — polnud! Inimese käsi on nüüd tuuligi taltsutanud. Palju rohelust, hekid, suured puud ja pargid — kõik need on tublid võitlejad tigedate meretuulte vastu.

Kõikjal on palju noori. Rohkem kui tänavail liikumas, on neid pargipinkidel puude varjus, ninad süvenenult raamatuis, muud maailma momendil ümberringi nende jaoks pole. On eksamite aeg!

Praegu on Bakuus üksteistkümmend kõrgemat õppeasutust! Nii palju, et neid ei jõua isegi meeles pidada. 1920. aastal oli Bakuus 2 kõrgemat õppeasutust.

Kogu Aserbaidžaanis õpib praegu iga neljas inimene. Ja koos meestega õpivad muidugi naised, koos noormees-

tega neiud. Millegipärast rõhutati just seda eriti. Ei osanud sellest nagu päris hästi aru saada. Siis jutustas Faktoteek meile ühe loo.

«... Sinna on üle kuuekümne aasta tagasi. Vanu päikesest kõrvetatud tänavaid mööda veeti noort tütarlast. Ta riided olid räbalaiks rebitud, nägu verine. Tema järel käis irvitav meestesalk. Linna ühel väljakul tütarlaps hukati...

Miks?

Seepärast, et ta julges oma mehele vastu hakata...

Kui peres sündis tütarlaps, peeti seda suureks õnnetuseks.

«Parem oleksid võinud telliskivi sünnitada — see oleks kõlvanud vähemalt seina panna,» hurjutati naist, kes sünnitas tütre.

«Poeg, see on vara, tütar, see on häda,» lausus rahvasuu.

Lapserõõmud said tütarlapsel kesta vaid kuuenda eluaastani. Siis pidi ta koju jääma, ta ei tohtinud enam mängida ega ühelegi meesterahvale oma nägu näidata. Kümnendast eluaastast pidi tütarlaps kandma tšadraad, halli voodilina meenutavat ürpi, mille naine võtab ümber, kattes end pealaest kandadeni... Nägu varjas jõhvvõrk või must riidetükk...

Kui raske oli sellises vangirüüs liikuda ja töötada! Peakatet aga ei tohtinud isegi ööseks eemaldada. Seda kõike nõudis islam. Nii olevat käskinud naisel elada prohvet Muhamed ise!

Kuid ega maapealsed seadusedki paremad olnud. Ametlikud seadusekogud šariaat ja adaat ütlesid sõna-sõnalt: «Nagu karjus võib tappa ükskõik millise lamba oma karjast, nii võib toimida ka mees oma naisega.»

Abiellumine ei toonud naisele mingit kergendust, vaid ainult muret. Ja üldse — abiellumine, see oli vaid äritehing. Mees ei abiellunud naisega, vaid o s t i s selle, maksdes ta eest raha või ka vilja ja loomadega.

Kesk-Aasias, kus on küll rohkesti viljakat maad, kuid väga vähe vett, kehtis juba iidsetest aegadest tava, et vett anti põldude niisutamiseks ainult abielus meestele. Sellest tingituna sõlmiti abielud väga varajases eas. Nii panid vanemad oma lapsed «paari» juba viie-kuueaastastena. Seaduse järgi peeti täisealiseks poisse 12- ja tütarlapsi 9-aastaselt, aga sellestki mindi sageli mööda.

Nii muutus tütarlaps juba lapsepõlves orjaks . . .»

Linna imetledes ja sihitult ringi hulkudes oleme korraga jõudnud imevaiksesse parki. Laiad puuvõrad. Linnakära kostab siia vaid kauge suminana.

Pargi südames, erepunaste lillede sõõris loidab urnis lai leek. Igavene tuli.

50 aastat tagasi, ööl vastu 20. septembri hommikut, lajatasid Kaspia taga, 207-nda verstaposti juures teel kõrbesse kogupaugud. Nende kajana kõlas viimne mehine hüüd:

«Me sureme kommunismi eest! Elagu kommunism!»

Nii lõppes 26 Bakuu komissari võitlustee.

. . . Marmorpjedestaalil põleb igavene tuli.

Siia tuleb üha uusi inimesi. Kõik nad pole bakuulased. On puhkajaid, turiste ja üliõpilasi üsnagi kaugelt.

Nende hulgas oli ka Alberto Rodríguez, Kuuba nooruk. Ta õppis siin naftakeemia instituudis. Mida mõtles tema, silmitsedes pühalikult loitvat tulekeelt vanikute vahel?

«Meil Kuubas ei ole peaaegu ühtki kangelastele püstitatud mälestusmärki. Nende nimed on meie südametes. Kui ameerika imperialistid tahtsid meie vabariiki kägistada, sai igast meie inimesest kangelane.

Kangelaste nimesid kannavad Kuuba koolid. Sierra Maestras on kõige suurem kool. Selle ehitasid revolutsioonilised sõdurid. Sel koolil on nüüd Camilo Cienfuegose nimi. Ta oli revolutsioonilise armee juht ja hukkus ookeanis. Igal aastal tema hukkumise päeval tulevad tuhanded kuubalased lilledega mere kaldale. Nad seisatavad vaikides ja heidavad siis oma lillekimbud merre . . . »

Igavene tuli, vabaduse sümbol. Ta sütitab veel miljoneid inimesi. Temas on suure elu ja suurte võitude mälestus.

Aserbaidžaani loodus on rikas ja mitmekesine. Kõrgmägedes ja steppides laiuvad avarad karjamaad. Sealt leiavad mahlakat rohtu tuhandepäised lamba- ja loomakarjad. Kiire ja rahutu Kura, samuti selle lisajõe Araksi alamjooksul kasvatatakse riisi ja viinamarju. Kaukasuse eelmäestik on omakorda ammust ajast tuntud rikkalike pirni-, mureli- ja õunasaakide poolest. Siin kasvavad teepõõsad, pähklipuud ja tubakas.

Kõige suuremaks rikkuseks aga on must kuld nafta. Esimest korda saadi naftat 1871. aastal Artjomi asula lähe-

dalt 40 m sügavusest puuraugust. Tänapäevani on ainuüksi Bakuu lähema ümbruse naftaallikaist välja pumbatud rohkem naftat, kui Peipsis on vett.

Kui palju aga on seda väärtuslikku õli aastakümnete jooksul asjatult kaduma läinud! Vanasti toodeti parimatest leiukohtadest naftat lihtsalt nii, et leiukohas puuriti maasse auk ja sellest purskas välja naftat. See paiskus mõnikord kuni saja meetri kõrgusele. Võib kujutleda, kui palju naftat seejuures kaduma läks. Kui tööstu rid leidsid, et puuraugust ei tule nii palju naftat, kui loodeti, jäeti kõik sinnapaika ja puuriti uus auk, kust seda rohkem saadi. Mahajäetud puuraukudest aga immitses aastaid naftat, mis moodustas terveid järvi, reostas maad ja mürgitas õhku.

Naftatootmises on endiselt valitsevaks jäänud Apšeroni poolsaar, Bakuu lähem ümbrus kümne kuni mõnesaja kilomeetri raadiuses. Tõeline nafta suurtootmine on aga praegu nihkunud Kaspia merele. Artjomi neeme tipust 50 km kaugusel, kus meri on väga vahelduva sügavusega — viiest kuni kahekümne meetrini — kerkivad veepinnale üksikud paljad kaljud. Juba ammu tundsid kalurid neist kohtadest mööda sõites tugevat naftalõhna. Nii ristitigi need kaljud Naftakaljudeks (Neftjanõje Kamni). Pikka mööda hakkasid need kuuldused ka teadlasi huvitama. Sõideti kohale, uuriti ja leiti, et mere põhjas on nähtavasti väga vähe naftat, toota seda ei tasu. Pealegi — kuidas seda keset merd toota?

Mida varem võimatuks peeti, see sai uue tehnika abil teoks. Merele hakati ehitama puurtorne. Algust tehti sellega 1946. aastal. Kolme aasta pärast oli esimene puurauk valmis ja 1948. a. oktoobripühadeks toodi nafta merepõhjast päevavalgele. Ja milline nafta! See oli nii puhas ja selle küttevääртus nii kõrge, et seda võis diiselmootorites isegi puhastamata kasutada.

... Oleme Artjomi neeme tipul, kust kunagi esimest korda saadi naftat. Väiksesse ootepaviljoni on kogunenud kenake hulk asjalikult jutlevaid või doominot mängivaid tunkedes töömehi. Oodatakse helikopterit. Iga veerand tunni järel nagu autobussipeatusest väljub helikopter merele. Võtame puhvetist kehakinnituseks viinereid ja limonaadi (Naftakaljudel ja nende lähemas ümbruses olla kõike peale alkohoolsete jookide, kaasa arvatud ka õlu!), kuulatleme meeste jutuvadinat, millest midagi aru ei saa.

Aga juba kostabki mootoripõrin ja hüüd: «Järgmised!» Meie need järgmised olemegi.

Siinsamas maja taga on väike võrkpalliplatsi suurune väljak, millel nagu suur tiibu väristav kiil seisabki lennuvalmis helikopter. Ronime sisse, kinnitame igaks juhuks selga täispuhutavad kummist päästerõngad (niikaua kui helikopterid on üldse sõitnud, ei olevat neid küll veel kunagi vaja läinud) ja ... juba olemegi mere kohal.

Peagi hakkab paistma nagu muinasjutu kääbuslinn Neftjanõje Kamni asula. Puuokstena hargnevad vaisillad, laiematel platvormidel on majakesed. Päikesest hõbetlev meri ja selle keskel puurtornide sõrmed ...

Maandume. Meid ootab buss, ning enne kui õieti toibudagi saame, sõidame juba mööda puusillutisega «tänavat» nagu mööda lõpmata pikka silda. Keskel sõidutee, kahel pool kõnniteed ja käsipuud. Poolteistsada kilomeetrit võivat niimoodi sõita, enne kui kõik selle imelinna tänavad on läbitud.

Peatume suuremal platsil keset vägevates puupottides istuvat haljasala. Loorberipõõsad ja eredad lilled. Üks silt juhatab naftatrusti kontorisse, teine sööklasse ja kolmas klubisse. Valime kontori.

Millest rääkida? Esialgu on liiga palju tegemist sellegagi, et oma ebakohast üllatust rahulikumasse raami suruda. Kuid pererahvas mõistab meid.

... Sõidame väikese GAZ-iga mööda kitsaid estakaadteid. Vailinn ... Et hoiduda arusaamatustest, tuleb juba kohe ütelda: iga selline «vai», millele linn tugineb ja mida merepõhja on rammitud sadu tuhandeid, kujutab endast 20—30 sm läbimõõduga terastoru. Rammituna kuni paarikümne meetri sügavusele merepõhja, moodustavad nad sellise toe, mille peale varsti hakatakse ehitama isegi kümnekorruselisi maju.

Neftjanõje Kamni on omaette maailm. Siin töötab neli ja pool tuhat inimest. Nädal aega tööd merel, nädal puhkust kaldal, Bakuus. Lisaks sellele komandeering, tasuta sõit tööle helikopteril ning tasuta toit. Fantaasia? Ei, fantaasia küünib juba kaugemale.

Sõidame sinna, kus puuritakse uut auku. See tuleb 5000 m sügav. Tuletame siinsamas meelde, et alles viiskümmend aastat tagasi oli 50 meetri sügavune puurauk juba suur saavutus. Varsti aga hakatakse naftat tootma veel sügavamalt, 7000 ja isegi 10 000 m sügavuselt.

Ei lähe meelest pilt, mida nägime Bakuu ajaloomuuseumis. Süngelt mustav kaevuava. Kaevupöörale sarnaneva seadeldisega vinnavad tahmatontidena mustad töölised 40 meetri sügavusest pangedega naftat. Ja siis — rike. Keegi peab laskuma kaevu põhja. Keegi laskuski. Välja tõmmati aga laip... Mürgised gaasid ja sügavus tegid oma töö.

Aga kaev töötas jälle, must kuld voolas. Mis tähendas seejuures ühe inimese elu?

Tahtsime lõpuks näha naftat ennast. Ent selgus kõige kurioossem lugu: naftat on Neftjanõje Kamnil väga raske näha. Alates maasügavusest kuni suurte ujuvtsisternideni voolab nafta kinnistes torudes. Alles utmistsehhi katseklaasides võib esmakordselt näha seda musta, pisut kleepuvat vedelikku.

Muidugi ei olnud Neftjanõje Kamnist saadud pilt täielik. Kõik taandus vaid ühe päeva muljetele. Kui puhkeb üks halli Kaspia tormidest, kui lained löövad üle estakaadide, vahupiisad käivad vastu aknaid ja väljudes hoiab käsi alati kusagilt kinni, siis pole siin lõbus. Maa ja taevas liituvad ühiseks põrgulikuks tantsuks, paat ega laev ei välju sadamast. Mida tähendab neil päevil maa peale tuua sadu tonne naftat, seda teab hästi muidugi vaid inimene, kes selle ise on üle elanud. Neid, keda võlus vaid romantika, jääb pärast taolisi päevi Neftjanõje Kamnisse vähe.

Kakskümmend kaks aastat tagasi tulid siia tööle kõige paremad spetsialistid. Viis aastat hiljem läksid nad juba jälle sinna, kus algas kõige raskem töö — uusi «naftalinnu» rajama. Meri ja töö on siin ühte liitnud ligi 30 rahvuse esindajad: aserbaidžaanlased, venelased, grusiinlased, juudid, kreeklased, lätlased, eestlased...

Kui helikopter meid jälle õhku tõstab, ei keerle meeles niivõrd linn ise, estakaadid, tuhanded puurtornid ja naftahoidlad, kuivõrd just mõte, et inimestel oli üldse j u l g u s t tulla siia ning asuda kahevõitlusse vägilase Kaspiaga.

Me lendame helikopteril. Läbi kõrbe sõidutas meid tormakas diiselvedur. Üle Kaspia viivad lumivalged laevad. Tähtede poole tõusevad kosmoseraketid. Kõigil neil on südameks mootor, millele annab energiat nafta, Neftjanõje Kamni töömeeste visadus.

«SUM, TULE TAGASI!»

... Et kas me tahame näha päris uhiuut linna, nii-öelda otse nõelasilmast tulnut? Mis siin veel küsida — muidugi tahame!

Tõsi, üht sellist olime küll juba näinud — Soligorskit Valgevenes. Aga Aserbaidžaan ja Valgevene on teineteisest küllaltki kaugel ja üks linn ei saa iial teisega sarnaneda.

... Hulk aega veereb meie «Volga» piki lõputult pika veehoidla kallast. Vesi selles pole üldsegi joogivee moodi, pigem meenutab sinevett pesupalis, millesse paras lumivalget pesu kasta. Puhas allikate vesi sinisavisel põhjal.

Tee on must ja kuum õhk paneb ta läikima, nagu oleks siit just nüüdsama kastmisauto üle sõitnud. Tegelikult aga on ta purukuiv, vaata, et põlema ei lähe. Paremal pool teed on üksainus suur, pruuni kõikvõimalikes toones liivalagendik nukralt lõputusse kaugusse veniva kõrgepingeliiniga. Vasakul, seal, kus voolab niisutuskanali soe vesi, on parema kalda negatiivpilt: mahlakusest otse pungil rohelus, mahladest lõhkeda ähvardavad paksulehelised põõsad ja pirnipuusalud.

Tee aga läheb sinna, kuhu kõrgepingeliingi — igava pruuni kauguse taha, mis silmapiiril sinavinesse mattub.

Sumgait ... Teadsime tast ikka pisut ka. Et läbi ja lõhki tööstuslinn, Bakuust 30 kilomeetrit piki Kaspiat põhja poole, samuti mere ääres. Milline võiks ta välja näha? Küllap niisama hallis tolmupilves, küllap niisama tapvas kuumuses ... Et tal aga ka oma üllatused on, selleski polnud põhjust kahelda — seda reetis meie saatjate varjamatu kiidukõlaline toon.

Et need üllatused aga juba ammu enne linna algavad, seda me muidugi ei oodanud. Linna väravas, kus lai asfalttee maanteelt paremale ära pöördub, seisab suur monument sildiga:

«Сумгаит — Всесоюзная комсомольская ударная стройка»

Siitsamast algab kilomeetripikkune roosiallee, mis viib rohelusest pakatavasse linna.

Kõik oli teisiti, kui ootasime . . .

Ükski endast vähegi lugupidav linn ei saa läbi ilma legendideta. Reisijuhid teavad rääkida iga kivi ja kännugi kohta oma loo, rääkimata jõest, järvest või mäest. Sumgaidi kohta kuulsime liigutava loo veel enne, kui linna ennast nägime. Selle jutustas meie autojuht teel, sel ajal kui ta kuumal asfaldil ülekuumenenud ja suure pauguga lõhkenud kummi vahetas.

. . . Palju aastaid tagasi rännanud neis paigus karavan. Väsinult astusid kaamelid mööda tulist liiva, kõiki piinas janu. Viimaks otsustati üks noormees nimega Sum saata mägedesse vee järele.

Sum jäi kauaks ära. Ootajad kaotasid lootuse teda veel kunagi näha. Äkitselt märkasid nad aga, et kuivanud jõesängi ilmus vesi! See oli elu, pääsemine! Selle saatis Sum oma hukkumise hinnaga.

Noormehel oli karavanis kallim, kes teda rohkem ootas kui kõik teised kokku. Meeleheites sirutas neid käsi mägede poole ja hüüdis: «Sum, gait! Sum, gait! (Sum, tule tagasi!)» Talle vastas vaid mägede kaja . . .

«See legend on muutunud meie Sumgaidi tegelikkuseks. Noorus, mehisus ja jõud ongi Sumgaiti tulnud,» ütles komsomoli linnakomitee teine sekretär Vassili Batškov, kui ta pärast tereütlemist ja kiirtutvumist meile sama legendi veel kord sissejuhatuseks oli ära jutustanud.

«Enamik meie linna elanikest on alla kolmekümne aasta vanad. Meil on sünteetilise kautšuki tehas, torutehas, alumiiniumivabrik, naftatöötlemistehas. Praegu ehitame keemiakombinaati.»

Lüheldast kasvu, tõmmujuukseline ja -jumeline mees, rahvuselt venelane. Noor, pole pikka aega sekretäriks olnud. Aga linnast annab meile teatmeteoselise täpsusega täieliku ülevaate. Tundub, et see ongi tema põhitegevus siin saginat täis komsomolikomitees. Kinnitab mees isegi, et ei lähe päeva, millal külalisi poleks — küll kodumaalt, küll välismaalt. Suuri külalisi võtab vastu esimene sekretär, tal sellevõrra ka vähem tööd. Teised kõik võtku aga oma hoole alla tema, Vassili.

Aga noormehele näib see meeldivat. Kui jutu alguses

ongi midagi giidile stereotüüpset, siis, kohustuslike andmetega maha saanud, läheb ta üha enam hasarti, kirjeldab, võrdleb, paneb imestama. Lõpuks ei pea ta vastu, hüppab üles ja võtab varnast soni:

«Davai, lähme! Küllap näete ise. Tee peal saab ka seletada!»

Väga palju on räägitud linnade oma näost. Äravahetamiseni sarnased võivad olla vaid mõned uued linnaosad, linnad ise aga on ikka igaüks oma näoga. Ei vaheta ära Tallinna ja Tbilisit, Bakuud ja Vladivostokki. Peale välise ilme aga on igal linnal ka oma sisemine mina — linna hing, kui nii võib ütelda. Sumgaiti eraldab teistest linnadest suur hoolitsus oma elanike eest ja perspektiivikas mõtlemine. Vassili viipab mererannas laia žestiga linna poole ja ütleb:

«Kes soovib siia tööle sõita — palun! Kindlustame talle kohe eluaseme. Esialgu ühiselamus, kahe aasta pärast aga saab igaüks omaette korteri. Spetsialistid saavad korteri muidugi kohe. Lastesõimedesse ja -aedadesse ei määrata meil lapsi mitte töökoha, vaid elukoha järgi ning ilma igasuguse järjekorrata. Pruugib vaid kirjutada avaldus ja viia see elamute valitsusse. On lasteaedu, mis praegu töötavad alles poole koormusega. Sellest hoolimata ehitatakse ikka uusi — linn ju kasvab. Muuseas, meie linna loetakse praegu kõige suurema sündivusega linnaks. Igal aastal registreeritakse umbes tuhat abielu ja igal aastal sünnib ka niisama palju lapsi.»

Selles Tallinnast kolm korda väiksemas linnas on kuus kultuuripaleed (ja paleed selle sõna otseses tähenduses), kaks staadioni — üks neist kahekümne tuhande istekohaga, lahedate võimlate ja mugava neljakorruselise võõrastemajaga sportlaste tarvis — neli instituuti, seitse kutsekooli, üheksateistkümmend üldhariduslikku kooli...

Vassili räägib sellest kõigest päris tajutava uhkusega, aga pole põhjust seda talle isegi pahaks panna, kõik on ju jumalatõsi.

«Me ei ole nii rikkad, et mitte arvestada tulevikku. Kui on korralikud elamistingimused, siis on ka püsiv kaader. Mitmeid miljoneid rublasid me selle arvel võidame, kui linna ei tule elama mitte ühepäevainimesed, vaid töötegijad, kes jäävad! Ning kõike ei saagi rubladesse ringi arvestada. Kas või sedagi, kuidas noored oma linna armastavad. Mida kõike nad omalt poolt pole kodulinna heaks

teinud! Näete kino «Rossia»? Moskva «Rossia» täpne koopia, ainult väiksem. Teate, kui palju aega võttis selle ehitamine? Kolm kuud. Ja kõik ühiskondlikus korras!»

Et sõnad on õiged, seda kinnitab kiri suurel kivimürakal kino ees.

«Kõik linna tänavad on ääristatud puudega. Jah, nad on veel noored ja kiduravõitu. Aga ka see on kõik ühistöö. Nii hoolitsevad oma kodu eest ainult need, kes kavatsevad sinna alatiseks jääda. Ka see suur staadion, kus käisime, on suuremalt osalt ühiskondlikus korras ehitatud.»

Mulje linnast saab üha eredama oreooli. Ei, ega polegi põhjust ironiseerida. Pigem tuleb see pisikesest kadedusest. Et võib ikka kuradima palju ära teha, kui on vaid head tahtmist!

«Aga läki nüüd keemiakombinaadi ehitusele. See kõik siin pole õieti midagi. Meie tulevik, meie linna olemasolu põhjus, meie kõigi leib — see on keemiakombinaat. Ja küllap kohtate seal eestlasigi. Vähemalt Nõukogude Liidu rahvused on seal küll kõik esindatud. Üleliiduline komsomoli löökehitus ikkagi. Tulge, muidu läheb enne pimedaks, kui kombinaadi ehitusplatsi läbi jõuame sõita. Oma kolmkümmend kilomeetrit tuleb ära . . .»

Siis me tundsime, et ka inimese üllatustele reageerimise skaalal on kuskil keemispunkt . . .

MUST LIIV

Turkmeeni keeles tähendab Karakum musta liiva. Ei, mitte tema välimuse pärast pole kõrbe nii nimetatud. Musti murepäevi on kuiv, halastamatu kõrb toonud turkmeenlastele.

Ometi on ka kunagi varem inimsilm näinud siin lootustandvamat pilti, rohelust, elu. VIII sajandi kroonik olla sellest Faktoteegile nii jutustanud:

«...Suurim linn on Merv. Ta kullatud tornitipud ja minaretid paistavad kõrberändurile päikesepeegelduses juba mitme päevateekonna kauguselt silma... Murgabi jõe vesi paneb liikuma hiiglaslikke vesirattaid, mis jahvatavad jahu oru rikkalikest viljasaakidest...»

X sajandi kroonik jätkanud:

«...Linna läbib neli suurt kanalit. Igal kvartalil on oma kanal puust lüüsiga. Vett jagab veeülem miraabi, kellel on enam võimu kui maksunõudjail. See vesi elatab rohkem kui 10 000 inimest. Peakanali juures on ametis 400 sukeldujat, kes ööd ja päevad hoolitsevad kanali korrasoleku eest...»

Sõjad, halastamatud sõjad ja röövretked, saagiahned araablased, makedoonlased oma Aleksandriga ja Tšingiskhaan olid kõrbele tõhusateks liitlasteks siin kõige elava ja õitseva hävitamise ürituses. Sajandite jooksul hävisid kunagised niisutuskanalid. Hävisid linnad, hävis elu. Kõrb võidutses.

Alles Suur Oktoober astus liitlasena turkmeeni poolele. Võitluses kõrbega toimus otsustav pööre — kaitselt pealetungile!

Sõidame läbi kõrbe rongis. Seljataga on retk üle Kaspia praamil, millele mahub terve rong.

Siis Krasnovodsk. Tulikuum liivahõnguline linn, kus vähe rohelust ja veel vähem vett. Kunagine sunnitööliste linn, nüüd naftatootjate ja kaevurite linn.

Kui hästi maitseb selles kõrbekuumuses Kaspia vobla, mida sai proovida kalakombinaadis! Kui hästi oleks sinna kõrvale maitsnud veel külm õlu... Aga seda polnud. Isegi vett on Krasnovodskis veel napilt, vannivõtmine on luksus.

Aga elatakse, töötatakse. Püütakse kalu, toodetakse naftat. Ehitatakse kanalit läbi kõrbe. See toob lähemale vee ja roheluse.

Sõidame läbi kõrbe. Vagunis on 40° kuuma, väljas veel rohkem. Liiv, kaamelirohu tutid, saksauulipõõsad. Piki raudteed üksikud raudteevahimajakesed, eemal kõrbes kaamelikarjuste jurtad, nende ümber paljad neegerpruunid põngerjad tulitavas liivas ringi lippamas. Ei nad karda päikest, liiva ega karakurte...

Üldsegi ei näi kõrb nii elutu, kui algul arvasime. Kaamelikarju on mõlemal pool raudteed, vähestes jaamades rahvastki. Kust nad tulevad, mida teevad siin liivameres?... Karjused, geoloogid, naftatöölised. Kõrb ei ole enam tühi.

Aga teekond tundub lõputuna, kuigi sõit Krasnovodskist Ašhabadi kestab vaid üks ööpäev. Sellise reisi sooritas kaamelikaravan vanasti tulitava päikese all, viimast veetilka hoides ja silme ette kerkivaid miraaže taga ajades kolme kuuga — kui hästi läks. Sageli aga lõppes retk mõnel barhaanil, jättes teetähiseks vaid peotäie päikeses pleekinud luid...

Ašhabad on üks nooremaid ja kindlasti ka rohelisemaid linnu meie maal — peale Taškendi. Ka saatus on neil olnud ühesugune. 6. oktoobril 1948. a. raputas Maa ainsa kulmukortsutusega oma pinnalt vana Ašhabadi. 10 sekundit 9-pallist maavärinat, ja linna polnud enam. Jäid vaid varemed.

Ent elu ei jäänud seisma. Kogu maa saatis igast nurgast siia lennukeid, nendel saabusid arstid, insenerid, veemeistrid, toit, riided. Kiiruga löödi üles telgid ja esimesed ajutised elamud.

Nüüd aga ei suuda me harjuda vastsündinud linna iluga. Bakuu oli suursugune, võimas. Ašhabad on palju väiksem, surutud põhjast kõrbe ja lõunast Kopetdagi eelmägede vahele. Aga ta on miniatuuris veelgi kaunim kui Bakuu oma suuruses. Rohelus, rohelus, rohelus! Võib-olla saaks Ašhabadist õige ettekujutuse siis, kui meie Kadriorg ehitada täis värviliste glasuurplaatidega ehitud

või valgeid, rahvuslike ornamentidega kaunistatud maju, kui istutada kõik kõnniteeääred täis erkpunaseid tulpe, moone, roose, igihaljaid hekke, akaatsiaid, plataane, saari, elupuid, kui kaevata iga puu ja põõsani kanalid, kus soojadel suveõhtutel vaikselt vuliseb vesi, ja tõmmata kõige selle üle mahesinine taevas.

Kahekümne aastaga uus linn, nägus ja ajakohane. Ülikool viie tuhande üliõpilasega, põllumajanduslik ja pedagoogiline instituut, teaduste akadeemia. Õhtul kutsuvad reklaamtuled Mahtumkuli-nimelisse Ooperi- ja Balletiteatrisse või filharmooniasse. Mängukavad lubavad lavale tuua «Othello», «Revidendi», «Jevgeni Onegini», rahvusballeti «Aldar-Kose» («Lõbus pettur») või oma ooperid «Aškem ja Garibi» või «Kemine ja Kazõ» . . .

Kõige enam aga üllatasid meid sõbrad televisioonistuudiost, kui nad tegid ettepaneku:

«Sõidame Karakumi plaažile!»

Meie umbuskliku muigamise peale öeldi:

«Mis selles siis erilist on, et kõrbes leidub plaaž ja jahedat vett? Meil käiakse kõrbes isegi pardijahil. Kajakadki lendavad kõrbes, ega kõrberestoran muidu kannaks nime «Kajakas».»

Õigupoolest oleks tulnud tõsiselt imestada, et keset kõrbet asuvas linnas oli alles mõni tund tagasi võimalik vannis olla ja mõnusalt soojas vees sulistada nii palju kui süda lustis. Keegi ei hinganudki, et vett oleks vaja kokku hoida. Ometi ütleb turkmeeni vanasõna, et veetilk on pärlist kallim!

Kanali ääres jutustati meile järgmine legend.

Aastatuhandeid tagasi elasid Turkmeenias kaks elurõõmsat noort inimest — tütarlaps Amu ja noormees Ašhi. Nad armastasid teineteist ja otsustasid abielluda. Allahile aga ei meeldinud nii rõõmsad ja õnnelikud inimesed ning ta otsustas nad igaveseks lahutada. Ta muutis neiu jõeks ja noormehe linnaks. Jõe nimeks sai Amudarja, linna nimeks Ašhabad. Kuidas ka noored igatsesid taas kohtuda, ei õnnestunud see neil enam kunagi . . .

Nüüd on aga see igivana unistus ometi täide läinud. Amudarja on jõudnud oma armsama Ašhabadi juurde. Selleks oli vaja ehitada 800 kilomeetri pikkune kanal läbi kõrbe.

Karakumi kanali esimese järgu ehitamine algas 1954. aastal. Mõni päev enne partei XXI kongressi avamist jõuti

ehitusega lõpule. Lõplikult valmis kanal 1962. a. augustis. Kõrbelt võideti Eestimaa-suurune tükk põllumaad.

800 kilomeetrit läbi kõrbe... Igamees oli tol ajal kangelane — kas või juba sellepärast, et ta suutis paigale jääda ega jooksnud kohe minema. Inimesed teadsid, mida tähendab kiiremini pärale jõudnud vesi. Ja nii sündiski kangelastegu, mis tõi kanali — tõelise elusoone — Ašhabadi alla peaaegu kolm ja pool aastat varem kui plaanitsetud!

Nagu miraaž kerkis ta meiegi ette kuidagi liiga järsku ja ootamatult. Siinsamas on liiv ja üksikud kaamelirohu tutid, ning korraga eredas päikeses sillerdav vesi! Võta või jäta, isegi kalamehed ei puudu. Siinsamas silla juures kükitab reas viis-kuus asjaliku näoga põngerjat, kannatlikud nagu kalamehed igal maal. Teisel pool silda aga, siinsamas lähedal, ongi kuulus Karakumi plaaž.

Sel hetkel võis tõepoolest mõista neid igipõliseid karjuseid, kes pärast kanali avamist tulid oma kaugel kõrbes asuvatest jurtadest, et imetleda «maailma suurimat vett».

Istume liival, käime vees, mõnuleme ja mõtiskleme. Kahju, et pole aega minna kaugel kõrbes asuvaisse uudismaasovhoosidesse. Seal näeks, mida on teinud vesi! Tõsi, Ülol oli õnne neli-viis aastat tagasi viibida ühes sellises päris värskes majandis. Nüüd oleks aga hea võrrelda, mis need aastad on juurde toonud. Paraku tuleb aga leppida meenutustega.

... Veoauto kihutab mööda päikesest laineliseks soojendatud asfalti. Silmapiirini kollakaspruun avarus ja ainult teelinti palistavad erkrohelised mooruspuuread. Selja taha on jäänud rohelusse uppuv ja ootamatult kaasaegne oblastikeskus Marõ, seesama kuulus muistne Merv. Ees on kaks sovhoosi: «Moskva» ja Karakum.

Istume autokastis raamatuvirnade ja rändkinoaparatuuri vahele surutuna koos lehemehe Valter Seinaga. Karakumi sovhoosis näidatakse täna «Inimesi ja loomi», raamatukogu aga saab tavalise täienduse. Sõidame esialgu vaikides. Uudistame maastikku, tõmmud kinomehaanikud ja suures lambanahkses karvamütsis telpekis sovhoosimees aga silmitsevad meid. Siis ulatab sovhoosnik meile suure viinamarjakobara. See päästab valla ka jutusooned.

«Sovhoosi omad?»

«Naabrite. Meie kasvatame puuvilla, meloneid, arbuuse...»

Nagu taibanud, et vastus valmistas väikese pettumuse, lisab turkmeen muiates:

«Ega viinamari ole ainuke rikkus. Puuvill on palju tähtsam!»

Veidi hiljem aga jätkab mõtlikult, peaaegu päris endamisi:

«Turkmeen elab jõukalt... Turkmeen on praegu rikas. Tal on nüüd kõik, turkmeenil on vesi...»

Õieti alles siin, keset seda ääretut liivalagendikku võib õigesti mõista öeldu sügavat mõtet. Siin hakkavad ilmet võtma ka Faktoteegi kuivad arvud. Terve Marõ oblasti pindala on 118 000 km². See on enam kui kaks ja pool korda suurem Eesti pindalast. Turkmeenias aga on kokku kolm oblastit. Kanal andis neile juba esimese järguga kümme uut sovhoosi!

Meie auto aga sõidab ja sõidab, kahel pool teed endiselt liiv ja liiv.

«Kas sovhoosi maad tulevad varsti?»

«Kuidas varsti? Juba kümmekond kilomeetrit sõidame sovhoosi maadel!»

Jah, aga... Siin pole ju midagi! Kus on puuvill, kus arbuusid, kus karjad, majad?

Vastuseks on meie hämmeldust nautiv ja pisut üleolev muie, mille juurde seletatakse: sovhoosil on veel sadu hektareid kasutamata maad. Ühekorraga ei jõua kõike. Oli see ju alles neli aastat tagasi, kui tookordsele põllumajanduse ministri asetäitjale Hodžajevile anti kätte paber, mis kinnitas, et ta on Karakumi sovhoosi direktor. Anti autod, buldooserid, anti eelarve ja plaan. Mees võttis masinad, värbas kümmekond inimest ja sõitis saja kilomeetri taha kõrbesse uue kanali sängi äärde. Siin löödi teivas maasse ja kinnitati sellele silt: «Karakumi sovhoos». Sildi kõrvale pandi püsti telk. Uus sovhoos oli rajatud. Maad nii palju, kui tahad, vett 17 m³ sekundis.

Ühekorraga hakkavadki paistma nii kanal kui ka uue sovhoosi majad. Auto keerab asfaldilt piki kanalit jooksvale pimestavalt kiiskavale liivateele ja auto tagant kerkiv tolmupahvak varjab kõik, mis tahapoole jääb.

Kanal... Ei sarnane ta sugugi mõne suure magistraalkraaviga meie rabades. Kõrgete liivavallide vahel läheb ta noolsirgena nagu rahulik ja suursugune jõgi läbi seni ainult kaamelirohtu kasvatanud kõrbe.

Sovhoosikeskus aga sarnaneb iga teise sovhoosi kesku-

sega, nagu küla külaga Ukrainas — seal, kus on ehitatud uued ühe- ja kahekorruselised lumivalgeks võõbatud suurplokkidest majad. Kontorihoone, kauplus, kino, raamatukogu, kool, lastesõim. Kõik nad on üksteisega sarnased nagu ikka tüüpprojektide puhul. Ainult tohutu tolmusaba, mis meie auto kannul lehvib, meenutab, et rataste all on siiski kõrb, kuiv, jahutolmune ja veenäljane. Palju, paganama palju on seda tolmu! . . .

Ja siinsamas vilksatabki kuratlik kiusumõte: mis oleks, kui sulle pakutaks siin tööd? Kas jääksid?

Ei tea . . . Siinse elu head küljed on veel tundmata, halvad aga on ilmselt käega katsuda: särk on seljas märg ja kleebib ihu külge nagu plaaster. Püksid ja kingad on nagu püülitolmu täis. Hambad krigisevad nagu veskikivid.

Ei noh . . . kui ikka vaja . . . Kus see siis ikka nii kerge on! Muidugi . . . jääks.

Ei, vennas, ära vähemalt endale valeta! Ega ikka heameelega ei jääks, kui nii päris aus olla.

Aga kes on siis need, kes siin elavad? Kangelased?

Noh, hommik on õhtust targem, küllap näeme. Praegu ei tahaks muud kui ainult puhata. Võõrastemaja ongi siinsamas kontori juures. Pehme voodi ja jahedad linad, raadiost õhtulauluks nukravõitu, kaeblikud-unistavad rahvaviisid . . .

Ent puhkusest ei tule esialgu siiski veel midagi välja. Tasane koputus poetab tuppa külalise. Õigemini — neid on kaks: noor nägus naine ja ta süles väike tüdrukutirts. Mõlemad vabandavad segamise pärast, aga . . . kas meil on ikka kõik, mis vaja? Midagi puudu ei ole? Tema on nimelt selle väikese võõrastemaja perenaine, nii et . . .

Pakume külalistele istet. Olemas on kõik, mida vaja.

«Noh, mis te nüüd! Mis siin olemas või . . . Mida head siin pakkuda ongi, kolkakoht . . . Pole teil siin vanni ega midagi nagu päris võõrastemajas . . . »

Vaikime. Mis sa ikka vastad? On ju niigi selge, et kust neid vanne siis ikka siin nii järsku võtta.

«Jah, nii et päris kaugelt olete?» võtab külaline ise jutuotsa üles. «Ega minagi kohalik ole, Kubanimaalt tulime. Pole veel poolt aastatki siin.»

Vaat sulle siis, kuidas mõnikord välja kukub! Inimene tuleb Kubanimaalt kõrbesse! Ise aga lööd juba esimese põue pugenud tolmupahvaku pärast kõhklema . . .

«Nojah, eks see tulek ikka ülepeakaela sai . . . Mees

tahtis ja ... ega minagi vastu olnud. Kõik ikka rääkisid, et Karakumis teenivat mehhanisaatorid ränka raha, kolmnelisada rubla kuus. Minu Volodja on ju ka mehhanisaator, traktorist. Noh, juttude peale tulimegi. Ah, jutud ainult! Kanali kaevamise ajal olevat küll jah mõni mees neli-viissada rubla kuus ja rohkemgi tasku pistnud. Aga nüüd ei saa sedagi, mis meil Kubanimaal ... Ja see igavene tolm! Kõige hullem on see, et kuidas sa nüüd enam tagasigi sõidad!»

On tunda, et naine puistab südamelt kõik, millest siinsele rahvale ilmselt pole tihanud rääkida. Kuulad, muusika mängib. Eks tal või õigus olla muidugi, mis head siin ikka nii erilist peaks olema? Aga mis sellest siis kohe ka igale esimesele vastutulijale hädaldama rutata? Või asi sellest paremaks läheb.

Noor, tõesti nägus naine. Agą mida kauem ta räägib, seda nigelam tunne on kuulata. Lõpuks hakkab päris piinlik. Huvitav, miks mõnikord hakkab kuulajal piinlikum kui rääkijal? Laps hakkab vaikselt nihelema ja nuttu tihkuma, naine aga on juba üsna koduseks läinud. Istub ja vatrab umbes sellise näoga, et ärge laske ennast häirida, jääge aga magama kui soovite. Räägin teile ainult, kuidas siin elatakse. Te ju tulite seda teada saama?

Magamisest ei tule vist päris tõemeeli täna midagi välja. Uue ja palju julgema koputuse peale vajub üksteise järel tuppa juba terve kaardilauatäis mehi, nii et paugupealt on kõigil kitsas. Laua aga võtab enda alla tubli põrsa suurune piklik arbuus. Mehed tõmmud kui mustlased, näod tahma ja nalja täis.

«Saame tuttavaks. Kuulsime, et meile tulnud naabreid, tahtsime näha, kes te õige olete.»

Arbuusile löödi kõver nuga sisse ja juba sädelesid lõhepunased, justkui härmatisekirmelised arbuusilõigud laual. Ega jutu järelegi polnud vaja enam kaugele minna, meestel endil kõik kaasas.

Nemad on jah mehhanisaatorid. Elavad Marõs, sovhoosi sõidavad kõige kibedamaks tööajaks komandeeringusse. Noh, kibedamat tööaega kui praegu ei oska leida — puuvillakoristus läks just lahti.

Et kuidas töö läheb ja mis sovhoosis head? Töö läheb ikka, nagu ta igal pool läheb. Mis sel elulgi häda? Uudismaa asi, teadagi, ega siin nisumäed ja puuvillapallid iseendast sülle jookse. Kui ära oled harjunud, ei pane tähe-

legi. Oleks ainult vett nii palju, kui vaja läheb! Maa on siin rammus nagu maisipuder, ei see taha väetist ega midagi, anna ainult vett!

«Nüüd pole enam midagi häda. Uued suured majad, koolid, lasteaiad, poed ja puha... Esimesed aastad oli ikka küll nii, et ega suurt tahtmist tagasi tulla polnud. Pika rubla otsijad lasksid teisel-kolmandal päeval jalga. Aga kes ikka jäi, see oli ka mees.»

Järgmisel hommikul sai meid üle silmapiiri kerkiv päikeseketas kätte juba keset sovhoosi puuvillavälju. Selline siis ongi see puuvillameri — sügavroheline, valgete vahutäppidega... Ulatub nii kaugele, kui silm nägema küünib, ja küllap kaugemalegi. Põõsad meenutavad hõredaid tikripõõsaid, kõrgus umbes puusani. Ühe põõsa küljes on keskeltläbi 25 puuvillatupsu, millest igaüks kaaluvat umbes 3,5 grammi. Sovhoosi peainsener Balõ Tšarõjev kinnitab, et hektari kohta teeb see 25 tsentnerit. Tänu jutuajamisele eelmisel õhtul võime nüüd teha üsna asjatundliku näo ja kosta, et ega seda nii väga palju olegi. Mees jääb üllatunult nõusse, kuid lisab, et see on siiski tubli saak. Eriti siis, kui võtta terve oblasti kohta kokku. Piltlikult kinnitasid meile seda veidi hiljem nähtud puuvillamäed vastuvõtupunktides. Kraanadel andis vinnata nende otsa pehmeid, kuid kaugeltki mitte kergeid puuvillapalle. Terve oblasti kohta pidi neid aastas kokku tulema umbes 220 000 tonni. Pagan seda välja oskab arvutada, kui palju sellest riiet saab, aga küllap vist ikka särgid õige mitmele miljonile inimesele.

Mälestuseks paar kupart taskusse pistnud, astume jälle sovhoosi bussi ning oleme taas teel. Muide, mõni sõna nii tee kui ka bussi kohta. Buss on küll päevi näinud, aga siiski kõige mugavam liiklusvahend, sest tee, mida mööda me sõidame, kannab seda nime ainult tinglikult. Tee on igal pool, kuhu tuleb tahtmine keerata — sama tuhkjas tolm tõuseb igal pool rataste alt. Just selle vastu ongi buss hea, kuigi tolm sinnagi oskab sisse pugeda. Balõ Tšarõjev aga heidab selle kõige peale vaid kergelt käega:

«See on nii vaid esialgu. Varsti on põldude ja osakondade vahel kõva kruusatee. Praegu on tähtsamat teha. Kõigepealt vaja puuvill koristada.»

Seda jätkub. Kui palju küll peaks olema inimesi, et seda kõike käsitsi koristada? Ei tea. Praegu teevad selle töö suures osas masinad — puuvillakombainid ja lennukid.

Jah, lennukid ka. Asi on selles, et enne koristamist tuleb puuvillapõld üle piserdada erilise vedelikuga, nn. defoliandiga, mis teeb varred lehtedest puhtaks. Muidu ei saa kombain puuvillatupsusid koristada. Defoliatsiooni aga on kõige otstarbekam teha lennukitega. Nii polnud siis hiljem enam midagi imestada, kui me ühest siledamast platsist mööda sõites kuulsime, et see olevat sovhoosi lennuväli.

Sovhoosil on neli osakonda. Selleks et neid kas või ainult läbi sõita, oleks ühest päevast liiga vähe olnud. Muidugi pidid siis buss ja bussijuht arõkkide, barhaanide ja siin-seal kerkivate kõrgemate künkakeste vahel laveerides näitama, milleks nad uudismaal on suutelised. Osakonnad on üksteisest 5—10 km kaugusel. Majad on neis palju lihtsamad. Kõik viitab sellele, et neis elatakse ajutiselt. Juba lähemal ajal toodavat kõik osakonnad keskuse juurde üle. Bussid viivad siis rahva igal hommikul tööle, õhtul aga toovad koju. Nii on lihtsam: ühe suure keskuse väljaehitamine ja heakorrastamine on odavam ja otstarbekam.

Meie aga ei oska ammugi enam orienteeruda lagedate põldude keskel ja teederägastikus — kus on keskus, kus esimene või teine brigaad? Autojuhilgi on raskusi. Ent peainsener näitab kindlalt kätte õige teeotsa.

Silmi ja mõtteid paeluvad üha uued rikkused. Siin mais, siin nisu, seal — näe, meie tuttav kapsas! Teises osakonnas aga oli päris ootamatu üllatus — meid «võttis vastu» 300-päine lehmakari. Imestus oli muidugi arusaadav, sest ümberringi ei hakanud silma ühtegi söödavat rohukõrt. Ainult okastraadikeradena turritavad kõrberohupuhmad. Farmijuhataja seletas, et nii hull asi siiski ei olevat. Kevadel olla pärast vihmu rohi kohati üle meetri kõrge, suvel aga antakse loomadele lutserni, maisi, haljasnisu jne. Muidugi, piimatoodangut eriti kiita ei saa: 7—8 liitrit päevas lehma kohta pole just palju. Aga nendes tingimustes oleks patt rohkem nõuda. Oma rahva jaoks jätkub.

Veidi edasi ja jälle puuvill. Mida küll suudab anda seesama tolmav ja täiesti viljatuna näiv maa, kui ta saab kas või tilgakese vett! Üldse, enamikul meist on vist vale ettekujutus kõrbest. See ei ole kaugeltki ainult kõikjal tuiskav elutu räniliiv. Karakumi kõrbes on tohutuid maa-alasid, mis pealtnäha on küll samasugused elutud ja valgeks pleekinud kui kõik ülejäänu, kuid mis ometi on nõus andma erakordseid saake, kui ainult oleks vett. Need on

lössimullad, ülipeene struktuuriga pinnas, mille kohta turkmeeni vanasõna ütleb: «Kalla oma jalajäljesse tilk vett, külva sinna tera ja sa saad matitäie vilja.»

Nii see on ja peaaegu sõna otseses mõttes. Selles veendusime siis, kui sõitsime vaatama bahtšaad.

Bahtšaakultuurideks nimetatakse kõrvitsalisi kultuure, mis kasvavad niisutamata või vähese niisutusega aladel. Kaugel sovhoosimaade serval, päriskõrbe piiril seisab üksik jurta. Seal elab vanamees, kelle välimus meenutab vanakest Hottabõtši lasteraamatust. Ta nimi on Oraz Bairam Ali-agaa ja ta on 75 aastat vana. Ta on bahtšaa valvur. Tema viiski meid pärast värskete ja meemaitseliste kuivatatud meloni lõikude ning rohelise teega kostitamist oma rikkusi vaatama.

Väli, mis meenutab Saaremaa paepealset: liiv ja valged paelahmakad, nagu päikese käes põõnavad põrsad reas. Tegelikult aga ei kivid ega põrsad, vaid ... arbuusid. Kui keegi oleks seda jutustanud, poleks uskunud, oma silmi aga peab uskuma. On see siis arbuus, mis on 70—80 sentimeetrit pikk ja peaaegu niisama palju ümber mõõta ning kaalub 16—25 kilo? On! Pealegi kasvanud peaaegu ilma veeta. Ainult seemnete mahapaneku ajal ujutatakse põld korraks veega üle, edasi jääb kõik kiiresti sügavale tungivate pikkade juurte, põhjavee, viljaka pinnase ja päikese hooleks. Tulikuum liiv, halastamatult kõrvetav päike — aga lõika vaid lahti üks neist «torpeedodest» ning sul on külluses magusat mahla ja jahedat kosutavat viljaliha!

Mis oleks aga veel siis, kui vett oleks rohkem! Esialgu teda siin ülearu raisata pole. Peamine tarbija on puuvill. Just neis paigus kasvab kõige hinnalisem valge kuld — peenekiuline puuvill.

Aga kanalit süvendatakse ja laiendatakse pidevalt, kindlustatakse kaldaid, et vältida vee kadu teel. Iga aastaga jõuab siia ikka rohkem vett. Siis nõuavad seemet ka juba need kümned kilomeetrid, mida seekord nägime veel tühjana.

... Aasta või paari jooksul muutub ka keskus suureks varjuliseks tihedate puude ja põõsastega aiaks, nagu seda on praegu Marõ või Ašhabad. Asfalt ja betoon taltsutavad tänavatel liiva, varjukad hekid ja puiesteed tuule ja kõrvetava päikese ... Kolme aasta pärast on siin juba tuhandetesse küündiva elanikkonnaga asula — praegu valmib

igas kuus mitu uut maja. Neisse seatakse sisse veevärk, vannid, gaas. Geoloogid leidsid maagaasi allika siitsamast lähedalt...

Tundub, nagu näeks sovhoosi agronoom seda kõike juba praegu oma silmadega, niisuguse tulisuse ja veendumusega jutustab ta sellest mõnusal õhtutunnil pärast meie ringkäiku mööda sovhoosi. Istume uhiuues majas paksudel pehmetel vaipadel, rüüpame teed, maitseme kuivatatud meloneid ja veinmagusaid arbuuse. Arutame ilmaelu ja -asju, turkmeeni rahva minevikku ja homset päeva.

«Vaja on ainult visadust ja tahet. Esimestel aastatel polnud palju neid, kes üle kuu-paari kohal püsisid. Aga kes jäid, need jäid alustaladeks. Nüüd ei lahku tulnukaist nii kergesti keegi. Sovhoosi lõplikuks väljaehitamiseks on ette nähtud üle 20 miljoni rubla. Sellest on kulutatud alles üks kümnendik. Niisiis — korrutage kõik nähtu-kuuldu kümnega, alles siis saate tõelise pildi tulevikusovhoosist Karakumi kanali ääres!»

Pagan seda teab, kui nüüd keegi päris tõsiselt teeks ettepaneku siia jääda... Kõik elavad ju siin rohkem tulevikule kui tänasele mõeldes. Maa on rikas... Kui ahvatlev on siiski teada, et sa liigud just seda kõige kindlamat teed mööda kõrbe rikkuste poole! Et nüüd on lõpuks tulnud aeg, kus kõrbe üle oled aina peremees.

Vesi ja töö võidutsevad. Nad tungivad kõrbele peale. Ja iga uus võit paneb alguse järgmisele...

Nii oli see tookord, neli-viis aastat tagasi. Küll tahaks uuesti sinna külla minna! Küllap on nüüd külatänavad asfalteeritud ja kastmisvoolikud olemas.

Aga aeg, aeg...

Ei saa plaažilgi kaua mõnuleda.

Vastumeelselt ajame riided selga, ronime pisikesse bussi, mis pidevalt kurseerib linna ja supelranna vahet, ning peagi oleme taas linnasaginas.

Loobuda on tulnud paljust, aga Ašhabadi vaibavabriku külastamisest ei taha me loobuda miski hinna eest.

Turkmeeni vaibad...

See on poeesia, otsekui lõhnavatest õielehtedest mosaiik. See on põlvest põlve pärandatud kunst, looming, millele on oma näo ja värvid andnud halastamatult karm, kuid haarava omapäraga loodus. See on looming, millesse sajandite jooksul on oma lootused põiminud turkmeeni naine.

Vaatad ja vaikid, imetled... Meenub legend turkmeeni vaibakudujast.

Kunagi kudunud üks tuntud vaibameister haruldase iluga vaiba, et selle eest vabaks osta oma poega ja seltsimehi. Kui sultan, kelle vangikambris õnnetud džigitid vaevlesid, vaipa nägi, käskis ta naisel seletada, mida tähendavad vaiba keerukad mustrid. Naine seletas:

«Mu vaibal on kogu mu rahva elu ta rõõmude ja kibeda murega. Sa näed, ta on peaaegu üleni punane — see on veri, mille mu rahvas on valanud võitluses julmade sultanitega. Aga need kuldsed roosid, need on vähesed rõõmupäevad. Kui mu Turkmeenia oleks vaba ja õnnelik, kooksin ma sellise vaiba, et isegi sina oma musta hingega ei suudaks sellele vaadates külmaks jääda, vaid hakkaksid rõõmu pärast tantsima. See vaip õitseks eredamalt kui aasad kevadel...»

Raevunud sultan käskinud naisel silmad peast torgata ja parema käe maha raiuda, et ta ei saaks enam iialgi midagi taolist kududa. Kuid naine õpetas niisama heaks kudujaks oma tütre. Pärast seda aga ilmusid punasele vaibapõhjale mustrikirjaks mustad värvid, suure mure väljendajad. Nii kujunesid pärimuse järgi turkmeeni vaiba põhivärvid — tumepunane ja must.

Aeg on toonud uued värvid, uus elu otsib uusi väljendusvorme. Näitusel on vaip, mis ei saaks kanda ühtki teist nime kui just seda, mis talle on antud — RAHVASTE SÕPRUS. Ligi kakssada ruutmeetrit mustrite rütmi, kolmsada värvitooni! Ühel inimesel oleks selle kudumiseks kulunud veerand sajandit. Kokku tulid aga kogu vabariigi parimad vaibameistrid, mitmest rahvusest neiud, ja lõid selle meistriteose viie kuuga.

Niisama värvierksad ja elurõõmsad on ka vaibad LENINISM VÕIDAB ning RAHU JA SÕPRUSE EEST. Kordumatud on oma maheda maalilikkuse poolest portreevaibad VLADIMIR ILJITŠ LENIN, MAKSIM GORKI, JURI GAGARIN...

Need on vaibakudumiskunsti pärlid. Kuid igaüks neist tuhandeist vaipadest, patjadest, rätikutest, ehissadulatest ja käekottidest, mida leidub igas turkmeeni peres, on niisama hinnatava kunstiväärtusega. See on tõeliselt rahvuslik, üldrahvalik kunst.

Need on mõtted, mis tekivad vaibavabriku väljapane-

kute saalis. Kõrval aga näed oma silmaga, kuidas sünnib see ilu.

Avaras ruumis on kahes pikas reas suurte valgust puistavate akende all kudumisteljed. Kui silmad vidukile lasta ja veidi fantaseerida, siis tundub, nagu oleks akende valgusruutudes hiiglaharfid, millede keeltel kiires tantsurütmis libisevad väledad sõrmed. Helid aga voolavad.

Kuis tahakski tundma õppida vaiba sünnisaladusi, kui kaua ka ei jälgiks käte imekiireid liigutusi — nende töö jääb siiski tabamatuks. Juba on sõrmed värviliste lõngade hulgast noppinud sobiva, peaaegu märkamatu liigutusega on see seotud ühele neist tuhandeist lõimedest, mis ülevalt telgedelt tõepoolest nagu harfikeeled alla langevad; välkkiire noasähvatus, ja juba on lõngaots saanud paraja pikkuse. Vilunud mustkunstniku osavusega toimub see tabamatu tegevus palju kordi. Siis leiab käsi õige aja olevat haarata tarok, harjalaadne ese, millega kiiresti-kiiresti, otsekui tolmu kloppides taotakse sõlmed tihedaks. Lõpuks siluvad käärid kõik niidiotsad ühetasaseks. Ka see on väga täpne töö, sellest sõltub vaiba pinna tasasus. Üle 700 sõlme ja noalöögi ning mitte ühtegi eksimist õige värvitooniga lõnga valikul — siis on kootud üks rida, siis on vaip kasvanud kahe ja poole millimeetri võrra...

Millal on nad jõudnud seda kõike õppida? Kas või seesama erepunases rahvariides ja otsekui kuningakrooni meenutavat peakatet kandev mustapatsiline tütarlaps. Aastaid on tal vaevalt kaheksateist-üheksateist. Temaga kõrvuti töötavad neiud aga näikse veelgi nooremad olevat.

Lahke vestluskaaslane, vabriku nooruke peainsener Amangedov Geldõjeva naeratab. Ei näe ta ju esimest korda oma külaliste näol hämmeldust ja imetlust. Ta seletab:

«See toreda rahvusliku peakattega neiu on tõepoolest alles üheksateistkümneaastane, aga ta on juba meister. Temaga koos töötavad ta õpilased. Pole olnud päeva, millal need kolm poleks ületanud norme. Igaühe kohta 8000 sõlme vahetuses.»

Küllap suudab seda õigesti mõista ainult inimene, kes ise kas või kordki on istunud vaibatelgede taga...

Amangedov astub ühe kuduja juurest teise juurde, ikka edasi piki telgederida. Kolmsada kuuskümmend virka kätepaari ja igaüht nende omanikest tunneb selle suure

pere perenaine mitte ainult nägu- ja nimepidi, vaid veelgi rohkem tegu- ja töödpidi.

Üle maa on tuntud teeneline vaibakuduja Ottaga Babajeva, Ene Hõdõrova, Gozel Meredovi, Amanbibi Geldõjeva, vanim on teeneline vaibakuduja Bairam Hodžageldõjeva, NSV Liidu Ülemnõukogu saadik.

Vaibakudumine on kunst, milles on oma saladused, oma tehnika, omad võtted. Vanasti oli peaaegu igas peres oma väikseid tehnikasaladusi, mis päriti vanaemadelt ja emadelt. Mida ilusam vaip, seda rohkem võis loota, et see ära ostetakse. See tähendas aga veidigi lahedamat elu. Selge, miks siis oma kunsti saladusi nii hoolikalt hoiti.

Ajad on kiiresti muutunud. Veel mõned aastakümned tagasi istus turkmeeni naine raskes parandžaas pikad päevad telgede taga. Silmi voolas higi, selga köidetud laps rõhus turja. Taroki löökide alt tõusev tolm mattis kitsas ja umbses ruumis hinge. Kuu jooksul sündis ruutmeeter vaipa, mille mustri kujundas loomulik vaist ja kaasasündinud maitse. Ta lõi kunstiteoseid, mida imetleti kaugel põhjas ja kusagil läänes või lõunas, ta ise aga jäi kõigile tundmatuks. Tasuks krossid. Ning needki korjas endale mees.

Nüüd imetleb tema lastelaste kätetööd London, Brüssel, New York, imetles kogu maailma noorus ülemaailmsel noorsoofestivalil ja -foorumil Moskvas. Täna pakitakse vaipu maailmanäituse jaoks Dehlis . . .

Nendes vaipades särab vastu Turkmeenia kaasaeg.

MEHED LÄKSID MÄGEDESSE

Mitmekümne tunni pikkune piinlemine lõppes varjurohkes Dušanbes. Liivaterad krigisesid veel hammaste all, kui moodsasse «Inturisti» hotelli astusime. Kogemused olid näidanud, et siit saab kõige kergemini öömaja. Nii oligi — poole tunni pärast sulistasime vannis ja jõime klaaside kaupa külma vett. Külm vesi! Rongis oli see olnud peaaegu unistuste tipp (jahe õlu oli juba reaalsuse piirest kuskil väljaspool).

Jahutanud enda paari vannitäie veega maha, võisime juba elust mõnu tunda. Toas oli ainult 32 kraadi sooja, nii et õhtul välja minnes pidasime kombekaks isegi pluusid selga panna.

Ega me esimese üritamisega hotellist kaugemale saanudki. Meenus, et käes on ju jaaniõhtu! Mõõduka pingutusega kujutlesime hotelli vabaõhukohvikus tossava šašlõkirenni jaanituleks ning võtsime selle läheduses istet. Meie jaaniõhtu oli ülitäiuslik — hõrgu toidu juurde saime ettekandjalt kaks viimast pudelit õlut!

Linn on õhtul võrdlemisi pime ja rahvavaene. Ilmselt lööb siin juba välja lõunamaa tava, mis öösiti ringihulkumist eriti heaks pruugiks ei pea. Pidasime meiegi targemaks tutvumise linnaga öö võrra edasi lükata.

Nagu kõik lõunamaa linnad, on ka Dušanbe puude sisse uppumas. Teisiti oleks siin vist küll lausa võimatu elada, sest lagipähe paistev päike ei hellita. Muide, kummaline, kui erinevalt lõunamaade rahvad ennast sellesama päikese eest kaitsevad. Mehhiklased kannavad peas laia äärega sombreerot, mille all vaata et terve perekond võib varju leida, usbekile ja tadžikile piisab tillukesest tübeteikastki. Neid peopesasuurusi peakatteid võib Dušanbes näha vähemalt sadakond eri liiki. Hiljem selgus, et igal maakohal pidavat olema oma tübeteikamuster — umbes nii nagu meil rahvariietel on eri kohtades eri muster. Kui ühest suurte akendega majast möödudes nägime, et seal

sees istusid laudade taga tüdrukud, kes neidsamu peakatteid tikkisid, siis me ei hakanud muidugi erilist tagasihoidlikkust üles näitama, vaid astusime sisse.

Ašhabadis imetlesime vaibakudujate väledaid sõrmi. Tübeteikatikkijate näpud pole vähem nobedad, kuid see töö on siiski jälgitav. Üksteise järel leiavad imetillukesed klaaspärlid oma koha keerulises mustris. Pärlite vahele kuldlitrikesed, siis paar pistet kuldniidiga, jälle pärlid... Nii päev läbi. Kolm-neli päeva pidavat kuluma ühe tübeteika tegemiseks! Loomulikult saavad nii uhkete ehete — sest sellist peakatet ei saa enam teisiti nimetada — omanikeks naisterahvad. Meeste tübeteikad on lihtsamad ja tagasihoidlikumad. Need aga, mida poodides virnade viisi müüa pakutakse, on lihtsalt trükitud mustriga.

Komsomoli keskkomitees veedame tunnikese rohelist teed juues ja juttu puhudes. Teine sekretär on noor tugev poiss, pärit Moskvast, kuid kohalike oludega juba kohanenud — Kesk-Aasias on ta töötanud mitu aastat. Tadžikidel on lasterohked perekonnad, vanast ajast on neil aga kujunenud traditsioon, et lapsed jäävad vanemate juurde. Muide, sellest annavad tunnistust ka tadžikkide majad maal: nad meenutavad mõnevõrra mesilaskärge. Kui keegi lastest abiellub, siis ehitatakse majale lihtsalt tuba või paar juurde, ja nii kogu aeg edasi. Praegu ongi nii, et maal olevat tööjõu üleküllus, linnas aga oleks hädasti vaja tuhandeid noori. Viimastel aastatel on hakatud korraldama omamoodi maanoorte päevi. Neid võiks võrrelda meie suvepäevadega. Paari-kolme päeva jooksul tutvutakse Dušanbega, käiakse vabrikutes, tutvutakse tehaserahva elamistingimustega, minnakse teatrisse, külastatakse kontserte.

«Kas on ka tulemusi märgata?»

«Loomulikult. Noori köidab linnaelu ikka rohkem. Aga nagu ma juba ütlesin — traditsioonid ja tavad on siin tugevad. Vaata et suuremat agitatsiooni kui noortele, tuleb meil teha vanematele.»

Aastaid tagasi olevat suurt vaeva nähtud nn. naisküsimusega. Aastasadade vältel kujunenud tava järgi oli tüdruk ja naine eelkõige perekonna omand ja muust maailma elust nagu kõrvale jäänud. Veel mõned aastad tagasi polnud tüdrukutel vaja sooritada sisseastumiseksameid kõrgemasse kooli — seda selleks, et neid rohkem tõmmata nendesse õppeasutustesse. Nüüd konkureerivad tüdru-

kud võrdselt poistega ja tudengineiusid on linnas näha pea igal sammul. Nii et sajandid hakkavad järele andma.

Keskkomiteest väljudes elame üle haruldase loodusnähtuse — juunikuus hakkab vihma sadama! Vihmapiisad on suured, sagar tihe, nii et paari minuti pärast on tänava asemel üle kingaserva ulatuv oja. Lapsed tormavad ülepeakaela tänavatele sulistama, naised tipivad oma pikki kleidihõlmu kõrgemale tõstes vihma eest varju, mehed jätkavad häirimatult oma teed, kuid püüavad ka rohkem hoiduda tihedaleheliste puude alla.

Sadu lakkab niisama järsku, nagu algaski. Terve linn on puhtaks pestud. Sogane loputusvesi tormab veel mööda tänavaservi rentslitesse, asfalt ise aga juba aurab ja on mõne minuti pärast kuiv. Nina, mis vahepeal oli juba linna lõhnadega harjunud, saab uutest aroomidest uut ärritust. Nii võib lõhnata ainult kevadel ja kevad see ongi, sest muul ajal sajab siin vihma haruldaselt harva.

Järgmisel hommikul sõitsime mägedesse. Sõitsime kohta, kus enne meid oli käinud juba tuhandeid mehi.

«Gazik» ronis otsekui mööda noodijoont ülespoole. Mootori ühtlaselt mahe bariton võttis järjest kõrgemaid toone ja muutus lõpuks närvesöövaks-vilinaks. Juht peatas masina. Niipea kui sõidust tekkinud tõmbetuul vakatas, täitus auto presentkatusealune lämmatava leitsakuga. Ronisime välja.

«Välja vedas...» lausus poolimetlevalt ja enda ning auto üle uhkust tundes tõmmu tadžikk. Olime jõudnud kolme ja poole tuhande meetri kõrgusele. Siinsamas teeserval nirises kaljust pisarselge allikas, otse kõrvetavalt külm selles leitsakus. Istusime hetkeks läheduses kõhutavatele kivilahmakatele.

Kuristik haigutas nagu tohutu lehter siinsamas jalge ees. Veel samm ja...

Varsti hakkab tee uuesti langema. Jõuame Vahši orgu. See võimas mäestikujõgi ei voola enam oma sünnisängis, vaid läbi kaljumäe raiutud poolteise kilomeetri pikkuse tunneli ja sealt edasi vanas sängis. Möirates ja vett pritsides purskub ta kaljuseinast välja. Poole kilomeetri raadiuses pole kaaslase sõnu enam kuulda. Õieti polegi seal midagi rääkida — seda pilti võid tummalt vaadata. Harva võib jõe jõudu nii hästi silmaga näha kui siin.

Endises jõesängis aga müriseb Vahši asemel tehnika-

koor, mis pole küll kuigi meloodiline, see-eest aga võimas.

Kraanad tõstavad viisakaid kummardusi tehes kümnetonniseid sõrestikke ja panevad neid paika. Igal pool müriseb, tsemenditsisternid tulevad üksteise järel kui hiiglasuured sigarid. Tonksivad suruõhuhaamrid ja pahisevad ventilaatorid, puhudes mägede sisse raiutud töötunnelitesse õhku. Tunnelid viivad nagu metrood läbi mägede. Sealt, kõige otsemat teed pidi, tulevad ja lähevad sajad ja sajad autod. Ühtedel on vaja tuua tuhandeid tonne legeeritud terastorusid ja armatuure, teistel tarvis aasta lõpuks välja viia pool miljonit kantmeetrit kaljuklibu.

Oleme tulevase tammi põhjas. Tunneme ennast siin sipelgatena ja veel sellistena, kes kõigile teistele jalgu jäävad. Hoiad kõrvale kraana eest, satud möiratava isekallutaja ette. Juht raputab rusikat, häält ei kuule. Tõstad vabandavalt-rahustavalt käe, astud sammu kõrvale, ja ei puudu palju, et keevitaja su püksid läbi kõrvetab...

See on Nureki hüdroelektrijaama ehitajate praegune kõige tähtsam ülesanne: rajatakse 310 meetri kõrguse tammi alust, puhastatakse mäeseina kohtades, kuhu toetuvad tammi otsad. Mäed on vanad ja murenenud, kindla toetuspinnani tuleb kõik maha murda ja ära vedada. Tammi taha tuleb kitsas, kuid mitmesaja meetri sügavune ja saja kilomeetri pikkune veehoidla. Kujutage ette seda survet, mille tamm peab vastu võtma!

Pole siis midagi imestada, et Nureki elektrijaama on 6000 töölist ehitanud juba seitse aastat ja alles nelja aasta pärast, 1972. aastal annab esimene järk voolu. See-eest on aga lõppvõimsus tõhus — 2 miljonit 600 tuhat kilovatti. Tamm ise olevat maailma kõrgeim.

Noormees, kelle lihtsalt käigupealt kinni pidasime, on elektrik. 18 aastat vana. Tuli neli aastat tagasi koos isaga siia. Isa on kooliõpetaja. Ah jaa, unustasime ütlemast, et enne kui elektrijaama ehitamist alustati, tuli ju teha terve linn ehitajatele. Nureki asulas on praegu umbes 20 000 elanikku. Selge, et seal on kooliõpetajaidki vaja!

Ehitusel õppis Volodja elektrikuks. Ametipaberid sai pihku mõne kuuga, koolipinki nühib Volodja aga edasi — poiss astus ehitustehnikumi õhtusesse osakonda.

Päike lõõmab. Tööliste näod-seljad on sinakaspruuniks

põlenud. Ometi eraldab silm nende hulgast mehi, kes juba sündimisest saadik tumedat ihuvärvi kannavad.

«Meie juures on praktikal mõned noormehed Aafrikast — Dušanbe Polütehnilise Instituudi tudengid. Üldse aga räägitakse, et meil töötab 42 rahvusest inimesi,» jagab Volodja oma teadmisi. «Eestlasi on vist ka.»

Muidugi tahaks mõnd kaasmaalast üles otsida, aga taipame, et on võimatu leida paari inimest 6000 hulgast.

Ehitus on nii suur, et kõike hakkad nägema juba vähendatult: tohutute kaljude kõrval, mille vastu pais kunagi toetub, näivad 25-tonnised isekallutajad mänguautodena, kraana paistab hapra leluna ja inimesed tunduvad hoopis abitukestena. Kummaline mõelda, et need väetid olendid saavad jagu vägevast mägijõest!

«Lidotška, davai vodõ!»

Rinnatise tagant ilmub nähtavale veetooja. Lähemaolijad jätavad töö sinnapaika, võtavad kaitsekiivrid peast ja joovad tubli janu jääkülma mägivett. Viivuke tõmmatakse hinge ja tuntakse mõnu meelepärasest keelekastest, siis seatakse sammud jälle töö poole tagasi. Veejoomine on siin suitsutunni asemel — kes sellises leitsakus tubakavingust hooliks!

... Nii jäigi see mürisev hiiglane sinna alla orgu. Mitu aastat vuravad neil ohtlikel kurvidel veel masinad. Küll alla, küll üles. Siis tuleb aasta 1975. Kõik on valmis. Paljudele saabub lahkumismoment, ja võib uskuda, et see on kurb... Aga siis kutsub kuskil teine hiiglane jõudu proovima.

Siin aga vuravad jälle autod. Bussid päikeseprillitatud turistidega, kes tammilt merd pildistades ei aimagi, kui mitmetel miljonitel töötundidel nad seisavad. Ning vaid tagasihoidlik mälestustahvel meenutab: «Üleliiduline komsomoli löökehitus.»

Vahel sarnaneb reis järgneva jutuga, kus ühe katkendi järje võib leida tuhandete kilomeetrite tagant. Gruusias käisime siidiussikasvanduses ja nägime vastikuid pöidlapikkusi tõuke, kes vahetpidamata mooruspuulehti nosisid. Dušanbe siidikombinaadis silmasime kõigepealt suuri valgeid kookonihunnikuid — loomulik jätk Gruusias nähtule. Pöidlaotsa suurused valged mummud ootasid keetmist. Uskumatu, et sellelt jupikeselt keritakse hiljem mitu kilomeetrit siidniiti maha!

Astume mööda tsehhe sedasama teed mööda, mille teevad läbi kookonid. Vahe on ainult selles, et kookonitelt keritakse nende siidikest maha, meie aga mässime ennast üha tugevamini saatva tehnoloogi jutulõnga. Õigemini on need küll lõngajupid, sest masinate mürin rebib juttu kümnete sõnade kaupa kõrvust mööda. Et see peenike siidniit ka sellest mürast ei katke! Aga ei, sajad imepeenikesed lõngad lippavad katkematult poolidele. Sealt nad keritakse ümber, korrutatakse, lähevad kudumismasinatesse . . .

Kõnnime niitide ja masinate rägastikus. Saame teada, et aastas tehakse siin 8 miljonit meetrit riiet. Õieti see polegi veel see päris siidriie, millest tadžiki tüdrukud endale kleite teevad, vaid nn. toorkangas, mis läheb edasiseks töötlemiseks Leninabadi. Seal saab ta endale peale ka rõõmsad mustrivärvid, mis kangast alles õige riide teevad. Sellise riide, mis lausa kisub pilgu peale ja mis kaupluselettidelt kaob niisama kiiresti nagu suhkur sõja ajal. Veendusime selles ise, kui tahtsime kodustele tadžiki mustriga riiet saata. Ega me seda pahaks pannud: pole ju mujalt tulnud turistidel näiteks Tallinnas ka kerge eesti kampsunit saada . . .

Ühel õhtupoolikul saame lõpuks nii palju mahti, et otsime meile antud aadressi järgi üles maja, kus peab elama inimene, keda me pole kunagi näinud.

Koputuse peale teeb ukse lahti hallipäine naine.

«Vabandage, kas siin elab Julia Peikre?»

«Astuge sisse. Julia, sinu juurde tuldi!» see oli hõigatud tagatuppa.

Hetke pärast tulebki sealt hüütu — noor kena naine. Ta silmitseb meid uurivalt.

«Tere. Oleme Tallinnast, Silvi Püvi palus teile tervitused edasi anda!»

«Silvi! Kuidas ta elab? Kas Kati on juba suur? Oi, astuge tahapoole! Kas olete ka geoloogid? Tulite Pamiiri? Kas Silvi uurib ikka veel pankrannikut?»

Saanud samas aru, et nii paljudele küsimustele pole võimalik korraga vastuseid saada, juhib ta meid istuma, toob teetassid, kutsub isa-ema meiega tuttavaks saama.

Mõned aastad tagasi elas terve pere Eestis, Julia lõpetas Tartu Ülikooli, nüüd töötab siin geoloogina. Isa valmistub parasjagu mägedesse minema — mõne päeva

pärast suundub ekspeditsioon Pamiiri. Juliagi on varsti taas mägedes.

Harva võib kohata inimesi, kes oma elukutsesse nii kiinduvad nagu geoloogid. Reisi jooksul oli nende inimestega korduvalt kokkupuutumist, ja geoloogidega veedetud tunnid olid ühed muljeterikkamatest. See on paljurännanud rahvas, kes töötab kõige raskemates tingimustes, kes oskab ise aidata ning mõistab hinnata abivalmidust.

«Kord talvel jäime lumetuisu kätte. Suurivaevu jõudsime kirgiiside jurtani. Väsinud, külmunud, näljased. Pererahvas polnud ei üllatunud, vaimustatud ega uudishimulik. Meid võeti vastu nii, nagu oleksime olnud jurtaelanike igipõlised tuttavad ning nagu oleksime pidanudki sellel päeval ja sellel kellaajal siia tulema. Üleriided aidati seljast, meid sätiti mugavalt istuma, pakuti teed, siis süüa — ja kõike seda tehti kuidagi väga rahulikult, koduselt, meile ühtegi küsimust esitamata.

Ma pole iialgi eriti hinnata osanud kirgiiside rahvamuusikat. Minu meelest on see kuidagi liiga lõikav ja terav. Tookord seal jurtas aga tundsin ma sellest muusikast tõeliselt rõõmu; pereisa mängis, jurta ümber aga ulus tuul, just nagu laulaks mängule kaasa. Ei usalda öelda, et ma nüüdki kirgiiside muusikat eriti mõistaksin, kuid kui juhus on, kuulan seda heameelega.»

Sätib suitsu põlema ja jätkab:

«Küll on kahju, poisid, et te mägedesse tulla ei saa. Käia ära Dušanbes ja mitte olla mägedes — seda kahetsete eluaeg. Mäed on ju hoopis omaette maailm.»

«Natuke me ikka nägime ka Pamiiri — käisime Nurekis.»

«Kulla inimesed, nii servapidi vaatamist ei saa ju nägemiseks nimetada! Kuu aega, kaks — siis ehk näete ja tunnete, mis on Pamiir. Tulge tuleval aastal, saate ekspeditsiooniga kaasa, aitate proove tassida ja teile antakse veel palka ka!»

Kas meid ennast see ei ahvatleks! Kuhu ka ei lähe, igal pool muudkui kuuled, kuhu võiks minna ja mida oleks tingimata pidanud nägema, nii et see, millega juba tutvuda oled jõudnud, tundub otsatult väikese piskuna. Tihti lohutamegi ennast ainult sellega, et olgu siis pealegi seekordne käik väikeseks luureretkeks, nüüd vähemalt teab, kuhu järgmine kord tagasi tulla ja kus pikemalt peatuda.

«Aga mägedesse minek nõuaks vist juba pikemat ettevalmistust?»

«Ega ta halb ei oleks. Aga kus te mujal ikka ennast ette valmistate kui mägedes? Küll mäed teid õpetavad! Nad on tugevamad kui usk, eelarvamused ja kombed. Vaadake mägielanike riideidki: naised kannavad seal iidsetest aegadest pükse. Kleidiga oleks ju võimatu mägedes liikuda. Üldse erinevad mägede tadžikid väga palju lausmaal elavatest suguvendadest. Neil on oma kombed ja isegi nende kehaehitus ning näojooned on teistsugused.»

«Liigub arvamusi, et mägede tadžikid on Aleksander Suure järeltulijad. Tea, kas see ongi päris vale. Uskumatumadki oletused on kinnitust leidnud,» sekkub vestlusse isa.

«Kuidas teile uus kodukoht meeldib? Kas olete juba lõunamaa kuumusega harjunud?»

«Kuumal ajal kolavad nad ju mööda mägesid ringi, paljukese neist kumbki suvel kodus on,» kurdab ema.

«Ei oska seda kuumust enam tähelegi panna. Muidugi sellist maastikku nagu Eestis siin pole, isegi õhk on teine ja inimesed ka. Vahel, kui televiisoris näidatakse Tallinna või Tartut, on meel päris kibe. Ähvardame ikka kogu perega kas või mõneks päevakski külla sõita, aga see kõik tahab ju ettevõtmist ja aega. Võib-olla tuleval aastal jõuame niikaugele, et käime tiiru Eestimaal ära.»

Kell on kaugelt üle südaöö, kui jätame hüvasti. Julialt saame kaasa soovituse: ükskõik kuhu me ka juhtume, kõige kasulikum oleks meil võtta ühendus geoloogidega. Nemad meid juba hätta ei jäta!

Varahommikul sõidame lennuväljale. Bussid veel ei käi, meid viib kohale auto, mille hea õnne peale kinni pidasime. Registreerime piletid ja pagasi, siis võtab meid oma avarasse üska AN-24. Poole tunni pärast lendame üle mägede, mis Juliale ja ta kolleegidele on tuttavad nagu oma tasku. Kas saame ka oma sammudega kunagi nende nõlvu mõõta?

Mõnus on taas hingata jahedat õhku, mida ventilatsiooniavadest ohtralt salongi paiskub. Nautides joome külma mineraalvett. Varsti oleme Taškendis.

KA REISIMEES PEAB PIDU

Kui propellerid täiesti seisma on jäänud, lubatakse meil maha minna. Päike pimestab silmi, nii hele on ümbrus. Otse ees seisab suur lennujaam. Tirime oma kohvrid sinna, et paar minutit mõelda, mida edasi teha.

Mitmekordse helistamise peale saame kätte vajaliku inimese komsomoli keskkomitees.

«Tulge aga siia, küll me teid paika paneme!»

Istume bussi ja sõidame linna. Vaatame ahnelt läbi akende välja. Tavalised linnamajad. Kui ei teaks, ei ütleks, et hiljuti elas see linn üle maavärisemise. Mitte mingisuguseid jälgi pole jäänud.

Keskkomitee on alles paar päeva tagasi praegustesse ruumidesse kolinud. Koridorides on virnas paberipakid, tassitakse laudu ja toole, uksed on igal pool pärani.

«Kogu aeg kolisime teisi, nüüd on järg meie endi käes,» seletab meie telefonituttav.

«Küllap teil on juba villand meietaolistest külalistest, kes ainult tüli teevad.»

«Eks meie ajakirjanikud teevad selle tasa — nädala pärast algavad ju meie kultuuri päevad Eestis. Mul oli ka kange himu teie juurde sõita, aga või see enda teha on.»

Saame kaasa kirjakese hotelli «Taškent» administraatorile ja lepime kokku, et kohtume taas pärast lõunat.

Sedapuhku läks siis jälle öömaja saamine õnnelikult. Korrapidaja näitab meile kohad kätte, loputame suudsilmad puhtaks ja ruttame linna. Esimene sihtpunkt — peapostkontor.

Taškent oli meile omamoodi sõlmpunktiks: see oli koht, kust me kindlasti pidime läbi minema ning kuhu me olime endale kõik edaspidi vajamineva järele tellinud. Postkontorineiud võtsid meid vastu kui vanu tuttavaid: ah siis teie oletegi need, kellele siia juba kuu aega peaaegu iga päev mingi saadetis tuleb! Kirjad olid kenasti pakki

köidetud, ajalehed kimpu seotud ja panderollid nööriga kokku tõmmatud. Pärast postkontoris käimist oli meie õhkõhukeseks kuivanud rahakottki priskemaks paisunud! Nii et ühed armsad kohad need postkontorid!

Pärast lõunat tehakse meile suur huvireis mööda linna. Loomulikult sõidame kõigepealt uutesse kvartalitesse. Teel sinna kuuleme, et tolle kohutava loodusõnnetuse ajal purunes üle poole linnast. Nüüd olevat Taškendis elamispinda aga juba rohkem kui varem. Mõneti võib seda maavärisemist nimetada õnnelikuks õnnetuseks: ohvreid oli vähe. Peamiselt purunesid vanad majad, mis nagunii oleks tulnud lähemal ajal lammutada.

Sõidame mööda pikast puumajakeste rivist.

«Siin olid kauplused. Nüüd neid enam tarvis ei ole — uued poed on valmis. Siin aga olid suured telgid. Paljud taškentlased on nendes elanud.»

Ja olemegi vastvalminud linnajaos. Nägusad sildid tutvustavad: selle kvartali ehitasid lätlased, selle valgevenelased, selle eestlased.

Peab ütlema, et hästi ehitasid! Üldse on tunne, nagu viibiksid mingil ehitusnäitusel, iga liiduvabariik ehitas majad oma projektide järgi ja oma materjalist, sellepärast ongi iga kvartal omanäoline. Loomulikult püüti siin ehitada nii, et vabariigile mitte häbi teha. Kui veel kunagi need pisikesed puukesed, mis siia värskelt istutatud on, suureks sirguvad, siis võib Taškendi uut linnaosa vist meie maa parimaks pidada.

Kuigi uus Taškent on pinna poolest vanast juba suurem, ei tähenda see, et siin enam ei ehitata. Mitmel pool südalinnaski nägime ehitusplatse ja pooleliolevaid hooneid. Ehitasid moskvalased, leningradlased, kiievlased, loomulikult ka taškentlased ise.

Paarikümneminutilise autosõidu järel satume uuest tänapäevalinnast hoopis erinevasse keskkonda — usbeki turule. Oleme lõunamaa turgudel varemgi käinud, Taškendi oma on üks rahvarikkamaid ja kirevamaid. Kohe sissekäigu juures meelitavad suured pangetäied jääga segatud airaani, sealsamas on kuhjakesed soolaseid kohupiimakuulikesi. Lettidel kõrguvad ümmarguste pruuniks küpsenud lepjoškade virnad. Punetavad tomatihunnikud ja helerohelised melonikuhjad panevad suu vett jooksma. Samas on ahvatlevad viinamarjakobarad kaalukausile laotud — osta, osta! Ostamegi, kuid pärast proovides

leidsime, et see äritehing polnud küll kõige õnnestunum: viinamarjad olid hapud.

See oli turu kaubapool. Veel kirevam on aga letitagune: seletamatult kirevates riietes usbeki mammid, musta kikkhabemega mehed, nõtkepihalised patsikestega piigad. Ergas jutuvada (kui ometi sellest kõnest kübekesegi aru saaks!), naer, viiped. See on üks neist vähestest ettekujutustest, mis täppi läksid ja kohapeal kinnitust leidsid. See on nii ergas pilt, et kutsub vägisi fotografeerima — isegi kui tead, et turul pole eriti kombekas pilti teha ning et pildistatavale see ehk ei meeldi. Aga ei tee keegi kurja nägugi meie klõpsutamise peale!

Me võiksime julgelt sõlmida lepingu Kesk-Aasia sünoptikutega vihma asjus: pruugib meil vaid kohale tulla, kui hakkab sadama! Juba samal õhtul hakkas tulema tihedat suurepiisalist suvevihma. Kauaks seda sadu küll ei jätkunud, aga mis sellest — meie töö oli tehtud!

Kuna Taškent oli meie ajakirjanike poolt juba enne Usbeki kultuuri päevade algust hoolikalt läbi traalitud, siis polnud meil mõtet siin pikemalt peatuda. Järgmisel päeval olid meie kohvrid jälle lennuväljal. Palju huvitavam oleks olnud muidugi rongisõit, kuid tuliselt kahju hakkas paarist päevast, mis me sellega oleksime kaotanud. Sihtpunktiks oli Fergana oru suurim linn Andižan. Järgmisel päeval pidi seal algama kolme oblasti noorsoofestival.

Faktoteek, kes pikast ootamisest päikeselisel lennuväljal oli üsna oimetuks jäänud, toibus lennuki mõnusas jaheduses ruttu. Lutsinud ära kommi, mille stjuardess meile enne starti oli toonud, luksatas ta ja sättis ennast mugavamalt istuma.

«Khm... Nagu ma mäletan, oli eile juttu maavärinatest. Pidasin siis suu, kuna ükski endast lugupidav faktoteek ei rutta kommenteerima nii värskeid fakte. Aga kui teile pakub huvi üht-teist kuulda iidse Andižani kohta, siis võin ma ju mõne sõna ütelda.»

Mis meil selle vastu!

«Kui nüüd jätkata juttu maavärinatest, siis Andižan võib hiilata nende sagedusega: viimase 85 aasta jooksul on neid registreeritud üle 650. Kõige hävitavam oli 1902. aasta oma — purunesid peaaegu kõik majad. Varemete all hukkus üle 4000 inimese.

Millal linn asutati, seda ei tea isegi mina täpselt. Autoriteedid arvavad, et ta on vanim linn Fergana orus, ja mul pole põhjust sellele vastu vaielda.

Üheks peapõhjuseks, miks linn just sinna tekkis, kus ta praegugi on, oli soodne geograafiline asukoht: siit läks läbi niinimetatud «siiditee», mis ühendas idamaid Kesk- ja Ees-Aasia maadega. Kaubakaravanid, tulnud asustamata mägedest, vajasid pikemat peatust. Nii sündiski Andižan mägede ja tasandiku piirimaale. Igal juhul VII sajandil oli ta juba kindlalt olemas.

Kogu oma olemasolu kestel on Andižan olnud oru idaväravaks, mille kaudu käisid kaubandus-, majandus- ja kultuurisidemed idamaadega. Kuulsust tõid linnale ka ta puuvill- ja siidkangad.

Praegu elab selles linnas 170 000 elanikku. Põhiliselt on ta tööstuslinn, kõiki vabrikuid ja tehaseid ma aga ei kavatsegi teile ette lugema hakata, neid on nii palju.

Kindlasti pean aga ütlema seda, et meditsiiniinstituudi ja pedagoogilise instituudi kõrvale tekkis mõni aasta tagasi ka puuvillakasvatuse instituut, esimene taoline Nõukogude Liidus. Kuhu mujale selle oleks võinudki rajada? Andižan on meie maa suurima puuvillaoblasti keskus.»

Puuvill puuvillaks, aga lennujaamast linna sõites nägime kahel pool teed hoopis tohutuid tomativälju.

«Ilus, mis?» naeratab hambaid välgutades pruunipalgeline poiss, kes meile komsomoli oblastikomiteest lennuväljale vastu on tulnud.

«Meil kasvab siin iga asi. Torka kepp maa sisse ja anna korralikult vett — sirgub puuks.»

«Veega on teil vist küll kitsas?»

«Ei ütleks. Mägedes on vett küllalt. Ainult et kanaleid on tarvis kõvasti ehitada. See töö ei lõpe Usbekistanis vist kunagi. Vesi on siinmail seesama mis elu.»

Autoaknad olid viimseni lahti. Kuum tuul, mis sisse puhus, ei pakkunud aga mingit jahutust. Andižan võttis meid vastu veel suurema leitsakuga kui teised lõunapoolsed linnad.

Just nagu pilkeks jäi raadiomehest vend just siin oma häälest ilma. Ei aidanud kuum tee ega usbeki konjak — mis läinud, see läinud! Süüdi oli ikka seesama kuumus, mis põhja poolt tulnukatele kangesti liiga kipub tegema. Kui oled paar tundi väljas higistanud, hüppad hotelli jõu-

des tingimata vanni ja kosud natuke. Koos külma musta veega see hääl sinna kuhugi torudesse läkski... Ei oska mõrumat lugu ette kujutada. Meeleolu oli mitmeks päevaks miinustesse viidud.

Mis oli linnal ja pidulistel asja meie hädadega! Nemad valmistusid juba tõrvikutega rongkäiguks, mis õhtul pidi toimuma.

Ruttame meiegi linnaparki, fotokott üle õla ja magnetofon kaenlas. Raadiomehe õnn on, et oma jutu võib pärast juurde rääkida, peaasi, et sündmus ise on jäädvustatud!

Lõunamaa õhtu tuleb virgalt. Alles hakkas hämarduma, nüüd on juba päris pime, nagu linnas saab olla. Meie ees väljakul sädeleb mitmevärviliste tulede valguses tohutu purskkaev nagu suvine nääripuu, selja taha jääb Navoiinimeline puhkepark (pidavat olema Usbekimaal üks ilusamaid), paremat kätt on vennaskalmistu. Tee, mida mööda rongkäik peaks tulema, on juba uudistajatega ääristatud.

Pikal pingil on istet võtnud auväärsed taadid, hallid vurrud hoolikalt silutud ja kuuevääärid ordeneid-medaleid täis. Taipame — need on komsomoliveteranid, kes on tänasele õhtule aukülalisteks palutud. Sobitame ennast nendega jutule. Nimed on nii keerulised, et pärast ei suuda me isegi magnetofonilindilt neid õigesti maha kirjutada. Täpselt samasugust keelemurdmist valmistavad siin meie nimed. Juttu saame aga hästi ajada — ei meie ega ka vestluskaaslaste vene keel ole konaruste ja kändudeta, nii et räägime mõlemad aeglaselt ja püüdlikult.

«Meie oleme see raudvara siin. Igaühel on oma seitsekümmend aastat turjal.

Alguses oli Andižanis ainult paarkümmend kommunistlikku noort. Rasked ajad olid. Mäletan, et 1919. aastal oli linn piiramisrõngas. Andižani ründas ligi 20 000 basmatši. Kaitsjaid oli umbes 2000 punakaartlast ja kommunistlikku noort. 13. septembrist 23. septembrini käisid lahingud. Vastu pidasime... Siis tuli abivägi.

Ja teie maad tunnen ma ka. Suure Isamaasõja ajal sõdisin seal. Ühe suure linna all sain haavata. Nime enam ei mäleta. Ikka olen tahtnud sinna uuesti vaatama sõita, aga pole seni jõudnud.»

Marsimuusika on vahepeal tugevamaks muutunud. Eemal ilmuvad nähtavale tuletäpid: kolonni pea on väljakule jõudnud.

Tulejõgi voolab meist mööda. See pole ehk nii tõrvikuterohke nagu meie üliõpilaspäevade rongkäigud, kuid oma võlu annavad siin juurde idamaise kõlavärvinguga orkester, lõunamaine öö ja võõras keel.

Kolonnid ümbritsevad kolmest küljest vennaskalmistu. Tõrvikute hubisev leek valgustab marmorplaadikesi ja kõnepidajate nägusid. Väike koolitüdruk loeb heleda häälega luuletust. Millest see räägib, ei oska ütelda. Meie teadmised piirduvad sellega, et oskame usbeki keeles ütelda: «Tere õhtust!»

Fergana oru noorsoofestival on avatud. Tõrvikutest saab suur lõke, mis niigi sooja õhtu veel kuumemaks kütab; orkester läheb parki ja ergutava rütmiga lood, mis sealt kuulduvad, panevad jalad sinnapoole liikuma.

Ei olnudki nii ülepakutult öeldud, et Navoii-nimeline park on üks kaunimatest. Põlispuud ja roosihekid, suur tiik, millel saab paadiga sõita, ja kohvik šašlõkibaariga. Alleede kohale on tõmmatud värviliste tulede vanikud, ja see on ehk ainuke, mis siin liiast on. Aga hämaruse ja vaikuse armastajate tarvis on pargis kõrvalisemaid nurgakesi küllalt, nii et pole sellegi üle tarvis pahandada.

Vaikust ja rahu ei maksa siiski siia parki otsima tulla. Kui ta ristiti puhkepargiks, küllap siis peeti rohkem silmas puhkamise meelelahutuslikku külge.

Kaks orkestrit vihuvad peaaegu vahetpidamata mängida. Üks, rahvuslik, teeb muusikat kuulamiseks. Teine, tantsuorkester, mängib mõnisada meetrit eemal jalakeerutajatele. Hiljem avastame veel ühe orkestri — tõsi, ainult kolmest pillimehest koosneva. See teeb muusikalist tausta jõumeestele, maadlejatele ja žonglööridele, kes väikesel platsikesel suurele pealtvaatajate summale oma tsirkusetükke demonstreerivad. Kes pealtvaatajatest soovib, võib minna ka oma osavust näitama.

Lõunapoolsetes linnades on tänavad tavaliselt südaööks tühjad. Peopäevadel on asi teisiti: linn saab rahu alles vastu hommikut.

Kell kaheksa hommikul oleme taas jalul. Einetame kiiresti all kohvik-restoran-sööklas ja läheme pooljoostes komsomolikomiteesse. Mõnekümne minuti pärast antakse mototeatesõidu start. Päeva jooksul kihutatakse läbi terve Fergana org ja sellist võimalust ei saa me ometi mööda lasta.

Sõidame linnast välja uhkes rivis, milles istume ka

meie, seejärel paarkümmend lippudega ehitud külgkorviga mootorratast, taga tehnilise abi auto ja kiirabimasin.

Kümnete kilomeetrite kaupa rohetavad mõlemal pool teed puuvillapõõsad. Praegu on nad veel noored, vajavad palju hoolt, enne kui neil sügiseks puhkevad valged pehmed puuvillatupsud. Korrapäraselt lõikavad põlde läbi niisutuskanalid. Usbeki vanasõna ütleb: «Maa on puuvilla ema, päike tema isa, vesi aga kasvataja.»

Näeme oma silmaga ära ka kuulsa Fergana kanali, mis mitukümmend aastat tagasi kaevati enamasti käsitsi ja seda kõigest paari kuuga! Paraja Eestimaa jõe laiune, voolab ta läbi viljaka oru.

Jahmatamapanevalt suur võlujõud on veel. Lopsakat puuvillapõldude rohelust vaadates ei oska ette kujutada, et ilma veeta oleks siin ainult liiv ja kaamelirohi. Teadvusse jõuab see alles siis, kui me sõidame läbi maa-ala, kuhu niisutuskanalid pole veel jõudnud. Liivaluited, mõned põõsarootsud, tagumistel käppadel kükitav suslik... Nüüd ei taha jälle uskuda seda, et sellessamas liivas hakkab vee mõjul kasvama puuvill, viinamari või meie tuttav kartul! Sellisena näeb välja ka Näljastepp, millelt lähima paarikümne aasta jooksul on plaanis võita ligi miljon hektarit põllumaad.

Sada aastat tagasi kirjutas vene insener A. Uljanov Näljastepist:

«Kui teil õnnestub kauguses näha karavani, siis te märkate, et ta püüab teie eest peituda, kartes, et te palute vett, mis siin on kallim kõigest. Jumal hoidku teid teelt eksimast või kogemata vett maha kallamast: võite kindlad olla, et abi ei saa te kuskilt. Lisage sellele neljakümnekraadine kuumus, seda maikuus, päikese peegeldus liivalt, mis piinab silmi, ja lõpuks «meeldiv öö» igasuguste roomajate seltsis — ja te saate ligikaudse pildi sellest, mida kujutab endast Näljastepp.»

Mitusada tuhat hektarit samasugust maad rohetavad praegu puuvillapõõsastest. Siin õpib vett hindama. Sedasama vett, mis kodus nädalate kaupa sadades meele tigedaks teeb ja millega on hädas meie põllumehed ning maaparandajad. Siin on oma silmaga näha ja oma käega katsuda ta elustamisvõime.

Tuhiseme mööda tolmukirmega kaetud asfalti. Põldudelt joostakse teeveerele vaatama, mis imekaravan see

on. Suuremates asulates peatume. Tehnilise abi autole seatud valjuhääldi hakkab raginal välja paiskama muusikat, teatesõitjad sirutavad luid-liikmeid ja loputavad kaevu all kurgu puhtaks. Külad on võrdlemisi suured, tänavaid ääristavad sihvakad püramiidpaplid. Majad pole just moodsamate killast, kuid iluvead teeb tasa kõike varjav rohelus.

Sõidame tollel päeval maha ligi 300 kilomeetrit. Ühetooniline maastik muutub lõpupoole juba tüütukski: ikka needsamad tasased silmapiirini ulatuvad rohelised põllud, sirge tee ja mõni külake selle servas. Vaheldust toovad ainult kanalite sinised jooned.

Andižani jõuame tagasi pisut enne päikese loojumist. Suulagi tolmab ja hammaste all ragiseb liiv. Tundub, nagu poleks me tulnud haljendavast Fergana orust, vaid Jaapani luitekülast.

Järgmisel õhtul algab pärispidu — suur festivali lõppkontsert.

Kui staadioni tribüünide kõige ülemiselt astmelt alla vaadata, näeb kentsakat pilti: kõik istmed ja suur osa staadionist on tübeteikasid täis külvatud. See on ainuvalitsev ja universaalne peakate. Meilgi on nad peas ja mitu korda on meid suguvenna kombel usbeki keeles kõnetatud.

Pidu algab osavõtjate rongkäiguga, mis möödub tribüünide eest. Täpsem oleks seda nimetada «elavateks piltideks», sest iga mööduv grupp kujutab mingit pilti usbeki kommunistlike noorte ajaloost. Hobuse selga on seotud basmatš, teda saadavad noormehed, püssid käes. Mööda sõidavad veoautod, igaüks nagu tilluke näitelava. Vaatajate eest mööduvad kanalite kaevajad ja ehitajad, puuvillakasvatajad ja karjused. Vahele on paigutatud tantsijate grupid. Selline ajalooparaad kestab ligi tund aega. Mõneti võiks seda võrrelda meie rahvakunstiõhtuga.

Arvata võib, et umbes samal ajal esinesid Eestimaal usbeki professionaalsed kunstnikud. Osake, mis meie selle rahva kunstist saime, oli ehk natuke värskem ja vahetum: kõik toimus oma keskkonnas.

Lauldi ja tantsiti laval, mille ehitamise puusepad alles mõni tund tagasi olid lõpetanud. Nõtked tantsijannad siuglesid nagu tulilinnud prožektorite kiirtevihkudes. Roheline, sinine, punane, kollane... Värvikirevus, mis tantsijate sujuvatest liigutustest elama hakkab. Peame

ausalt tunnistama, et selle ilu ja võlu kirjeldamine pole meile osaks antud. Ütleks vaid niipalju, et seda vaataks mitu head tundi söömata ja joomata.

Oleme lava ääres hoolega ametis, et kas või killukestki sellest ilust fotolindile jäädvustada. Kui me niimoodi seal tükk aega sahminud oleme, astub meie juurde üks neiuke ja ütleb eesti keeles:

«Tere. Kuulan teid juba tükk aega, aga ikka ei söandanud ligi astuda.»

«Tere, tere-tere! Vaata, kus ka emakeelt ei kuule!»

«Kas olete juba ammu siin?»

«Paar päeva. Aga teie?»

«Paar aastat.»

«Siis ju päriselanik kohe!»

«Varem elasime Novosibirski lähedal. Nüüd kolisime siia. Sünnikoha poolest olengi siberlanna, aga muidu ikka eestlane. Meil on seal eesti küla.»

Keele järgi küll ei ütleks, et see inimene pole Eestimaal sündinud!

«Räägime memmega ikka eesti keeles. Tal läks tervis natuke käest ära, sellepärast sõitsimegi siia. Kui homme siin olete, astuge meie poolt läbi. Minu saate kätte linna kultuuriosakonnast.»

Jäi meil selles peres käimata, sest vaevalt oli pidu lõppenud, kui pidime oma koli kokku pakkima. Ajahäda oli oma pika piitsaga kukil.

Väike liinibuss võttis meid oma kitsasse põue ja alustas sõitu Kirgiisia poole. Kohtumiseni seal!

AUTOGA PILVEDESSE

Usbekistani ja Kirgiisia piiril on väike linnake Oš. Suurel Nõukogude Liidu kaardil on ta pisike täpe nagu kärbsemust. Tegelikult on ta paras paariline meie Võrule.

Ega sedagi palju ole.

Ometi mäletab linn aegu, mil ta oli noor. Kõik tähtsamad kaubateed jooksid siia kokku, et seejärel jälle laiali minna.

Neidsamu teid mööda jooksid kokku ka kaubad ja enne, kui nad taas teisi teid mööda maailma laiali läksid, jäi suur lõivuosa pidama Oši kaupmeeste lettidele, kastidesse ja seifidesse.

Nüüd pole elu vaesem, aga minevikku meenutatakse ikka, sest noorpõlv meenub ikka ilusa ja helgena, ka siis, kui vanaduses võib välja võtta personaalpensioni.

Pisike buss veab meid tüdinult turtsudes Oši bussijaama. Käsil on hommikupoolne päev ja rajoonikeskuse bussijaama sõõrjas asfaltplats on täis tulijaid-tõuklejaid, minejaid-mükslejaid, kotte, korve, kompsusid, kirjudes maani kleitides kolhoosinoorikuid lugematu hulga pisikeste patsisabadega kirju tübeteika all.

Tõmmud näod, pruunid mandlisilmad, mis ei vaata võõrast sugugi häbelikult ega poe sõbanurga taha peitu, vaid välguvad siis, kui vanataadid ei näe, õigegi väljakutsuvalt. Ning kui kaks-kolm omataolist juhtuvad koos olema, pistetakse pead lausa demonstratiivseks itsitamiseks kokku. Vaata et homme lõikavad juba kleidigi pooleks ja ühest heast emaemade riidetükist on kaks moodsat miniürpi saanud. Ja kauaks need patsidki? Moe altarile on suuremaidki ohvreid toodud.

Paraku aga ei ole mahti noorte kirgiisitaride psühholoogiasse süveneda. Kõht on liiga tühi ja siinsamas bussiplatsi servas ahvatleb meid kirgiisi vanamees, kes praeb šašlõkki, saksauulisuits lehvimas üle autovingu.

«Paluks kummalegi kaks vardatäit!»

Vanamees on kiire ja kärme. Vardatäis ise on priske ja seejuures — milline kokkuhoid! Restoranis maksaks sama vardatäis vähemalt rubla, siin ainult 20 kopikat.

Kui kõhuga normaalsed suhted käigupealt jalule seatud, võtame kohvriserval istet ja mõtleme, mis edasi saab. Lähim eesmärk on Frunzesse jõuda. Aga kuidas?

Oleme juba harjunud taolistel sõlmmomentidel ikka komsomolikomiteede poole pöörduma. Lähim telefon on bussijaama dispetšeri juures.

Dispetšer on noor naine ega keela midagi. Ütleb, et «helista aga helista, kui kaubale ei saa, võtan ööseks enda poole». Jäta või helistamata.

Nooruke naisehääl rajooni komsomolikomitees on üllatunud, tema omanik ei saa tükil ajal aru, milles asi. Kui lõpuks kõik selge on, saame kurjalt riielda: ei võinud siis paar päeva varem ette teatada! Kuhu me teid nüüd paneme? Üksainus korralik võõrastemaja meil ongi!

Lubame leppida kõigega, kinnitame, et oleme isegi pargipingil maganud, soe suvine aeg.

«Oodake siis ja ärge kuhugi minge! Kohe tuleb auto järele. Roheline «Moskvitš». Ah-jaa, mismoodi te välja näete?»

«Sedamoodi, et igaüks tunneb kohe ära. Peas on pruunid baretid ja käes kirjud kohvrid.»

Nii see läkski. Auto tuli ja meie vastastikune äratundmine oli südamlik. Tundub, et linnas on üks põhiline elutuiksoon — pikk peatänav, lõputu Lenini puiestee, mille moodustavad voolujoonelised püramiidpaplid kui suured sularohelise tilgad. Ka valgus puude all on roheline ja laigud eredad, varjud silmi virvendama panevad.

Rajooni komsomolikomitee pisike hoone on selle allee lõpus, rohtukasvanud künkanõlva all. Maja on vaikne, suvepuhkuste-aegselt kõmisev ja meeldivalt jahe. Mustas miniseelikus ja paksus roosas kampsunis masinakirjutajaneiu juhatab meid suure nahkukse taha, millel on silt: 1. sekretär.

Astume sisse.

Selles majas on komsomolitöötajad nähtavasti kõik alles eile kooli lõpuaktuselt tulnud. Pidulik-kenasti riides ja aastaid ei oska nagu passiealiseks pakkudagi.

Meie pika reisitee ja -sihid ilusasti ära kuulanud, vaa-

tab Galina Adrianovna (nii ta palus ennast kutsuda) meile õnnetult otsa:

«Poisid, teil ei vea üldse! Just tund aega tagasi sõitis üks meie instruktor mägedesse karjuste juurde. See on just see, mida teil vaja läheks! Oleksite ööbinud seal, karjuste elu näinud, bešbarmakki söönud, mägedes käinud... Milliseid pilte te seal oleksite saanud!...»

Issake, pool reisi oleks andnud, et me tund aega varem oleksime siia tulnud! Me oleksime ju jõudnud, kui selle šašlõki söömata oleksime jätnud, kui selle dispetšeriga nii kaua poleks lobisenud, kui poleks lugema hakanud, kas kirgiisi tüdrukutel bussipeatuses on ikka nii palju patse peas kui aastaid elatud... Nutt ja viha tõusevad kurku ja vaata, et lähevad kiskuma.

«Praegu liiguvad just karjad kõrgmägedesse, see on jumalik vaatepilt! Minagi olen seda ainult paar korda elus näinud. Karja ohutu ja kiire mägedesse viimine on praegu üks tähtsamaid ülesandeid. Komsomolikomitees ongi kõik ainult sellega ametis — kes puhkusel ei ole...»

Galinal hakkab meist ilmselt kahju. Ta näitab, et oskab ka otsustada:

«Teha pole praegu enam midagi. Täna ei pääse te edasi mingil moel. Homme varakult minge bussijaama. Ma soovitan teil sõita bussiga Toktoguli, sealt aga saate karjuste juurde lihtsalt. See on väike asula teel Frunzesse. Muide, seal on ka meie komsomoli löökehitus — Toktoguli hüdroelektrijaam Narõni jõel. Olete paar päeva mägedes ja sõidate siis bussiga edasi.

Sealt edasi läheb väga ilus mägitee, missugust te kuskil mujal ei näe. Ma ise pole küll seda mööda sõitnud, aga kõik kiidavad. Kui teil ainult hirm ei hakka?» küsib ta, meile äkki murelikult silma vaadates. Pagan seda teab, on see tõesti kirgiisitari lihtsameelsus või lausa näkku pilkamine?

Ei karda. Ja ei karda ka öömajale minna staadioni tribüüni alla sportlaste ühiselamusse. Üldse näib meil nende tribüünialuste viltulaeliste võõrastemajadega vedavat: Minski uuel staadionil oli see samuti meie ajutiseks koduks.

Aga elada pole neis tõtt öelda põrmugi halvem kui mõnes «Inturisti» hotellis. Perenaine on tavalisest lahkem ja tunneb sind alati nägupidi. Küsib, kas külm ei ole ja pakub lisatekki. Juunikuus!

Plaanitsetud linnaminekust suurt asja ei saa. Jalutame mööda sedasama igipõlist paplialleed, mis kiiresti hämarust kogub, sööme veel paar vardatäit šašlõkki siinsamas teepervel rohelisel mättal ja tulemegi koju tagasi. Hommikul vaja vara tõusta.

«Tädi, ega te meil sisse magada lase?»

«Ei lase, ei lase, puhake aga, rännumehed!»

Kui sa õhtul lähed magama kindla sooviga hommikul õigel ajal ärgata, siis sa ka ärkad. Ärkad seepärast, et ei saa üldse magada: paar tundi enne õiget aega hakkad iga veerand tunni ja hiljem iga viie minuti tagant ehmunult ärkvele hüppama. Nii oligi, et kui tädi Veera meid kell kuus äratama tuli, olime juba riides.

«Miks te siis nii vara tõusite? Ei uskunud mind või?» on ta solvunud.

Saame vaevu selgeks teha, et meil on juba seesugune komme: vara magama, vara üles.

Pakkide tassimine jalgsi bussijaama, bussijaamast täiskiilutud bussi pugemine ja sealt lennujaama logistamine ei paku midagi uut. Samuti võidujooks piletikassa juurde — igaks juhuks kumbki ise kassa juurde, sest iial ei tea, milline see õige on. Rahvast on murdu kummagi ees. On ilmne, et meile küll pileteid enam ei jätku. Omavahelisele välknõupidamisele järgneb kiirvisiit dispetšeri juurde. Paberid-soovitused välja (õnnetu nägu on iseendast peas) ja alandlik-meelitav apelleerimine:

«Teate, saate ju isegi aru, kõige vähem on meil aega ja...»

Nüüd me siis istumegi higist nõretades ja maratonijooksja maiguga suus oma kohvritel ning ootame ainult ühte — et kõike seda saaks kord juba ülevalt alla vaadata. See tähendab — lennukilt.

Ilm aga on vist ikkagi seatud selle õiglase põhimõtte järgi, millega lõpevad kõik head India-Araabia filmid: õiglus peab võidutsema ja ülekohus kandma kaotust.

Sest hävitavamat kaotust võidu künnisel ei suudaks ka Jeeriku pasun hüüda, kui seda ütles unisel häälel seesama meie heategija-dispetšer üle väikese ooteruumi:

«Kes Frunzesse kavatsevad lennata, ärgu oodaku. Lennuk ei lenda. Mägedes on udu. Väljalennust teatame. Võib-olla homme, võib-olla ülehomme. Ponjatno?»

Tumma vaikushetke kasutades kadus ta niisama lummutislikult, kui oli tulnudki.

Lasksime lendu vandesõna, mille peale tingimata keegi oleks pidanud küsima: «Eestlased või?» Aga et neid sõnu lennutati mitmes keeles, siis meie omad kadusid sellesse suminasse lihtsalt ära.

Eile jäime tund aega hiljaks, täna on aega küll... Sõita nagunii ei saa. Ometi on seesama aeg meil väga kallilt käes. Oodata ilma või mitte? Äkki läheb buss? Aga äkki ei lähe? Äkki läheb mõni juhuslik auto? Äkki lähebki! Parem üritada, kui siin lõputult oodata. Lähme passima!

Kui keegi arvab, et piletitest lahti saada on lihtne, siis pole ta seda kunagi katsunud teha. Vähemalt Ošis mitte.

Aga lahti neist saime.

Jälle bussirünnak, jälle tulitolmune tee, jälle šašlõkivingune bussijaam.

Ilmselt ei ole me sündinud Oši tähe all. Ükski buss ei välju Oš—Frunze trassile nii, et teele tuleks jääda ööseks. Mägitee on ohtlik. Veoautod sel teel kedagi peale ei võta. Buss läheb varahommikul.

Varahommikul kordus see, mis eespool juba kirja pandud. Seepärast me seda paberi kokkuhoiu mõttes enam ei korda.

Korrata võib aga rahvatarkust: pole iial halba ilma heata. Kõik me jooksud-vaevad tulid lõppkokkuvõttes lausa õnneks nagu seegi, et lennuk ei lennanud. Muidu oleksime ilma jäänud ilusaimast elamusest, kõige ilusamatest mägedest ning maalilisemast mägiteest, mida mööda Nõukogudemaal rändav inimene üldse võib sõita: mägitee Oš—Frunze, 580 km pikk, igihaljaist orgudest igilume piirini.

Sellest teest me tahamegi jutustada.

Oma padajanniga jälle kord bussi oodates uurime üsna kriitiliselt mitte millegi poolest silma paistvat sinist ZIL-i. See siis peabki meid üle mägede viima? Kuidagi nagu kerglane buss selle tõsise tee jaoks...

«Olete bussi peale või?»

«Ja-jah.»

«Frunzeni või?»

«Mh-mh...»

«Kohvrid on väga rasked?»

«Parasjagu.»
«Aga kust ise pärit olete?»
«Kaugelt.»
Vastus pole just kõige põhjalikum, aga jumala eest, sihukesed pärimised, kui neid päevas korda kümme ette võetakse, muutuvad juba tüütavaks. Ise oleme muidugi süüdi — oma tuulepluuside ja Tallinna-embleemiga käistel.
Kiirustame bussi, sest taevas kosub hirmuäratavalt kiiresti suur padamust äikesepilv ja iga minut võib lajatada.
«Kui nüüd mägedes ka tuleb, siis võib veel nalja saada,» ennustab sama onkel mornilt ja kaob bussi. Võtab esimesel pingil platsi ja jääb peaaegu silmapilkselt magama.
Meiegi kohad pole kaugel, ilusti akna all, nagu piletineiult palusime. Vähemalt hea mugav buss seestpoolt, pehmed allalastava seljatoega istmed, saab magadagi. Sõit pidi ju oma kaheksateist tundi kestma. Peab see ikka üks tee küll olema, et pisut alla kuuesajakilomeetrist otsa nii kaua sõita! Napilt üle kolmekümne kilomeetri tunnis.
Ilm on talumatult kuumaks läinud, äikeseleitsak... Higi jookseb. Oma 35° peaks küll ära olema?
Tee on algul rahulik. Linn lõpeb ja kohe algab kollane maa. See on küpsev nisu, mis kahel pool teed laiutab. Taamal aga on sama värvi künkad, mis kõrgemale tõustes ja kaugemale minnes järjest sinilillakamaid toone võtavad.
Maa on enam-vähem tasane, pisut lainjalt künklik. Aga üldiselt peaks tee kogu aeg tõusma, sest mootoril ei ole just eriti laulvaid toone.
Sõit toob veidi jahedust ja enamik meie 23-st reisijast on juba mõnusalt seljakile laskunud. Võib arvata, et mootorimürinale annab omajao värvingut juurde avatud suude kuuldamatu norin. Tee on pikk ja kõik on usaldanud end lapselikult ainult ühe kätepaari hoolde.
Nende omanik on pikavõitu, kuivetu näoga mees, tuultes ja päikeses tublisti parkunud. Käed on soonilised, kuid selle eest ohtra karvakasvuga. Päikeseprillid ei lase silmi näha, kuid ega pilk palju teelt kõrvale käi. Ainult suitsu peale tule võtmise ajaks. Rool ja käed — need näivad kuuluvat kui ühele organismile.
Õige varsti saab tee endale kaaslaseks kiire ja tormaka

sogase veega mäestikujõe Narõni. See on aegade jooksul endale kaljusse uuristanud sügava sängi, nii et ülal näeb vaid kitsast taevakoridori. Kaljud on püstloodsed, järsud, sajandite poolt siledaks lihvitud külgedega või värskete varinguarmidega.

Ja siiasamasse, vahuvee ja kaljuseina vahele, on ära mahtunud tee, mida mööda sõidame. See on kitsas. Iga kaljunuki ees, mille taha ta järjest peitu poeb, annab juht usinasti signaali. Kui sealt peaks teine masin niisama uljalt vastu tormama nagu meie oma praegu, siis ei tahaks küll kummaski istuda... Aga tuleb neid vastu ja läheb möödagi, ning imelik küll — tee andmiseks ei olegi vaja ei kaljuseina vastu tormata ega üle rinnatise jõkke põrutada. Ainult rinna alt võtab õõnsaks see täpsussõit. Kui nüüd...!

Ümbrus muutub järjest metsikumaks, hoolimatumaks. Siin-seal on teel suuri kaljulahmakaid, mis äsja on kuskilt ülalt pilvede alt lahti rebenenud. Kukuks üks selline bussikatusele?...

«On juhtunud sedagi,» vastab seepeale üsna ükskõikselt bussijuht. Kolisime nimelt vahepeal ettepoole, seal vabanes esimene pink. Hea väljavaade ja saab paar sõna juhiga juttu ajada.

«Tihti on laviinid mitmeks päevaks liikluse seisma pannud. Siin sõitmine on ju kogu aeg üks suur õnnemäng.» Jutust ja häälest paistab, et temal muidugi pole kahtlust, et ses mängus õnn alati tema poolt on.

«Ega see jõgigi kõrval targem ole. Nii tujukat teist polegi. Võib end teinekord poole tunni jooksul üle kallaste ajada, tee üle ujutada või hoopis minema viia. Tema nahka on mitugi meie meest läinud.» Vaatab korraks jõe poole, ei vihaselt ega kartlikult, pigem hindavalt või tunnustavalt.

Mees vastab küsimustele napilt, lühikeste lausejuppidega. See pole üldsegi autojuhtide moodi, kes tavaliselt ei lase mööda juhust kaassõitjaga lobisemiseks. Vaevalt küll, et teda eriti sõnaahtraks sunniks silt «Sõidu ajal juhiga rääkimine keelatud!». Ilmselt on põhjuseks tee ise ja jõgi ning need teel vedelevad munakad, mis katusest augu läbi võiksid lüüa.

Tee on aga pikk, kohati sirgem, laiemal orulammil päris tasane. Nii jõuab ka lausehaaval palju rääkida. Vahepeal on ka mees, kes enne väljas ankeeti korraldas,

üles ärganud. Selgub, et tema on teine juht... Meil on muidugi seepeale üpris ebamugav tunne, aga mees ise aitab meid muiates sellest üle:

«Ega ma siis niisama uudishimu pärast kõike uurinud. Meil on vaja teada, kui rasked teie sumadanid kokku on, kuhu neid panna. Siin pole midagi, need on alles õied. Aga kurul alles näete, mis mäed maksavad. Sealt alla lennata ei ole mingi kunst — kui näiteks kumm lõhkema juhtub...»

See, kes praegu rooli taga, on Konstantin Petrovitš, täie nimega Konstantin Petrovitš Smaljakov. Teine juht on Viktor Konstantinovitš Narjassov.

Huvitaval kombel on mehed ühest kandist, Siberist, pool oma elu sama ametit pidanud ning alati paaris sõitnud! Küll Krasnojarski, küll Norilski, küll Taga-Kaukaasia teedel. Peamiselt ikka pikkadel ja ohtlikel trassidel. Kirgiisia teid lihvivad juba tosin aastat. Roolimehe ametit aga on pidanud üle kahekümne.

«On nähtud igasuguseid päevi,» mõtiskleb Viktor. Tema on üldse jutukam, heasüdamliku olemisega nagu paksukesed ikka.

«Ega lumetorm Norilskis ka laulma pannud... Aga see tee siin on kõige raskem. Sõidame küll ja viskame nalja ka, aga pärast reisi oled ikka nii läbi, nagu oleks peksa saanud, ausõna. Eriti Frunze poole sõites, kui pärast tunnelit see järsk langus tuleb — kümne-kaheteistkümne kilomeetriga kolme tuhandelt meetrilt peaaegu nullini! Tõusud pole nii hullud, aga just laskumised...»

Jõuame tasasemale platoole. Kahel pool kõrval on näha vastvalminud erkvalgeid maju, jõe pool on mingi ehituse vägevad tellingud ja kraanademets. Buss tõmbub teepervele, mehed tahavad pisut selga sirutada.

«Siia tuleb Toktogulka, hüdroelektrijaam. Võimsus pidi midagi miljon kakssada tuhat kilovatti olema...»

«Ohoo! See ju täpselt meie Narva soojuselektrijaam!» tuleb iseenesest hüüatus otsekui tuttavat nähes. «Ainult meil käib see kõik põlevkiviga. Teate, nagu kivisüsi, ainult pruun? Maailmas on teda väga vähe, aga meil — küll!»

Viktor vaatab meile pikalt otsa. Ei tea, kas mõtleb, et valetame või? Üks väike Eestimaa kuskil Baltikumis ja ka miljon kakssada tuhat, pealegi veel mingi põlevkiviga...? Aga irvitada ka ei tihka...

«Siia tuleb suur linn — Karakul. Praegu on küla, samuti

Karakul,» teeb ta seepeale neutraalse kokkuvõtte. «Komsomol ehitab.»

Vahepeal on bussi kõrval maanteekraavis ära tehtud suur kirurgiline operatsioon. Üks pisike, aastat kahene plikatirts nuttis ja virises kogu tee. Keegi just ei pahandanud, aga närvidele käis küll. Nooruke ema ise oli ka nii hädas, et endal silmad nutust punased.

«Mis tüdrukul viga, jonnima õppinud või?» päris Nikolai asjalikult.

«Ah, mis ta jonnib,» kaitses ema hellalt, tütrekese põske oma vastu surudes. «Frunzesse sõidame, arstile. Jalg vaja kipsist välja võtta. Kukkus teine nii õnnetult...»

Siis läks läbisegi pärimiseks ja nõuandmiseks.

«Kaua juba kipsis?»

«Üle kuu...»

«Miks siis nii kaugele minna selle tühja asja pärast?»

«Arst käskis... Meil Ošis pole sellist lastearsti. Ja röntgenisse vaja ja...»

«Jama, sellepärast last piinata! Ma tean, mul on ka jalg kipsis olnud. Kuu aja pärast sügeleb see nii, et kratsi kips või küüntega maha. See pisike jalg on juba ammu paranenud. Davai, kellel on nuga, lõikame sideme siinsamas lahti, mis lapsest vaevata!»

Otsus on üpris julge ja kutsub esile mitmesuguseid reaktsioone: mis te õige mõtlete, ega me kiviajal ela; arstid minestavad seda kuuldes; see on ju õudne; ah mis seal ikka, muidugi tuleb ära võtta; hoidke jalga kõvasti, et ei libise; no on ikka inimesed; kellel on kääre...

Naiste protestikilina ja meeste heakskiidukõmina saatel viis asjalik mees, kes muide näis asja siiski mõnel määral tundvat, operatsiooni kiiresti ja õnnelikult lõpule. Pisike kuulas ja vaatas pealt, otsekui teades, et parem hakkab. Nutupiuksugi ei tulnud.

Jalg oli tõesti sinistes verevalumites, laiguti punane ja kindlasti sügeles hirmsasti. Nutt oli kui käega pühitud. Tüdruk sai kommi ja kraavi jäid vedelema kipsisideme tükid...

Õige otsus õigel kohal, isegi kui see veidi robustne näib, on siiski rohkem väärt kui paljad lohutussõnad ja tegevusetus. Ainult ema on nõutu: sõita nüüd edasi või järgmise bussiga tagasi? Sedapuhku olid kõik ühel meelel: kindlasti tuleb ikka arsti juurde sõita, vaatab ilusti järele ja ütleb, mis veel vaja teha. Eks arst muidugi riidleb ka

pisut, aga peaasi, et lapsel kergem on. Muide, kuidas ta nimi ongi?

«Valentina,» naeratab ema uhkelt...

Ronime bussi. Toktoguli pole mahti vaatama minna, kuigi see on üks üleliidulistest komsomoli löökehitustest. Buss on juttu täis, arutluse all on õnnelikult möödunud operatsioon, mees noaga on päevakangelane. Skeptikute imetlus on kõige siiram.

Pürime visalt ülespoole. Mootor ulub, toonid tõusevad ikka kõrgemaks ja kõrgemaks, nüüd on selline tunne, et veel veidi ja kohe peab miski hirmsa raginaga murduma või lõhkema. See on otsekui pommi vilin enne plahvatust.

Aga buss muudkui ronib ja ronib. Raskelt, meeterhaaval, jalgsi võiks vabalt ette minna. Tee aga tõuseb, ja ei teagi, kui kõrgele veel, sest varsti keerab ta jälle ühe kaljunuki taha, mis otsekui karniis tee kohal seisab. Vasakul pool sügaval all on näha Narõn, seesama jõgi, mis meid kogu aeg truult saatis, nüüd aga kaugele alla on jäänud ning otsekui kitsas stanniolist serpentiin seal punahallide seinte vahel sädeleb ja sõlmleb.

Jõuame tasasele platoole, mäekurule. Taevas on päris halliks tõmbunud, hakkab sadama lumesegust vihma...

Langus on järsk, mingeid tõkkeid teeserval ei ole. Bussiaknast alla vaadata on päris kõhe, sest perve pole üldse näha. On tunne, et ühe poole rattad on juba üle teeserva sõitnud, on kuskil õhus ja nüüdsama lendame... Ei saa arugi, millal sõrmed on seljatoe ümber krampi kinni läinud. Siis kui seda märkad, muigad enda üle, aga mingi värin, nagu kõrgel kuristiku kohal oleval rippsillal seistes, jääb ikka.

Ega kõla julgustavalt Viktor Konstantinovitši uus jututeemagi.

«Siit on ikka igal suvel paar masinat alla lennanud. Sealpool kuru, kus see järsk langus on, oli üleeile, kui Frunzest tulime, just enne meid üks veoauto alla kummuli lennanud. Õnneks sellel vist peale juhi teisi inimesi polnud, sõitis tomatikoormaga. Allpool oli nagu tomativihma sadanud... Kui mööda sõidame, näitan.»

Ohtlik ja raske, samal ajal aga ka tõepoolest kuratlikult ilus. All laiuvad mäeveerud ja tipud, nii kaugele kui silm näeb. Sõltuvalt oma asendist valgusallika suhtes on

nad kas pruunid, punakad või päris oranžid, kui päikest sähvatab pilveräbalate vahelt. Kaugemad mäed on hallikassinises vines, violetsed, tippudel lumemütsilaigud. Teravasakilised, karniisidega, astangutega. Ajuti vilksab allpool mäekülgedel teelint. Seesama, mida mööda me juba sõitsime siia üles. Sama tee, kolm-neli korda ülestikku kui trepp...

See on praegu peamagistraal, mis ühendab Kirgiisi NSV pealinna oma kõige viljarikkamate aladega. Vanasti läks see tee veel kõrgemalt, üle mägede, polnud nii lai ja asfalteeritud; seevastu kümneid kordi ohtlikum.

Seda uut teed hakati ehitama juba enne sõda, lõplikult valmis sai aga meie reisist arvates kahe aasta eest. Viimane raskem lõik oli tunneli ehitamine tee kõige kõrgemas osas, 3200 meetrit merepinnast, läbi kahe ja poole kilomeetri paksuse kalju. Just see lõik aga lühendaski teed mitmekümne kilomeetri võrra ja lõikas välja kõige ohtlikumad osad.

Vahepeal oleme jõudnud tõusu tippu. Kogu mägipanoraam on kui makett meie jalge ees. Mäed, mäed, servad, sakid, tipud, kuristikud...

Algab uus laskumine ja nüüd pole meestel tõesti aega juttu ajada. Alles nüüd taipad tõsiselt, et auto juhtimine on r a s k e töö. Konstantin keerab kahe käega ja kogu jõust rooli 180-kraadistel kurvidel. Nikolai aga toetab selja vastu kabiiniserva ning surub jalaga kogu jõust piduripedaali. Mõlemad on surmtõsised. Nikolail lööb otsaesine läikima... Kurvil on bussi esiots otse kuristiku poole. Õudne on mõelda, mis juhtuks, kui pidurid üles ütleksid, kui Nikolai jalg pedaalilt libiseks... Hunnik vanarauda ja...

Jõuame õnnelikult alla ja oleme jälle päris jõe ääres. Ilm on selgemaks läinud, ainult tippudel on tihedad pilved. Jõekaldad moodustavad siin pisikese luha ja siin teeme puhkuse. Mehed ronivad välja, Konstantin sirutab ja koolutab selga, lajatab siis lapiti käega Nikolai õlale. See paneb vastu ja nüüd on nad kui kaks poisikest. Pistavad huilates jõe poole jooksu ja siis on terve bussitäis neil kannul.

Vesi mühiseb, pritsib piisku, sädeleb päikese käes. Naised proovivad varbaga vett ja siis kajab üle oru üks helelõbus kilkamine: vesi on külm, otse kõrvetab! Kõik on nagu kummipaela otsast pääsenud. Vanad mehed ja noo-

red plikad löövad kulli ja üks miniseelik karjub, justkui oleks ta nüüdsama kuristikku kukkumas. Kätest-jalust hoituna kahe poisivibaliku vahel õõtsudes arvab ta vist tõemeeli, et need ta külma ja armutusse jõkke virutavad.

Frunze poolt tuleb teine buss. Täpselt samasugune kui meie oma. See peatub siinsamas ja teine kiljuv sülem paiskub vee äärde.

Juhid on ilmselt tuttavad. Teretamise asemel näib meestel üldse moes olevat üksteisel õlgu kloppida, nii et nõrgema tuikuma võtab.

«Vaata ette, Kolja, üleval on vihm ja lumelörts. Tee on kuradi libe!»

«Ära hirmuta, vennas, meie oleme veel libedamad!»

Koguneme jälle bussi ning sõit jätkub. Viimase ja kõige raskema tõusu, tunneli ning kõige ohtlikuma laskumise poole.

Buss võtab oma koormat jälle urisedes ülespoole vedada. Tõusud lähevad ikka järsemaks. Ajuti on lausa hirm, et nüüd ajab buss end küll tagumise otsa peale püsti!

Lõpuks oleme jõudnud sinna, kust kõrgemale enam minna ei saa. Ees paistab tunnelisuu — lõunaportaal. Triibuline tõkkevaldas, vahiputka.

«Mul töötas siin sõber,» räägib Nikolai. «Mett siin ei lakutud... Rääkis mulle... Liiguti edasi nii, kuidas juhtus — mõnikord meetri jagu päevas, teinekord vähem. Kaheksa aastat mindi niimoodi.

Läksid ka tookord hommikul nagu ikka tööle tunnelisse. Teine vahetus sai vahest mõnekümne meetri kaugusele tunnelist, kui äkki kärgatas nagu kõu. Mürin, ragin, tolm... Kui see hajus, nägid — tunnelisuu kinni! Varing. Kõik tormasid sinnapoole — mehed ju sees! Ilma valguseta, ilma õhuta! Mehed seisavad, ähmi täis, keegi ei tea, mida teha. Ja õudne vaikus! Tolm hajub, üksikud kivikesed kukuvad...

Kui tolm kadus, oli näha, et üks kaljukamakas oli põiki jäänud, tunnelisuu ei olnud päris kinni. Ja sealt ronisid äkki nagu viirastused välja mehed... Tolmused ja hirmust kaamed. Ega see olnud viimane kord. Ning mitte kõik, kes tulid, ei läinud koju tagasi... Peamiselt tegid selle tee kommunistlikud noored. Vaadake kirja seal tunnelisuus!»

Seal on tõesti kaljusse raiutud sõnad:

«Тоннель имени 40 лет ВЛКСМ»

Tunnel on paraja metroojaama laiune, kahesuunalise liiklusega. Päevavalguslambid, tasane tee. Tee läbi kaljusüdame.

Kui päike teisel pool jälle silmi lööb, on see lausa valus. Ta on madalale vajunud ja paistab otse tunnelisuust sisse.

Siitsamast põhjaportaali tagant algab too kuulus laskumine, millest mehed kogu tee on rääkinud.

Päike loojub. Kaljuseinad on saanud roosaka värvuse. Nüüd surub Konstantin piduripedaalile, Nikolai hoiab rooli. Mehed on teel juba mitu korda osi vahetanud, reisijad mitu uinakut ära teinud. Mõni mees pole terve reisi jooksul kordagi silmi lahti teinud. Pole tal midagi ei looduse ilust ega kuristike ohtlikkusest. Tema on pileti ostnud ning sellega on garanteeritud ohutu sõit ja õigeaegne kohalejõudmine. Katsugu buss alla lennata! Küll siis vastavad organid teavad, mida teha . . .

Laskumine on tõesti raske. Bussi tungib piduriklotside kõrbehaisu, tee lookleb all seitsmes-kaheksas reas — ikka üks ja seesama tee, mida mööda laskume. Pildid vahelduvad nagu taskuteleviisori ekraanil, üks maalilisem ja ahhetamapanevam kui teine. Film on aparaadis lõppenud, silmad neelavad ja püüavad seda erksamalt mällu söövitada looduse jubedat ilu.

Nikolai ja Konstantin ei räägi sõnagi, mõlemad on kui vibud, millelt nüüdsama võib lendu minna närvinool. Ja siis oleme kõik seal all . . . Seal all tomatipabulate kõrval oma kompsupabulatega . . .

Bussis on külm. Siinsamas tee kõrval on määrdunud lumelaigud. Kõigele lisaks hakkab sadama vihmasegust lumelörtsi. Kojamehed pühivad meeleheitlikult, aga klaas on ikka räitsakais. Tee on libe, buss libiseb vahetevahel küljetsi. Ka magajad on üles ärganud. Näod on kahvatud, keegi ei räägi. Ausõna, närvi ajab püsti! . . . Lumi, külm lörts. Ja all oli ju üle 30° sooja!

Peaks, peaks ometi kõik hästi minema! Tee langeb ja langeb, aga lõppu ei tule. Juba oleme tomatitest möödas, mingi kergendusehoovus lööb läbi bussiseltskonna.

«Suur ja lai on maa, mis on mu kodu . . . !»

See on Konstantin, kes äkki täiest kõrist laulma purskab. Nikolai võtab jala pedaalilt ja patsab käega tugeva lajaka sõbra õlale.

«Läbi lipsasime!»

«Läbi!»

Otsekui vägev kondensaator oleks suure raksakuga tühjaks laetud, nii kaob pinge bussist. Ja alles nüüd paned tähele, et mõlema mehe näolt lausa voolab higi.

«Tunni aja pärast oleme Frunzes. Head ööd!»

Kuratlikud autojuhid!

ÕUNTETA «ÕUNTE ISA»

Seljataha on jäänud 10 000 kilomeetrit ja neliteist liiduvabariiki, päevad on täis päikeselõõska ja kondid väsimust. Muidu nii väärikas Faktoteekki on muutunud tujukaks ja isegi kombetuks. Kasahstani pealinnas olime sunnitud tema pärast koguni punastama.

Sõitsime bussis südalinna poole. Meie ees istus kaks nooblit naiskodanikku.

«Mõelda vaid, me oleme juba kaks päeva olnud Alma-Atas ja õunu pole üheski poes isegi näinud!»

«Ometi kutsutakse Alma-Atad «õunte isaks».»

«Just-just! Ma olen kuulnud, et «alma» tähendab kohalikus keeles «õuna», «ata» aga «isa». Mullu puhkasime Batuumis, olid seal alles õunad! Suured ja karvased, neid kutsuti aprikoosideks.»

«Protesteerin!» segas ärritatud Faktoteek ennast daamide vestlusse vahele. «Mina teiega enam koos ei sõida, kui te ka edaspidi asjadele nii pseudoteaduslikult lähenete ja fakte ignoreerite. Ma ei sega ennast küsimustesse, mis puudutavad õunu, aprikoose või isegi apelsine, aga linnade ajalugu peaksin ma ju ometi tundma! Iga kõige algelisem ja õhem faktikogu võib ütelda, et õuntel pole selle linna nimega suurt pistmist. Juba möödunud sajandil avastati Alatau eelmäestikus iidse linnakese Almatu varemed. See tähtsa karavanitee ääres asuv linn oli idamaa rahvastele paljude sajandite vältel hästi tuntud. Kolmeteistkümnendal sajandil tegid mongolid linna maatasa. Et aga linn oli asunud nii tähtsa kaubatee ääres, siis pole midagi imestada, et ta varsti jälle üles ehitati.

Pärast Kasahstani ühinemist Venemaaga, 1854. aastal kerkis siiasamasse sõjaline kindlustus Vernõi, 1929. aastal sai ta aga Kasahhi NSV pealinnaks. Nii et Alma-Ata on tulnud nimest Almatu.»

Sõida veel sellisega ühes bussis! Pealegi on Alma-Atas tõesti palju õunaaedu ning «Alma-Ata aport» pidi olema

nii väärt õunasort, et tsaar ise olevat käskinud neid enda jaoks varuda. Meie neid proovida ei saanud, sest oli alles juuli algus ja hõrgutavate maiuspalade asemel kasvasid puude otsas hapud vissid.

Lõunas nähtud linnadest on Alma-Ata vaieldamatult kõige ilusam. Kõige lihtsam on ütelda — rohelusse uppuv linn. Televisioonitoimetaja Gadilbek Šalahmedov, kes meid kaks päeva mööda linna ja selle ümbrust vedas, teadis ütelda, et linna parkides ja alleedel on ligikaudu miljon puud, sellele lisaks veel õunaaiad ja haljasalad. Faktoteek kinnitas, et jah, Alma-Atas tuleb inimese kohta 80 ruutmeetrit rohelust. Küsisime, kas ta nulliga ei eksi, ning seepeale jäi meie reisikaaslane solvunult vait. Ta elavnes alles siis, kui Gadilbek rääkis, et kunagi olevat siin üks linnapea andnud käsu: iga linnakodanik peab oma elu jooksul istutama vähemalt kolm puud. See olevatki pannud aluse linna ilule.

«Suurepärane idee! Mina annaksin igaühele, kes uues linnaosas korterivõtme järele läheb, kaasa kolm, oh, aitaks kahestki puust! Las istutab need maha! Need puud ehk jääksid kasvamagi. Ülepea peaks selle kandami ometi meie kirjanike kaelast ära võtma, sest neil on nagunii musttuhat muud muret, küll kalakaitse, looduskaitse ja muud kaitsed.»

Vahepeal oleme jõudnud säravate kuplitega puust katedraalini. Maaliline ehitus äratab austust selle ehitusmaterjali vastu. Vaatamata oma suurusele jääb hoone siiski õhuliseks ja hapraks.

Alma-Ata on üks väheseid linnu, mis on ehitatud rangel malelaua-põhimõttel. Pikitänavad on omavahel paralleelsed ja põiktänavad nendega rangelt risti. Tuleb au anda arhitektile, kes tsaariametnikele suutis selgeks teha sellise ehitusviisi eelised!

Viimase viie või kümne aasta jooksul valminud hooned näitavad, et tänapäeva arhitektid pole oma kuulsast kolleegist kehvemad. Kui rohelus on üks pool Alma-Ata ilust, siis moodsad ja nägusad majad moodustavad selle teise poole. Viiskümmend aastat tagasi ei julgetud siin maavärinate kartusel isegi kahekorruselisi maju ehitada, nüüd pole haruldased kaheteistkümnekorruselised ehitused.

«Kas pole karta, et tugeva värisemise ajal kaela kukuvad?»

«Seni pole veel juhtunud. Medeu plahvatuse ajal kontrolliti põhjalikult uusi ehitusmeetodeid.»

Kuulus Medeu plahvatus andis õuntelinna elanikele mitte ainult kindlustunde maavärinate vastu, vaid ka kindla kaitse hoopis hullema õnnetuse eest.

Piltilusad mäed, mis linna ümbritsevad, peidavad endas juuksekarva otsas rippuvat mõõka, mis juba mitu korda ongi linnale valusa hoobi sähvanud. Asi on selles, et linn on ehitatud otse muda- ja kivilaviinide teele. Ehitajad on siin juba harjunud sellega, et vundamendi kraavi kaevates tulevad päevavalgele viie kuni kümne tonni raskused kivimürakad, mis meenutavad kunagisi laviine. Suvel, kui mägedes hakkab lumi ja jää sulama, tormavad tulvaveed kive ja muda kaasa haarates ning jõesänge täites alla. Sama võib juhtuda ka paduvihma ajal. Muidugi ei ole need laviinid alati ohtlikud, hävitavaks võivad nad kujuneda võib-olla kord mitmekümne aasta tagant.

Üks selline juhtum oli 8. juulil 1921. aastal. Kaheksa tunni vältel tormas mööda Väike-Almaatinka sängi mudavoog, mis kandis endaga kaasa kive, juurtega välja kistud puid ja purunenud hoonete rususid. Vood haarasid terveid maju ja viisid neid ühest kohast teise, kohutava kiiruse ja jõu kogunud kaljumürakad purustasid kõik ettejääva pilbasteks. Suur osa linnast hävis.

1956. aasta laviin peatus mõned kilomeetrid enne linna.

7. juulil 1963. aastal muutis taoline kivi-mudalaviin olematuks imeilusa Issõki mägijärve, mis asus kuuekümne kilomeetri kaugusel Alma-Atast. Neljakümne meetri kõrgune kiiresti kihutav mudavall mattis ta enda alla, purustas massiivse kivirinnatise, mille taha järv oli kogunenud, ja tormas edasi.

Medeu poole sõites nägime mitut mudavoogude tõkestamiseks ehitatud kaitsevalli. Massiivsed raudbetoonist postid võinuksid peatada terve tankiarmee, aga loodusjõudude vastu võitlemiseks peeti neid siiski liiga väetiteks. Sellepärast otsustatigi ehitada hiiglatamm, mis pakuks kindlat kaitset. Tamm tehti võimsa suunatud plahvatuse abil. Gadilbek seletas, et see olevat olnud maailmakärakas, mis siin aasta tagasi kõlas. Selles pole põhjust kahelda, kui vaatad hiiglavalli, mis täidab terve oru ja mille kõrgus on silmaga hinnatult umbes sada meetrit oru põhjast! Praegu siluvad buldooserid tammipealset tasasemaks ja ise-

kallutajad ravivad iludusvigu. Võimsuselt olevat plahvatus võrdunud väikese aatomipommi omaga!

Tammist kilomeeter-poolteist eemal on mingid ehitusplokkidest seinad püsti. Kuuleme, et siin katsetatigi, kuidas uut moodi ehitatud hooned maavärisemisele vastu peavad. Plahvatus raputas ju siin maad kõvemini kui kõige hullem maavärisemine. Seinad pidasid vapralt vastu.

Uisuspordisõpradele tuntud Medeu jäärada on siinsamas lähedal. Suvel jättis see kuulus koht küll väga nigela mulje! Planguga piiratud staadion, kus pole isegi õigeid istumisplatse pealtvaatajatele; rohi haljendas ja valvuri lambad näsisid seda süüa. Jää poolest pidavat ta olema aga maailma parim, nagu meile väideti. Põhjuseks olevat imepuhas mäestikuvesi, mis andvat ülilibeda jää.

Üldse võib seda paika talisportlaste Mekaks nimetada, sest ka suusatajad ei ütle ära võimalusest siinseid mõnusaid nõlvu proovida. Talvist pilti ei oska silmade ette manada, aga suvine on küll kütkestav. Kaljurahnude vahel vahutab mäestikujõeke, ümberringi tõusevad pilvede poole mäenõlvad, täis suvist rohelust ja põlispuid. Laupäeviti ja pühapäeviti olevat siin nii suvel kui talvel rahvarohke. Ei oska ette kujutada, et seniajani oli see kõik hukkumisohus!

«Kas nüüd on igasugune oht välistatud?»

«Asjatundjate arvates küll. Vähemalt nelja-viiesaja aasta jooksul polevat midagi karta!»

Võib arvata, millise koorma see tamm linlaste südamelt võttis!

Väsimatu Gadilbek kiirustab meid aga juba linna tagasi, enne õhtut jõudvat me just parasjagu vabariigi rahvamajanduse saavutuste näitusel ära käia. Muuseumide ja näituste suhtes on juba mingi vastumeelsus jõudnud tekkida, aga minemata ei söanda ka jätta. Midagi näeb-kuuleb seal ju ometi.

Mida seal näha oli, pole siinkohal tarvidust kirjeldama hakata. See oli näitlik ja piltlik ülevaade Kasahstanist, nähtu sõnastamine aga kordaks näituseprospekte ja teatmeteoseid. Kirjeldada oleks tahtnud hoopis seda, mis nägemata jäi — lambapügamisvõistlust. Näituseplatsil seati korda võistluspaika ja ehitati loomade tarvis lautu. Tulnuks me siia nädal hiljem, oleks te võinud praegu paari lehekülje ulatuses lugeda, kuidas lambur osavate ja kiirete liigutustega uted mõnekümne sekundiga nudiks pügab

ning kuidas siis võitjale kui vabariigi kangeimale mehele austust avaldatakse . . . See «oleks» on küll igal pool jalus nagu tuulemurrune mets!

Väsimuse ja kuumuse jahedasse vannivette jätnud, oleme õhtul jälle linnas. Sellised tunnid on reisil kõige mõnusamad. Päeval liigud tahes-tahtmata nagu mingi üleskeeratud masin: sa lihtsalt p e a d palju nägema, palju kuulma, palju üles kirjutama, palju pildistama, ühesõnaga — pead tegema tööd. See polegi ehk niipalju mingist kõrvalisest käsust kui just enda sisemisest sundusest: kui juba kord oled nii kaugele jõudnud, siis pead ka võimalikult rohkem sellest käigust talletama. Õhtul ei pruugi sa kaasa võtta magnetofoni ega fotoaparaati, pliiatsit ega märkmikku. Õhtul oled vaba mees ja täieõiguslik kodanik, kellel on õigus puhkusele. Ja nii kummaline kui see ka pole — sageli jäävad just need õhtused muljed kõige rohkem meelde, tõrjudes päeval nähtud-kuuldud tähtsad faktid kuhugi tagaplaanile, sinna Faktoteegi valdustesse . . .

Alma-Ata on heledalt valgustatud ja võib-olla seepärast liigub siin õhtuti tänavatel isegi rohkem rahvast kui päeval. Olete tähele pannud: pimedavõitu linnas on kuidagi ebameeldiv õhtul välja minna.

Üldse armastavad lõunapoolsete linnade elanikud palju rohkem värskes õhus jalutada kui kallid kaaslinlased Eestis. Ei oska seda ka niisuguse faktiga põhjendada, et seal on soojem kui meil — mõnusal suveõhtul on soojakraade Tallinnas niisama palju kui Taškendis või Alma-Atas. Ja kuna meil selliseid õhtuid õige napilt juhtub olema, siis seda rohkem peaks neid nautima!

Meie hilisõhtused ekskursioonid on seda meeldivamad, et saatjaks ja giidiks on ammendamatu energiaga Gadilbek, kes tunneb kodulinna kadestamisväärselt hästi. Tundide kaupa võib ta rääkida enda ja küllap vist kogu kasahhi rahva lemmikust Abaist, kes kunagi ei lahkunud oma kodukohast, kuid tundis suurepäraselt kogu maailma ja keda tunneb kogu maailm. Ameerika reisimees ja ajakirjanik George Kennan, kes külastas Abaid Semipalatinskis, jutustas hiljem imestuse ja lugupidamisega tagasihoidlikust eakast kasahhist, kes uuris tol ajal populaarsete Lääne filosoofide töid, tõlkis ja lõi ise laule.

Gadilbek on televisiooni noortesaadete toimetaja, armastab lugeda (ja ka ise kirjutada) luuletusi. Poisi pea on ideedest pakatamas, aga sellest hoolimata otsib ta uusi

juurde. Meiegi pidime talle pikalt ja põhjalikult rääkima, kuidas meie raadio- ja telesaated on üles ehitatud, milliseid probleeme puudutatakse jne.

Järgmisel hommikul ründame raudteejaama piletikassat. Otsustame ajahädale jala taha panna, seepärast sõidab raadiomehest vend Pavlodari, kus lähematel päevadel läheb käiku Kasahstani esimene traktoritehas, Ülo aga sõidab hiljem Alma-Atast otse Novosibirskisse.

Loomulikult ei lähe piletisaamine kuigi libedalt ja sel ajal, kui üks meist ootab igaks juhuks piletikassa juures, püüab teine koos paarikümne samasuguse hädalisega jaamaülema jutule saada. Sellise operatiivse tegutsemise tulemusena kohtume kümme minutit enne rongi väljumist, kummalgi pihus piletid Semipalatinski . . . See näitab, et liiga hea pole ka hea.

Nii siis juhtub, et üks istub oma piletiga rongi ja teine ei saa teda saatmagi tulla, sest peab vaevaga saadud pileti uuesti maha müüma.

Läbi stepi sõitmine pakub kaugelt rohkem rõõmu kui niisama pikk teekond kõrbes. Venivaid sõidutunde võib mõnevõrra täita aknast välja vaatamisega — kõrbes tüütas see tegevus õige pea ära. Pikkamisi hakkab loodus kodusemaks muutuma. Põllud, vahel tabab silm puudetukakest.

Semipalatinsk oli siiamaani tuttav peamiselt semipalatinski vorsti järgi, mis tulisest veest võetuna üsna hea õllekõrvane on. Ei saa ütelda, et see linn nüüd nimetamisväärsemalt lähemaks sai, kuigi sealt on oma jalaga läbi astutud — raudteejaamast jõesadamasse. Sellegi lühikese käigu muutis õige ebameeldivaks vihm, mis polnud sugugi nii mõnusalt soe nagu sagarad Kesk-Aasias.

Sõiduplaan näitas, et «Raketa» läheb Pavlodari kahe tunni pärast. Piletikassa oli aga raudselt kinni, õigustuseks kassaluugi kõrval silt «Tänaseks kõik piletid müüdud».

Jutt kassapidajaga oli lühike:

«Kui laev sisse tuleb, minge kapteni juurde, las tema otsustab, kas võtab teid peale või mitte.»

Tunnikene süte peal olemist, siis sildub moodne veealuste tiibadega laev. Ütlemine «Jumal taevas, kapten laevas» leiab kinnitust. Keskealine kaptenipaeltega mees, kuulanud mu kurtmised ja kaebamised ära, lausub lühidalt:

«Istuge peale.»

Seda ütlemist ei saa siiski sõna-sõnalt võtta, sest salongis pole ühtegi vaba istekohta — piletid on ju kõik välja müüdud. See on aga juba pisiasi. Peaasi, et jälle liikuma pääseb!

Mürina ja kärinaga see liikumine lahti lähebki. Laev ei tee oma nimele häbi — vähemalt mootori möirgamise poolest mitte. Aga ka kiirus pole laita. Vöör tõuseb veest välja, otse tunnetad seda jõudu, mis laeva edasi lükkab. Ahtri taha jäävad kobrutavad veepöörised, tähistades kallastega rööbiti kulgevat laeva teed.

Kajutis on reisijad laevaeluga juba kodunenud. Kolm noormeest on kohvrist kaardilaua teinud ja taovad turakat; mammi, kes oma kottide ja korvidega istmete vahele ei mahtunud, tukub nüüd puhveti kõrval oma kraami keskel. Puhvetipidaja on oma kauba lahti pakkinud ja kõõritab mammit pahase pilguga. Et aga äri vedu ei taha võtta, siis pole laiutajale põhjust ette heita, et too oma kraamiga jalus on. Ülejäänud inimesed tukuvad või vahivad illuminaatorist välja. Ilm on endiselt sombune, Irtõš hall ja kaldad tühjad ning tusased.

Väljas reelingu ääres pole lõbusam. Kiirest liikumisest tekkinud külm tuul poeb nööpide vahelt põue ja rebib baretti peast, veepritsmed ähvardavad läbimärjaks kasta.

Kui läheks hoopis sillale kaptenile külla?

Kaptenisillal on mugavalt soe ja valge. Tüürimees roolib, kapten istub kõrval ja teeb suitsu.

«Eestis on umbes taoline vanasõna, et kui viisid sandi sauna, siis küüri tal selg ka puhtaks, ehk praeguses olukorras: kui võtsite korrespondendi pardale, siis kannatage tema usutlemised ka ära.»

«Nendega me oleme juba harjunud — Ivan Vassiljevitš on ju kangelane,» pilgutab tüürimees silma.

«Mis sa lobised,» kohmab kapten poolpahaselt. «Suitsu teete?» pakub ta paberosse.

«Aitäh. Kas «Belomor» on teie lemmikmark sellepärast, et ise sõidate jõgedel?»

«Armastan kanget suitsu. Aga jõgedel olen ma tõepoolest kogu elu sõitnud. Poisikesest peale. Õigemini ühel jõel — Irtõšil.»

«Merel sõitmine on vist lihtsamgi. Seal võib laeva automaatide hooleks usaldada, jõel aga tuleb kogu aeg silmad lahti hoida.»

Kapten noogutab.

Laeva sõidukiirus on ligi viiskümmend kilomeetrit tunnis. Jõgi on käänuline, rool aina pöörleb küll paremale, küll vasakule.

«Siin pole midagi, aga Mustal Irtõšil, seal tuleb alles tantsu lüüa! Siiamaani on mul meeles esimene reis Burtšumi.

Sinna on umbes tosin aastat tagasi. Mind määrati just kapteniks «Sovetskaja Moldaviale». Sõitsime välja aprilli lõpus, puksiiris oli kaks kaubapargast. Zaissani järvest hakkas võitlus peale: Must Irtõš tõi siia oma tulvaveed. Vool oli kiire, jõgi kärestikuline ja käänuline. Edasi jõudsime aeglaselt, mitte üle kolme kilomeetri tunnis. Üksluine maastik hakkas väsitama silmi. Ühest künkast teiseni on käega katsuda, aga laev venib seda maad kolm tundi! Kaldad on tühjad, midagi seal ei kasva, paistab, et isegi linde pole neis paigus. Tusk ja igavus tuli meestele kaela. Meil oli madrus, Jevgeni Sergejev, kes armastas karmoškat mängida. Muidu võis teda kuulata, aga nüüd tüütas temagi ära. Nagu lõõtsa lahti venitas, pistsid poisid karjuma:

«Aitab juba nendest «Doonau lainetest»! Musta Irtõši omadestki on juba kõrini!»

Aktjubekist Burtšumini on kõige kiirema vooluga jõeosa. See on sõna otseses mõttes mäkkeronimine. Tarvitseb ainult pisut pöördeid vähendada, kui juba lähed allavoolu. Kõige rohem vatti said kütjad: terved mäed kivisütt tuli loopida koldesse. Neljakümne kilomeetri läbimiseks kulus ööpäev! See oli kõigile põrgulik töö. Rattalabad peksid vett, aga laev seisis peaaegu paigal.

Noh, tagasitulek läks see-eest nagu lennates. Tuli ainult kivirahnude eest hoiduda.»

«Raketa» sõidab Semipalatinskist Pavlodari üheksa tunniga. Vana rataslaev oleks seda vahet nühkinud poolteist ööpäeva.

«Millal need uued laevad siia tulid?»

«Kuuekümne kuuendal.»

«Seni sõitsite kogu aeg rataslaevadel?»

«Nendel. Isegi Obi suudmes sai sellisega ära käidud. Hea laev oli, «Džambul Džabajev».»

Mehed rooli taga vahetuvad. Tüürikamber sarnaneb rohkem lennukikabiini kui kaptenisillaga: kangid, mõõteriistad, nupukesed, signaaltulekesed, rool ...

Elektrikannus tõmbab tee.

Üheksa tunni jooksul sain rikkamaks ühe eluloo võrra.

. . . Sõda algas, kui Ivan Korobitsin sai küpsustunnistuse. Kuueteistkümneaastaselt läks ta tööle laevaremonditehasesse. Alguses oli kaadriosakonnas, siis tabelipidaja. Aasta pärast sõitis juba laeval teise mehaanikuna. Siis tuli minna sõdima.

Rindelt tuli Korobitsin tagasi karkudega: sai jalast haavata.

Laevaleminekule ei tasunud mõteldagi. Jälle tuli hakata nagu otsast peale — töö tabelipidajana, siis dispetšeriamet. Küll see oli rõõmus päev, kui kargud võis minema visata ja tüütud paberid sinnapaika jätta! Jalg sai niipalju tervemaks, et Ivan võis hakata lootsi juures õpilaseks.

Neli aastat lootsitööd panid tugeva vundamendi tulevasele kapteniametile. Irtõš on jõgi, mida peab meeterhaaval tundma õppima, ja ka sellest on veel vähe.

«See on salakaval jõgi. Sinna, kus alles äsja oli piisavalt sügav, võib ta kuhjata madaliku, teisalt jälle uhub madaliku minema. Haruldane pole seegi, kui ta endale hoopis uue sängi rajab.»

Lootsiaastatel tuli vahetevahel ka tüüriratast pihus hoida. Järgmiseks sammuks oligi tüürimeheamet. Samaaegselt algasid õpingud jõelaevanduse koolis Omskis.

«Ained olid juba vanad tuttavad ja nendega oli töös kokkupuutumist olnud. Kõige rohkem olin hädas vene keelega . . .»

Esimese reisi kaptenina tegi Korobitsin 1953. aastal.

«Tükk aega ei andnud rahu tunne, et sa vastutad järsku kõige eest. Laeva, laadungi, meeste eest. Laev oli väike, «Stahhanovets». Navigatsioonihooaeg algas hilja, pealegi ei saanud õigel ajal jõele — masin polnud korras. See masin mängis hiljemgi vembu: läks rikki ohtlikul käänukohal. Meeskond oli ka uus ja kokku klopsitud. Suure vaevaga täitsime vedude plaani.»

Mees on pisut üle neljakümne, meelekohad hakkavad hõbetama. Ülem-Irtõši laevanduse parim kapten ja ainus sotsialistliku töö kangelane.

Suur punane päike on juba õige madalale jõe kohale laskunud. 1200 hobujõudu tõukavad laeva mööda laia jõge.

«Tunnike veel, siis oleme päral.»

Hakkas juba hämarduma, kui laev oma külje vastu Pavlodari uut sadamasilda surus.

«Kahju, et uus jõevaksal valmis pole. Sinna tuleb juurde vägev võõrastemaja, oleksite kohe öömajale saanud,» lausus kapten hüvasti jättes.

Vastsel vaksalil oli küll juba katus peal, aga sellest ei piisanud.

Paistis, et sadam oli alles äsja siia kolinud. Juurdepääsuteegi polnud veel valmis, nii et esimese tänavani jõudmiseks tuli paar-kolmsada meetrit üle liivavallide ja läbi poriloikude turnida.

«Poisid, millise bussiga võõrastemaja juurde pääseb?»

«Ükskõik millisega, istu peale — kõik lähevad linna.»

Hulga suurem tegu oli võõrastemaja leidmisega, kuigi konduktor peatuses näitas, kuhupoole minna. Maja oli teiste hoonete vahele nii peitu pugenud, et alles kättpidi juurde viiduna ta üles leidsin.

Administraatori laual ütles tere vana tuttav silt: «Vabu kohti ei ole.»

Erinevalt ametiõdedest polnud see administraator põrmugi närviline. Ta ei käratanud: «Kas te lugeda ei oska!», ei koputanud vastu rinda: «Kas mina polegi inimene?!», ei laiutanud käsi: «Kas ma panen teid pööningule või?» See hea inimene võttis passi ja pistis selle suure raamatu vahele.

«Nii kaugelt tulnud, mis teiega ikka teha. Teise korruse koridoris on diivan, korrapidaja teeb teile sinna aseme.»

Teisel diivanil juba puhkas keegi. Hiljem tekkisid sinna koridori veel kaks välivoodit — kellele sa ikka ära ütled! Külalislahke rahvas paistab siin olevat.

Traktoritehas on ilmatu suur, võtab enda alla kümneid hektareid maad. See on üks neid tehaseid, mis on juba mituteist aastat vana, kuid õiget toodangut pole veel andnud: neid on kogu aeg uueks otstarbeks ümber ehitatud. Milleks tehas algselt ette oli nähtud, seda enam hästi ei mäletatagi. Igal juhul kolm aastat tagasi oli siin põllutööriistade tehas, kahe ja poole aastaga ehitati see ümber traktoritehaseks. Küllap see oli arukas otsus, sest Kasahstanis, mis on suurem kui kõik teised liiduvabariigid kokku (Vene NFSV välja arvatud), vabariigis, kus on miljoneid hektareid põllumaad, polnud seni oma traktoritehast. Nüüd on asjad siis nii kaugel, et nädala pärast läheb tehas käiku.

Komsomolisekretär Oleg Žgut pole kabinetisistujate

hulgast. Tükk aega läheb enne, kui ta tsehhidest üles leitakse, ja seejärel on ta kohe nõus uut ringi alustama, et tulnukale tehast tutvustada.

Montaažitsehh on üks suuremaid. Pikal konveierilindil seisavad reas mitukümmend traktorit. Traktoreiks võib neid küll ainult tinglikult nimetada: esimesed konveieril olevad masinad kujutavad endast ainult paljast raami, millele hakatakse külge monteerima telgi, mootorit, kabiini ja muud. Alles konveieri lõpus seisab nii valmis traktor, et kalla kütus sisse ja sõida minema. Radiaatoril on number — 00 001. Praegu on juba teada, kuhu see traktor sõidab: tehase muuseumi.

«Mark DT-75 pole just eriti hea kuulsusega, aga see siin on moderniseeritud variant ja igati tipp-topp masin. Kabiin on mugav nagu autol, traktoril on seitse käiku, kiirus on 5—11 kilomeetrit tunnis ja võimsus 90 hobujõudu. Proovimasinat katsetati 2000 tundi, jäädi rahule.»

«Siin paistab ju kõik nii valmis olevat, et lase konveier kas või kohe käima.»

Raamide tsehh on täis valmis ja poolvalmis traktoriraame, haamrite paukumist ja keevitussära. Salk mehi peab suitsutundi.

«Tere, Volodja,» surub Oleg ühel kätt. «Kuidas läheb?»

«Mis ta läheb,» süütas küsitu uue suitsu. «Paari kuu jagu raame on valmis, pole neid enam kuhugi panna.»

«Palgapäeval puhub tuul rahakotist läbi,» kratsis teine mees kukalt.

«Pole viga, varsti läheb käima,» püüdis Oleg lohutada. «Seda meiegi loodame.»

Lähme edasi.

«Mina töötasin ka varem selles tsehhis. Vladimir Švedov ja Leonid Maslobajev panid kokku esimese raami. Volodja tuli tehasesse koos tosina poisiga pärast Nõukogude armeest demobiliseerumist. Koos sai amet selgeks õpitud, koos seati elamine sisse. Mõned on siin juba perekonnagi soetanud.»

«Tehas on nii suur, et siin on vist pool teie linna tööl.»

«Nelja aasta pärast, kui täisvõimsuse kätte saame, oleme ise juba väike linn.»

«Kas too aeg pisut hirmu peale ei aja? Komsomolipere kasvab ju ka mitme tuhande inimese võrra.»

«Hirmu ajab peale see, et kas ka linn jõuab nii lühi-

kese ajaga kasvult järele. On ju tarvis tuhandeid kortereid, siis lastesõimed-aiad, kinod, klubid... Praegugi on üks valusamaid probleeme see, et noortel, kellel veel perekonda pole, ei ole õhtuti midagi teha. On nagu mingi kinnine ring: kui tehas töötaks täie võimsusega ja annaks kasumit, siis ehitaks ta ise endale korterid ja kultuuriasutused. Et tehas aga võimalikult kiiresti nii kaugele jõuaks, on tarvis tööjõudu. Inimesed tuleksid siia meelsasti tööle aga siis, kui kõik need korterid ja kinod-teatrid oleksid juba olemas... Praegu pressimegi linnaisadele peale, sest tehasel mingeid ehitamisvõimalusi praegu pole, kõik summad lähevad uute tsehhide ehitamiseks ja vanade rekonstrueerimiseks.»

Tsehhid on suured nagu tantsusaalid. Puuritakse, treitakse, freesitakse... Töö nagu tehastes ikka. Ainult et inimesed on sellised, nagu nad just siin on. Olegil paistab olevat korrespondentidega kogemusi: kui kedagi pildistada, püüab ta mõne sõnaga seda inimest iseloomustada:

«Noormees seal puurmasina taga on Volodja Semenkov. Ta on meil kunstnik. Puhkepäeviti sõidab Irtõši äärde, joonistab. Armastab muusikat ja kogub plaate. Kui poisid puhkusele sõidavad, toovad talle alati midagi kaasa.»

«Galina Zvintsova. Tädi elas tal Pavlodaris, sellepärast tüdruk tuligi siia tööle. Alguses oli alumiiniumitehases maaler, lõpetas õhtukooli. Isa soovitas edasi õppida põllumajandust. Ta astuski põllumajandustehnikumi, lõpetas seal kaks kursust, siis aga läks masinaehitustehnikumi. Nüüd töötab juba tükk aega meil. Paistab, et leidis õige ala. Tsehhi komsomolikomitee liige.»

Ühel seinal on loosung: «Komsomoli juubeliks kohustume kokku hoidma 300 000 rubla!»

«See teeb üle kahesaja rubla inimese kohta. Kuulutati välja noorte ratsionaliseerijate ja leiutajate võistlus. Praeguseni on saadud 116 ettepanekut, neist 43 on juba rakendatud.»

Selles tehases oleks paras mootorrattaga ringi sõita! Kui kõik tsehhid läbi käidud, oleme maha astunud vist küll oma kümmekond kilomeetrit.

«Ma ju ütlesin, et meil on terve omaette linn!» uhkustab Oleg. «Anname välja isegi oma ajalehte.»

Peakorpuse juures on kaljavaat. Joome tubli janutäie.

«Ongi vist kogu meie tehas läbi käidud. Mis sind veel huvitab?»

Mida lühikese ajaga on võimalik näha-kuulda, on vist tõepoolest silmadest-kõrvadest läbi käinud. Põhjalikum tutvus nõuaks seda ainukest, mida ei ole — aega. Mitte päev-kaks, vaid paar-kolm nädalat.

Õhtupoolikust jääb üle paras jupp linna vaatamiseks Kiire kasv on Pavlodari õmblustest lahti käristanud: südalinnas on uued majad, siis tulevad kvartalid, kus vastsed hooned jagavad maad ajast ja arust läinud elamutega, lõpuks on tänavad, mille ühele poole on rivistunud viiekorruselised suurpaneelmajad, teisel pool aga kükitavad päevalillelapikeste keskel murelikult mustaks muutunud palkmajakesed.

Uute hoonete väljanägemine lubab loota, et viiekümne aasta pärast seisab Irtõši kaldal ilus nüüdisaegne linn.

Jõgi ise veeretab linna serval rahulikult oma vett põhja poole. Kaldad on madalad ja liivased, päevitajatele parajad mõnulemiskohad. Seda hüve kasutataksegi usinasti, rannariba on peesitajaid tihedalt täis.

Öö möödub tuttaval diivanil. Hommikul olen oma kraamiga lennujaamas. Nii nagu ma pooleldi salakaubana või õigemini ülearuse reisijana siia olin tulnud, nii tuleb ka tagasi minna. Piletid Novosibirskisse on paar päeva ette ära müüdud. Vedude osakonna ülem on vastutulelik:

«Ma räägin lennuki komandöriga. Kui tema on nõus teid kaasa võtma, võite lennata.»

Kaptenite ja komandöridega lihtsalt vedas selle Pavlodari-sõidu ajal: minut hiljem on sõiduluba käes.

Mõni tund hiljem sõidutab buss mu Novosibirski lennuväljalt linna. Kraavipervedel kasvavad pajupõõsad ja niidukestel haljendab tuttav rohi. Ainult teeäärsed vene laadis ehitatud majakesed reedavad, et see pole Eestimaa.

Esimene käik on muidugi postkontorisse. Suure kirjadepaki sees pole aga sõnakestki Ülolt. Kust ma ta niimoodi üles leian? Või pole ta veel siia jõudnudki? Olgu, kõigepealt on tarvis ennast kuhugi paiga peale panna.

Kogemused on õpetanud komsomolikomiteest abi saama. Hakkan telefonitorusse seletama, et olen Eestist, raadiost...

«Üks moment, annan kohe üle.»

«Halloo!»

«Halloo! Ma olen Eestist...»

«Kus sa pagan nii täppi sattusid!...»

Teisel pool oli toru otsas kallis sõber ja vend Ülo...

SUUR SIBERIMAA...

Rong jõudis Novosibirskisse südaöösel. Galjal oli hea, tema mured olid lõppenud: sõit sõidetud ja öömaja siinsamas, sellessamas vagunis, sellessamas kupees. Ainult veidi oodata, kuni vedur rongi tagavarateele lükkab.

Minu mured aga algasid. Üritada sel tunnil võõrastemajas kohta saada? Asjatu ajaraiskamine. Küllap seisab siingi administraatori lauakesel külm papitükk kuivade sõnadega: VABU KOHTI EI OLE. Sellest papibarjäärist läbi murda on raske. Esimese kaitseliini taga on teine. Küll elav, sageli isegi lopsakas, kuid niisama külm. Ja ülivaheda relvaga, mis koosneb vaid ühest lausest: «Seltsimees, kas te tõesti lugeda ei oska?» Ja sul hakkab tõesti häbi...

Nii olid kogemused õpetanud.

Galjal oli hea, sest ta oli vagunisaatja. Muuseas, suvel on igas pikamaarongis kindlasti vähemalt paar-kolm sellist vagunisaatjat. Noor, muretu, reisihimuline tudeng. Õppevaheajal puhkus tulusa tööga ühendada — miks mitte? Ja kuigi sa sõidad linnadest ja jaamadest vaid läbi või mööda, oled sa ometi reisinud!

Galja vagunis sõitsin Alma-Atast alates. Tee on pikk ja rongis aega küll, ka vagunisaatjal. Nii saimegi peaaegu et tuttavaks. Tulevane elektriside-automaatika insener, Novosibirski Sideinstituudi IV kursuse üliõpilane, pole kordagi veel tõsiselt armunud, aga leiab isegi, et oleks juba aeg. Kuid poisid on kõik ühesugused...

«Aga on ju ka häid mehi, eks? Filmides ja... Kas teil poisid petavad tüdrukuid? Või on see keelatud? Inglismaal ju ei tohtivat! On see tõsi?»

Nii me lahkume, veidi teades teineteisest ja tahtes veidi rohkem teada. Galja tuli oma esimeselt pikemalt reisilt Novosibirsk—Taškent—Novosibirsk. Meil seisis ees veel tuhandeid kilomeetreid Siberi teid.

Aga praegu ma kadestan teda. Jääks siiasamasse...

«Nägemiseni!»

«Nägemiseni!»

Head ööd.

... Ootesaal, suur kui jalgpalliväljak, ei tunnista südaöötundi. Ajalehe- ja pirukamüüjad, püstijala kohvibaar, kust saab vaid kakaod. Tõtlejaid ja lonkijaid, ootajaid ja otsijaid... Võlvlaest kajana kostev kõmin matab sõnad ja sosinad. Ei ühtki vaba pingiotsa.

Novosibirski raudteevärav on imposantne. Suur ja uus. Ei seostu kuidagi konservatiivse vaimuga mõttekujutustes sõnaga Siber. Siber... on ikkagi Siber. Kas just karud tänavail, aga...

Või, muide — võib-olla imestaks selle üle tõepoolest vähem? Pani ju inglise filmirežissöör David Lean ühes oma filmis Siberi külakesse hundid uluma peaaegu igale tänavaristile, jääpurikad aga rippuma hange mattunud majade laenurkadesse...

Kas ongi kõik see nii ammu? Eks tulnud meiegi siia ajaloo jälgi mööda? Otsima just seda kirja ja selle kirja radu, mis vaksali peasissekäigu marmorplaati on raiutud:

SELLES PAIGAS ASUS RAUDTEEJAAM OB,
KUS 1897. a. TEEL ŠUŠENSKOJE KÜLLA
PEATUS V. I. LENIN.

Või mis sina arvad, sõber Faktoteek? Tuleta meelde!

«Tuletan, tuletan! Neist paigust on mul palju rääkida. Ärge siis pahandage, kui ma ennast edaspidigi vahele segan, eks?

... Obi vasem kallas, Krivoštšekovo jaam. Siin katkes alles äsja valmis saanud suur Siberi raudtee. Raudteesilda veel ehitati, tee jätkus teisel kaldal. Reisijad lahkusid vagunist, tühi rong sõitis ettevaatlikult üle jääle pandud ajutise rööbastee vastaskaldale, Obi jaamahoone ette.

Reisijaid aga ootasid voorimehed, et neidki üle jõe viia. Soojad kasukad ja tekid saanis, toidukorvid nende all. Igaüks neist oli valmis pakkuma ka öömaja oma kodus.

Puust ühekorruseline jaamahoone, kaheksa akna ja kolme uksega: üks viis ootesaali, teine telegraafiruumi, kolmas jaamakorraldaja tuppa.

1897. a. 2. märtsi varahommikul sõitis koos voorimeestekaravaniga jaamahoone ette rong nr. 4, mille koosseisus oli 8 vagunit: pagasivagun, postivagun, sinine vagun esimese ja teise klassi reisijate jaoks, kaks rohelist värvi kolmanda klassi vagunit ning kolm halli neljanda klassi oma suure kirjaga: 40 inimest — 8 hobust.

Selle rongiga saabus ka V. I. Lenin.

Moskvast kuni Samaarani sõitis ta ühes neist hallidest vagunitest... Alles Samaaras ühendati rongi koosseisu Lenini visal pealekäimisel veel üks vagun, kuna rong oli võimatuseni täis kiilutud ja inimesed sõitsid hullemates tingimustes kui hobused. Sealtpeale sõitis Vladimir Iljitš koos värske reisituttava, Krasnojarski arsti, tulise liberaalse narodniku V. M. Krutovskiga kupeevagunis, kus nad võisid lõpmatult vaielda ja tüütut teekonda sel moel lühendada.

Obi jaamas tuli tublisti oodata. Vladimir Iljitš kasutas juhust ning kirjutas emale kirja.

«Kirjutan sulle, kallis emake, veel kord teelt. Peatus on siin pikk, teha pole midagi ja ma otsustasin kirjutada veel kord teest — arvult kolmanda.

... Külm on kange: üle kahekümne kraadi, kuid taluda on seda võrratult kergem kui Venemaal. Siberlased kinnitavad, et see tuleneb õhu «pehmusest», mis teeb pakase palju kergemini talutavaks. Väga tõepärane.

...Lääne-Siberi raudtee ümbrus, kust ma äsja läbi sõitsin (1300 versta Tšeljabinskist Krivoštšekovoni, kolm ööpäeva), on üllatavalt ühetooniline: paljas ja tühi stepp. Ei elamuid, ei linnu, väga harvad on külad, mõnikord metsa, muidu aga ainult stepp. Lumi ja taevas, ja nii kogu kolme ööpäeva jooksul. Edasi tuleb, räägitakse, esmalt taiga, aga seejärel kuni Atšinskini mäed.»

Nii oli kord...

Öömaja ma siiski sain. Ei tulnudki kaugelt otsida. Astusin niisama, ilma erilise lootuseta, transiitreisijate puhketuppa. Saab ehk istudagi. Selgus aga, et jaamas on suur võõrastemaja ja paar vaba kohtagi!

Uni tuli kiiresti.

Ärkasin hilja.

Novosibirski jaamahoone pidavat oma välimuselt meenutama auruvedurit. Ega ise ei oleks küll selle peale tulnud, aga kui öeldi ja tähelepanelikumalt vaatasid siis — tõepoolest! Eespoolne pikem saledam osa, keskel neljakandiline peasissekäigu osa, mis meenutab vedurijuhi ruumi, tagapool lühem, massiivsem, tendrit meenutav korpus. Ja akende võlvkaared otsekui rattad. Sarnasust on.

Jaamaesine väljak oli ja on jäänud transpordikeskuseks.

Pool sajandit tagasi ootasid siin voorimehed oma troskade või saanidega reisijaid, üll paksud kasukad ja kaasas soojad tekid reisijate jaoks.

Nüüd ootavad siin bussid, taksod. Väljak on suur, kuid selle rahvahulga jaoks ometi juba kitsas.

Trollibuss nr. 2 peatub otse oblasti komsomolikomitee vastas. Hoone ise on suur ja massiivne, mitte uus ja huvitava arhitektuuriga. Hiljem saime teada, et me ei jäänudki asjata hoonet imetlema: kuni tänaseni on see jäänud uue, nõukoguliku arhitektuuri üheks sünnimonumendiks. Valmis ta A. Grinbergi projekti järgi aastail 1931—1933. Aga tookord me seda kõike veel ei teadnud. Maja lihtsalt meeldis.

Maja sees aga selgus meie jaoks hoopis kurvem tõsiasi: olime osanud valida väga ebasobiva aja küllatulekuks. Festivalile sõitva Mongoolia delegatsiooni vastuvõtmine, ehitusmalevlaste ärasaatmine, teel on vietnamlased ja mehhiklased . . . Puhk aega ei saa muud, kui lihtsalt istuda tooliserval ja vaadata, kuidas näeb üks oblastikomitee välja palaval päeval. Toole on küll vist ainult külaliste jaoks vaja, oma inimestel ei näi istumiseks üldse aega olevat. Isegi allkirjad antakse püstijalu . . .

Aga ilmselt ollakse sellega harjunud. Peagi oleme ühe samuti jooksujalu ruttava noormehe hooleks antud, kuigi me ei ole ühegi delegatsiooni koosseisus ja tulime vaid «oma liinis».

Tutvus on lühike ja lihtne.

«Jura. Litjuškin. Mis teid huvitab?»

Noh nii, üldiselt . . . Hästi palju näha ja hästi vähe aega kulutada. Ah-jaa, kas Krummi vend — teate, selle meie kuulsa laulja? — elab siin? Pidi elama.

«Noh, poisid, teiega läheb mul raskeks . . . Nendega on lihtsam, kes teavad, mida tahavad. Lühidalt — Akademgorodok. Ilma selleta pole te midagi näinud. Viin teid sinna, vaadake üks päev niisama ringi, eks siis näe . . . Teate, ausalt öeldes — sümpoosioni panete mul nahka! Hästi huvitav — teaduste matematiseerimine . . . Aga siin on lootusetu midagi enda jaoks ette planeerida . . . Noh, pole viga, jõuab . . .»

Seda kõike räägib Jura vaheldumisi telefoniga, lause meile, teine telefoni. Otsib märkmikust numbreid, vabandab, palub, veenab. . . . Veenda on vaja autojuhti, teistega on lihtsam. Muide, autojuhte on ametlikeks sõitudeks

alati kõige raskem nõusse saada. Akadeemia teadusliku sekretäri asetäitja saime kohe nõusse meid vastu võtma, aga autojuht oli kangust täis: tööpäev lõpeb just tagasi tulles poole tee peal...

Ja siis veel: Lembit Krumm ei ela enam Novosibirskis. Kirjutage üles aadress: Irkutsk, Siberi Energeetika Instituut.

«Klaar, sõidame. Muidu ei pääsegi siit minema...»

Sõidame mööda linna, mis on üsnagi noor — õieti pole tal veel sadat aastatki. Jura teab aga selle-eest rääkida, et nii kiire kasvutempoga linna on teist raske leida: kui Lenin siit omal ajal läbi sõitis, elas vanas Obi jaama-asulas täpselt 7832 inimest. Arv on täpne seepärast, et just enne seda viidi läbi esimene ülevenemaaline rahvaloendus. Tänaseks on see arv kasvanud sada seitse korda...

Sõidame mööda laia peatänavat — Punast prospekti. Sirge ja otse Obini välja. Vanad suursugused majad, ja peaaegu igal majal oma ajalugu, mida Juri nii hästi näib teadvat. Üks huvitavamaid neist on nn. Lenini maja.

... See oli 1924. a. jaanuari leinapäevadel. Novonikolajevski (nii nimetati tol ajal seda linna) elanikud otsustasid Vladimir Iljitši mälestuse jäädvustamiseks ehitada maja-mälestusmärgi. Et koguda ehituse jaoks vajalikku summat, lasti müügile postkaarte. Selle ühel küljel oli V. I. Lenini portree ja hoone esialgne projekt. Teisel küljel aga pealkiri:

«Tellis V. I. Lenini Maja ehitamiseks.»

Postkaardi hind oli 10 kopikat, just nii palju maksis üks telliskivi.

Esimene kivi pandi hoone müüri 1. mai demonstratsioonil. Maja ehitati valmis ühe aastaga. Praegu asub selles Novosibirski Noorsooteater. Maja taga aga on suur allee — Revolutsioonikangelaste skväär. Puudesalu roheluse foonil on suurejooneline bareljeef kodusõja sündmustest, selle ees kaljurahnu lõhestanud käsi, mis hoiab tungalt. Võimsa monumendi all aga puhkavad koltšaklaste julma veretöö 104 ohvrit...

Siin puhkab ka Pariisi Kommuuni veteran Adrien Lejeune, kes 1928. aastal sõitis Nõukogude Liitu ja jäi siia elama, olles enne seda annetanud kõik oma säästud ajalehele «Humanité». Lejeune suri 9. jaanuaril 1942. a.

Novosibirsk, varsti miljonilinn, on mõõdukalt rütmika tempoga, mitte eriti väsitav, puhas ja roheluserikas. Täna-

vad on sirged ja laiad, orienteeruda lihtne ja eksida võimatu.

Üle Obi viib kaks suurt silda, teineteisest umbes pool kilomeetrit eemal. Üks on seesama raudteesild, mida siis parasjagu ehitati, kui V. I. Lenin asumisele sõitis, teine, märksa noorem, on jalakäijate jaoks. Selle ehitasid kolmekümnendail aastail kommunistlike noorte brigaadid ja teda kutsutaksegi Internatsionaalse komsomoli sillaks.

«Liidu üks pikemaid, kui mitte kõige pikem,», ei saa Jura märkimata jätta. «Ühendab linna keskust meie suurima tööstusrajooniga — Kirovi rajooniga. Selle silla ehitamise ajalugu on üsna huvitav...

Varem sidus kaht kallast pontoonsild, kus autod said liikuda vaid kahes reas. Et laevu läbi lasta, tuli seda tihti lahti võtta. Kevadel ja sügisel aga — suurvee ja jäämineku ajal — tuli sild hoopis kaldale tõmmata. Siis sai ühelt kaldalt teisele ainult rongiga sõita, üle raudteesilla.

Uue silla projekt oli küll juba kolmekümnendail aastail valmis, kuid selle ehitamist takistas sõda. Pärast sõda aga ei hakatud vana projekti järgi ehitama, kuna uue aja nõuded olid suuremad. Enne ju ei tuntud veel näiteks sildu, mille kaarte vahemaa oleks üle 120 meetri. Nüüd juba tehti. Et ehitada hiiglaslikke sillakaari, mis peaksid vastu tohututele koormustele, valmistasid meie terasesulatajad erilise ülitugeva metallisulami. Sellest ongi see sild tehtud.

Kas te teate, et selle osad on valmistatud eri tehastes? Selles ei ole iseendast muidugi midagi imelikku. Hämmastama paneb aga see, et kõik detailid klappisid omavahel kokku ülima täpsusega. Oli ju igasse detaili puuritud montaaži jaoks sadu auke, kokku ligi nelisada tuhat! Ja kõik need klappisid täpselt kokku, mis tegigi montaaži kiireks, silla aga tugevaks.

Miks ma sellest kõigest nii palju räägin? Aga sellepärast, et sillaehituse ajaloos on see tõesti üks unikaalsemaid, teiseks sellepärast, et selle sünnist on osa võtnud ühistööde korras sõna otseses mõttes iga novosibirskilane. Sild avati pidulikult 1955. a. oktoobris. Kahe nädala pärast, 7. novembril, läks siit üle Kirovi rajooni töötajate oktoobrikolonn...»

Sild on tõesti ilus oma ažuursuses, laiade kaartega, mille vahel tormab võimas Ob. Eks saa iga kõige tavalisem asigi vaataja silmas palju juurde, kui kuuled ta sünni- või

elulugu. Nagu näiteks Teaduste Akadeemia Siberi osakonna teaduslik-tehniline raamatukogu. Meie jaoks oli see mööda sõites moodne, sirge joonega arhitektuuriplokk. Kui aga kuuled, et see plokk mahutab viis miljonit raamatut, et iga aastaga tuleb neid juurde kolmsada tuhat, et raamatuid vahetatakse neljakümne viie riigiga, et neljateistkümnes lugemissaalis võib neid raamatuid korraga kasutada tuhat lugejat, et..., siis vaatad seda lumivalget klaasja plastmasskaunitari hoopis aukartlikuma ja austavama pilguga.

Hoone sai valmis 1966. a. ning omandas kohe arhitektuurilise harulduse kuulsuse. Peaaegu niisama palju, kui on majast maa peal, on teda maa all. Siin paiknevadki kõige hinnalisemad raamatud ja käsikirjad. Kõigis ruumides on konditsioneeritud õhk.

Kõik on selles linnas kuidagi suurejooneline, mõeldud kestma paljusid aastakümneid, mõeldud rohkem isegi tulevikuks kui tänaseks päevaks. Siin, Siberis... Kummaline, kui suur on selle sõna lummus, kauguse ja mahajäetuse kõla, millest isegi siin, ta endaga silm silma vastu seistes, on nii raske lahti saada...

Jura on suurepärane giid. Mitte pealetükkivalt jutukas, aga tohutu faktidepagasiga, ilmeka sõnaga. Meie Faktoteek kosub tema kõrval märgatavalt.

Oleme linnast juba välja jõudnud. Ümberringi on nii tuttavlik Lõuna-Eesti maastik, kase- ja männitukad, künkad, heinamaad. Akademgorodok on linnast umbes 18 km kaugusel, sõidame otsekui metsavaheteel.

«Siin hoitakse iga puud,» vastab Jura otsekui meie mõtetele. «Majade ehitamisel ei võeta ühtegi liigset puud maha. Meil tuleb siin iga elaniku kohta kõige suurem hulk rohelust kogu Liidus.

Muide... oli siin isegi selline juhtum.

Meil on oravad peaaegu et koduloomad. Igal juhul ei karda nad kedagi, tulevad käest ja taskust sööma. Leidus aga üks lurjus, kes seda usaldust kurjasti kasutas ja orava ära tappis. Tont teda teab, tahtis ta nahka saada või mis... Ja teate, mis tehti? See on küll ainulaadne juhtum vist kogu maailmas: sel inimesel võeti ära korter ja paluti Akademgorodokist lahkuda!» Jah, umbes nii tuleks suhtuda looduskaitsesse...

Siis tulevad majadki. Majad, millest igaühes tahaks elada kas või ühe päevagi. Olime näinud moodsat, riik-

liku preemia vääriliseks tunnistatud uut elamurajooni Vilniuses, imetlenud Tbilisi uut ja igas külastajas imetlust äratanud kõrghoonet — hotelli «Iveria». Akademgorodok aga on nende kroon.

Mitte üksikud majad, vaid kogu ansambel. Midagi ei oskaks siia juurde panna, veel vähem ära võtta. Hämmastava sarnasuse Helsingi Tapiolaga loovad valgekoorelised kased, mille vahelt üle kolme-nelja maja korraga ei paistagi.

Lihtne plokkarhitektuur, kuid kui palju erinevaid variante! Iga majaderühm moodustab omaette ansambli, kus on seotud tavalised ja kõrghooned, elumajad, kauplused, teeninduspaviljonid.

Ühelgi perenaisel ei ole sisseostude tegemiseks vaja kaugemale minna kui sadakond meetrit. Klaas, puit ja plastmassvälisviimistlus, värviline terrasiit... Instituutide korpused on elumajadest eemal, et töö ei segaks eraelu ja vastupidi.

Elamurajooni peatänavaks on Mere prospekt, instituutide oma — Teaduse prospekt. Kokku on siin eluruumi 36 000 inimesele.

Elu keskuseks on Teadlaste Maja. Siin toimuvad kõik tähtsamad teaduslikud konverentsid, kongressid, sümpoosionid. Siin on istungitesaalid ja hubased nurgakesed intiimseteks vestlusteks, näitusesaalid, restoranid...

Linnake on alles kümme aastat vana. Teda hakati ehitama pärast seda, kui NSV Liidu Ministrite Nõukogu võttis vastu otsuse rajada Novosibirskisse NSV Liidu Teaduste Akadeemia Siberi osakonna keskus. Selle ajaga on ehitatud 20 instituuti, kus praegu töötavad ligi poolteistsada teaduste doktorit, neist paarkümmend akadeemikut, ja ligi tuhat teaduste kandidaati...

Selle ajaga, kui oleme jõudnud linnakesele ringi peale teha, on Jura jõudnud ka linnaelu viimased tähtsamad uudised ära rääkida. Neid on nii ohtrasti, et meelde jäävad vaid katked:

— Kevadel on siin rahvusvaheline keemikute sümpoosion...

— Mõni nädal tagasi lõppes tuumafüüsikute rahvusvaheline kongress...

— Nüüd algab üleliiduline sümpoosion teaduste matematiseerimise alal...

— Praegu on siin kõige tugevamad mehed koos keemia,

füüsika ja matemaatika instituudis. Õieti on siin koos matemaatikute tugevaim koolkond.

«Aga teate, mäendus ja geoloogia on ka kõval järjel! Kas te Alma-Atas käisite? Medeu jäärada nägite? Noh, siis te ju teate ka seda suurt tammi, mis üheainsa lõhkamisega ehitati? See on meie meeste töö! Siin on spetsiaalne laboratoorium, kus uuritakse suunatud lõhkamise meetodeid. Tunnelite ja teede rajamisel on sel tohutu tulevik!

Kõige suurem töö on siiski arvutuskeskusel — terve Siberi majandusliku arengu planeerimine!»

Jura räägib ja räägib, näitab kord paremale, kord ette. Mõnest majast ei jõua rääkida, siis palub juhti veidi kinni pidada. Sündinud giid ja kodukoha tuline patrioot. Kahju, et pooltki meeles ei jõua pidada. Paistab, et selliseid selgitusringe tuleb tal siin õige tihti teha . . .

«Aga teate, komsomolikomiteest minge kindlasti läbi! See on üks omapärane algatus, millega nad tegelevad. Õieti sai see küll vist alguse teie vabariigist? Ei, riialased vist olid siiski esimesed? Ühesõnaga, see on noorte teadlaste koondis «Tungal».

Mingi tähtsama praktilise probleemi lahendamiseks — võtke või meie linna planeerimine — moodustatakse soovijaist teaduslik uurimisrühm. Olenevalt ülesandest kuuluvad sinna kas keemikud-füüsikud-matemaatikud või energeetikud-aatomifüüsikud-matemaatikud või teised kombinatsioonid, nii, kuidas vaja. Rühm töötab kogu probleemi kuni viimaste praktiliste juhendite ja tööjoonisteni läbi. Siis antakse töö üle. Kõik on ühiskondlikel alustel. Kui ülesanne täidetud, moodustub uus rühm või võetakse teine ülesanne. Probleemide valikul on igaühel täielik vabadus.

Muide, see on suur ja tõsine töö, mis nii ära tehakse. Rahaline käive on aastas paari miljoni rubla ringis.»

See on omaette maailm, maailm, mille inimesed said meile tuttavaks filmi «Ühe aasta üheksa päeva» kaudu. Muide, selle filmi põhiepisoodid ongi siin filmitud, peamiselt tuumafüüsika instituudis.

Oleks olnud lootusetu kas või pealiskaudseltki tutvust teha kõigi nende kahekümne teadusetempliga ja nende inimestega. Meil tärkas aga üks teine mõte, mille me siinsamas ka käiku lasksime. Reporterimagnetofon on meil kaasas — küsitleme juhuslikult näiteks iga viiendat vastutulijat, ükskõik, kes ta on! Millise pildi saame?

Esimeseks, kelle juurde vabandades astusime, oli pikk prillidega noormees.

«Vabandage, kust te praegu tulete?»

«Tegin veidi tööd. Üks asi on pooleli.»

«Ja see on?»

«Ma olen noorem teaduslik töötaja. Tuumafüüsika instituudis.»

«Kohalik elanik?»

«Kuidas võtta... Juba teist aastat. Aga muidu olen pärit Moskvast, seal lõpetasin ka ülikooli.»

«Ega vanus ole saladus?»

«Ei — 23.»

«Ja lõpuks — saame tuttavaks.»

«Vitali Marejev.»

Laseme mööda kolm millegi üle ülemeelikult naervat tüdrukut, ühe noormehe ja siis tuleb kaks noormeest. Kumba küsitleda? Räägime siis juba mõlemaga.

«Kas siinsed elanikud?»

«Ei, Harkovist.»

«Kuidas tänane päev läks?»

Mõlemad vaikivad kuidagi kohmetult-piinlikult. Hästi noored poisid.

«Ei tea veel...»

«Mingi probleem? Millises instituudis te töötate?»

«Ei, ega me... Me oleme ülikoolist... Või õigemini — astume ülikooli. Praegu just tulime eksamilt. Matemaatika kirjalik...»

Sellepärast siis... Poisid õhetavad alles eksamipalavikust. Lubame pöialt hoida — aga kas see enam aitab... Nimed unustasime küsida.

Astume edasi mööda männialleed. Ilm on nii soe, õhk täis vaigu ja meelõhnade uimastavat segu. Rahvast ei ole eriti palju liikumas — laupäev ikkagi. Viskaks isegi mõnuga riided maha ja võtaks sooja siberi päikest. Pärastpoole ikka peabki minema — kuulus Obi meri ju siinsamas külje all. Pidi olema hästi ilusa ranna ja puhta liivaga plaaž.

Järgmisteks, kellega peame juttu ajama, on jälle korraga kaks inimest — noormees ja neiu.

«Vabandage, mis te homme kavatsete teha?»

«Jura, mis me teeme homme?»

Neiu vaatab nii õrnalt ja sellise tingimusteta alistuva olekuga noormehele otsa, et ei jää kübetki kahtlust — siin ollakse neis õndsais päevis, kus soove loetakse silmist ja kus mees on alati vaieldamatu autoriteet...

«Kui vihma ei saja, siis plaažile.»

«Kui sajab?»

«Mis me siis teeme, kui sajab, Jura?»

«Siis kuulame sinu pool muusikat.»

«Millist muusikat te armastate?»

«Teate, see on väga kulunud küsimus. Ei saagi nii olla, et üks armastab ainult kerget, teine rasket muusikat..., Kõik oleneb meeleolust. Ja muusika ise teeb ka meeleolu. Üldjoontes aga armastan tõsist muusikat rohkem. Aga ärge nüüd jälle tehke järeldust, et näete — teadusemehed armastavad ikka tõsist muusikat! Hea džäss on alati omal kohal.»

«Kuidas te minimoodi suhtute?»

Üksmeelne naerupahvak, ja meie kõigi pilk jookseb mööda neiu sihvakaid sääri kõrgele ülespoole põlvi...

«Ma arvan nii, et kellel on, mida näidata — kandku terviseks oma miniseelikut. Aga kui pole — noh, siis oleks targem teha selle asemel sügavam dekoltee.»

Jutt läheb ladusalt ja otsimata. Noormees arvab ja räägib oma arvamustest, neiu pilk aga püüab otse huultelt iga tema sõna.

«Andke andeks — kus te töötate?»

«Mina töötan keemia instituudis vanema teadusliku töötajana.»

Olja on laborant, arvutuskeskuses.

«Siit pärit?»

«Mina olen siit,» on seekord ometi neiu, kes esimesena vastab. Kohmetub nagu ise ka pisut sellest ja punastab, aga omajagu uhkust lööb siiski läbi.

«Mina tulin Leningradist. Siin on ju lausa haruldased töötingimused. Pakuti ja... Ära öelda oleks olnud suur rumalus.»

«Kus te praegu elate — korter on?»

«Mõlemad ühiselamus. Aga kahe aasta pärast lubati anda.»

Noormees mõtleb, muigab veidi ja lisab siis üsna selge vihje: «Aga võib olla saame varemgi...»

«Kas vanust sobib küsida?»

«Pole põhjust veel varjata. Minul on 28, Oljal 21. Muide, milleks see kõik? See väike ülekuulamine? . . . »

Püüame oma käitumist seletada ja vabandame veel kord. Tahame mingit pilti saada Akademgorodoki elanikest.

«Täna ei saa te selle meetodiga küll mingit pilti. Laupäev, kõik on linnast väjas. Siin saate kindlasti kokku ainult instituutide rahvaga ja turistidega. Enamik neist, kes ei ole just päris otseselt instituudiga seotud, elab Novosibirskis ning on täna kindlasti kodus või kuskil jõe ääres.»

Seekord on Olja see, kes hoogu saab. «Meie arvutuskeskus tegi ka kunagi taolist statistikat. Ma võin teile tulemusi palju väiksema vaevaga öelda. Keskelt läbi 80% on tõesti kõik otseselt või kaudselt seotud igasuguste instituutide ja uurimisasutustega. Ülejäänud on kas kodused või kaupluste müüjad, juuksurid, teeninduskombinaatide inimesed. Keskmine vanus on siin 28 aastat, kõigub 18—35 vahel. On vanemaid ka, aga nooremaid on rohkem.»

Nii jätsimegi Olja ja Juraga lõbusas tujus hüvasti, jätsime hüvasti ka vana Siberi noore linnaga.

Me jalutasime mööda öist ja päevast Novosibirskit, mööda sadadest inimestest. Otsisime vana ja ajaloohõngulist ettekujutuste Siberi linna, leidsime uut ja suurt ja ettekujutusele harjumatut.

Mitu korda olime mööda astunud sellestki majast, mis ei erinenud teistest mitte millegi poolest, välja arvatud pika nimega silt: SIBERI RAUDTEETRASSIDE UURIMISE INSTITUUT.

Kuna tee viis siit nii tihti mööda, tuli ühel päeval äkki tahtmine sisse astuda.

See oli lihtsalt juhus, kuid just see juhus andis meile kätte tüki ajalugu, sellist, mis ütleb: palju eest, mis on ilusat, head ja suurt, on tulnud maksta ränka hinda . . .

Selles majas on väike tuba, mida kutsutakse Košurnikovi toaks. Meid juhatati sinna sisse. Vaikselt, peaaegu pühalikult, nagu lamaks siin surnu.

Toa seinad on täis stende, diagramme, pilte. Laudadel paksud albumid, ajaleheväljalõigete kaustad. Nii nagu ikka ühes väikeses koduloomuuseumis. Aga see pole koduloomuuseum. See on tuba, Košurnikovi tuba. Selle mehe oma, kes vaatab vastasseinalt pisut etteheitvalt sulle otsa.

See juhtus nii.

Oli karm 1942. aasta.

Siberi raudteetrasside uurijad said järjekordse ülesande: uurida uue raudteetrassi rajamise võimalusi Abakani ja Nižneudinski vahel, et panna paika viimane lüli Lõuna-Siberi magistraalil.

Juba mõni nädal pärast ülesande saamist asusid tööle luuresalgad.

Napp varustus, veel napim riietus, toiduaineid peaaegu üldse mitte. Nii astuti rinnutsi vastu puutumatule taigale Krasnojarski krai lõunaosas.

Rühmi läks teele mitu. Ka see, mille koosseisus olid Aleksandr Košurnikov, sündinud 1905. a., kommunist; Konstantin Stofato, sündinud 1915. a., kommunistlik noor; Aleksei Žuravljov, sündinud 1913. a., kommunistlik noor. 15. septembril 1942. aastal sõitis kolmik Novosibirskist Nižneudinskisse, sealt edasi Pokrovski külla, edasi Verhne-Utari asulasse.

Kuus rühma olid juba enne seda välja sõitnud, ekspeditsiooni üldjuhiks oli määratud Košurnikov. Töid tuli organiseerida nii, et enne südatalve jõutaks vajalik trass välja valida ja läbi uurida.

Selleks oli vaja otsida kõige sobivamad kohad täiesti asustamata alal, Ida-Sajaani raskesti läbipääsetavates mäekurudes.

Oli vaja leida läbipääs selles 700-kilomeetrises barjääris, mis seisis risti ees Lõuna-Siberi magistraalil, takistades selle ühendamist Siberi peamagistraali ja Taišet—Leena teega.

Oli vaja selles mägede labürindis leida see ainuõige tuhandest võimalikust teest.

Kõige sobivam näis olevat Kazõri jõe säng. Kui õnnestuks vaid leida koht, kus tunneli pikkus läbi mäe ei tuleks üle 6—7 kilomeetri, oleks suurepärane trass olemas.

Mäekuru asuti uurima ja head uudised saabusid õige pea. Kuid kes oleks suutnud edasi liikuda mööda Kazõri kitsast lõhangut pealetungiva karmi talve tingimustes?

Kazõr on kärestikuline, metsik, tundmatu.

Ülesanne oli jõukohane vaid kõige kogenumale — Aleksandr Košurnikovile endale.

Ta mõistis algusest peale retke ohtlikkust ning kirjutas oma avalduses külmavereliselt:

«Väikesed ekspeditsioonid, mis on uurinud Ida-Sajaani, on alati kandnud inimohvreid . . . »

Nii alustati.

Algul põhjapõtradel, hiljem piki Kazõri hobustel. Terve kuu trügiti väsimatult edasi, aetuna ainult ühest mõttest — jõuda eesmärgile enne talve algust.

Vihane Kazõr lõhkus parved, heitis mehed mitu korda kaldale. Riided muutusid kiiresti räbalaiks, toiduained olid õige pea lõpukorral, salk aga liikus visalt edasi.

Ja siis juhtus katastroof. Sellest jutustab vaevu loetava kirjaga kaetud kortsunud, vettinud märkmikuleht:

«3. november. Teisipäev. Kirjutan tõenäoliselt viimast korda. Külmun. Eile, 2. novembril, juhtus katastroof. Hukkusid Kostja ja Aljoša. Parv läks jää alla ja Kostja läks kohe koos parvega. Aljoša hüppas jääle ning roomas meetrit 25 mööda veega kaetud jääd. Kuid kaldale tirida teda ei suutnud, surnukeha jäigi poolenisti vette. Ma lähen edasi jalgsi. On väga raske. Olen näljane, märg, ilma tule ja toiduta. Tõenäoliselt külmun täna.»

Milline peab olema inimese hingejõud, et surmale silma vaadates kirjutada neid ridu, ja kuni viimse minutini kanda paberile kõik andmed jõe ja tulevase trassi kohta.

Trass — see on kõik!

Ja see trass rajati, tuginedes just nendele märkmetele, mis leiti hiljem autori hukkumispaigast. Joonised, skeemid, kaalutlused, ettepanekud . . .

. . . Praegu sõidavad Abakan—Taišeti trassil kiirrongid. See on üks maalilisemaid trasse läbi Sajaanide, üle lõhangute, läbi tunnelite. Turismiprospektid ei väsi demonstreerimast värvilisi pilte ja kiitmast trassi ainulaadsust.

Ainult kolme jaama nime — Košurnikovo, Stofato, Žuravljovo — tähendusest ei räägi need läikpaberist raamatud.

Kodumaa suutis kangelasi tänada vaid postuumselt: Aleksandr Košurnikovi Lenini ordeniga, Konstantin Stofatot ja Aleksei Žuravljovi Tööpunalipu ordeniga.

Aeg aga kiirustas meid edasi. Neli päeva hiljem tuli jälle seista piletikassa ees ja küsida: «Kaks piletit Krasnojarskisse, palun!»

SOOME SAUNAGA EESTI KÜLA SIBERI SÜDAMES

Raske on maamunal leida kohta, kus ei elaks meie suguvendi. On Siberiski ligi 300 eesti küla. Kibe nälg maa järele oli see, mis möödunud sajandi teisel poolel ja selle sajandi algul eestlase Siberisse ajas. Sest olgu muuga kuidas oli — maad jätkus siin kõigile.

Laupäevahommikul sättisimegi end istuma Novosibirski linnalähedasse rongi, et nädalavahetus suguvendade seltsis mööda saata. Mõnekümne kilomeetri kaugusel Novosibirskist asub rajoonilinnake Togutšin, kust Estono-Semjonovka küla pidi olema kiviga visata. Täpsemalt tähendas see, et pärast rongisõitu seisis ees umbes kolmveerandtunnine bussisõit.

Autobussijaamaks oli vaksalihoonetagune liivakünklik plats. Kui me mõneski kohas olime kirunud igasuguste siltide ülirohkust, siis siinsetele ametimeestele seda pattu ette heita ei võinud: puudusid nii peatuste sildid kui ka marsruutsildid bussidel. Sellest siis tuligi, et iga saabuvat minibussi ründas maksihulk rahvast. Kui siis bussijuht teadustas, et buss sõidab sinna või tänna, eraldusid sikud lammastest. Aga ka sellisel juhul ületas nõudmine pakkumise, nii et uks jäi kitsaks ja üks tõsise sõidusooviga mees sokutas enda akna kaudu sisse. Meie ei saanud bussi ei ukse ega akna, isegi katuse kaudu mitte, sest meie bussi lihtsalt ei tulnud. Me ei jõudnud oma kurba saatust veel korralikult kirumagi hakata, kui keegi kaastundlik kodanik hakkas meid lohutama, et eks neid eesti külasid ole siin teisigi — näiteks Borovuška; raudtee lähedal ja puha...

Ei oska ennustada, mis tunne oleks olnud astuda Borovuška küla poole, kui oleksime Novosibirskisse saabunud Eestist lennukiga. Meil oli aga seljataga kahe ja poole kuu pikkune reis läbi Karakumi kõrbe, läbi tolmuse Kesk-Aasia, ja seepärast oli tollel õhtul jaamast küla poole astudes pagana mõnus tunne. Läksime nagu koju. Suur kuu rippus taiga kohal; taigaks võis seda metsa küll üsna tin-

gimisi nimetada, rohkem meenutas see lihtsalt kodust Lõuna-Eesti kasesalu. Hämaruses mustendasid heinasaod, lõhnas nii, nagu sumedal suveööl meilgi lõhnab. Kõik kangesti Eestimaa moodi, aga ikkagi Siber. Astume mööda külavaheteed ja mõtleme, et küllap just siinne kodukandilähedane loodus oli üks asjaolusid, mis Borovuška mõnekümne eesti pere koduks tegi.

Vahepeal oli kell juba kesköö kanti jõudnud. Paistavad esimesed majad. Aknad on pimedad... Otsustame, et koputame esimesele valgustatud aknale. Tugev palkmaja. Aed ümber, koer selle sees haukumas.

Koputamegi ja viivukese kobistamise järel avab peremees ukse. «Tere õhtule» ootame juba vastust eesti keeles, aga peremees naeratab ja ütleb vene keeles:

«Küllap otsite eestlasi? Jaa, neid on selles külas palju. Näete, seal oru perve peal on kaks maja — kõige ligemal.»

Läheme mööda teerada juhatatud suunas ja jõuame meie meelest igati ehtsa eesti talumajani.

Nii sattusimegi Bergmannide peresse. Pererahvas ise oli juba pooliti puhkamas: pereema magas ja pereisa külitas televiisorit vaadates diivanil. Ajavahe viis tundi, nii et paremad saated Moskvast olid alles algamas.

Eks meie eestikeelsele teretusele järgnenud ikka tükk maad üllatust küll. Südaöö, võõrad mehed, aga oma keel!

Saime oma asjad ühe soojaga siinsamas lävepakul ära räägitud. Peremehe esimesed sõnad olid pärast seda:

«Kae kos nüüd olõs üts putel är' kulunu!»

Pereemal oli oma arvamine selles asjas ja sedapuhku langes see meie salasooviga päris kokku: pudel pudeliks, aga teelt tulnud meestele on ikka kõigepealt midagi hamba alla vaja.

Sa mait küll, aga istus hästi see kodusahvri paks hapupiim, mida lausa murra lusikaga, äsja ahjust võetud sai, paras tihke seapekk, värske või ja mulgipuder! Ei kaalunud seda head söömaaega üles ei ükski šašlõkk, ljuljakebab või bešbarmak.

Kodu mis kodu.

Seni kui meie suud söömisega ametis olid, jõudis pererahvas küla ajaloost jutustada.

Tuli välja, et peremehe isa Hans Bergmann oligi esimene mees, kes seitsekümmend aastat tagasi siia kanti maad kuulama tuli. Läks siit veel tüki maad edasigi, kuni

Kanski kanti läti küladeni. Käinud seal kohalike meestega karujahilgi — olnud teine kange jahimees —, aga tulnud siis siia uuesti tagasi. Olnud ikka kõige rohkem meeltmööda.

Tulid siis teisedki — kõik Võrumaa kandist. Vanal Hansul — tookord muidugi noorel mehel — polnud kaasas midagi muud peale pliidiraua, katla ja 50 kopika raha. Istunud mees kase alla maha, et tõsiselt järele mõelda, mis nüüd edasi saab.

Noh, kel käed tööd ei karda, ei see neis paigus nälga jää. Metsa oli tookord muidugi rohkem kui praegu. Kui meie nägime põldude vahel ainult üksikuid kasetukkasid, siis tookord oli lugu vastupidi.

Riik andis väikest laenu, kisti üles puid, künti maad... Võitlus kändudega oli siin niisama hull nagu Eestis kividega.

«Kasekänd, see pole midagi, lükka muld või sammal peale ja mõne aastaga on mäda. Aga seedrijuurikad on nagu rauast, seal ei aita muu kui hoovad alla. Eks sinna nahka taadi tervis läkski.»

Varsti oli küla üks jõukamaid. Kui tuli kolhooside loomise aeg, sai siit «Edasi» kolhoos. Oli kuulus õige kaugele, sest tulud olid mõnel aastal mitu korda suuremad kui ümberkaudu.

Perenaine oli laia voodi meie tarvis valmis seadnud. Pesime teetolmu jalgadelt maha ja pugesime mõnusate linade vahele. Ega veel magama jäänud! Küsimusi oli ühel ja teisel poolel, ja ikka nii, et üks ühest nurgast, teine teisest — läbisegi, nagu esimese soojaga ikka. Kui magama jäime, oli pererahval veel ainult paar tundi tõusmiseni. Kolhoosi sigala on nende hoole all, tööle peab minema kell viis hommikul, olgu see siis argi- või hingamispäev.

Mis küla see siis on? Umbes selline oli meie mõte järgmisel hommikul. Maja oli tühi, ainult suur kell ja väikesed valusa hammustamisega kärbsed püüdsid seda tühjust täita, kumbki omamoodi.

Ajasime habeme maha, siis võttis meid enda hoole alla perepoeg Eedi (või Eduard, mis oleks küll vist sobilikum ütlemine äsja keskkooli lõpetanud noormehe kohta), kes tuli saunast. Mitte et ta oleks käinud seal pühapäevahommikust leili proovimas, vaid saun oli lihtsalt poisi suveresidents. Hea lahe värske õhk, kui väljas on leitsak. Sest

Siber Siberiks, aga suvepäeval venitab siingi elavhõbedasamba 25—30 kraadi kõrgusele.

Läheme küla mööda käima. Majad paiknevad võrdlemisi tihedalt mõlemal pool teed.

«Varõmb olõvat siin kah egä talu olnu esi kandin, a kolhoosi aigu veeti kokku,» seletab Eedi.

Iga maja ümber on juurvilja- ja viljapuuaed. Hooned ise on tugevatest siberi seedri tüvedest. Pikkust mööda on küla oma 2—3 kilomeetrit, majade järgi 35—40 elamist. Eedi tutvustab:

«Seo siin om Hallopi Roberti maja, seo Tanilsonidõ uma, sääl eläs Värte Liide, tuu halli katusõga om Laskeri Karla uma . . . »

Möödume koolimajast. Suts suurem kui tavaline elumaja — siin on ainult algkool. Varem käis selles õpetamine eesti keeles, nüüd on vene keeles. Sest edasi tuleb ju õppida ikka selles keeles, ja nii on asi lihtsam. Keskkool on mõned kilomeetrid eemal, talvel jäädakse sinna internaati. Borovuškast õpib seal palju lapsi, kevadel lõpetas neli-viis koos Ediga. Poiss ongi viimaseid päevi kodus — varsti tuleb sõita sisseastumiseksamitele kõrgemasse sõjakooli.

Emakeelse kirjutamise ja lugemise saab aga kodus selgeks. Muide, kuigi praegu elavad Borovuškas juba ainult Siberis sündinud eestlased, kõlab siin Võru murre nii puhtalt, nagu oleksid kuskil Rõuge või Urvaste kandis! Muidugi, nooremad otsivad juba üsna tihti sõnu vene keelest appi ja aktsenti on neil ka parasjagu. Aeg teeb oma töö.

Küla teises otsas elab Eedi tädi Hilda Listok. Juba mitu aastat on ta olnud külanõukogu esimees ja praegugi on ees sõit rajoonikeskusse Togutšini — nõupidamine. Hommikust aga peame siiski võtma koos pererahvaga, muidu ei pääse edasigi! Mõnus koduõlu eine juures — kes sellest kõigest raatsib ära ütelda! Vanaema Olga aga paneb leivateo hakkama, sest:

«Ta poodileib olõ-õi õks tuu, mis umatettü!»

Mida kõike ei jõua ühe hommikupoolikuga! Käime külapoes ja ajame paar sõna juttu noore müüja Elviiraga, kes kaupleb siidi ja sitsiga ning heeringa ja eesti räimega tomatis pluss kõik muu, mis sinna vahepeale mahub. Välja arvatud valge viin, mida kibedal heinaajal poodi ei lasta, et tugevamat tööjõudu mitte ilmaasjata kurjale teele meelitada.

Poe juurest alla on väike paisjärv, kus jätkub ruumi suplemiseks partidele ja poisikluttidele. Kala pidavat seal praegu väga vähe olema — Siberi kange külm olla 3 meetri sügavuse järvekese peaaegu põhjani läbi võtnud. Muide, see «väga vähe» on küll õige suhteline mõiste, sest õhtul oli pere pesamunal Ossil oma paari kilo jagu kala sauna kõrval ahjus suitsumas — ikka siitsamast.

Teisel pool järve on suur sigala. Bernhard Bergmann keedab seal põssadele suupoolist ja Senni Bergmann toimetab selle neile ette. Rõngassabad ise on oma eluga ülimalt rahul, kuigi ka nemad on ümberasujad. Nimelt on siinne seatõug otsapidi Eestist pärit. Pidid nii mõnusalt kasvama, et Borovuška seafarm annab tõuloomi teistelegi. Üldse on seafarm koos muu loomakasvatusega selle brigaadi üks suuremaid tuluallikaid.

Farmirahvas ise on aga üle rajooni kuulus. Senni Bergmanni pilte nägime oma silmaga rajoonilehtedes. Meile ei rääkinud ta sellest muud kui et: «Avitas seost aust ja kuulsusõst ja müüdä koosolõkit käümisest küll — tüü taht kah tegemist.»

Töö tahab tõesti tegemist ja puhkusele pääsemisega on päris tegu. Viimane puhkus olevat olnud küll päris korralik: kevadel kuu aega kolhoosi kulul Kaug-Ida kuurordis.

«Aga, heldene aig, mis ti nüüd siin virtsa seen trambitõ — näh, ku pallu om kõnõldu, et ka kuurma liiva siiä tuudasi! — minke paremb kolhoosi aida, kaegõ, kuis ubina Tsiberin kasussõ! Aga et ti mul õigõs aos kodu saati, lõuna om varsti!»

Jõuame aedagi. 8 hektarit maadligi siberi õunapuid, sõstrapõõsaid ja vaarikatihnikuid. Õunaaedu ei kohta Siberis just tihti, liiati veel kolhoosis. Suu tooreste marjadega hapuks teinud, lähemegi külla mehele, kes selle aia rajas, Julius Raagile.

Mesilased võtavad meid juba väravas vastu. Tõsi küll — esialgu mitte põrmugi vaenulikult. Ütleme tere perenaisele, kes aidast toa poole astub, ja teeme ennast tuttavaks.

«Juulus, külälise tulliva! Eestimaa eestläse!»

Julius on vist väikest pühapäevast uinakut teinud, vidutab uksel uudistades silmi, tõmbab sõrmedega läbi hõredate halliseguste juuste ja pistab siis meile käe pihku. Astuge aga sisse!

Lauale tekivad meepott ja kollane kodusai, peremees toob sahvrist jahedat mõdu.

Elus juhtub mõndagi, reisil seda enam. Meie näiteks saime kuulsat eestlaste rahvusjooki esimest korda juua alles siin, Siberis! See jook kaalus üles vaata et kuulsa saare õllegi nii maitsvuse kui ka kanguse poolest.

Sööme lusikaga mett ja kiidame selle lõhna ning maitset. Onu Julius aga räägib meile pikalt ja põhjalikult mesilastepidamise kunstist. Toob siis kambrist oma mesinikumärkmiku ja loeb arve: 1966. aasta keskmine saak oli 130 kg tarult, parim taru andis 168 kilogrammi; talve jooksul kulutas see või teine taru nii ja nii palju mett. 168 kilogrammi? ... See paneb meid võhikuidki veidi mõtlema. Julius saab meie kahtlustest särtsu, ja siis järgneb oma tubli tund puht mesindusteoreetilist loengut. Katsetused, tähelepanekud, kirjandus ... Siit tunneb ära tõelise entusiasti.

Õunapuudki aias on Mitšurini aretatud põhjasortide omakordne edasiaretus. Peaasi on saada madala võraga puu, mis talvel täielikult lume alla jääks. Siis on külmumine välditud. Ja Juliuse aias ongi uibud nagu tomatipõõsad, õunad peaaegu maa küljes kinni. Tundub, nagu polekski tüve ja võra kasvab otse maa seest. Sügisel nendest õuntest ussiauke otsida ei tasuvat — kahjuritele ei pidavat nii maa lähedal elamine meeldima.

Julius ei saa oma juttu muidu jätkata, kui peab meid tingimata mesipuu juurde viima.

«Ärä pelgä, na omma taltsa!»

Taltsad taltsateks. Ega lõvi ka dresseerijale kallale kipu. Juliusel, jah, pole häda midagi, aga Ülol juba piriseb paar tükki juustes, üks krae vahel ja teised muudkui ründavad, ikka neid kohti, mida riie katmas pole.

«Mis sa, pakan, sõs õkva lennuaugu ette saisat!» saab ta kõigele lisaks veel pragada ka. Lohutab vähe, et samuti kui mesi pidavat ka mesilaste nõelamine terviseks olema ...

Üks eksperiment on Juliusel õigegi huvitav. Nimelt on osa mesipuid ... aidas. Ainult lennuavad palkide vahelt välja. Nii pidavat mesilased talve väga hästi üle elama. Tarudes tekib rohkem süsihappegaasi, mesilaste uni olevat sügavam ja toidutarbimine talve jooksul märgatavalt väiksem.

Seda meest vaadata ja ta juttu kuulata võiks isegi söömata hulk aega, mis veel siis, kui kõht magusat täis! On mehel teadmisi, ja kõik pikkade aastate tähelepanekud. Praktikast on tuletatud teooriad ja need jälle siinsamas praktikasse viidud. Imetlusväärne mees.

Aga ta enda elu pole kaugeltki magus olnud.

Juuripidi pärit Urvaste kandist, eluaeg tööd rassinud Siberis. Oli üks neid mehi, kes siin kolhoosi tegid — «Edasi» kolhoosi. Ja edasi see elu läkski. Tulu saadi aiandusest ja mesipuudelt, seakasvatamisest ja viljapõldudelt. Palju suuremaid ja väiksemaid ülemusi käis siin asja vaatamas. Isegi nii suuri ülemusi käis, kes sõitsid kohale autodega. Kiitsid ja seadsid teistele eeskujuks.

Tööd on praegugi kuhjaga — aeg ja mesilased on nagu lapsed, kes iga päev hoolt nõuavad. Hool ja töö pluss Siber — see võrduvat kõigega, mida süda himustab. Siberis saab kasvatada õunu ja viinamarju, siit saab saia ja mett — tee ainult tööd!

Tööd tahtsime meiegi teha. Hommikul pidime koos külanoortega heinatalgule minema, aga magasime sisse. Keegi ei raatsinud «väsinud rännumehi» üles ka ajada. Tegime siis vea tasa sellega, et läksime pärastlõunal Bergmannide perele appi heina üles võtma.

Heinamaa on lähedal, kilomeetrit poolteist, kasetukkade vahel. Ei saa ikka lahti tundest, et oled oma kodus, seal kuskil Rõuges Tindioru kandis — nii üllatavalt tuttav on see künklik maa, põllulapikesed, metsatukakesed ja heinamaatükikesed. Ütlemata mõnus on võtta kokku ja panna saadudesse lõhnavat metsaheina, ja mitte kuidagi ei raatsi seda nimetada tööks.

Aga töö ta pidi olema, sest õhtuks sai oma tosin saadu heina üles võetud. Oli kohe hea meel, et peale hulkumise üle hulga aja ka midagi kasulikku on ära tehtud. Samas kratsis aga ka väike must kass südame all: oleks kodus memmelgi praegu hädasti heinategijaid vaja, poisid aga mööda ilma hulkumas...

Et pärast heinategu kulub ikka saun ära, siis saigi vastu õhtut keris kuumama pandud. Nüüd, kui keegi ähvardab millegi eest sauna anda, on hea ütelda:

«Ära hirmuta, ma olen isegi siberi sauna saanud!»

Üks õige saun käib vihaga, ja head vihametsa on siin kohe sauna taga algamas niipalju, kui süda lustib. Asuta kas või Üleliiduline Tsentraliseeritud Vihavabrik «Siber-

viht» ja sõlmi välisriikidega lepinguid uue ekspordiartikli kohta. Tõesõna — nii toredat kasemetsa kui neis paigus pole küll juhtunud kunagi nägema.

Vihad muidugi tegime tublid, sest saun on ka Bernhardil igati vägev ja käreda leiliga. Ehtne eesti saun, alles aastajagu vana, nii et palgidki pole veel päriselt pigiseks tõmbunud.

Kange saun oli jah. Korralik raudkividest keris, hea suitsulõõr — miks see siis kuuma ei peaks andma! Maasaunale ei sobinud ehk ainult see, et vesi aeti kuumaks elektriga. Aga Siberis pidi seda ülejäägiga olema, nii et — miks ka mitte?

Kaks kommet pidid siin ikka põlvest põlve au sees olema. Üks — korralik saun igal laupäeval, teine — vägev jaanituli igal jaanipäeval. Borovuška jaanituli pidi kiitmata kuulus olema üle mitme kolhoosi. Seda tänu Eedile, kes on päris jaanitulede tegemise spetsialist. Viimasel jaanipäeval tegi ta tule kuivanud kase latva, et kaugemalt oleks sirgem tulla.

Külarahval ongi nüüd mure, eriti muidugi neidudel: Eedi läheb ära linna, kes küla au üleval pidama hakkab?

Ja üldse, need noored... Kel tiivad kannavad, kipuvad ikka kõrgemale lendama. Kõrgemale ja kaugemale... Ei saa seda neile pahaks ka panna. Kuidas sa ütled, et Eedi, ära minegi enam edasi õppima, sigalasse on ka hädapärast kõva töömeest vaja... Igaühel on ju oma huvid. Kes saab agronoomiks või zootehnikuks — kui neil veel kodukoht kallis on, küll tulevad tagasi. Teised tulevad aga juba ainult külalistena...

Nii on see alati olnud, et noor inimene tahab ikka kõigepealt ilma näha.

Jutulõngad jooksevad sedapidi ja teistpidi, vahele sahmakas vett kerisele ja siis pole tükil ajal jälle muud kui vihtade sahmimist kuulda.

Peremehe seljal on kolm sügavat armi. Ei, karukäppade kaisutus see polevat olnud. Bernhard Bergmann tegi läbi Eesti Laskurkorpuse tee, armid on saadud Salme küla all.

Tookord, pärast haavatasaamist kaalus Bernhard kaua, kas jääda Eestisse või sõita tagasi Siberisse koduküla. Kumbki kiskus enda poole. Ei pruugi ütelda, et võitis koduküla külgetõmbejõud — muidu ei istuks me Siberis Bergmannide saunalävel.

Riia, niisama vana ja tuttav kui Tallinngi . . .

Vilniuse uues linnaosas

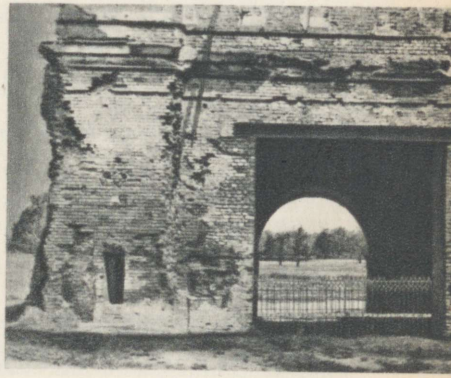

Miljonitest kividest ei ole ainsatki kuuli või killu jäljeta . . .

Brest . . See värav võttis vastu esimese löögi Suures Isamaasõjas

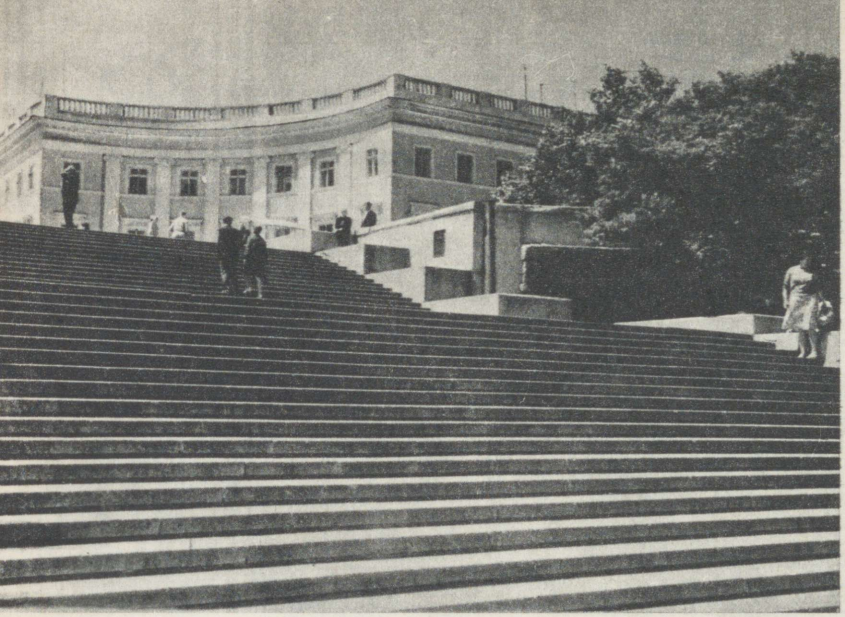

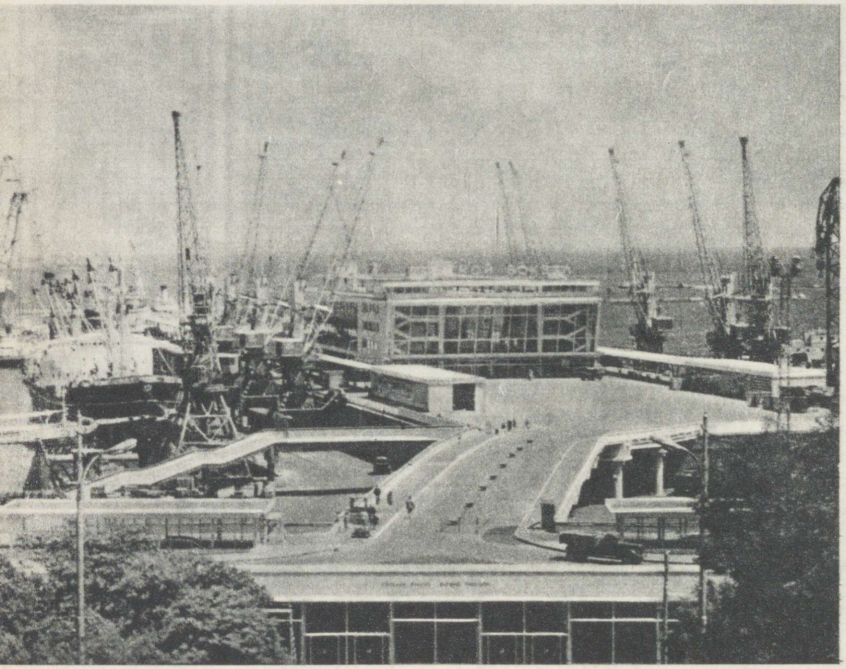

Odessa visiitkaart — trepp, mille tegi kuulsaks S. Eisenstein filmiga «Soomuslaev «Potjomkin»»

Odessa uus meresadam

Maria Baida, Nõukogude Liidu kangelane, Sevastoopoli Perekonnaseisuaktide Büroo juhataja

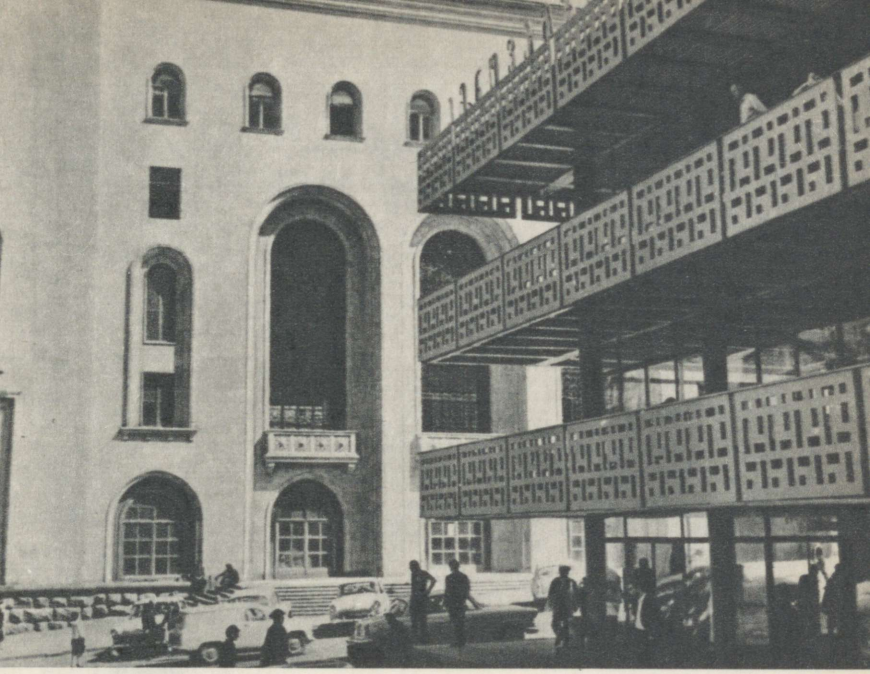

Tbilisi

Palju varju, palju õhku — see on lõunamaa arhitektide juhtlause

Tbilisi ülikool

Hotell «Iveria» Tbilisis

Gruusia mägiteed

Teelehtede noppimine on noorte grusiinlannade pärisosa

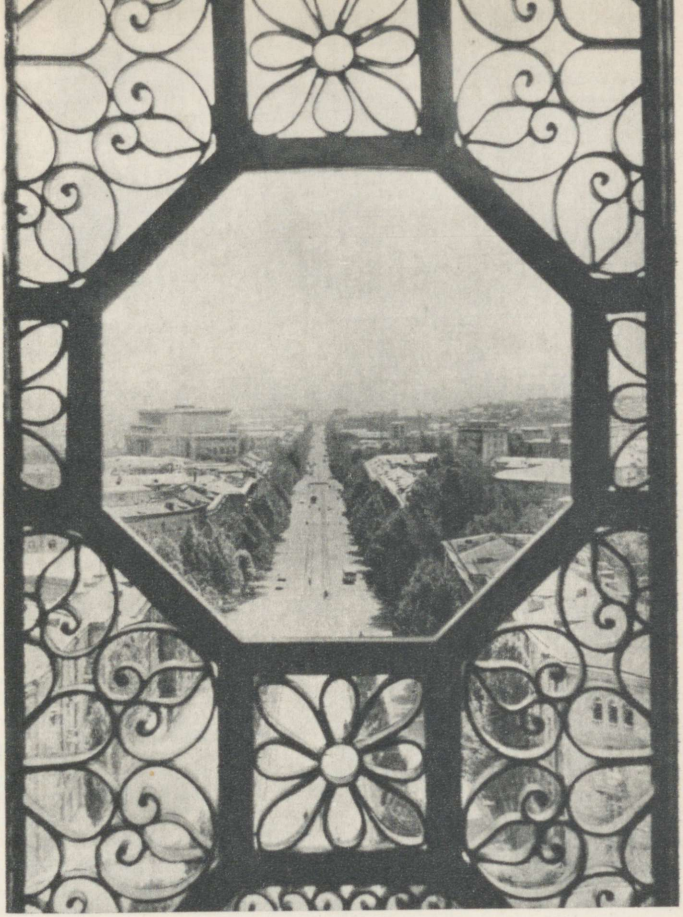

Jerevan. Peaväljak valitsushoonetega

Ajalugu vaatab Armeenias vastu igast mäekurust

Vaade Jerevanile läbi Matenadarani sepisakna

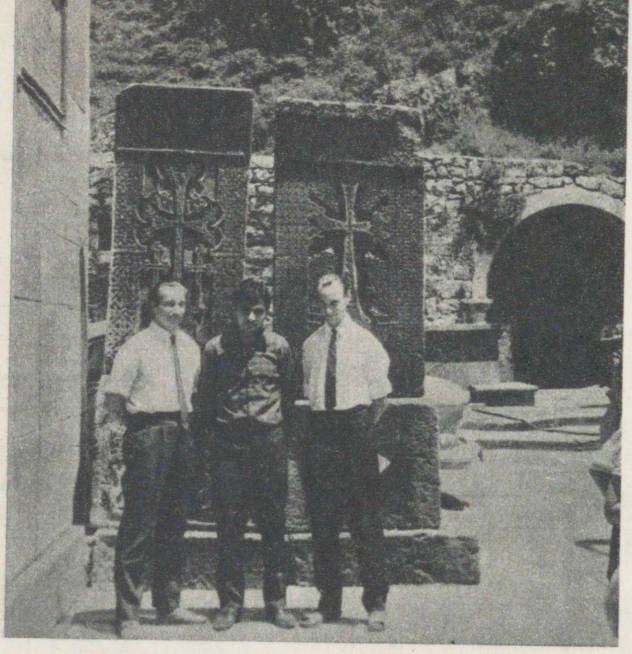

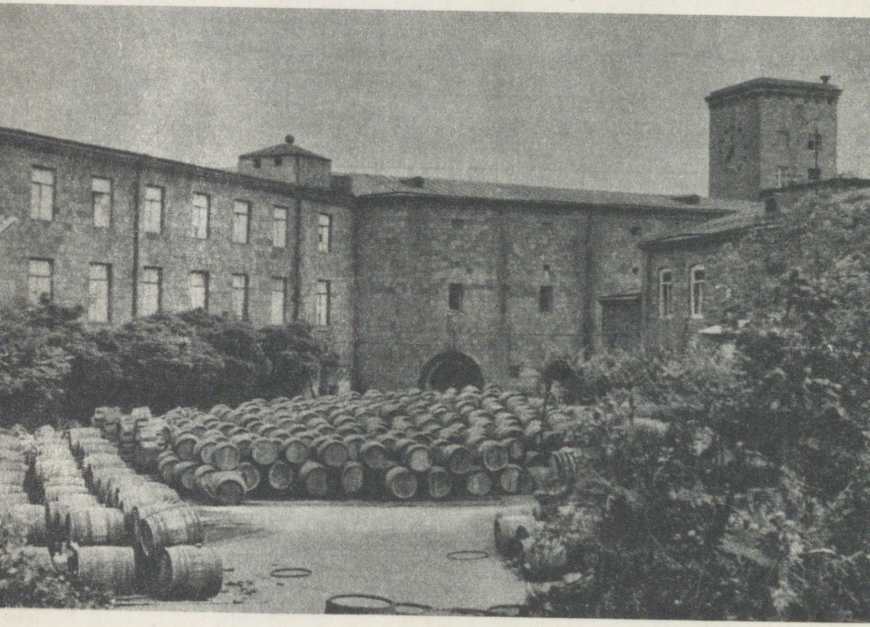

Armeenia kuulsate meistrite aastasadade taha küündivast kunstist jutustavad ka need kivipitsid vana kloostri varemetel

Otsekui kindlus seisab kuulus veinivabrik «Ararat»

See vaaditāis parimat aigešatti villiti Oktoobrirevolutsiooni 50. aastapäeval. Avatakse ta siis, kui Suur Oktoober on 100-aastane!

Üle kahekümne aasta on veine kääritanud meister ja tsehhiülem G. Karaseferia

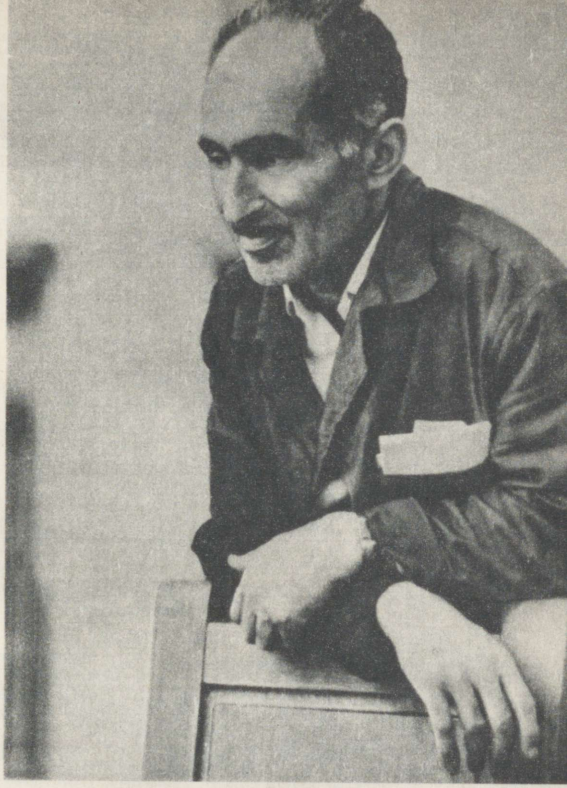

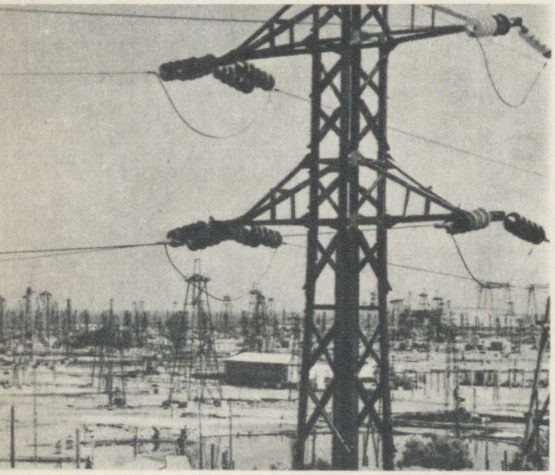

Bakuu — selline, nagu ta on meelde jäänud ajaloo-õpikutest

Valitseb nafta

Kõige kaunim on Bakuu öösel. Tõeline tähelinn!

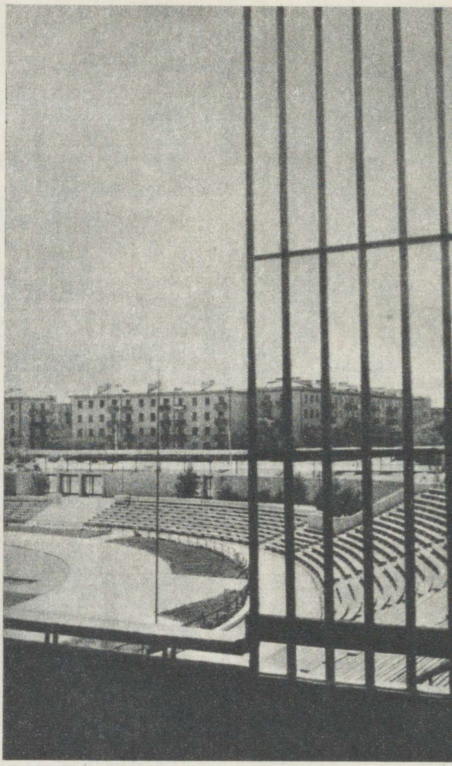

Noore linna Sumgaidi väravas

Vaade Sumgaidi staadionile

Karakum

Kino kõrbes

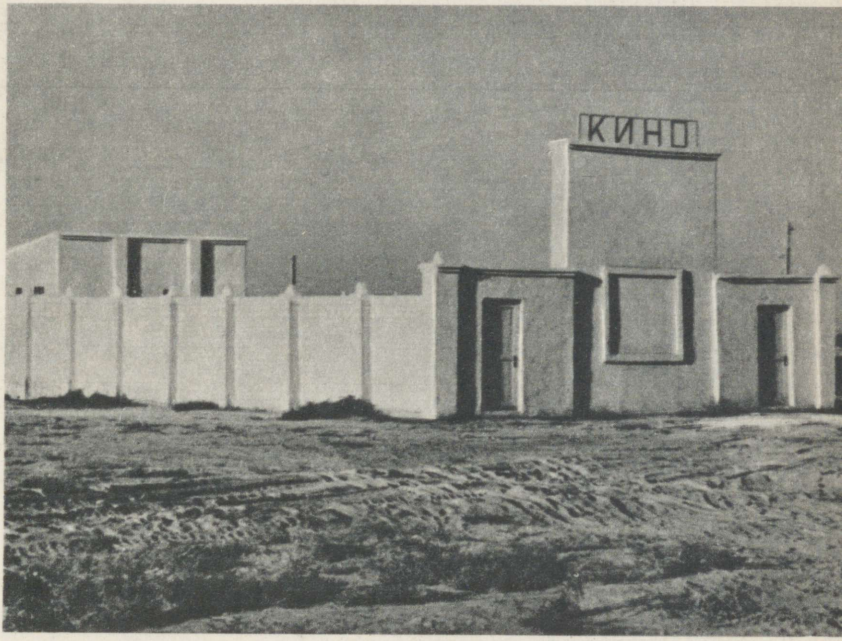
КИНО

Arbuusikasvataja

Turkmeeni leivaahjud

K. Marx ja V. I. Lenin.
Portreevaibad

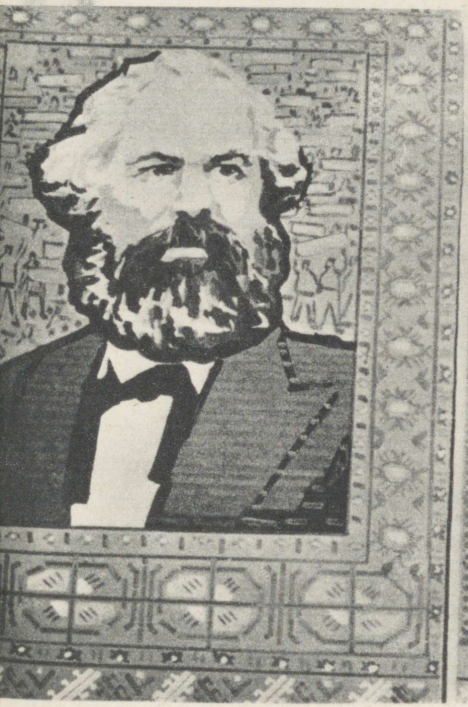

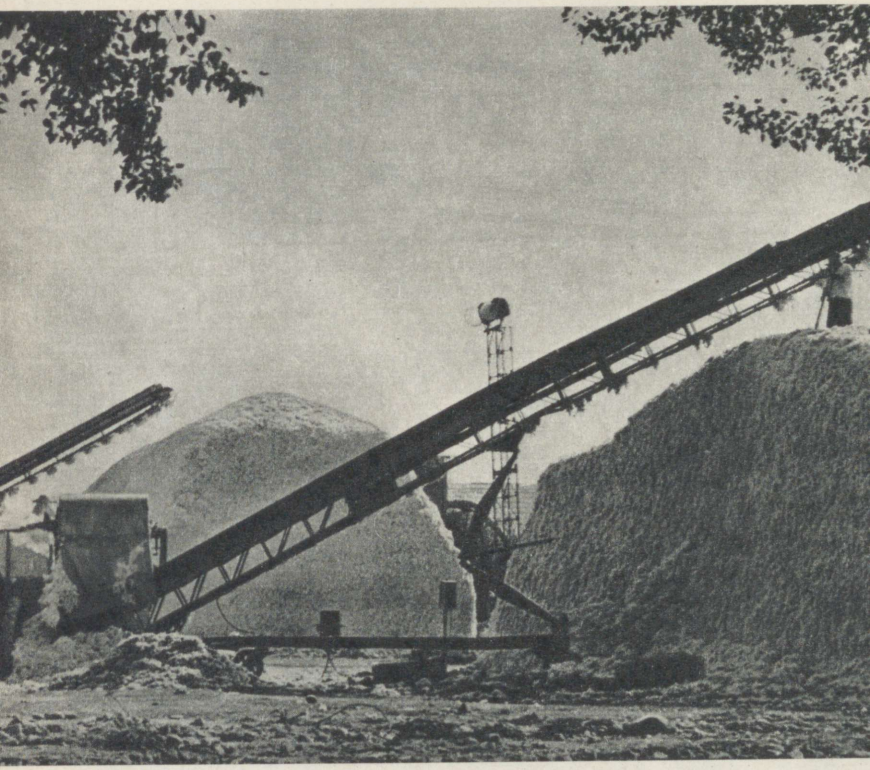

Puuvillamäed

Usbekitaride tantsus on graatsiat ja temperamenti

Ka Dušanbes peavad naised endale ise lilli ostma...

... sest meestel tähtsamaidki tegemisi

Viis minutit eksamini...

Tübeteikatikkijad

Mägikarjuse perekond

Oš—Frunze mägitee

Mälestusmärk
N. M. Prževalskile
Issõk-Kuli kaldal

Kuulus Medeu jäärada
täiustub iga aastaga

Novosibirsk. Ühteaegu
vana ja ka uus

Mälestusmärk Novo-
sibirskis Siberi revo-
lutsioonikangelastele

ДО ПОБЕДЫ

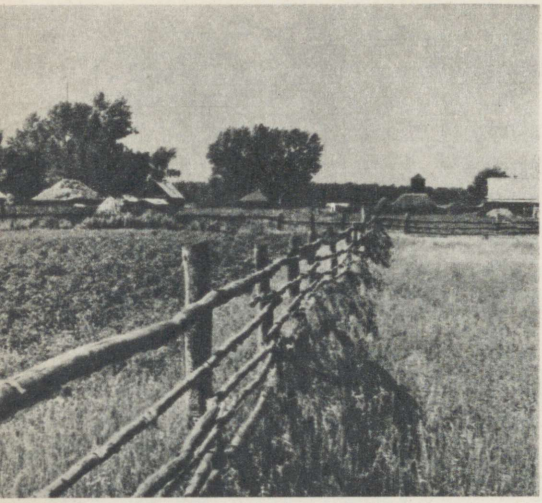

Eesti küla Siberis

Akadeemialinna
üks sündivaid kvartaleid

Igal hoonel olgu oma
nägu!

Novosibirski ülikool

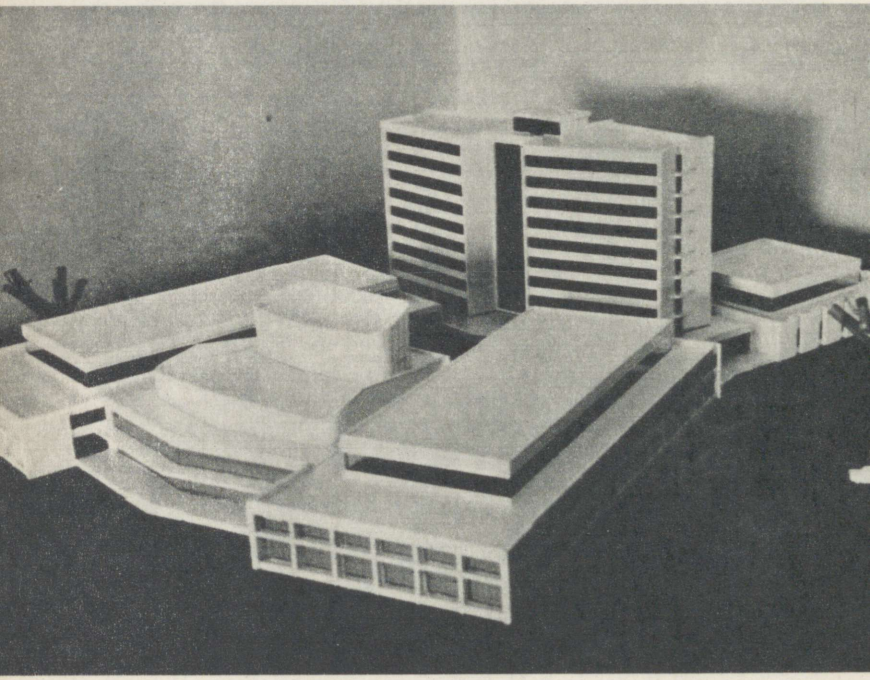

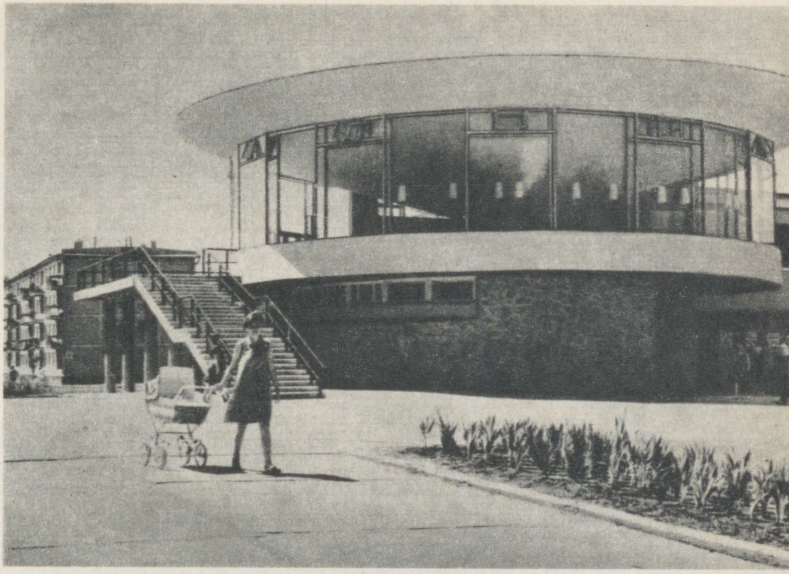

Šušenskoje küla ja pisike Šuši jõgi, kust V. I. Lenin armastas kalu püüda

Nii näeb praegu välja Judini raamatukogu ja selle ümbrus

Sõrjanovite maja Šušenskojes, kus V. I. Lenin asumisel olles elas koos N. K. Krupskaja ja tema emaga

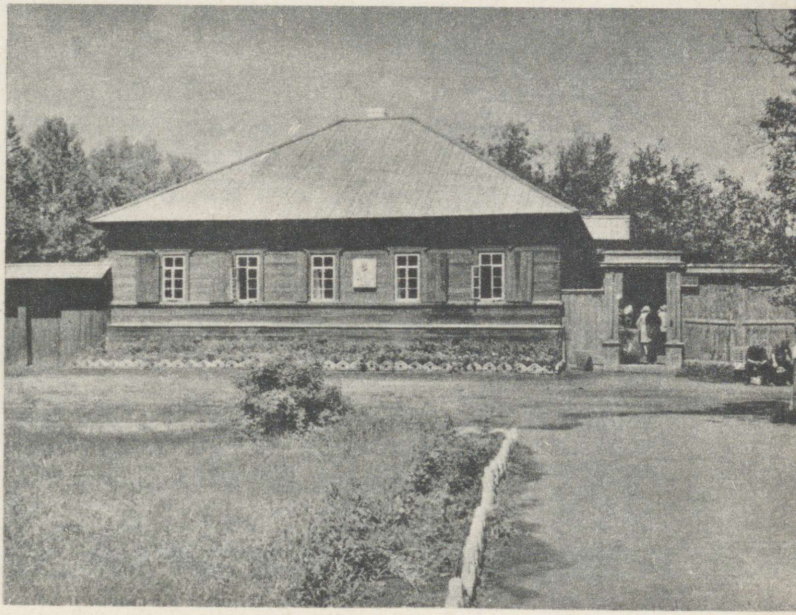

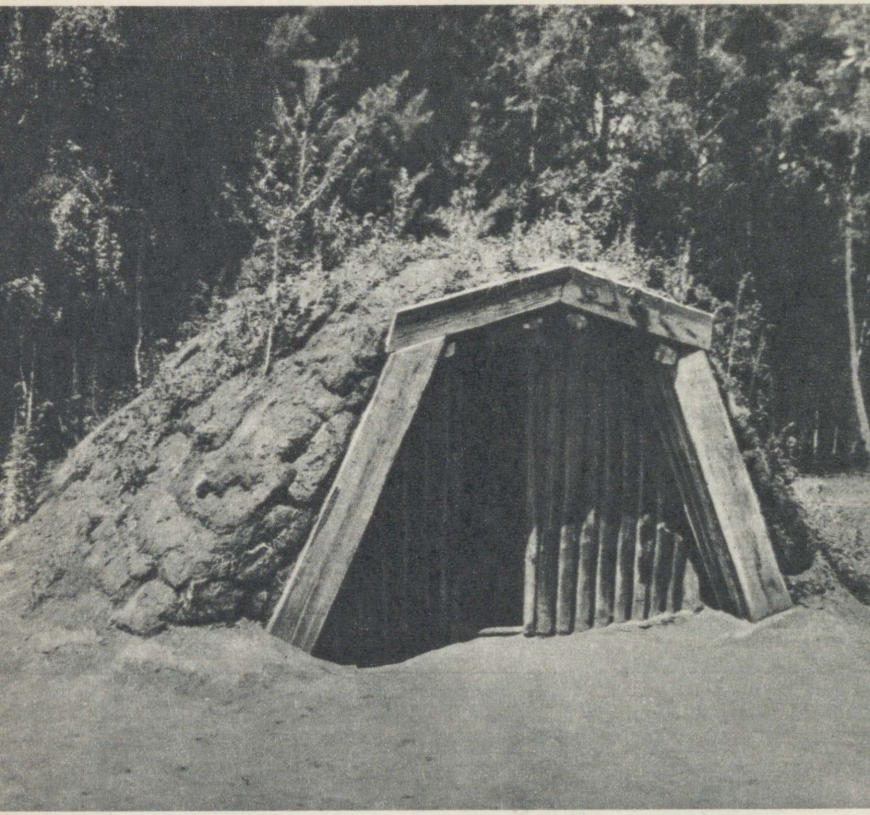

Selles jahionnis ööbis Vladimir Iljitš sageli koos oma jahiseltsilistega

Šušenskoje keskväljak. Kohal, kus praegu on kultuurimaja, seisis kunagi väike külakirik, kus abiellusid V. I. Lenin ja N. K. Krupskaja

Moskva tudengid — Šušenskoje ehitajad

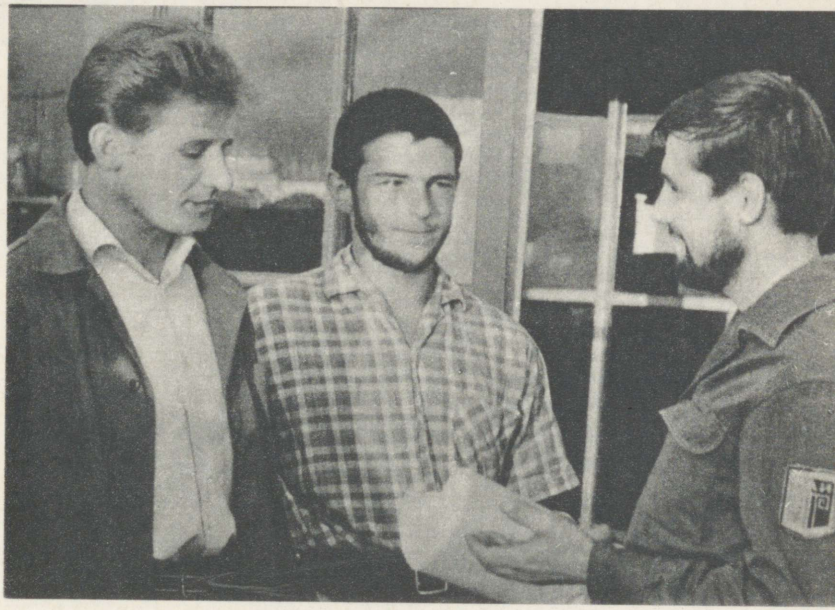

Siia kerkib Siberi võimsaim hüdroelektrijaam — Sajaani HEJ

Meie oleme hüdroelektrijaamade ehitajad!

Anna Bogdanova on sildu ehitanud kümnetele jõgedele, Boriss Garadilovile aga on sild üle Jenissei esimene

Sajaani mäed

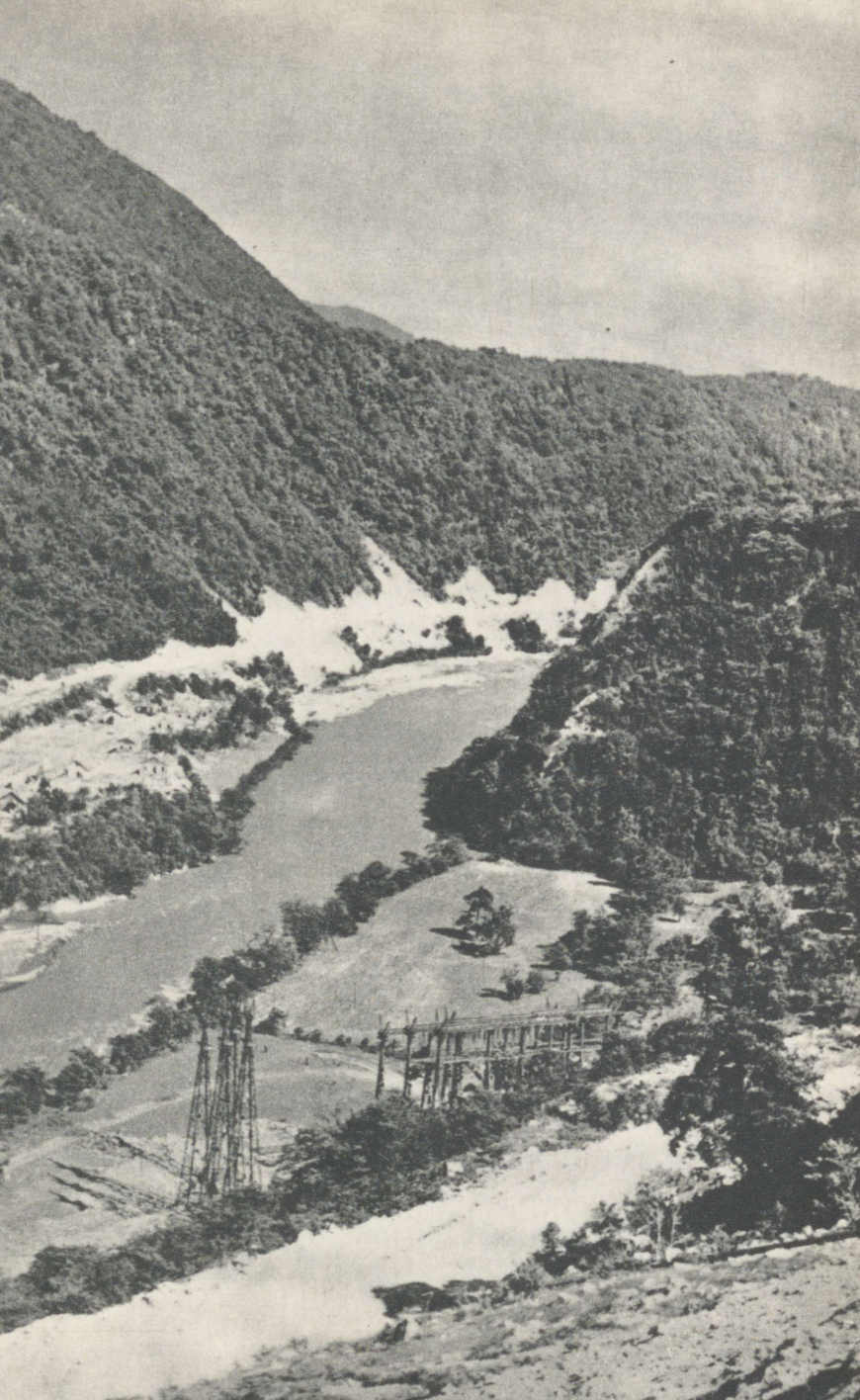

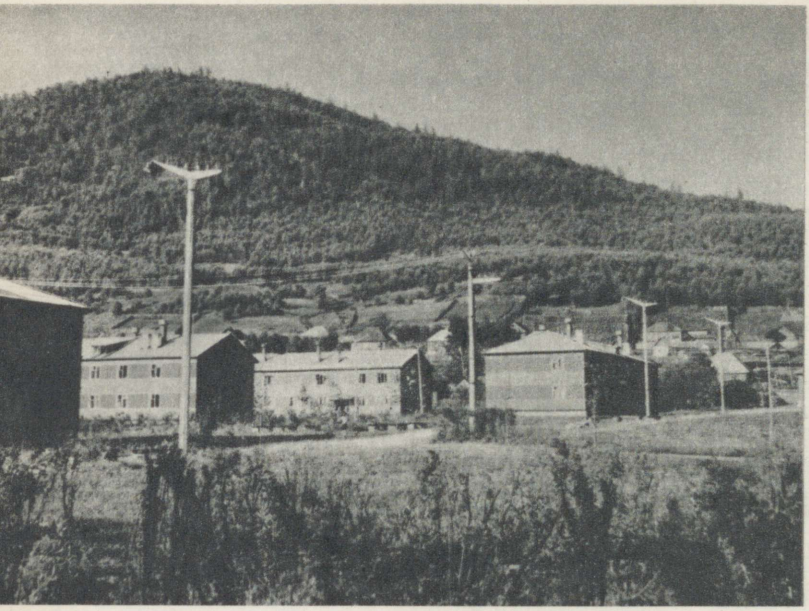

Maina töölisasula

Krasnojarski HEJ ehituse komsorg

Vladivostok

Sadamalinna noorus

Sadam öösel

«Silka» oli meie merekodu pikkade nädalate jooksul

Jaapani mere rannik

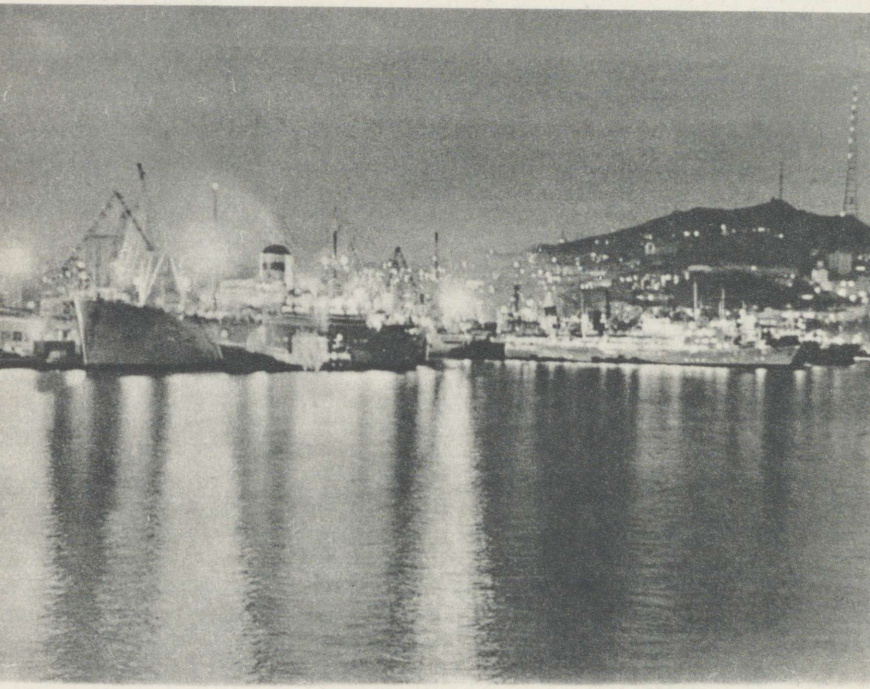

ШИЛКА
ВЛАДИВОСТОК

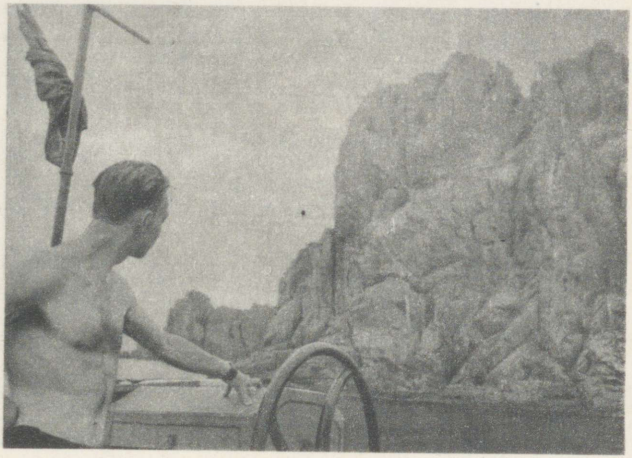

Teel Põhja

«Silka» kapten ja vanemabi

Mälestuseks . . .

Tamara

Side kaldaga on olemas

Providenije asula

Mitte jurtad, vaid viiekorruselised majad. Iga paneel on siia toodud laevadel . . .

Tšuktšimaa rannik

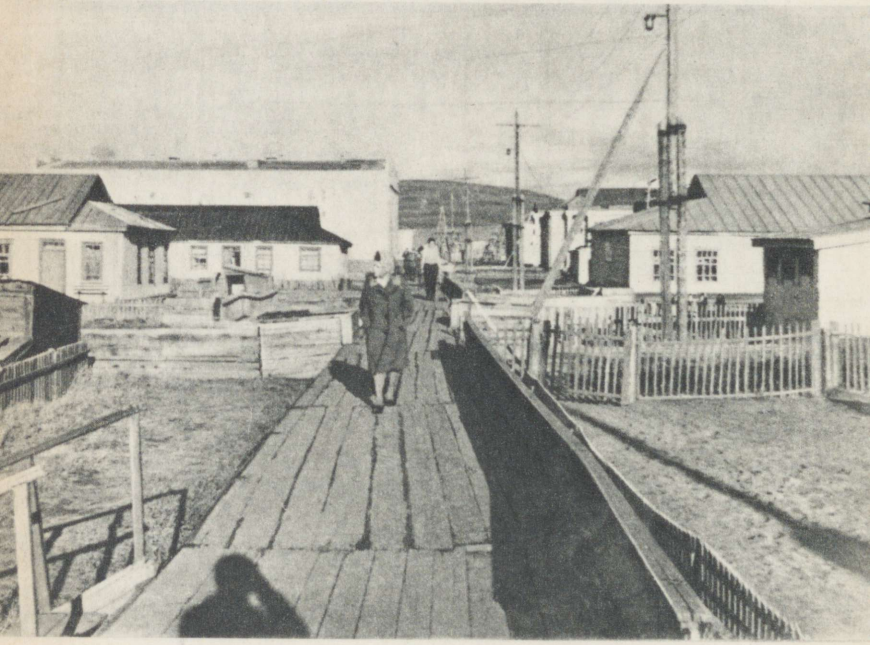

Pevek — linn pisikesel poolsaarel Põhja-Jäämere kaldal

Uus internaatkool . . .

. . . ja selle kasvandikud

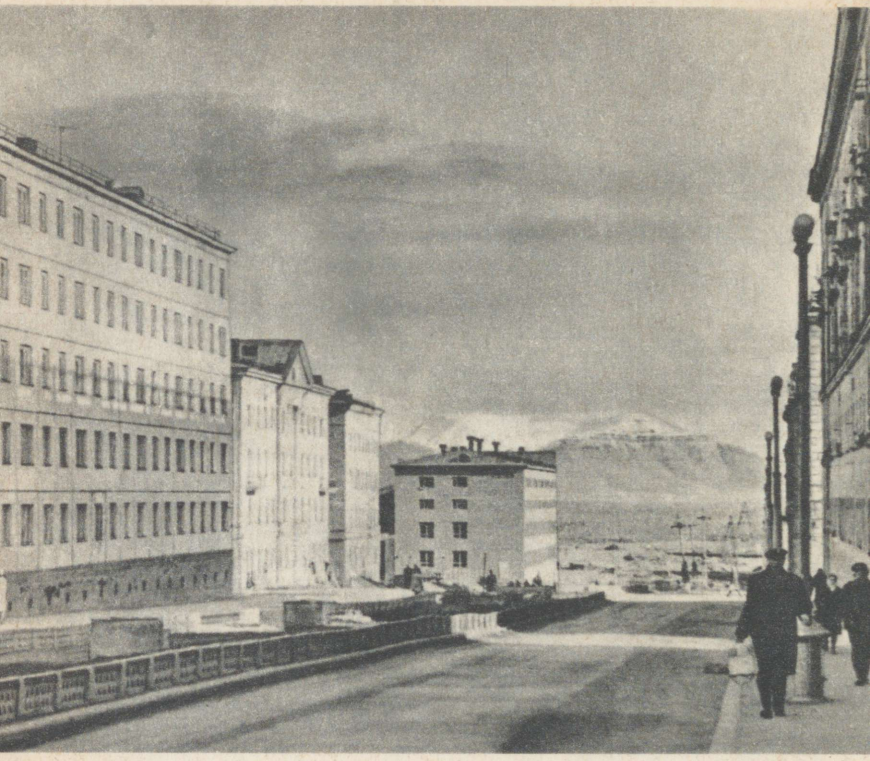

Norilsk

Lävepakk on sile, õhtu soe ja kuu on juba kaselatva roninud. Naabriperes ammub lehm, siis kostab perenaise sõbralik-torisevat häält ja algab juba lapsepõlvest igituttav sirr-sorr-laul...

Mõtted hüppavad jälle üle mägede-jõgede ja tuhandete kilomeetrite. Nendel on see kerge, pole vaja piletit ega platskaarti. Kargavad koju, käivad neil teil, kus ise ammu pole astunud. Eks see ole elu... Siin on Siber, see maailma serv, see sõna, mis kaua aega kõlas kui ähvardus. Suur, tundmatu, võõras maa... Ja siin sa istud, istud nagu oma koduõues, varsti astub memm aiaväravale ja ütleb:

«No kas ti üümajalõ ei tulõki vai?»

Senni kutsub sööma. Söök juba laual, mis te siin veel unistate!

Tagakambris on seinal põdrasarved ja kaks püssi. Karunahka pole näha. Kas koid ajasid karva ära või?

«Ei olõ mi siin kahru viil nännu!» naerab peremees. Huntigi olevat ainult korra poisikesepõlves silmanud. Uusasukad olid kiskjatele kohe alguses sõja kuulutanud.

Jahimehevaim on aga isalt päritud — selleltsamalt Hansult, kellest juba alguses juttu oli. Too olnud juba Eestis kange kütt (salakütt muidugi — mets ju mõisa oma!), ja Siberiski oli värske kogu aeg omast käest võtta.

Loomi aga on siinkandis kõvasti. Ammu see oli, kui põder vasikaga toaaknast sisse vaatas. Uudistas pisut ja kõndis siis rahulikult edasi.

Eedi räägib oma pardijahil käimisi ja ütleb siis nagu möödaminnes, et jänesejahti olevat ikka kõige kindlam traktoriga pidada; ja üldse olevat siin nii kanged jänesed, et püssiga peab mitu pauku panema, enne kui mõne maha saad. Mullu talvel lasid koos isaga ühele haavikuemandale üksteist sirakat, enne kui...

Ei noh, olgu selle üheteistkümne pauguga kuidas on, aga traktoriga jahipidamine...

Imestada polevat midagi. Jäneseid olevat nii palju, kõrrepõllud aga nii tihedad, et olevat päris tavaline asi, kui traktorist põldu kündes mutrivõtmega ka paar jänest maha lööb. Perenaised hoidvat tuld pliidi all, kuni traktoristid töölt tulema hakkavad...

Mitu paari vilte talve peale siinkandis läheb?

Oh, kes nüüd enam viltidega käia tahab! Anna aga pika säärega karvased saapad. Nende saamisega aga olevat siingi tükk tegemist. Kui just suvel valmis ei varu, oled

talvel ilma. Külma olevat viiekümne kraadini, aga eriti tunda see ennast ei andvat — nagu räägitakse, kuiv külm. Bernhard, kes pärast sõda mitu aastat «päris» Eestimaal elas, võrrutab selle umbes meie 30° pakase peale. Lund? Kuidas kunagi. Sellel aastal oli päris napilt, mõnel talvel aga ajab kuhjaga alla.

Jätkame oma uudishimutsemist. Farmi ja farmitööd võisime siin pidada võrdseks meie keskmiste kolhooside omadega. Kuidas töötasu on?

Oleneb kuust. Senni palk kõigub poolteisest sajast rublast kahe-kolmesaja rublani kuus. Saab isegi rohkem — kõik oleneb sellest, kui palju saab preemiat põrsaste arvu ja juurdekasvu eest. Pereisa palk on märgatavalt väiksem: farmi kokana saab ta iga kuu saja rubla ringis.

See kõik on majanduslik külg ja paistab päris sile olevat. Aga siiski, kas ei tule igatsust päriskodu järele, oma rahva ja kultuuri järele?

Vastus on niisugune, mille peale ise nagu ei tule: eks see ju ongi nende, praeguste asukate päriskodu! Kõik nad on ju siin sündinud ja kasvanud. Muidugi, mitmed pered on ka Eestisse tagasi rännanud. Pereemagi sugulasi on praegu «päris» Eestis.

Rahvus ja rahvuslik kultuur, need on muidugi lahutamatud. Kaob üks, kaob ka teine. Siiamaani on naabruses Estono-Semjonovka külas au sees oma rahvariided, pillilood ja pillimehed. Laululust on ikka veres. Siin külas, jah, on kahjuks ainult üks pillimees järele jäänud, ja moodsad tantsud võtavad võimust. Suur linn on lähedal. Kange soov on siiski juubelilaulupeol ära käia, erksust ja ärksust kaasa võtta. Ja et noorematele poleks vanaemadeisade mälestused ainult kauge meenutus.

Siiski, «suuremaa» eestlased polevatki siin nii väga harvad külalised. Suvisel puhkusteajal on ikka ühes või teises peres keegi sealt külas. Külas käiakse ka ise. Ja eesti ajalehti-ajakirju saab siia ka tellida. Muide, talviti olevat isegi Eesti Raadiot päris hästi kuulda.

Inimene kohaneb. Talle on peamine maa, töö, leib. Sellest võrsub kõik suur — kodu- ja kodumaatunne. Siin on 10 000 hektarit rammusat maad... Sedasama maad, mille järele kunagi tuldi.

Ja eks öelnud Bernhard ise välja selle kõige tõesema tõe: «Elädä võit egäl puul, ku tüüd ei pelgä!»

KRASNÕI JAR EHK KRASNOJARSK

Novosibirskist tormab Krasnojarski poole oma tosin rongi päevas, aga katsu kas või ühelegi neist piletit saada! Jääb mulje, nagu oleks kõigil neil nii kange rutt, et uute sõitjate pealevõtmine läheb hoopis meelest. Kui siis kunagi lõpuks kahte kupeepiletit käes hoiad, oled õnnega koos, kuigi see on ennekuulmatult ränk raiskamine rahata reisimehele ja näib sellise luksusena nagu lennukisõit Võrust Viljandisse.

751 kilomeetrit mööda suurt Siberi magistraali. Omal ajal kaaluti ligi pool sajandit, kas, millal ja kuidas seda hiiglateed ehitada. Alles Krimmi sõda ja inglaste ning prantslaste kallaletung Kamtšatkale langetasid liisu. 19. mail 1891. aastal hakati üheaegselt Tšeljabinskist ja Vladivostokist tõmbama terasniiti läbi suure Siberimaa.

Küllap on sellest ajast peale miljonid rongid nühkinud neid roopaid. Kaubarongid ja reisirongid, postirongid ja tapirongid. Rongid kivisõe ja seedripalkidega, kulla ja kurjategijatega, vabatahtlike ümberasujatega ja sunniviisil siia saadetutega. Läbi aegade on Siber ja sunnitöö olnud sünonüümid.

Kupeevaguni akna all klapptoolil istudes on raske näha Siberit sellest küljest. Rahulikku ja rauget looduseilu, mis akna taga mööda libiseb, ei suuda ühegi kandi pealt seostada vägivalla, hirmu või õudusega. Mida tundsid aga need, kes neidsamu graatsilisi kasesalusid, lopsakas roheluses vonklevaid ojakesi ja haljaid kingukesi läbi trellide vaatasid? Ei ole kuulnud, et kuigi paljud neist, kes Siberisse saadeti, oleksid siia hiljem oma vabal tahtel edasi jäänud. Sajad ja tuhanded perekonnad aga, kes ise siia sõitsid, ei jõua oma uut kodu küllalt kiita. Priius on kallis anne. Ilma selleta on leivatükil teine maitse ning küllap ka maastikul teine nägu. Ei ole siis ime, kui Lenin üle seitsmekümne aasta tagasi Siberisse asumisele sõites oli valmis siia tulema omal kulul, et mitte teha seda sõitu tapivagunis sandarmi saatel.

Oleme harjunud sõitma öösiti, et mitte kallist päevaaega selleks raisata. Sedapuhku sõidame just päeval (olude sunnil), aga kahetseda ei tule mõttessegi. Mõnus on nautida seda elujõulist rohelust, lembet kodust maastikku ja värsket õhku pärast Kesk-Aasias veedetud nädalaid. Üks harvu kordi, kus rongisõit igavaks ei lähe! Tundide kaupa võib aknast välja vahtida; tundub, nagu istuksid panoraamkinos, kus näidatakse superfilmi loodusest. Püüad mällu vajutada sellest lõputust reast üksikuid pilte, aga neid koguneb nii palju, et vanad jäävad juba mõne minuti pärast kümnete uute alla.

Olime naiivselt arvanud, et nüüd lõpuks siiski näeme tõelist taigat — sõidame ju süda-Siberis. Raudtee ümbrus on aga vist juba aastakümneid tagasi lagedaks tehtud; ainult üksikud metsatukakesed põldude vahel ning mõnikord tume metsamüür seal kuskil tagapool — see on kõik, mis põlistaigast on järele jäänud. Omajagu usinasti aitas siin metsa kadumisele kaasa ka see, et raudteemagistraali nooruspäevil liikusid vedurid puukütusel. Noil päevil kõrgusid jaamades tohutud puuriidad, vahel aga peeti rong lausa poolel teel kinni ja tehti mõned süllad halge, et saaks edasi liikuda. Sellest siis tulebki, et jaam võib kanda nime Taiga, taigast aga pole jälgegi.

Krasnojarskisse jõudsime kell pool kaksteist öösel. See oli puhtal kujul ainult eneserahustamine, kui läksime puhketubade administraatori jutule — oli ju selge, et vabu kohti ei kaeva vist enam maa alt ka välja. Jäimegi üle hulga aja jälle peavarjuta. Luurasime, kuni üks automaathoidla tühjaks jäi, sokutasime oma kraami sinna sisse ja selleks korraks olid meie mured murtud.

Soojadel suveöödel ei kujuta rahvast pungil olevad jaamahooned endast eriti mugavat puhkepaika. Õhu raskus on võrdeline inimeste kogumassiga + veel kõikvõimalikud hääled, mida see raske õhk hiilgavalt juhib ning mille koguenergiast ilmselt piisaks sellesama jaamahoone ventilaatorite töölepanemiseks. Sellepärast eelistavad paljud reisijad ooteaega vabas õhus mööda saata. Vaksali lähikonnas olid pingid loomulikult endale juba üürnikud leidnud, nii siis jäi meil üle ennast lohutada ainult sellega, et magada saab kodus ka, võõrsil on vaja ringi vaadata.

Kummaline on käia öösel võõras linnas. Tühjad tundmatud tänavad, majade ülemised korrused kaovad hämarusse, väljakud tunduvad tohutu suurte ja avaratena;

päeval toretsevad kauplused on oma vaateaknad tagasihoidlikku hämarusse peitnud, vabrikud aga, mida päeval muude uhkeldavate hoonete varjus tähelegi ei pane, tõusevad öösel oma tuledesäraga ainuvalitsejateks. Ettekujutus linnast kujunebki nende valguslaikude järgi. Tuttavas linnas on lugu teine — päevased pildid on seal nii sügavalt mälus, et öö neid oluliselt ei muuda.

Hulgume kaua mööda linna. Püüame mõistatada, mis maja üks või teine hoone võib olla, püüame üles leida peapostkontorit, aga ei leia. Vastu hommikut, kui külm kontidesse poeb, läheme tagasi vaksalisse.

Jahe hommik sunnib meid vilkamalt tegutsema. Komsomoli kraikomitees saame sirged sihid silmade ette: täpsustame, kust võime leida meile vajalikke isikuid, kuhu minna ning mida vaadata. Kui saadi teada, et meid huvitab väga V. I. Lenini viibimine Krasnojarskis, juhatati meid Krasnojarski Reisi- ja Ekskursioonibüroosse. Väikesekasvuline tüsedavõitu direktor Nikolai Melihhov võtab meid vastu nagu kadunud poegi.

«Oo, eestlased! On käinud, on käinud siin teie kaasmaalasi! Aga vähe, siiski vähe! Ajakirjanikud olete? Ho-hoo, siis meil vast vedas! Vaadake, te ainult vaadake meie marsruute! Mööda Jenisseid polaarjoone taha! Või hoopis alla, Sajaanidesse! Muinasjutulised mäed! Kahe nädala pärast läheb turismilaev, tahate kaasa sõita? Ilma rahata, ilma rahata! — reklaami peab ju tegema! Ei saa? Kahju, kahju, igavesti on inimestel vähe aega, ja kui palju muinasjutulisi asju jääb neil seetõttu nägemata! Võtke, võtke endale need brošüürikesed! Veera, too sealt veel Sajaanide kohta midagi! Siber meeldib? Jenissei meeldib? Krasnojarsk meeldib? Ärge m i n u l e seda rääkige, mina ja teie armastame reisida, meie juba teame, mis midagi väärt on. Rääkige sellest teistele, rääkige kõigile kodus!»

Õige mees õiges kohas — nii mõtleb vist küll igaüks, kes seda meest näeb. Loomulikult oli ta meile süle ja seljaga abiks, andes meie käsutusse büroos leiduvad materjalid Lenini kohta ning soovitades meid krai raamatukogusse ja arhiivi. Tänu kõigele sellele tutvusime vist küll rohkem Krasnojarski minevikuga, kui suutsime seda teha ta olevikuga, ja liikudes mööda linna nägime seda vaimusilmas sellisena, nagu ta võis olla seitse-kaheksakümmend aastat tagasi.

Pole mõtet kirjeldada esimesi päevi Krasnojarskis, mille jooksul meie muutusime kõhnaks ja kahvatuks raamatutes ja käsikirjades tuhnimisest, Faktoteek aga kosus silmanähtavalt ja muutus tüsedaks ning tähtsaks. Ta oli nagu sääsk või puuk, kes imes enda meist täis. Kadedaks me ta peale ei saanud ja viha ka ei kandnud, sest erinevalt sääsest või puugist, kes täis kõhuga jalga lasevad, jäi Faktoteek meie juurde ja moodustas osakese meist.

Ühel helerõõmsal juulihommikul seisame jälle Krasnojarski jaamahoone ees. Mitte, et plaanitseksime ärasõitu, vaid et alustada linnaga uut tutvust.

Suur hoone lössutab tähtsalt kümnete rööpapaaride kõrval. Valjuhääldid kõmistavad oma rutakaid teateid, reguleerides niimoodi inimsipelgate sagimist selles tehispesas.

«See jaamahoone on päris uus ehitus,» seletas Faktoteek. «Valmis sai ta 1961. aastal. Vana aga ehitati 1895. aastal. Muide, arvake ära, kes tuntud meestest astus sinna vanasse vaksalisse kaks aastat pärast tolle valmimist?» püüab Faktoteek üldlevinud kombe kohaselt viktoriiniga oma vestlust elavaks muuta. Ta ei läbe aga vastust ära oodata ja alustab juttu, mis mehikesel juba kaua keelel on kibelnud.

«Teisipäeval, kell 8.19 õhtul saabus Krasnojarskisse rong, milles sõitis Lenin. Kogu jaama territoorium oli kaetud palgivirnadega, millest saagijate artellid lõikasid puid vedurite kütmiseks. Kõikjal seisid arvukad puuriidad.

Linn asus umbes kolme versta kaugusel jaamast. Vladimir Iljitš ja arst Krutovski, kellega Lenin oli rongis tutvunud, võtsid voorimehe ja sõitsid linna.

Tänav oli porine ja täis loike, nii et voorimeheveok liikus edasi õige aeglaselt. Mõlemal pool libisesid mööda võõrastemajade ja avalike majade sildid, paistis sünge tapivangla, mis võttis enda alla peaaegu terve kvartali.

Voorimees keeras Bolšekatšenskaja tänavale. Vladimir Iljitš silmas teravate katustega vanu maju, millel võis veel nüüdki märgata tulekahju jälgi. Tuli möllas siin 1881. aasta 17. aprillil. Tookord põles maha peaaegu terve linn, välja arvatud kolm-neli kvartalit.

Madalate majade hulgas paistis silma paar kahekorruselist hoonet. Ühe juures neist, numbriga 33, sõiduk pea-

tus. See oli Popovide maja, ja majaperenaine võttis meelsasti üürile poliitilisi väljasaadetuid.»

Raske on selles sirgete tänavatega tänapäevalinnas leida mälestusmärke minevikust — suured tulekahjud on siberi seedrist majade kallal teinud oma töö. Ei suuda ka raadiote ja kitarridega noorukid ning miniseelikutes neiud abiks olla kujutluspildi loomisel kullaotsijate ja sunnitööliste Krasnojarskist. Ainult Pokrovski kirik oma kullatud kuplitega aitab meenutada seda aega, kui kullatööstur Mjasnikov pühapäeval mööda Bolšaja tänavale laotatud kalevikangaid kirikusse kõndis. Siis, 19. sajandi alguses, olevat Krasnojarskis kulda labidaga kokku aetud. Šampanja voolanud noil aegadel võidu Jenisseiga. Krasnojarsk sai kaupmeeste ja kullaotsijate linnaks. Mõni aastakümme hiljem oli ta tuntud sunnitööliste ja asumisele saadetute linnana...

Praegu on ta linn nagu iga teinegi. Maadligi näib ta siiski ka nüüd hoiduvat — kõrghooneid siin ei märka. Ainult mõned säilinud nikerdistega palkmajad teevad linnapildi huvitavamaks. Ühe sellise ees peatume.

«Perenaine ilmus kähku koputuse peale ja palus Vladimir Iljitši majja.

Ta seadis külalise jaoks korda väikese, kuid valge toa teisel korrusel. Toa sisustus oli lihtne, kuid omamoodi mugav. Puust voodil lebasid kaks patja ja soe, tepitud vatitekk, mille pealmine pool oli kunstipäraselt kokku õmmeldud paljudest väikestest eri värvi kolmnurksetest riidelapikestest. Söögilaud oli kaetud linaga, teine, kirjutuslaud, vakstuga. Akende vahel asus suur vanaaegne peegel, selle ees rippus laest alla kümneliinine petrooleumilamp, mis alles hiljuti oli tulnud krasnojarskilaste juures tarvitusele. Neli tooli ja puust diivan täiendasid seda sisustust. Lagi ja seinad olid valgeks lubjatud, põrandad kaetud kodukootud põrandariietega.

Klavdia Popova tegi Leninile ettepaneku süüa nende juures. Vladimir Iljitš kasutas seda võimalust ja oli tagasihoidliku tasu eest täielikul pansionil kogu oma Krasnojarskis viibimise aja.»

Ei, see siin pole vana Popovide maja. Too lammutati sajandi alguses. Aga seegi hoone on palkidest ja kahekordne ning sama koha peal. Astume väravast sisse.

Korteris, kuhu siseneme, on perenaine ametis pesuküürimisega. Peremehel on aega küll, ja ta jutustab meile

õige meelsasti, mida maja kohta teab. Paistab, et tal tuleb seda tihti teha.

«Mina elan siin sündimisest saadik — 1912. aastast. See maja on pisut vanem. Lenini siinviibimisest on mulle isa rääkinud. Vana maja õues olevat olnud heinaküün, Vladimir Iljitš olevat ilusa ilmaga armastanud seal töötada. Kuna Popovide maja oli üldse rahvarohke ja tihti õige kärarikas, siis töötas Lenin sageli naabermajas.»

Lenini siinviibimisest pajatavad mitmed memoriaaltahvlid ja mälestussammas.

Fotosalong «Taiga» asub südalinnas. Nagu sellistel asutustel kombeks, on ka siin vaateaknad ilusatest piltidest tulvil.

«Kas te oleksite nõus tegema meile ühe neiu pildi sealt vaateaknalt?» pärime noorelt siberlannalt, kes tellimusi vastu võtab.

«Kas armusite kellessegi või?»

«Poleks ka ime!»

«Nojaa — las ta siis ise kingib teile oma pildi! Meie teid aidata ei saa, pole lubatud.»

«Aga kui me hästi maksame?»

«Kõtt, vaadake, et te minema saate!»

«Kohe läheme. Ainult üks küsimus veel: kas te Keppeli nime olete kuulnud?»

«Elu seeski pole! On ta teie sugulane või?»

«Ei ole. Aga ta oli mees, kes siinsamas Krasnojarskis teenis ränka raha sellega, et tegi keelatud pilte.»

Neiu vaatab meid nii põlgliku pilguga, et Faktoteek on sunnitud meie päästmiseks kiiresti lisama:

«Ei, ei, ega need olnud mingid riivatud pildid!

Möödunud sajandi lõpul poliitiliste väljasaadetute vool Siberisse järjest suurenes. Krasnojarskis jaotati neid Ida-Siberi vanglatesse ja küladesse. Et kergendada põgenike ülesleidmist, kohustas siseasjade ministeeriumi ringkiri 19. juulist 1879. a. tapivanglate ülemaid fotografeerima tapi korras saabunud sunnitöölisi ja väljasaadetuid.

Jenissei kubermanguvalitsuse vanglaosakond sõlmis vastava lepingu vene alama Heinrich Keppeliga. Fotograafilt võeti kirjalik lubadus teha igast «kliendist» osakonna jaoks kuus pilti. Pärast seda kuulusid negatiivid hävitamisele. Lisakoopiate tegemiseks oli tarvis kuberneri enda luba. Fotode müük oli kategooriliselt keelatud. 1881.

aastal sai Regina Axelrod, kes elas Blagoveštšenski tänaval Novokovski majas, samuti kubernerilt loa avada fotoäri. Kümne aasta jooksul jagasid nad kahekesi turgu, siis aga Keppel ja Axelrod ühendasid oma ettevõtted ja töötasid koos järgneva aastakümne jooksul — kuni 1902. aastani, millal sandarmid selle äri likvideerisid. Regina Axelrodi fotoäris oli fotograafiks ja retušeerijaks ta abikaasa, endine väljasaadetu Mendel Axelrod. Varsti Axelrodid rikastusid ja ehitasid endale kahekorruselise maja. Mõni aasta tagasi see hoone lammutati, aga ta seisis siinsamas, fotosalongi «Taiga» lähedal.

Vladimir Iljitš käis selles fotoäris Krasnojarskis viibimise viiendal päeval — 8. märtsil. Ta kohtas Mendel Axelrodi, kes osutus Lenini tuttava Pavel Borissovitš Axelrodi vennaks.

Külalisele tehti ettepanek tutvuda poliitiliste väljasaadetute fotokoguga. Kompanjonid müüsid nimelt keelust hoolimata pilte 85 kop. tükk, paari eest võtsid 1 rbl. 20 kop. ja kuue pildi eest 1 rbl. 95 kopikat. Aja jooksul oligi Keppel-Axelrodi fotoäri kujunenud omamoodi teadetebürooks: siin sai täpselt teada, millal üks või teine väljasaadetu Krasnojarskisse saabus ning kuhu ta edasi saadeti. Peale selle oli siin võimalus kinnipeetutega kokku saada, kui neid pildistamisele toodi. Sel põhjusel oli Leningi siia tulnud.

Albumis oli üle paarisaja pildi. Seal olid mõtleva ja võitleva Venemaa esindajad — tulevaste tormide tüürimehed, nagu neid nimetas Herzen. Muide, ka tema enda pilt leidus albumis.

Ühel albumilehel oli Itaalia ühtsuse ja vabaduse eest võitleja Giuseppe Garibaldi portree koopia.

1861. aastal põgenes Mihhail Bakunin, kes oli saadetud Siberisse asumisele, läbi Vladivostoki Jaapanisse, sealt aga suundus Londonisse Herzeni juurde. Teel sõitis ta Itaaliasse Garibaldile külla. Bakunin teatas Garibaldile, et tema liikumist jälgib Venemaa eesrindlik intelligents, Sofia Kvjatovskaja aga propageerib Garibaldi nime laialt Siberis. Giuseppe Garibaldi oli sellest teatest väga liigutatud ja saatis lugupidamise märgiks Sofia Kvjatovskajale oma portree koos pühendusega. Palju aastaid näitas see tubli naisterahvas kallist kingitust Krasnojarski elanikele ja lubas sellest teha koopiaid.

Kõiki, kes albumit lehitsesid, köitis Ippolit Mõškini,

talumehe pojast soldati portree. Andeka õpilasena suunati ta topograafiakooli. Täiuslikult stenograafiat valdavat suurepärast kiirkirjutajat Mõškinit esitleti Aleksander II-le ja ta määrati valitsusasutuste stenografisti ametikohale. Talle tehti ülesandeks stenografeerida ka poliitilisi kohtuprotsesse. Hakanud revolutsionääriks, seadis Mõškin sisse koduse trükikoja ja andis selle isevalitsuse vastu võitlejate käsutusse. Politsei avastas trükikoja, Ippolit aga jõudis põgeneda. Välismaal tuli talle hulljulge mõte sõita Siberisse ja vabastada Tšernõševski, keda peeti kinni Viljuiskis.

Sandarmiohvitseri vormis õnnestus tal jõuda sihtkohta, kuid ta paljastati siin, arreteeriti ja saadeti Peterburisse. Tema asja arutati kõmurikkal «193-e protsessil». Kohtus pidas ta hiilgava tsarismi paljastava kõne. Mõškin mõisteti kümneks aastaks sunnitööle. Teel Baikali taha läbis ta Krasnojarski tapivangla, kus Keppel teda pildistaski.

Vladimir Iljitš lootis fotoäris kohtuda N. Fedossejeviga, kuid edutult. Politseiülevaataja Kozmin oli juba korduvalt politseimeister Girinile ette kandnud, et kinnipeetud, kes annavad avalduse minna pildistama, teevad seda sihiga kohata seal «kõrvalisi» isikuid. Sellepärast keeldus kuberner Fedossejevile fotografeerimiseks luba andmast.

Muide, veel mõni sõna Keppelist. Sellel päevapiltnikul oli huvitav tellija — ameerika reisimees ja publitsist George Kennan, raamatu «Siber ja asumised» (tõlgiti 1890. aastal välismaal vene keelde) autor.

Reisides mööda Siberit saabus George Kennan 1885. aastal Krasnojarskisse, vaatas Keppeli albumit ja andis tellimuse enam kui saja fotokoopia valmistamiseks. Need fotod pani Kennan Siberisse asumisele saadetute albumisse ja andis selle 1920. aastal hoiule New Yorgi avaliku raamatukogu käsikirjade osakonda.

Nagu öeldud, 1902. aastal fotoäri likvideeriti ja album ning negatiivid konfiskeeriti. Mis neist edasi sai, pole teada, vaatamata hoolikale otsimisele kõikvõimalikes arhiivides pole veel õnnestunud seda kogu leida.»

Kenade siberlannade pildid jäävad meil sedapuhku saamata, aga vähemalt pilk, millega meid minema saadetakse, on kena ja sõbralik.

Keskpäevane päike teeb rammetuks, aga aeg on kasin, sellepärast hakkame jälle mööda asfaldihõngulisi tänavaid tampima.

Kunagise Krasnojarski tapivangla leiame õige kergesti kätte. Rasked raudväravad ja veel raskemad müürid. Räägitakse, et Lenin käinud voorimeheks maskeerituna selles vanglas, et niimoodi lõpuks kohtuda Fedossejeviga. See olevat ka õnnestunud. Faktoteek igal juhul ei ütle selle kohta sõnagi. Vaikime peenetundeliselt — ega kõiketeadval Faktoteegilgi alati kerge ole! Tee nüüd nii pika aja järel enam kindlaks, mis tõsilugu, mis legend. Ja mida rohkem aega edasi läheb, seda enam tekib legende — nii nagu üha rohkem ilmub ka neid inimesi, kes on kuulsat inimest ise näinud või temaga kogunisti juttu ajanud. Mis seal teha — ajal juba kord on selline omadus.

Ühes huvitavas kohas tahame aga tingimata veel ära käia — Judini raamatukogus. Ja siin pole Faktoteek enam sõnaaher — tal on kindlad kaardid käes ja nendel usaldusväärsed andmed.

«Gennadi Vassiljevitš Judin sündis 29. veebruaril 1840. aastal Tobolski kubermangu Tara maakonna Jekaterinburgi tehase asulas viinakaupmehe perekonnas. Pärast gümnaasiumi lõpetamist asus ta tööle Atšinskisse viinalao kontoripidajana. Varsti viidi ta üle Balahti küla viinalao juhatajaks.

Balahtis tegeles Judin tõsiselt eneseharimisega, tellis pealinna ajalehti, ajakirju ja raamatuid. Isa suhtus poja harrastusse pooldavalt ja isegi kiitis, et ta kulutab raha raamatute ja mitte muu tühja-tähja peale. Ema seevastu oli teisel arvamusel. Aktsiisiametnikud kaebasid talle, et poeg tegeleb rohkem raamatute ja ajalehtede kui viinakeldriga. Kirg raamatuid, ajalehti, ajakirju ja arhiivimaterjale koguda säilis Gennadi Vassiljevitšil elu lõpuni.

1870. aastal õnnestus tal laenupaberitega võita 275 000 rubla. Suurema osa sellest summast kulutas ta piiritusevabriku soetamiseks Balahti lähedale, ülejäänud raha eest ostis Krasnojarskis maja ja 1879. aastal sõitis sinna alaliselt elama, jättes vabriku väimehe hoolde.

Viinamüügist saadud tulude eest ostis Judin Venemaa ja eriti Siberi ajalugu käsitlevaid raamatuid.

Peale raamatute kogus bibliofiil vanu käsikirju, kirjanike, ajaloolaste ja teadlaste dokumente. Ta süstematiseeris iga erakirja, ümbriku, maksukviitungi — kui sellel vaid oli inimese nimi. Iga nime kohta oli tal eraldi kaust, mille

ülemisele paremale servale oli kirjutatud isiku nimi, kelle dokumente ja pabereid selles kaustas hoiti. Ühes sellises kaustas hoitakse ka arst Krutovski soovituskirja koopiat, tänu millele Lenin sai Judinilt loa raamatukogus töötada.

Kollektsioon kasvas nii jõudsalt, et Judin pidi selle jaoks eraldi hoone ehitama. 1897. aastal oli tal 200 000 eks. raamatuid, ajakirju, ajalehekomplekte, mitu vagunitäit arhiive — nende hulgas Vene-Ameerika kompanii, ajakirjade «Russkaja Mõsl» ja «Artist» toimetusearhiivid. Kogus olid eranditult kõik Siberis ja Kaug-Idas väljaantud ajalehed.

Judin kulutas heldelt raha vene kirjanike ja teadlaste raamatute omandamiseks. Nii ostis ta A. N. Radištševi teose «Teekond Peterburist Moskvasse» 400 kuldrubla eest!

V. I. Lenin tegi Judinile visiidi 9. märtsil. Raamatusõpradena leidsid mehed kohe ühise keele; Judin tutvustas Leninit oma fondidega ja näitas talle kätte toa, kus võis rahulikult töötada. Seda võimalust kasutas Lenin ligi kahe kuu jooksul õige usinalt.

Neil päevil, kui Lenin töötas Judini raamatukogus, tõusis peres tüli isa ja laste vahel. Lapsed süüdistasid Judinit raha kulutamises raamatukogu laiendamiseks ja tahtsid, et isa müüks raamatud ära, raha aga paigutaks kullatöötusse.

See polnud peres esimeseks tüliks sellel teemal. Sest kui Judin ise oli kaupmeheperekonnast sirgunud suur erand, ega seda pruukinud olla ka ta lapsed! Mõelda vaid — kõik oma sissetulekud raisata raamatute peale! Selline harrastus tekitaks paljudes perekondades tänapäevalgi paksu pahandust, mis siis veel rääkida seitsekümmend viis aastat tagasi!

Nojah, nii ei jäänudki papa Judinil muud üle, kui mõlgutada mõtteid oma kogu likvideerimisest. Ta teatas oma otsusest antikvaar Klotškovile Peterburi, too aga keeldus olemast vahendajaks selle hiiglasliku kultuuriaarde lõhkumisel ja soovitas raamatukogu kinkida riigile või mõnele asutusele. Judin oli valmis seda tegema, kuid pere nõudis vankumatult raha.

1902. aastal ilmus Lääne-Euroopa ajalehtedes kuulutus Judini raamatukogu müümise kohta. Hinnaks oli 250 000 kuldrubla. Nagu ikka, leidus ärksamaid inimesi ka nüüd Ameerikas. Varsti algasid läbirääkimised hinna üle. Raamatukogu saatuse otsustasid 1905. aasta detsembrisünd-

mused. Revolutsioonist hirmutatud Judin oli valmis oma kogu kohe ära müüma. Lohutuseks oli asjaolu, et hindamatu kogu jäi tükeldamata.

Ameerika agent Alexis Babin omandas 300 000 kuldrubla eest 250 000 raamatut, ajakirja, ajalehekomplekti, brošüüri jms.

Judini raamatukogust moodustati slaavi osakond Kongressi raamatukogus Washingtonis. Huvitav on märkida, et Kongress, kuulanud ära teate Siberi bibliofiili kogu omandamisest, otsustas:

«Raamatukogu, mis on omandatud Krasnojarski kaupmehelt härra Judinilt, lugeda viimase kingituseks, selle omandamiseks tehtud kulutused aga kanda jooksvate kulude hulka.»

Judin elas raskelt üle oma aarde kaotust ja, vaatamata laste protestile, hakkas soetama uut kogu! Oma elu viimase viie aasta jooksul omandas ta veel mõnikümmend tuhat teost, mis pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni läksid riigile. Selle baasil loodi krai teaduslik raamatukogu.»

Hingeldades ronime mööda järske vastvalminud betoontreppe üles Judini raamatukogu poole. Hoone on kõrge künka tipus, nii et kehvema tervisega mehel annaks sinna otsa ronida!

Juhtume kohale küll kõige halvemal ajal — maja on kapitaalremondis.

«Teeme kõik täpselt nii, nagu siin oli seitsekümmend aastat tagasi. Isegi tapeedid tulevad sama mustriga.»

Remondimehed on lahked näitama meile neid kümneid tube, mis enamikus olid kunagi täis raamaturiiuleid. Krohvitakse, lubjatakse, värvitakse, ja meie riidedki saavad oma jao — nii värske on siin veel kõik.

«Selles toas töötas Lenin. Ka see tuleb niimoodi, nagu oli noil päevil. Sellesse majja koondatakse kõik materjalid Lenini Krasnojarskis viibimise kohta.»

Kõik tuleb nii, nagu oli, ja siiski mitte kõik... Puuduvad need 250 000 köidet, mis kunagi selle maja maailmakuulsaks tegid. Muidugi lohutab mõte, et ega need raamatud siis ilmast kadunud pole, aga ikkagi see — kui... Kui kõik inimesed — mehed ja naised ja lapsed ja onud ja tädid ja riigimehed ja muud mehed — võtaksid raamatut ülemana kui hõbevara ja kallimana kui kullakoor-

maid, sest paraku on inimmõistuse jälg ikkagi ainult raamatutesse jäädvustatud, — küll siis oleks ikka hea küll! Aga paraku on raamat õigegi tihti ühtedele tülikas tolmukoguja, teistele tarbetu raharaiskaja, kolmandatele ajaviitja ja neljandatele tige ässitaja, millest on kõige kindlam tuleriidal lahti saada — või paberiveskites, mis pole humaansem, küll aga majanduslikum...

Muist raamatuid tuleb siia muidugi tagasi. Kange kiusatus on ka ise siia veel kord tagasi tulla. Siis, kui võõp ja värv on kuivanud ning maja oma nooruse ja ajaloolise hõngu tagasi saanud.

Traavime mööda treppe alla. Küllap härra Judin pidi olema lisaks muule ka kenakesti sportlasevaimuga mees, kui ta iga päev oli valmis selliseid alpinistiharjutusi tegema! Või sõitis ta hoopis mööda ringteed kalessis ukse ette? Mine seda kummalist kaupmeheisandat tea! Igal juhul on ette näha, et mööda seda treppi hakkavad sajad ja tuhanded inimesed üles voorima.

Linnas tuksub elu omasoodu edasi. Iga tänav on nagu suure Jenissei lisaharu — lõputult liikuv. Õieti ongi need tänavad jõe kasulapsed: oli ju Jenissei põhjuseks, miks see linn siia rajati. Enamjagu maailma linnu on rajatud jõgede äärde, Siberi omad aga vist küll eranditult. Jõgi oli toitja ja rikkuse andja, jõgi oli hobuse ja vankri eest. Veel sajand tagasi oli Jenissei siinkandis peamiseks liiklusteeks.

Pole siis ime, et laevaliikluse algus oli peoks tervele linnale. Vaevalt hakkas jää minema, kui sadamaladude juurde hakkasid tulema voorid kroonu ja kaupmeeste kaupadega. Reisijatele aga anti suurte plakatitega teada, et esimene reis toimub sellel ja sellel kuupäeval.

Laevaomaniku tellimisel saabus tähtsa päeva hommikul laevale vaimulik. Pärast palvuse lõppu, tund enne laeva väljumist heiskas viitsekuberner lipu, laeva kapten aga andis esimese vile. Vastuseks kõlas kõigist linna kirikutornidest kellahelin navigatsioonihooaja avamise auks.

Pärime sadama kaptenilt, kuidas nüüd esimene laev kevadel teele läheb.

«Eks ta on rõõmus sündmus kõigile, aga kelli nüüd küll enam ei helistata — kirikuid pole. Laevu on aga kümme korda rohkem kui sajandivahetusel. Tookord oli paar ratasaurikut, nüüd lähevad «Raketad» iga paari tunni takka liinile.»

Tänapäeva range asjalikkus ei hooli eriti minevikuromantikast. Suur jõevaksal ja selle esine on kogu aeg kihamas, kottide, kohvrite ja muude kandamitega inimesi tuleb ja läheb. Kolm koolitüdrukut uudistavad vägevat vaksalihoonet (kes teab mitmendat juba selle koha peal!), valges kitlis naine müüb igapäevaselt janustega võideldes kalja ja taksojuht viibutab pidurite kiunumise saatel turukotiga tädikesele rusikat — kuhu sa ronid!

Auväärne Jenissei aga veeretab oma vooge niisama rahulikult edasi nagu muiste ja mullugi — ikka põhja poole. Või kas temagi on nii muutumatu? Rangid on talle juba kaela litsutud. Krasnojarski külje all on Divnogorsk, see on koht, kus vägilasjõgi on tammiga pooleks lõigatud. Istume kaatrisse ja läheme oma silma kuningaks kroonima.

Enne sõitu tahtsime üles otsida väikese mälestustähise, mis on jäänud tunnistama Lenini esimest sõitu sellel jõel. Me leiame selle graniidist kaldapealsel tagasihoidlikul postamendil.

Jutt on ühe korstnaga rataslaevast «Svjatoi Nikolai», õigemini küll selle maketist. Laeva ehitas 1886. aastal vene polaaruurija Sibirjakov. See oli määratud sõitma kapriissel Angaral. Laev ei kannatanud kahevõitlust Angaraga välja ja tuli ujuma rahulikumale Jenisseile. Selle laeva pardale astus 1897. aasta 30. aprillil V. I. Lenin. Nüüd, aastakümneid hiljem, otsiti laeva kaua, kuid asjata. Ta loeti uppunuks. Alles mõned kuud tagasi leiti vanake vanarauaks määratud laevavrakkide hulgast. Krasnojarski kommunistlikud noored tahavad teha laeva selliseks, nagu ta kunagi oli, ja anda üle koduloomuuseumile.

Ankrusse jääb «Svjatoi Nikolai» sinnasamasse Divnogorskisse, kuhu me just sõidame.

DIVNOGORSK

«30. aprill 1897. a.

Sadamasse saabusid teiste reisijate seas Vladimir Iljitš, Kržižanovski, tema ema Elvira Ernestovna, Starkov. Neid saatis poliitiliste väljasaadetute järelevaataja eru-kasakaurjadnik Ivan Kozmin. Auriku ärasõidu ajaks kihutas kalessis kohale politseimeister ise — kolleegiumi assessor Gavrila Girin, et kohe raporteerida Jenissei kubernerile:

«Riikliku kuritegevuse eest Siberisse asumisele saadetud... Vladimir Iljitš Uljanov, insener-tehnoloogid Gleb Maksimilianovitš Kržižanovski ja Vassili Vassiljevitš Starkov lahkusid läbipääsutunnistusega omal kulul aurikul «Svjatoi Nikolai» Minussinski ringkonna ispravniku käsutusse.»

Tunni aja pärast jõudis aurik kohani, kus ehitati silda. Kapten andis kolm hoiatusvilet, aurik sõitis tugisammaste vahelt läbi. Varsti algas viie versta pikkune kaljudesse raiutud tee, mis viis Uspenski mungakloostrisse. Teisel pool aga avanes imetore vaade Bazaihha külale. Küla kohal kõrgusid fantastilised kaljusambad Takmak, Glagol, Monahh... Väikese Bazaihha järvekese ja maaliliste kaljude vahel paistsid pisikesed põllulapikesed, kus võis näha seemet mulda viskavaid talumehi. Divni mäe järskudel nõlvadel karjatati kitsi ja lambaid, aedades tehti peenraid.

Kui «Svjatoi Nikolai» ujus mööda Mani jõe suudmest, nägid Vladimir Iljitš ja ta kaaslased, kuidas sajad vangid soldatite ja kasakate tugevdatud konvoi valve all tahusid liipreid Siberi raudtee tarvis...

Õhtu eel randus «Svjatoi Nikolai» kellatorni lähedal, mille laevaomanikud olid lasknud spetsiaalselt ehitada jumalateenistuste pidamiseks «nende eest, kes on laevasõidul ja reisimas». Pärast jumalateenistust võisid reisijad jalutada mööda kallast.

Ka meie reisiseltskond suundus kaldale. Vestlusest haaratuna ei märganudki nad, et olid jõudnud vangide tsooni, kus tahuti liipreid. Piki kallast põlesid lõkked. Tulede ääres askeldasid reisijad; kes tassis kohale puid, kes pildus neid lõkkesse, kes seadis üles teekannu...

Lõkke ääres istudes lepiti kokku, et järgmisel päeval, 1. mail, kui laev peatub pikemalt Birjuza lähistel, lähevad Vladimir Iljitš ja ta kaaslased uuesti kaldale.

Järgmisel päeval teatas kapten reisijatele, et peatus kestab vähemalt kolm tundi.

Vladimir Iljitš, Gleb Maksimilianovitš ja Vassili Vassiljevitš jätsid Elvira Ernestovna kajutisse «koduvahiks», ise aga läksid terrassile Šumihha jõe suudme kohal. Siit avanes suurepärane vaade Divni mägedele, metsale, Birjuza kaldaile.

Siin istuti maha, imetleti loodust ja lauldi tol korral veel peaaegu tundmatut laulu «Julgesti, vennad, nüüd tööle», mille Moskva vanglas oli loonud Leonid Petrovitš Radin, üks esimesi vene marksiste, suure keemiku Mendelejevi õpilane.

Sõbrad laulsid tasase häälega salm salmi järel seda suurepärast võitluslaulu. Vladimir Iljitš algul kuulas, seda mööda aga, kuidas viis talle meelde jäi, hakkas kaasa ümisema... Pärast kolmetunnist seismist Šumihhas kuuldus esimene pikk vile, mis teatas reisijatele laadimise lõpetamisest. Kahjutundega pidid omapärase maipidustuse katkestama ka asumisele saadetud...

«Svjatoi Nikolai» peatus 1. mail 1897 just selles kohas, mis kuuskümmend aastat hiljem sai tuntuks kõigile: siia hakati ehitama maailma üht suuremat elektrijaama — Krasnojarski hüdroelektrijaama.» Faktoteek lõpetas ja puges karpi.

Ja sinna me nüüd olemegi teel. «Raketa» mugav salong on täis spordidressides rohelisse sõitjaid. Seljakotte on nurgas terve virn, mugavaisse tugitoolidesse aga on ainult vähesed mõnulema jäänud. Enamik on kogunenud lahtisele ahtritekile, ja muidugi ei puudu siin kitarr. Kuigi läbi mootori võimsa baritoni ja vahuks pihustuva vee kohina pole laulu-pilli peaaegu kuuldagi, paneb oletatav rütm kehad ikkagi tvistitaktis kõikuma. Ilm on suurepärane, päike juba soe. Kaldad kihutavad mööda, linn ei tahagi lõppeda. Raudteesillani, kuhu «Svjatoi Nikolai» kunagi tund aega sõita punnitas, jõuame juba viie minuti pärast.

Kunagisest kuulsast kloostrist on alles vägevad müürid. Pärast revolutsiooni oli siin lastekodu, nüüd öeldi puhkekodu olevat. Kloostri mets on üksainus suur suvilate rajoon.

Bazaihha küla aga otsis silm asjata. Suured linnamajad, üle nende jookseb kõrgepingeliin. Ära tunda võib suurt puidutöötlemiskombinaati, selle taga aga asuvad veel mõned tehasehooned. Ja seal, kus kunagi vangid liipreid tahusid, on nüüd ehitajate ja palgiparvetajate asula.

Ja siis, tunni aja pärast, hakkavad paistma Divni mäed. Kõrged, varjus sinkjatoonilised, tiheda metsaga kaetud, langevad nad järsult veepiirini. Järgmise koolme tagant ujub välja suurte viiekorruseliste majade rivi: Divnogorsk, ehitajate linn. «Raketa» võtab kiiruse maha ja vajub kohe raskelt vette.

Ei saanud ta õieti hoogu sisse, kui olid maha kihutatud need kümned miilid, mida «Svjatoi Nikolai» nühkis ligi kaks päeva. Aeg, aeg, aeg ...

Peaaegu pühaliku tundega astume puust kaile. Jenissei vägilas-elektrijaamast ja imelinnast Divnogorskist olime juba küllalt palju kuulnud. Millised nad siis on?

Divnogorsk — see nimi kõlab ahvatlevalt, ilutsevalt. Selle taga peaks olema midagi üllatavalt ilusat.

Ja ongi. Jenissei käärus kui suure sooja käe kaisus, kurja silma ja ohtude eest kaitsmas kõrge kallas nii ümarate vormidega otsekui emarind.

Selles käärus on pisike linn. Rõõmsavärvilised vastsed majad nagu beebiriietes, vägevad puukroonid kõrgel katuste kohal. Aga mõned katused on juba nii kõrgel, et puukroonid enam ei ulatugi neist üle. Lapsed kasvavad ju ruttu ...

Linn on valmis saamas. Kõlab küll pisut veidralt, kui nii öelda, aga selline tunne just on. Et siinsamas pannakse veel kohale need viimased kõnniteeplaadid, aetakse kinni see kaablikraav ja linn on valmis. Ümberringi on kõik juba ilus, puhas ja haljas, lapsed kargavad palliplatsil keksu ja jäätisemüüja loeb igavusest juturaamatut. Kõik on vaikne, rahulik. Nagu oleks terve pere kodunt puhkusele sõitnud ja ainult lapsed vanaemaga koduhoidjaks jäetud.

Astume mändide all. Peaaegu nagu Nõmmel. Otsime komsomolikomiteed. Otsime päris kaua, sest kuidagi ei tulnud pähe mõte, et nii värske linna ja nii suure ehituse

komsomolikomitee on nii väikeses majas. Kõige väiksemas majas. Vist küll ühes esimeses ja vist küll samas kohas, kus oli esimene komsomolistaap.

Puumaja, pisikesed toad, noored inimesed ja hubane õhkkond. Sundimatu ja lihtne teretus, astume tagakambrisse sekretäri tuppa.

«Teate, sõbrad, ärge pange pahaks, aga mul on kiire. Ma õiendan siin paar asja ära, siis katsun masina saada. Ega see kaugel ole... Vaadake siin meie ajalehti ja välklehti, teile peaksid need ka huvi pakkuma...»

Ja nii ta meid omapead jättiski. Orgosakonna juhataja nime lugesime ajalehest — Anatoli Ivanov.

Tutvustamiseks polnud meil veel lihtsalt mahti. Aga et ta paugupealt taipas, kes me oleme, või vähemalt miks me oleme siia tulnud, see näitas, et ega tal meiesugustest külalistest puudu ole.

Kõige viisakam külaliste piinamise viis olla niisugune, et antakse neile kätte vanad perekonnaalbumid ja minnakse siis ise kööki võileibu tegema.

Umbes sellise tundega võtsime meiegi vanad ajalehekaustad ette.

Võtsime ette... ja kukkusime lugema, nagu kunagi vanu käest kätte käimisega kapsaks kulunud seiklusromaane. See kõik oli midagi hoopis muud, kui rahu siin männipuude all, soe südasuvine päike ja jäätisemüüja vaikelu.

Divnogorski häälekandjal on sümboolne nimi — «Ogni Jenisseja», Jenissei tuled. Ja iga järgmise lehenumbriga löövad need tuled ikka eredamalt särama. Kogu see koltunud ajalehepakk kokku aga on hiiglase sünnilugu...

...Anda Divnogorskis ekspluatatsiooni 12 340 m² elamispinda.

...Ehitada kaks kooli...

...Divnogorski pioneerilaager ootab lapsi...

...Kus on betoon!?

Siis aga on juhtunud midagi erakordset. Lisaks «Jenissei tuledele» ilmub iga päev eriväljaanne — bülletään ««Jenissei tuled» üleujutusel».

Jenisseis tõuseb vesi, läheneb kevadine üleujutus. Tamm on sulgenud jõesängi, kuid ülevoolutunnelid ei ole veel kõik valmis. Kui ei jõuta teha veele läbipääsu, võib vesi tõusta nii kõrgele, et voolab üle tammi ja pühib kõik minema, mis ette jääb!

Keegi ei pea enam ei tundide, vahetuste ega ööpäevade arvestust. Siin töötatakse, magatakse, süüakse. Nagu tõelises lahingus. Bülletään aga annab edasi hiiglase pulsi, temperatuuri, enesetunde:

... Lähemail päevil on oodata veehulga suurenemist 8000 m^3-lt sekundis 10 000 m^3-ni sekundis.

... Paigale on pandud 6 lisapumpa ...

... Vasak kallas on juba kindlustatud ...

... Kaitsetammi ehitamine on lõpetatud ...

... Üleujutus algas! ...

... Staap tegi 2. jaoskonna ülemale ülesandeks ennetada võimalik avarii...

... Staabi ülesanne täideti: üliraskete tingimustes betoneeriti tugisein kohas, kus oli märgata vee filtratsiooni...

... Lähemail päevil ulatub veevool 24 000 m^3-ni sekundis! ...

... Seltsimehed hüdroehitajad! TÕSTKE VALVSUST VIIMSE PIIRINI IGAS JAOSKONNAS! ...

Ja siis, ühel päeval:

... Stiihia võideti, ehitus on päästetud. Au vapratele.

Ja kuhugi läks rahulik raport: ehitusel kulgeb kõik normaalselt. Isegi siin, nende nappide ajaleheridade ja bülletäänide tolliste trükitähtede palavikulistes teadetes on midagi sellist, mis sind, kauget osavõtmatut, paneb seda kõike hetkeks silme ette manama.

Kuidas oli see aga kõik SEAL, mida tundsid NEMAD, see jääbki võõrale ikka võõraks. Ja see ongi see, mida ühed nimetavad romantikaks, teised kangelaslikkuseks ja tegijad tööks.

Anatoli tuli varsti tagasi, vaatas meid ja lehekuhja ning muigas: «Noh, olete sisse elanud?...» Siis käiski korraks kahtlusesäde läbi, et see ajalooga silm silma vastu jätmine oli meelega tehtud. Milleks seletada kõrvalt, see jääb nagunii võõraks. Sukeldu ise mõneks hetkeks sündmustesse! Kui nii, siis oled sa tõesti suur psühholoog, Anatoli!

Tammini ei ole kuut kilomeetritki. Tee, mis sinna viib, ei ole just kõige parem, kuigi valatud betoonist. Aga paarikümnetonnistele BELAZ-idele on naljaasi ka malmist maantee puruks sõita. Ja nad mööduvad siit möirates, nii et maa vappub ja kõrvad kumisevad.

Päike kõrvetab julmalt, valge liiv ja kaldapaljandik kiiskavad nii, et silmad juba valutavad.

Ja tamm! . . .

Ei oska seda kirjeldada. Kui anda ka kõik omadussõnad ülivõrdes ja kõik rõhulised laused kirjutada ainult suurte tähtedega, siis on meie maalitud pilt ikkagi niisama kahvatu nagu algaja fotomehe oma perekonnaalbumis, kus ka Ararat näeb välja kui koobas Keldrimäel.

Ühest kaljusest kaldast teiseni, risti üle vägeva jõe kulgeb sein. Sein, mille pikkus on üle kilomeetri, kõrgus nii, et üles vaadates kukub müts maha — meetrit kakssada. Ja otsekui hiiglaslik pits katab kõiki kontuure kraanapoomide abstraktne muster. Näib olevat võimatu, et nad kõik suudavad liikuda ja isegi kasulikku tööd teha, ilma et nad üksteist maha ei niidaks või sõlme ei läheks!

Autod möirgavad lausa uskumatu vihaga, kraanakellad tilisevad, bussidest astub maha värske vahetus ja nendega sõidab koju väsinud vahetus. Mehed joovad vaadi juures kalja, näod tahmased, kiivririhmad lahti. Tunkedes tüdrukud itsitavad naerda. Nagu me aru saame, just meid ja päris avalikult. Eks me või ikka koomilised olla ka — oma fotoaparaatide ja magnetofonidega ning kaks numbrit suuremate kiivritega. Väga piinlik on siin puhta riidega ringi käia!

Aga kõige võimukam on jõgi. Ning paistab, et ühtviisi vihaselt möirgab ta tunnelisuudest välja purskudes nii meie kui ka ehitajate peale. Ta möirgab nii vihaselt, et paiskub sellest lõhki, keeb valge vahuna üle kaitsebarjääri ning matab kogu vasema kalda udusse. Nagu . . . nagu . . . Oh, meenus hea võrdlus: nagu Niagaara!

Ei ole end kuskil nii abituna tundnud kui selle hiiglaoreli sümfoonia võimuses. Ning tõesti kohe kerge tunne tuli, kui lõpuks leiti üles ehituse komsorg. Keskmist kasvu noor ja ümara näoga poiss, kiiver peas ja valge pluus seljas. Ja juttki selline, mis kergemaks tegi:

«Ja-jaa, komsorg küll, aga kohakaasluse alusel ka giid. Õigemini küll giid ja kohakaasluse alusel komsorg. Sest seda päeva siin pole, kus külalisi ei ole. Ja kes neile ikka näitab. Asi on juba nii kaugele jõudnud, et peab tõsiselt kaaluma koosseisulise ekskursioonijuhi palkamist.

Kuidas siis teiega? Põhjalikult või lihtsamalt? Ainult

teate, ärge arve küll minu käest küsige. Kui midagi vaja, eks me siis otsime üles peainseneri. Muide, ta on eestlane! Arve ei saagi siin täpselt teada, need ju muutuvad iga tunniga. Oma liinis võin küll öelda — 3180 kommunistlikku noort. Eile vähemalt oli nii. Aga see arv muutub ka ruttu. Ehituse algusest peale on meilt läbi käinud üle 60 000 inimese!»

Liigume mööda purdeid ja tellinguid, all sügavus ja suured turbiiniaugud, kus keevitustuled sähvivad nagu põuavälgud. See kõik kokku on . . .

Jah, liiga palju ja liiga kergekäeliselt kasutame suuri sõnu, võimsaid võrdlusi ja ilusaid lauseid. Kasutame neid nii tihti, et nad muutuvad odavaks kui vaskviiekopikalised, kuigi neil sisuliselt on kullakaal. Sellest tulebki, et seal, kus on tõesti põhjust panna oma mõtted ülevatesse sõnadesse, on seda kuidagi piinlik teha. Kui üldse saab rääkida töö sümfooniast, siis siin see sümfoonia tõepoolest kõlab. Jõe kohina sügava bassi saatel laulavad oma laulu kraanad ja kallurid, vidistab keevitusleek, sekka aurupahvakuid ja suruõhuhaamri kindlaid rütmiimprovisatsioone. Inimhääled upuvad sellesse nagu trummiharjade sahin. Seda ei kuule, aga see annab oma tooni.

Ise imestad vaid üht: kes on see mees (või naine?), kes kogu selles kaoses ometi teab, et see toru peab jooksma just sealt, et see auk tuleb raiuda just siia ja mitte sentimeetritki kõrvale, et see kilp tuleb paika panna just siia ja ei kuhugi mujale. Kui palju väikseid tööplatsdarme detailse tööga, ja need kõik peavad lõpuks omavahel kokku klappima, moodustama ühtse tõrkumatult töötava süsteemi. Kes suudab seda kõike nii täpselt ette näha?. . .

Alekseiga — ahjaa, me pole ju teda teile veel tutvustanud — Aleksei Ganus, ehituse komsorg — Alekseiga on raske edasi jõuda. Tema näib tundvat peaaegu igaüht ja teda tunnevad kindlasti kõik. Igale vastutulijale on vaja öelda tere ja tingimata midagi küsida või vastata. Lõõpida tüdrukutega või kuulata mõne mehe hästi ärritatud juttu. Aga see võib ikka hea tunne olla, jalutada nagu oma kodus ja sõna otseses mõttes igal sammul tunda, et sa oled olemas ja et sind on vaja . . .

«Aleksei, kaua sa ise siin oled olnud?»

Mees mõtleb, loeb aastaid kokku.

«Kuues aasta, tuleb välja . . .»

«Telgis elasid?»

«Elasin.»

«Kus?»

«Näe, otse seal.»

Otse seal möirgabki tunnelisuu vahupritsmetes . . .

Taipab, et tahame teada rohkem, ja räägibki.

«Nojah, ma tulin siia armeest. Vanemad elavad Harkovi kandis, ise õppisin Harkovis põllumajanduse elektrifitseerimise instituudis. Ajateenimisel polnud viga, kolm korda sain preemiapuhkust.»

«Mille eest?»

Mees muigab:

«Hea pudru eest. Ma olin nimelt kokk. Kui sõitsime noorsõdureid vastu võtma, toitsin poolteist tuhandet meest marsil välikatlast, sain meestelt kiita. Eks siis ülemustelt ka. Kui väeosas hakati registreerima, kes tahab ehitusele sõita, panin oma nime ka kohe kirja. Aga ei lastud. Oleksin halvem kokk olnud, oleks ehk lastud. Kahekümnel viiel mehel, kes sõitsid, olid juba paberid taskus ja linnaload käes. Eks siis mindigi seda pühitsema. Üks õnnetu aga ei saanud pidama ja . . . Järgmisel hommikul kutsus roodukas enda juurde ja küsis, et kas ma ikka veel tahan sõita? Muidugi tahan, mis sest küsidagi! «Otsi endale asemik! Kui kõlbab, sõidad.»

Noh, poisid olid meil toredad, asendaja ma leidsin. Järgmisel päeval keetis proovipudru ja kui see «degusteerimisel» söömiskõlblikuks tunnistati, siis olingi ka mina nende kahekümne viie hulgas. Selle õnnetu asemel . . .»

«Räägi, kuidas siin oli?»

«Noh, algul polnud peaaegu midagi. Siis ehitasime juba palkonnid. Vett polnud, kanalisatsiooni samuti. Linna muidugi polnud veel olemaski, teed üles kaevatud . . .

Hiljem tuli siia veel demobiliseerituid, siis hakkas tulema noori komsomolilähetusega. Siis läks see õige elu lahti!»

«Millised need kõige raskemad päevad olid?»

«Eks nad rasked ole olnud kõik . . . Aga siiski, üleujutus . . . Nädalapäevad olime süvendis. Meie, elektrikud, pidime valvama, et kaablid koormusele vastu peaks, et kuskil midagi läbi ei põleks. Kogu aeg oli vaja elektriga betooni soojendada, kiiresti pumbad kokku ja hiljem jälle lahti monteerida . . .»

«Kuidas talvel on?»

«Ega nii hull pole, nagu teie arvate. Ja nüüd, kui ära

harjunud oled, pole üldse midagi. Külm tööd ei sega, soojad riided on olemas... Vahelduseks sellele põrgukuumusele isegi hea.»

«Vabal ajal?»

«Millal komsomolitöötajal seda vaba aega on... Õpin, vahest sõidame perega merele... Aga muresid on palju, neile mõtled igal pool, ole sa merel või metsas. Ehitus hakkab varsti valmis saama, inimesed hakkavad lahkuma. Aga vilunud kaadrit ei taha ära lasta, keegi peab jääma ju jaama sisse töötama ka. Ent ikka kiputakse uutesse paikadesse. Paljud lähevad Sajaani hüdroelektrijaama ehitama.»

«Aga nüüd see tavaline, võib olla rumal küsimus: mis on sinu arvates õnn?»

«Miks see rumal on? Ainult vastata... Peamine, et ma olen siin ja just praegu. Et kõik on mu oma silme all sündinud, et siin on nii palju noori igast ilmakaarest. Tunnen, et mind on vaja, siin on mu kodu, siin võtsin naise, siin kasvatan poega. On see õnn? Minule igatahes piisab.»

Õhtul istusime jõekaatrile ja sõitsime edasi. Vastuvoolu, üles. Sinna, kus peab olema Šušenskoje.

Kaater on moodne «Kometa»-tüüpi jõelaev. Ainult madala ninaga, nagu dessantpaat, nii et võib ninapidi kaldasse sõita igas kohas, ilma et randumissilda vajagi oleks. Laev on täis noori. Šušenskojesse sõidab Novokuznetski kutsekooli üks kursus ekskursioonile. Preemiasõit. Seame end pehmetele istmetele akna all mugavalt istuma. Laev taganeb kaldast, seab nina vastu voolu ja sööstab siis kui lingust lastud piki jõge edasi, mürin ja vahuhari taga.

Jenissei sädeleb päikeses, ilm on imesoe. Kahel pool jõge on heinamaad. Mida rohkem aga ülesvoolu, seda kõrgemaks tõusevad kaldad. Nüüd on nad juba päris järsud, punakast liivakivist, tuultest ja aegadest lihvitud, fantastiliste nukkide ja soppidega.

Sõidame, mõtiskleme.

Kohvrist kostab krabinat. Jah, muidugi — sõber karbist on taas platsis. Ta lihtsalt peab jutustama!

«V. I. Lenin jõudis Šušenskojesse 8. mai õhtul 1897. a. talumehevankril, mida vedas kaks väsinud hobust. Tema teekond Peterburist siia oli niisiis kestnud 81 päeva. Pilt, mis Vladimir Iljitšile avanes, oli kõike muud kui meeliülendav. Kõverad porisse ja sõnnikusse uppuvad tänavad.

Mustad hütid kui mutimullahunnikud, küla ümber hiiglasuured sõnnikukuhilad. Mitte ainsatki puud ega põõsast. Kool kolmekümnele õpilasele ühe õpetajaga, ei haiglat ega isegi velskripunkti. Selle asemel kaks kõrtsi, neli poeputkat ja kivikirik. Kogu küla rikkus ja uhkus...

V. I. Lenin peatus talupoeg Zõrjanovi majas, kus talle anti väike tuba.

Esimestel päevadel Vladimir Iljitš lihtsalt puhkas. Tutvus külaga, käis pisikese Šuši jõe ääres. Kaugemale, kui küla piirav karjaaed võimaldas, ei olnud tal luba minna.

Algul elas Lenin pererahvaga ühes toas, sõi nendega ühest pajast putru. Külameestega tekkis tal varsti hea läbisaamine, kuna ta oli lihtne ja jutukas mees ning teadis rääkida kõigist ilma asjadest. Kuigi Leninil oli keelatud igasuguste juriidiliste konsultatsioonide andmine, tulid talupojad sageli ta juurde nõu küsima. Ja seda nad ka said. Õige mitu kohtuprotsessigi võitsid tänu sellele talupojad, mis oli tolle aja kohta haruldane nähtus.

Hiljem sai Lenin loa liikuda 12—15 versta raadiuses. Ta hankis endale ka jahipüssi ostmise loa ja siis sai ta vabade hetkede harrastuseks jahilkäik ümbruse metsades. Kõige enam meelitasid teda Liivamäed ja Sulejärv. Ent rohkem kui küttida armastas Vladimir Iljitš lihtsalt olla kahekesi loodusega, imetleda kõrgelt mäelt kaugeid Sajaani ahelikke ning partide elu Sulejärvel. Parte oli seal tol ajal nii palju, et nende sulgi lendles kõikjal. Küllap järv nende järgi endale nimegi sai.

Samasse järve lähedale ilusasse kasemetsatukka ehitas ta koos oma jahikaaslastega pisikese jahionni, kus lõkke ääres nii mitmeidki öid veedeti.

Vaba aega jäi muidugi vähe, sest varsti sukeldus Lenin ülepeakaela töösse. Esimese suurema tööna valmis siin «Kapitalismi areng Venemaal», mille kirjutamist ta oli juba Peterburi eeluurimisvanglas alustanud.

Aga puhata oskas ta selle eest «intensiivselt». Igahommikune ujumine Šuši jõekeses, talvel uisutamine. Kalapüük, paadisõit... Kuigi maailm oli siit kaugel, hakkas siia varsti tulema kirju igast ilmakaarest, kuigi kuudepikkuse hilinemisega. Ümberkaudsetes maakondades oli asumisele saadetute hulgas palju sõpru, nendega sai pikapeale side loodud. Korra käis Lenin salaja Minussinskis ja sai selle eest Minussinski ispravnikult range noomituse...

Kaugemateks sõitudeks tuli otsida ettekäändeid. Krasnojarskisse sõita aitasid näiteks valutama hakanud hambad, mida Šušenskojes polnud võimalik ravida. Nii sai tervelt kümme päeva koos olla Krasnojarski võitluskaaslastega... Siis tuli Nadežda Konstantinovna, elu läks helgemaks. Abielu sõlmiti siinsamas külakirikus, kus neid meheks ja naiseks kuulutas kohalik papp. Muidu oleks Nadežda Konstantinovna Krupskaja pidanud kohe lahkuma, sest ametlikuks loeti abielu alles pärast kiriklikku laulatust.

Töö, töö, töö... Varastest hommikutundidest hilisööni. Nii sündisid uue maailma plaanid. Sündisid seal, kus ainult suur vankumatu usk tulevikku ja oma ideede õigsusesse võimaldas näha hoopis teistsugust homset päeva kui see, mis sind igal sammul ümbritses...»

KOLKAKÜLA!

Laev sõitis ninaga kaldasse ja me astusime maale. Esimesed sammud Šušenskojes . . . Küla ei paistnud veel. Teda varjas järsk jõekallas. Ronisime mööda siledaks lihvitud kive kaldapealsele.

Esimeseks elamuseks oli suur pettumus. Kujutasime Šušenskojet ette sellisena, nagu olime tast lugenud: vanad talutared, lattaiad, kõverad porised tänavad. Kujutluspilt põhines loetul-kuuldul ja loomulikult olime jätnud arvestamata lihtsa tõsiasja, et aastakümnetega on elu igal pool edasi läinud, ka Siberi kõige kaugemates soppides.

Palkidest talutarede asemel nägime esimesel pilgul ainult suuri plokkmaju, kraanasid ja paari pikka korstnat — ilmselt oli seal mingi vabrik.

«No on nad selle koha kihva keeranud!» vangutas üks pead.

«Kuhu on jäänud ajalooline hõng?» õhkas Faktoteek.

Astusime linnasüdame poole. Meie ees lippas sandaalide klõbinal poisipõngerjas ja kihutas kepiga tagant metallvõru. Temal polnud asjagi ajaloolise hõnguga! Meie taga astus lustakalt laulu lüües salk tööstuskooli õpilasi, kellega me juba laeval olime tutvunud. Teada saanud, et Novokuznetski rahvas suundub turismibaasi, ühinesime meiegi nendega — küllap seal kahele inimesele ikka ruumi leidub!

Turismibaas asub saarel, millele viib romantiline rippsild. Piki jõekallast kulgev pisikeste suvila tüüpi majakeste sirge rida näis pakkuvat üsnagi mõnusat puhkust. Pool tundi pärast saabumist olime ka meie ühe maja täieõiguslikud peremehed — küll ainult kolmeks päevaks.

Vaevalt saime habeme aetud, kui väljast kuuldus pillimängu ja paljuhäälset laulu. Turismibaasi saabus pikk rodu seljakottidega inimesi.

«Grupp jõudis Sajaanidest tagasi,» saame seletust.

Tolmused, väsinud ja lõbusad matkajad. Ahnelt neelatakse haput kalja, mida köögitädi suurest piimanõust lahkelt pakub.

«Kaua väljas olite?» pärime pikakasvuliselt prillidega mehelt.

«Neli päeva.»

«Oli raske?»

«Muidugi raske! Valja vedas meid kõige järsemaid nõlvu mööda. On ikka jumal mõnele tüdrukule jõudu andnud!»

Otsime pilguga seda jõunaist taga.

«Kus ta siis on, see amatsoon?»

Noormees nõksab peaga: seal.

Pisikesekasvuline sitke siberlanna annab baasi direktorile aru möödunud matkast. Jah, muidugi — miks peaks osav mägironija ja matkaja just õekeste Presside sarnane olema!

«Nii et matk polnudki meeldiv?»

«Või veel! Võhma võttis välja küll, aga muidu oli vahva. Sajaanid on mäed, kus tasub ära käia. Esimene päev oli küll vilets — terve päeva tampisime mööda maanteed. Selle totruse autor olevat direktor. Ise on ta selle tee ainult kaardil läbi käinud. Aga edasi, kui olime juba mägedes, oli kõik viis pluss!»

«Mägedeni võiks ju autoga sõita.»

«Õige! Kuidas te küll taipasite! Tehke see sellele turistile ka selgeks!» osutab meie jutukaaslane direktori suunas, kohendab oma seljakotti ja astub onniderea poole.

Lähemegi direktori jutule. Ei, mitte selle autoidee pärast, vaid palvega, et kas ehk meilgi oleks võimalik teha kaasa selline matk mägedesse.

«Võimatu. Järgmine grupp läheb teele alles kümne päeva pärast. Kui soovite — oodake nii kaua.»

Muidugi poleks meil midagi kümnepäevase puhkuse vastu, kuid aeg ei anna meile armu. Lohutame ennast sellega, et Sajaani hüdroelektrijaam, meie järgmine reisisiht, on ju Sajaanides.

Esialgu tuleb võimalikult kähku sellesama kohaga tuttavaks saada.

Suuruselt võib Šušenskojet võrrelda meie Võruga. Südamiku moodustab universaalkaupluse, võõrastemaja, kultuurimaja ja administratiivhoonega piiratud väljakuke. Kunagi seisis siin kirik, milles Vladimir Iljitš Uljanov ja

Nadežda Konstantinovna Krupskaja meheks ning naiseks kuulutati. Paar-kolmkümmend aastat tagasi vana külakirik lammutati.

Väljaku ümber paiknevad enam-vähem korrapäraste kvartalitena elumajad. Siinsamas on ka V. I. Lenini memoriaalkvartal — kümmekond vana maja, säilinud sellistena, nagu nad olid möödunud sajandi lõpul. Kahel neist on silt: «SIIN ELAS V. I. LENIN . . .» Mõlemad tumedaks tõmbunud seedritüvedest ehitused on ehitatud nikerdatud aknaluukidega. Esimese maja juures peatub parasjagu mingi ekskursioon. Muuseum on juba suletud, seepärast tuleb täna leppida hoone välispidise takseerimisega. Püüame mõttes kanduda noisse hämaraisse aastaisse, kui 27-aastane Lenin sellest väravast sisse ja välja käis, kuid mõttepilt ei taha kuidagi elustuda. Turtsudes logiseb mööda päevinäinud buss. Posti otsast hõikab valjuhäälditi viimaseid uudiseid, kileda tilinaga kihutab jalgratastel jõe poole parv poisse . . . Ainult vanaätid istuvad tanumapinkidel küllap niisama väärikalt nagu aastakümneid tagasigi.

Hommikul äratab meid posti otsa seatud tänavavaljuhääldi, millele kell pool seitse täistuurid peale pannakse. Kena lugu küll — linnades on need kisamasinad maha võetud, sellel p u h k esaarekesel lõugavad nad aga täie valuga edasi! Mis meil muud teha jääb kui haigutada, ringutada ja siis Šuši jõe äärde pesema minna.

Komsomolikomitees pakub teine sekretär Valja Rudova meile oma kitsukeses kabinetis istet.

Alustame paljudest kordamistest tüütuks muutunud tutvustamist: oleme Eestist, teeme reisi ümber Nõukogude Liidu jne.

Kombeka tüdrukuna annab ka Valentina endast lühiülevaate: põline siberlane, õigemini — šušenskojelane. Kümmekond aastat tagasi jooksis veel siinsamas paljajalu ringi, pladistas Šuši jõe kaldamudas ja püüdis poistega kalu. Õppis Moskvas, tuli tagasi kodukanti. Šušenskojest lahkuda ei kavatse.

«Käige korraks Sajaanides ära, ja te saate aru, et paremat paika pole maailmas olemaski!»

Kuidas siis selles maailma parimas paigas noored elavad?

«Tegemist on kuhjaga. Kaks aastat tagasi võttis meie

rajooni komsomolikonverents vastu otsuse: ehitada Lenini mälestuseks siia tõeline tulevikulinn. Kohustusime Lenini sajandaks sünnipäevaks haljastama tee Kazantsevost Šušenskojesse; istutame «Iljitši allee» ja «Võidu allee» ning üldse istutame linna sada tuhat puud.»

Et asi meile selgem oleks, tõi Valentina teisest toast mingi plaani.

«See on tuleviku-Šušenskoje generaalplaan. Siia tuleb kauplus, siia uus haigla, siia kool, siia lasteaed, siia jääb memoriaaltsoon . . .»

Vaatame ja noogutame: kena linn saab sellest kunagi. Aga kui Valja ütleb, et kõik see saab valmis kahe aastaga, siis oleme küll kaunikesti üllatunud nägudega. Nii vähese ajaga selline töö ära teha?!

Paistab, et Valja ei suuda meile kuidagi andestada skeptilisust, mida me küll sõnadega pole väljendanud, kuid mis meie nägudest vist selgesti välja paistab.

Tõtlikult ja tuliselt hakkab ta meile seletama, et just nii saab see kõik olema.

«Näete!»

Näeme küll. Asjaarmastaja tehtud fotod. Ühel on talvemütsis mees teodoliidi taga. Tõsine mees.

«See on töödejuhataja Grigori Vassiljevitš Potolitsõn. Põline Šušenskoje elanik, niisama vana nagu nõukogude võim. Tema isa tundis hästi Leninit. Kas teie arvate, et see mees ei tee kõik, mida ta suudab, et Šušenskojest saaks kõige ilusam linn?

Vassili Kolesnikov — see seal, keskmine mees, suits suus — tema sõitis siia Abakan—Taišeti raudtee ehituselt. Tuli meile ja ütles: «Abakanis võlus mind taiga, looduse ilu. Siia kutsus mind aga Lenin, austus tema vastu.»

Põllumajandustehnikumi õpilaste eestvedamisel lubas iga meie kommunistlik noor linna ehitusel töötada 50 tundi. Kui palju noori on aga üle kogu maa sõitnud siia ehitama! Paljud neist ei oska veel ühtegi ametit, aga meil on oma ehitajate kool, praegu õpib seal 300 uustulnukat; kaks rühma müürseppi ja viimistlejaid on kooli juba lõpetanud.»

Vaikib siis võidukalt — ütelge veel, et me ei tule toime!

«Tulge juubeliks külla, näete ise!»

Aitüma kutsumast!

Õhtul olime külas ehitusmalevlaste telklinnakeses. Esimese tutvuse tegime tudengitega aga juba poes. Meile hakkasid silma varrukaembleemidega vormipluusid, mille seljal oli kiri «ужас»; nende pilk jäi jälle pidama meie Tallinna-märgil.

«Oleme Moskva Arhitektuuriinstituudist. Poolteist kuud juba elame siin.»

«Aga see «ужас» — kas elu on ehitusel nii hirmus raske?»

«E-ei, elul pole häda midagi. Paneme hoopis tööle nii pihta, et hirmus kohe!» naersid poisid vastu. Õhtuks kutsuti külla, pidi vägev lõke tehtama.

Üliõpilaste telklinnake paikneb uue ehitatava hoonetekomplekti lähedal. Kaks rida suuri telke, nende vahel on veel ruumi võrkpalliplatsile ja paarile pingile.

Hämardus. Telginööridel kuivasid sokid ja särgid, kihulased parvlesid posti otsas oleva elektripirni ümber. Telkide taga algas lepavõsa, sinna oligi puhastatud lõkkeplats. Kuivad puud andsid heleda leegi, mis lõkke ümber istujate nägusid soojalt valgustas.

Tuli teeb inimesed mõtlikuks ja unistavaks. Seepärast on lõkke ääres lauldavad lauludki vaiksed ja pehmed. Rohelistest niitudest räägivad nad, ja õhtutest Moskva lähistel, ning sellest, et kui tahad teada, kas su kõrval on tõeline sõber, mine koos temaga mägedesse.

Küllap on mäed tõepoolest proovikiviks, et tunda tõelist sõpra. Omamoodi katsekiviks on aga seesama ehitus siin. Poolteist kuud päev päeva kõrval tulistvalu tööd teha — ei kiidaks vist keegi seda kergeks.

Tolja Loginov õpib kolmandal kursusel. Siin on tal päris erialane töö: lasteaia sisekujunduse kavandamine.

«Kuidas kujutasite endale Siberit ette?»

«Hm... Seda ma muidugi ei arvanud, et siin käivad karud ringi ja et mehed on kõik habemikud ning põlevate pilkudega. Aga Šušenskoje arvasin küll teistsuguse olevat. Ei osanud mõelda, et siit linna eest leiame.»

«Aga enda habe — kas see on Moskvast kaasa toodud?»

«Ei, see on siiski Siberi suveniir. Mitu nädalat hoolega kasvatatud.»

Varja Plotnikova:

«Siin me nüüd istume ja midagi eriskummalist selles nagu polegi. Meelde jääb see aga kogu eluks, ja kui me

kunagi kuskil Moskva kandis või Karpaatides või Kaukaasias tule ääres istume, siis meenuvad kindlasti need Siberi õhtud ja meie esimesed sammud ehitajatena.»

Hubane on tule ääres istuda. Tundide kaupa võib olla lõkke juures, ilma et käsi kibeleks midagi tegema või keel midagi ütlema. Lõputult võib vaadata värelevat leeki, sädemete tuleniite ja hõõglevaid süsi.

Käime mõlemas majas, kus Lenin elas. Zõrjanovite juures oli ta käsutuses üks tuba. See on nüüdki selline, nagu seitsekümmend aastat tagasi: laud, voodi, raamaturiiulike, mõned toolid. Laual on rohelise kupliga lamp, mille Krupskaja tõi Leninile kingituseks. Ülejäänud toad on täis eksponaate, mis jutustavad Lenini lapsepõlvest ja elust Šušenskojes.

Pärast abiellumist kolis noorpaar teise majja, kus nad said enda käsutusse rohkem ruumi. Sealgi on praegu muuseum — õieti need kaks maja moodustavadki ühe muuseumi. Kuidas Lenini asumisaeg siin möödus, sellest jutustas Faktoteek juba õige põhjalikult eelmises peatükis, nii et siinkohal ei pruugi sellel pikemalt peatuda.

Kolm aastat Siberis, sajandivahetuse Siberis. Kolm aastat sõpradest ja mõttekaaslastest eemal. Kolm aastat piiratud liikumisvabadust. Kolm asumisaastat kolkakülas.

Ja teiselt poolt — kolm aastat segamatut mõtlemist. Kolm aastat tööd (ei saa öelda, et segamatut — läbiotsimise eest ei võinud kunagi kindel olla). Kolm aastat, mis andsid lõpptulemusena «Iskra» ja marksistliku partei ülesehitamise plaani.

Sellised olid need kolm aastat Siberi külas.

Turismigruppi saadetakse koju. Todasama, kes meie esimesel Šušenskoje päeval Sajaanidest tuli. Nüüd on neil nähtud, mis vaadata annab: Krasnojarsk ja Lenini paigad, Sajaanid ja Šušenskoje ümbrus. Kolm nädalat läksid nagu lennates, ohkab meie prillidega tuttav. Saime selle noormehega sõpradeks — kui võib sõpradeks saada kolme päevaga. Poiss on fotohuviline ja see ühine harrastus meid lähendaski.

Tõepoolest — mis on kolm nädalat inimea kõrval! Tühi täpe. Aga need napid päevad jõudsid traageldada oma niidid inimeste vahele. Lahkumispidu, kuhu meiegi oleme palutud, ei lähe kuigi lõbusalt. Meenutatakse koosnähtud

kohti. Aga laused on visad tulema. Tolja plõnistab kitarri, aga meloodiat sealt valla ei pääse. Tanja surub enda tihedalt vastu Olegi, ta lõbusad silmad on sedapuhku üpris nukrad ja udused.

Hüvastijätmine on ikka nukravõitu.

Koos läheme bussijaama. Homme tuleme siia kahekesi — sõidame Sajaanidesse.

SAJAANID

Seni oli meil nendest mägedest ettekujutus ainult limonaadipudelite siltide järgi. Nüüd tagantjärele ei oska Sajaanide ja pudelisildil kujutatu vahel küll midagi ühist leida. Lohutame ennast sellega, et nii nagu tervet kombeõpetust on võimatu tikutoosietikettidel välja anda, niisama ületamatult raske on seda suurt, ilusat ja vägevat mäestikku pudelisildile joonistada, kandku limonaad pealegi nime «Sajaanid».

Esialgu oleme veel aga Šušenskojes ja Sajaanid paistavad siit vaadates päratu kaugel olevat. Jääb mulje, nagu hoiaksid nad oma koonusjate tippudega hoolikalt uduvines silmapiirist kinni, et sealt mitte kaugemale kukkuda.

Arhiivimaterjalidest on teada, et 1924. aastal võttis Šušenskoje küla koosolek vastu otsuse ehitada Šuši jõele kahekümnekilovatise võimsusega hüdroelektrijaam: «Tunnistada hädavajalikuks elektrijaama ehitamine Šuši jõele kui esimene katse ehitada kollektiivselt, ja mille sihiks oleks põllumajanduse arendamine ning talupoegade kultuuritingimuste parandamine.»

Tookord jäi elektrijaam siiski ehitamata. Praegu aga kerkib Šušenskojest kuue-seitsmekümne kilomeetri kaugusel tõeline energeetikagigant — Sajaani hüdroelektrijaam.

Sõitsime sinna pisikese bussiga. Sellisega, nagu neid tosin aastat tagasi käis Võru—Petseri või Võru—Luutsniku liinil. Küllap need minibussid on siinsete teede jaoks kõige sobivamad. Paar päeva tagasi oli sadanud vihma ja kitsas külavahetee oli peaaegu põhjatu. Visa hingega masin turnis siiski välja kõige sügavamatestki aukudest ja liikus edasi isegi seal, kus teest oli olemas ainult mõtteline osa.

Kümnete kilomeetrite ulatuses oli maastik laudtasane. Mägedeks üleminek oli õigegi järsk, just nagu oleks keegi tasandikust need näemullid üles puhunud.

Kolme tunni pärast olime Sizujas. Kaugemale buss enam ei lähe ja kaugemale pole meil tarvis minnagi: siinsamas üle Jenissei ongi elektrijaama ehitajate asula Maina. Kuidas aga üle jõe pääseda, see on esialgu suure küsimärgi all. Lahkelt juhatatakse kuhugi tahapoole, sinna, kust alles äsja olime läbi sõitnud. Mingit ülepääsu me seal küll ei näinud! Hakkame siiski sinnapoole astuma. Ei, pigemini hüppama. Sest Sizuja on palgiparvetajate asula, ja puutüvedega on siin loomulikult kõik lausa üle külvatud. Palgiparved, miljonid puud! Ümberringi vaid vaigu ja männikoore lõhn. Kaldal on majakesed otsekui nukuteatri muinasjutust: pisikesed, valgete või siniste imepeente nikerdustega aknaluukidega. Sinine jõelint, Sajaanide rohelised nõlvad ja valged pilvetortsud taevas. Rõõmusta, oh rändaja! Rõõmustame kahekordselt, sest leidsime lõpuks ka vahendi, millega üle jõe pääseda. Kitsas terava ninaga mootorpaat võttis meid oma sülle. Kas Sizuja paadimehe silmad olid sinised, pruunid või hoopis rohelised, seda me ei saanudki teada, sest Jenissei pole teps mitte Viljandi järv oma rahuliku veepeegliga. Vool on tugev ja paadimehel sellega parasjagu maadlemist. Täistuurid peale ja nina tublisti ülesvoolu — nii saime siiski üle jõe. Meie muidugi rehkendasime juba, kui tore oleks siin parv ehitada ja sellega allajõge sõita. Voolu kiirus on oma kümme kilomeetrit tunnis ehk kakssada nelikümmend kilomeetrit ööpäevas!...

Esimeselt vastutulijalt pärime teed ehituse staapi ja hakkame siis tasapisi sinnapoole kõndima. Asula näib olevat õige uus, eranditult puumajad: kas siis tavalised individuaalelamud või kahekorruselised kroonumajad. Kõik nad on rõõmsate värvidega üle võõbatud ja pakuvad silmale igal juhul kenamat vaatamist kui tavalised kivist majamonstrumid.

Ehituse komsomolikomitees võeti meid vastu ebaleva lahkusega nagu ikka ajakirjanikke. Küllap seda masti mehi käib siin tihti, ja eks nad ole oma küsimuste, soovide ja tahtmistega jõudnud juba üksjagu tüütavaks muutuda. Kuuleme lühiülevaadet tööde käigust ja siinsete ehitajate elust. Vahepeal jõutakse meile ka öömaja leida, ning rohkem tüli me ei kavatsegi teha. Järgmisel päeval sõidame ehitusele, siis näeme nagunii kõike.

Sisse tuli jässakas noormees, pakk pilte käes.

«Tolja, tee mis tahad, aga number nelja peale paremaid

pilte välja ei pigista! Näed, kui kontrastsed! Saaks või pakikesegi kahte, kas või kolmegi!»

Tolja laiutas käsi:

«Kulla mees — siin ehitusel oleks mul hõlpsam saada sada tonni raudtalasid kui pakk fotopaberit! Tanja pidi ülehomme sõitma Krasnojarskisse, küllap sealt saab.»

See oli peaaegu ainuke kord pika reisi jooksul, kus ka meie võisime kellelegi teene osutada: nimelt oli meil kohvripõhjas paar pakki fotopaberit — igaks juhuks, kuigi meil peatumiseks kuskil nii palju aega polnud, et ise oleksime saanud pildid valmis teha. Kasu oli sellest tassimisest ometi — tutvusime poisiga, kelle kohta klapivad suurepäraselt sõnad: «Temal lõikab iga kant.»

Astusime Volodja Satšeki korteri poole. Puust kõnnitee klobises lõbusalt jalgade all, kahel pool tänavat erklesid rõõmsavärvilised ühiselamud.

Ühes sellises on ka Volodja elupaik: väike ühiselamutuba kahe koikuga. Seinad on tapetseeritud fotodega, väikesel laual kõrguvad pikalikukkumise ohus olevad ajakirjade virnad, üks voodi on täis laotud raamitud pilte. Pildihunnikud on kiilutud kapipealse ja lae vahele, nende päralt on ka mõlemad toas olevad toolid.

«Istuge,» viipab Volodja vaba voodi suunas. «Ruumi on vähe...»

Siis jääme küsimustelaviini alla. Tänu eesti fototaidurite tõhusale tööle arvestas Volodja ka meid asjatundjate hulka ning kõik need pildivirnad rändasid meie silmade eest läbi.

«See on meie kolmas näitus. Teine läks Krasnojarskisse, rändas mööda kraid ja läks lõpuks kaduma.»

Võib arvata, et see võis siis väärt näitus olla, sest halbade üks halvemaid omadusi on see, et nad ei taha kuhugi kaduda.

Kidahaaval koorub välja ka noormehe enda elukäik. Sündis ja kasvas Volgamaal. Pärast keskkooli lõpetamist peaaegu et põgenes Siberisse: milline ema siis kerge südamega laseks oma noore võsukese nii kaugesse ja karmi paika! Neli aastat töötas Volodja Bratski elektrijaama ehitusel keevitajana. Siin oli kolm aastat elektrik. Viie-kuue poisiga tegid fotoklubi. Kui kaks näitust muu töö kõrvalt valmis said ja fotoklubi oli juba nimetusest nimeni jõudnud, pakuti poisile palgalise fotomehe kohta. Ära ei söandanud ütelda: harrastus oli hinge külge kasvanud.

«Nüüd ma siis olengi kojafotograaf ja väikest viisi kroonik ka.»

Nüüd on poiss käe, südame ja silma jäägitult Siberile andnud ning Volgamaale mõtleb ainult külaskäigu korras sõita. Ja noh, kui juba sinnakanti saab, siis tahaks kindlasti ka Leningradis, Riias ja Tallinnas ära käia.

Hommik on Mainas varajane. Poole seitsme paiku läheme puupüsti täis sööklasse, aga järjekord läheb nii jõudsasti, et ei oska veel ootama hakatagi, kui pudruports on pihus. Piimakohv ja sai kõrvale, hommikuks aitab kuhjaga! Sest portsjonid on tõepoolest töömehe omad. Vilksatades näeme veel Volodjatki, aga meil on mõlemapoolselt kiire: tema ruttab kontorisse, meie bussile.

Asulast saab ehitusplatsile oma paarkümmend kilomeetrit. Kell seitse võtavad bussid spordiplatsi juures ootavad töölised peale. Teed alles ehitatakse, sellepärast on õõtsutavaid auke ohtrasti. Sõitjad on aga sellega juba harjunud, sügavamaid hauakohti teatakse juba ette. Meie muidugi ei tea, ja paar korda tuleb peaga bussilage katsuda. Kõigile teistele on sõit igapäevane. Kes tukub lühikeseks jäänud unele lisa, kes loeb äsja saadud kirja, kes hoiab näppu raamatu vahel. Väikesel toidukohvril lüüakse virtuooslikult potkitnoid. Poolel teel väljub osa rahvast — teetöölised. Asfalteerimise järg on siia jõudmas. Meie sõidame edasi. Vasemal vahutab Jenissei, paremal tõusevad kõrgusse kaljud. Tee on raiutud nagu suur sälk sinna sisse. Kohati paljandub lumivalge marmor. Marmorist tee...

Ehitusplatsil valgub rahvas laiali: kes läheb kontorisse, kes silda ehitama, kes garaažidele katust panema. Möiratavad käima suured BELAZ-id ja veerevad killustikukoormaga poolelioleva teelõigu suunas. Paar lehma, kes siin rahulikult hommikueinet on võtnud, lähevad nähtava pahameelega metsa alla, kus rohi pole põrmugi nii maitsev. Ühesõnaga — igaüks teab tööpäeva hommikul, kus on ta õige koht. Peale meie...

Põhiline töö näib käivat suure raud- ja autoteesilla ehitusel üle Jenissei. Sinnapoole siis suundumegi.

Silla otsas keevitatakse kokku hiiglasuurt kõrgepingemasti. Sillal paigaldatakse rööpaid, värvitakse talasid, seatakse paigale liipreid. Eemalt paistis kogu see kaadervärk õhulise pitsehitusena, nüüd alles näed, kui ränk ja raske siin kõik on. Iga väiksemgi tala kaalub vähemalt

tonni. Ragisevad kraanad, kõrvu piitsutavad suruõhuhaamrid, tumedalt mütsuvad suured vasarad, tagudes tollhaaval liiprisse jämedaid naelu. Mis sa siin muud oskad teha, kui esialgseks toibumiseks suits võtta ja põlema tõmmata!

«Ehk saaks ka tuld!»

Kõrval seisab värvilaigulises kombinesoonis vanem naisterahvas, pabeross sõrmede vahel. Teises käes on teekann.

«Seal üleval on ju nii kuramuse kuum, et muudkui larbi seda vett juua. Aga kes teie sellised olete? Tehke meist ka pilti!»

Oleme need ja need sealt ja sealt ning pilti teeme muidugi heameelega. Aga kas meist just sinna talade peale ronijaid saab? Kiikame üles, kus paarikümne meetri kõrgusel meie peade kohal turnivad taladel tüdrukud, värvipintslid näpus.

«Ega seal vist saa jah pilti teha. He-hei, tüdrukud, kolige alla, suitsutund! Eestlased tahavad pilti teha, saate ajakirja kaane peale!»

Ülevalt pudenebki alla trobikond pildihimulisi tüdrukuid. Poseerivad suure vilumusega ja ronivad oma taladele tagasi. Anna Ivanovna aga pakub liipriotsal istumist ning sätitab ka enda sinna puhkama.

«Ega teil Eestis vist sihukesi ehitusi pole. Sihukesi pole ülepea kuskil mujal, aga meil Siberis on. Ja sihukesi naisi pole ka mujal kui meil, Siberis. Viiekümnekraadises külmas ja kolmekümnekraadises kuumas rauaga kättpidi koos. Kas teie naised ehitavad nii? Mina olen siin juba kaksteist aastat sildu ehitanud, terve Siberi olen läbi sõitnud, ja seda ma ütlen, et kuhugi mujale ma ei sõidaks. Siin on kõike kuhjaga: talvel lund nabani, suvel seeni ja marju; kui on külm, siis selline, et tunned, ja kui kuum, siis nii, et närib nahka. Ja siberlane on ka selle järgi loodud. Sul on sõrmus sõrmes, sina enam ei saa, aga muidu — väärt naise võiksid siit koju viia. Või kas ta lähekski, küllap jätaks sinugi siia! Ha-ha-haa!»

«Kas teid siin karud kimbutamas ei käi?»

«Ah, neid on siinkandis ainult kümmekond järele jäänud ja needki töötavad siin ehitusel. Üks tulebki sealt.»

Tulija on turjakas mees, tollipulk käes.

«Nikolai Aleksejevitš, mis pagana värvi meile täna sokutati, puha tükke täis!» ründab siberlanna käredalt.

«Noh, hea küll, töö tahab tegemist. Vaadake, et te pildid ära saadate! Kõik on kärmed üles võtma, aga et mõni ka meile pilte saadaks!»

Anna Ivanovna ronib orava osavusega üles sillakaarele.

Nikolai Aleksejevitš on sillaehitusel brigadir, käsud on kätte saadud ja rahvale edasi antud, töö läheb oma roopaid mööda ja mehel endal pole midagi selle vastu, et pisut piibujuttu puhuda.

Ei, tema pole sündinud siberlane. Pärit on mees hoopis Moskvast ja sildu on ehitanud üle kolmekümne aasta kogu Nõukogude Liidus. Meie nimetame talle linnu, kus oleme käinud, ja tema tuletab neid meelde sildade järgi. Eks on ju ammust ajast nii olnud, et pagar hindab saiade järgi ja kingsepp kingade järgi. Ühte ja sama linna võib ehitaja kiita hea viimistlusega hoonete eest, maiasmokk aga laita lahja kohvi pärast. Arhitekt hindab linna siluetti ning riigimees maa poliitikat. Igaühel on oma tollipulk ja nähtu kombitakse ikka kõigepealt sellega läbi.

Nikolai Aleksejevitši mõõdupuud me pole muidugi pruukinud. Kiievi, Novosibirski või Krasnojarski sildu hindasime ainult sedavõrd, kui kenad nad silmale vaadata olid. Nad olid vajalikud ja olid omal kohal. Kuidas nad paika said, see meid eriti ei huvitanud. Nüüd, kus meie eesmärgiks polnud teisele kaldale jõudmine, vaid sild ja selle tegijad, tuli selline küsimus kohe keelele.

Parimagi tahtmise juures ei suudaks me enam populaarses vormis teile edasi jutustada, kuidas näiteks silla tugisambaid on võimalik vette ehitada. Brigadir rääkis sellest asjaliku põhjalikkusega ning mingi ettekujutuse kessoonist ja muust säärasest me saime ka. Aga ikkagi — kui sild on ees, huvitab ikka rohkem see, mis teisel kaldal on. Sedapuhku nägime teisel kaldal, otse silla juures hunnikut kõveraks väändunud sillatalasid.

«Möödunud aasta detsembris langes valmis sillaveerand vette. Ei pidanud vastu.»

«Kas...»

«Ei seal saanud enam midagi teha.»

Mõni meeter eemal võistlevad mehed, kes lööb väiksema arvu haamrihoopidega liipri kinni.

«Mõne kuu pärast on siin tööd tehtud. Rändame jälle edasi. Teeme teistele sildu, aga kas ise veel kunagi nendest üle sõidame, tont seda teab. Võib-olla kui pensionile jään,

siis käin kõik oma sillad läbi. Tuleb suurem reis kui teie oma!»

«Sinna on ikka veel tükk aega.»

«Mis seal enam — paar aastat. Hakkan kalu püüdma ja seeni korjama. Ja lapselapsi kasvatama. Nüüd on kõigil nii kiire, et ei pane tähelegi, kui oma lapsed juba suured. Hea, kui siis veel lapselaste juures saab vanemarõõmu tunda.»

Kui ta oma sildu Baltimail tuleb revideerima, astugu läbi! Seniks nägemiseni.

Silla otsas kohtame noormeest, kellest kohe kuidagi ei saa mööda minna. Paistab, nagu oleks ta osa võtnud omamoodi Neptunuse-peost ning veetünni asemel värviastjasse potsatanud. Nina ja kõrvadki on kenasti värvilised.

«Tudengid oleme, Novosibirskist. Juba mitmendat suve käime sildu värvimas. Tasuv töö, tudengil pole aga kunagi rahakopikas üleliigne.»

«Kas pea ei hakka ringi käima siin jõe kohal kõlkudes?»

«Esiti oli muidugi kange hirm küll nii kõrgele ronida ja seal veel tööd ka teha. Pärast harjus ära, nüüd ei pane tähelegi. Muidu aga oleme vaheajaga igat kanti rahul. Siin on nii kena loodus, nagu ainult Šveitsis võivat näha — juba see ise maksab midagi.»

«Kas käite ka Mainast tööl?»

«Ei, meie jaoks on siin vagunid. Elada võib, hädavajalik on olemas. Ainult sääsed, põrgulised, teevad liiga. Puhkepäeviti läheme tavaliselt mägedesse. Mõnusamat matka ei oska ette kujutada!»

Ei suuda meiegi vastu panna mägede võlule. Alguses on teejuhiks kitsas selge veega ojake, mis voolab mägedevahelises sälgus. Rohi on rinnuni, mõned puud, palju põõsaid. Must ja punane sõstar. Suured-suured marjakobarad ahvatlevad sööma. Heldeke, need on ju lihavad ja maitsvad nagu parima kärneri aias! Pentsik on mõelda, et nad kasvavad siin metsikult ja võib-olla ainult karu käib neid siit roobitsemas, sest elektrijaama ehitajad ei hakka selle tühja pärast nii kaugele tulema! Siis silmad vaarikaid, mis on veel maitsvamad, ja vitsutad neid süüa, nii et kõht punnis. Nii ahnelt sai marju söödud kunagi vanasti kooli katseaias enne seda, kui tüdrukud tulid neid moosiks korjama...

Sügavas rohus sumpamine ja nõgesepuhmastega võitlemine tüütab siiski lõpuks ära. Mõlemal pool oja meelita-

vad mäenõlvad. Aga nagu sageli juhtub, osutuvad meelitajad ka siin petlikeks: hõreda rohuga kaetud nõlvad on õige järsud ja libedad. Ajuti on selline tunne, et haara või hammastega juurekestest ja rohututtidest kinni, sest käed üksi ei suuda allalibisemist takistada. Puid kasvab võrdlemisi harva, ja kui mõneni neist jõuad, naudid kohe tükk aega kindlat tuge. Jalad on kastest puusadeni märjad ning magnetofon ja fotoaparaat tilpnevad vastikult kaelas. Ülesjõudmine aga tasub vaeva. Endal on juba raske hinnata, kui kõrge see mägi võib olla — kakssada, kolmsada või koguni kaheksasada meetrit (meelsamini usume muidugi viimast). Jõgi paistis siit kena sinise patsipaelana. Viie- ja kuuekordsed Munamäed on mürkrohelistesse seedrisärkidesse rüütatud ja näivad põhiliselt tegelevat sellega, et püüavad madalaid pilvetortse oma okkalistes tippudes võimalikult kaua kinni hoida. Päike naeratab leebelt selle vallatuse peale ja hoolitseb selle eest, et pilvetuttidel mäenukkide otsas liiga külm kuivada poleks. Inimeste nokitsemine seal all tundub tühipalja sipelgate sekeldamisena. Selle suure tulekera kõrval on sipelgalik see võimsuski, mis seal all sünnib — mingi kuus miljonit kilovatti miljardite kõrval... Püha müristus — siiski kuus miljonit?! Inimese mastaabis on ka see üsna ränk kogus. Kuhu see kõik panna?

Keskmise sissetulekuga keskmine abielumees on õigegi ettevaatlik oma kaasale mõnd ehet kinkima. Kogenud inimesena ta teab, et kena ripats nõuab ka sobilikku kleiti, mille juurde kuuluvad kindlasti kohased kingad ja sukad, vaata veel, et ka uus mantel ja kübar. Muidu võib see kingitus kergesti karpi seisma jääda. Võhikutena võrrutaksime neid suuri elektrijaamu kohe selliste kalliskividega: kui tehased ja teised tarbijad õigeks ajaks valmis ei saa, on nukravõitu lood. Päästjaks on muidugi ühtne üleliiduline energiasüsteem, aga sedagi võiks rutakamalt ehitada, sest... Oh sa sõge, kus kõrgel kohal tulevad ikka lennukad ja targad mõtted! Ütle veel, et koht ei tee inimest... Kähku mäest alla tavalise tasapinna peale!

Pärast lõunat istume Leonid Jegorovi BELAZ-i kabiini. Taas on ehitustanner saanud tagasi oma suurejoonelised mõõtmed. Kahekümne viie tonnise kandejõuga sitikas viib oma kandami teetammile ja sibab siis jälle karjääri ekskavaatorinoka alla. Töö on kiire, mürin kõva, juttu saab ajada ainult mõnekümnesekundiliste peatuste ajal sõidu

otspunktides. Leonid on ehitanud Bratski elektrijaama, sõitnud Kasahstani teedel ja teeb nüüd teed Sajaanides. Siin meeldivat kõige rohkem. Muidugi, autojuhi töö on siin raske: suvel kütab lõõskav päike kabiini ligi viiekümnekraadiseks saunaks, talvel on aga peaaegu niisama palju pakasepügalaid. Katsu siis hommikul mootorit mürisema saada!

«Ega nii vist perekonda soetada küll saa?»

«Juba viis aastat naisemees! Kaks poisipõnnigi hullavad kodus. Ega me siis kuuks või kaheks tule, ikka aastaid tuleb ühel kohal olla. Parasjagu niipalju, et ära ei tüüta.»

Alguses, kui teed polnud, toodi siia materjal praamidel. Maantee valmimisega tõusid peremeheseisusse autod. Kui raudtee sõidukõlblikuks saab, võib asuda juba tammi ehitamisele. Paar kuud, siis pannakse jõele päitsed pähe. Tahaks näha seda veevälja, mis sinna tammi taha tekib! Ja mäed jäävad poole madalamaks...

«Võib vist vägev tunne küll olla, kui see mürakas siin valmis saab! See jääb ju inimpõlvedeks siia seisma. Ja teie tee ka.»

Leonid muigab. Ennäe ajakirjanikke — küll seavad sõnu kokku! Kui rool pihus, kurk tolmu täis ja teised masinad voorivad vastu, pole aega ega tahtmistki selliseid mõtteid heietada. Kui valmis saab, siis, jah, on vist kena küll sinna kuhugi mäeservale istuda ja väikesele Volodkale näidata, et näed, poiss, papa sepitses sulle selle siin... nii ajaviiteks, kui sa veel põngerjas olid. Ja kui sa hoolas poiss oled ning hästi õpid, võid kunagi oma poja jaoks veel vägevama valmis teha. Sest, heldene aeg, kui juba kirjanikud võivad oma poegadele ja tütardele, tüdrukutele ja naistele raamatuid pühendada, mis on määratud lugemiseks tuhandetele, miks ei või siis üks tõsine töömees — olgu peale, et üks tuhandetest — oma pojale elektrijaama pühendada!

Kõrvad huugavad ja kurk kipitab, kui Leonid lõpuks õhtule jääb. Tema läheb masinat ära viima, meie hakkame asula poole astuma.

Mõne kilomeetri pärast jõuavad bussid meile järele ja võtavad peale. Ei ole enam jälgegi hommikusest unisusest! Loogiliselt võttes peaks olema nagu vastupidi: hommikul ergas ja reibas, pärast tööd aga väsinud ja vaevatud. Siin aga paistab, nagu oleks tööpäev olnud hea sauna eest, mille järel alles see õige elulust sisse tuleb.

Lustikohti on aga asulas õigegi napilt. Kultuurimaja ja kino jagavad sõbralikult ruume, argipäeviti näib ainuvalitsejaks olevat kino. Ja ongi kõik. Söökla on tarbe pärast ja puhveteid ei paista olema. Kummalisel kombel ei juhtugi terve meie Mainas olemise aja jooksul ühtegi pinalpurjus meest nägema, kuigi poes võid valida gruusia ja moldaavia konjaki — või pipranapsi. Paistab, et siinne rahvas jätab elurõõmu perekondlikku ringi.

Tõmbume meiegi oma toakesse. Kirjutame valmis reportaažid ja kirjad, sest järgmine pikem peatus on tuhande kilomeetri taga — Irkutskis.

BAIKALI TAGA

Loomulikult ei potsata me nüüd kohe Baikali taha maha, vaid hakkame peale tunduvalt eestpoolt. Eelmine peatükk pajatas raudteest, seepärast on nüüdki õige paslik jälle rööbaste peale sattuda. Niisiis, oleme rongis, mõnisada kilomeetrit enne Irkutskit, närime kuivanud kapsapirukat, sest reisimehe rahakott öeldakse olevat auguga, ja heietame mõttelõnga, sest mida targemat sa ikka kolmandal naril külitades teed.

Petlikud lootused, et rongid on reisijatest pungil ainult lõunas, purunesid juba ammu. Kuigi iga päev tormab mööda seda suurt Siberi magistraali itta ja läände kümneid reisironge, on sõiduhimuliste hulk märgatavalt suurem. Kes läheb puhkusele, kes tuleb sealt, kes sõidab uuele töökohale, kes tahab tagasi vanale... Sellises olukorras oskad tänulik olla torisevale jaamaülemale, kui see su lausa käekõrval viib lõpuks siiski mingi postirongi brigadiri juurde ja palub teda, et võta ometi kord need tüütused mul kaelast ära ja vii siit minema... Sa tänad neid mõlemaid lausa kättpidi ja magus rõõmunõksatus käib südame alt läbi, kui vedur raske rongi liikuma sikutab. Siitpeale läheb elu igas mõttes edasi. Teinekord juhtub, et juba mõne tunni pärast võid tamburist vagunisse kolida. Alguses leiad ruumi ühele kohvrile, kallite kaasreisijate abiga aga õnnestub kõigi kolmanda riiuli kompsude ümberladumisega sinna ära mahutada ka teine sumadan. Selleks ajaks oled kõigi ümberkaudsete inimestega nii tuttavaks saanud, et nad lihtsalt ei saa teisiti, kui nihutavad end pisut koomale ja teevad pingiotsa vabaks. Kui nüüd veel hoolsalt öö otsa peale passida, siis võib mõne lahkuja lamamiskohagi teisel või kolmandal riiulil endale pärida. Rubla eest lubab vagunisaatja sinna madratsi panna ja annab veel puhtad linad ka peale. Ülejäänud ajaks on mugav sõit kindlustatud — muidugi, kui sa nii lihtsameelne pole, et aseme omapead jätad ja mõnest pöidlapikkusest hapukurgist võrgutatuna jaamaperroonile trügid. Siis võib

kõik otsast peale hakata. Seepärast on kindel ja kasulik kahekesi reisida — nagu meiegi.

Meie jätsime Irkutskis südaöö paiku hüvasti hea vagunisaatjaga. Öö tukkusime mööda jaama ooteruumis, hommikul aga astusime üle suure silla linnasüdame poole. Angaral õngitsesid kalamehed, kilisedes vudis üle silla tramm. Hommikupäike kuldas kunagisi kaupmehemaju ja kirikukupleid. Idüll — eriti kui mõelda, et peapostkontoris ootavad kirjad, ajalehed ja raha reisi jätkamiseks. Siia pidi saabuma ka täiendav kogus magnetofonilinti — kaasavõetud lindid olid juba läbi.

Tunni aja pärast, kui kodunt saadud sõnumid on läbi mälutud ja seeditud, hakkame tasapisi jõesadamat otsima. Sest olla Irkutskis ja mitte käia Baikali ääres — noh, see ei tule ju kõne allagi. Teel ostame kaks komplekti õngi — baikali omul pidavat kangesti maitsev olema.

Suures tuhinas sõidame bussiga õigest peatusest möödagi. Tagasi astume üle Irkutski hüdroelektrijaama tammi. Paremat kätt jääb Irkutski meri. Kallas on liiva- ja kivisegune ning suplejaid tihedalt täis. Vihume edasi astuda — seal kuskil kaldakäärus pidavat see sadam olema.

«Raketa» käib jah üsna tihti linna ja Baikali vahet, aga piletid on paraku kõik müüdud. Päästab Ülo hea nina sellistes asjades — kümnekonna minuti pärast on meil vajalikud pääsmed käes. Laevaleminek läheb suure hurraaga ja lõppkokkuvõttes on seal ikkagi paar korda rohkem rahvast peal kui pileteid müüdi.

Veehoidla on lai, alguses ei paista kaldad hästi kättegi. Pikkamisi kahaneb ta aga jõekallaste vahele, ja nüüd juba leidub ka vaatamisväärsusi. Võrdlemisi laugjad mäed, kaetud puudega, vahel sekka kaljupaljandid. Lühidalt öeldes «väga ilus», sest katsu sa kirjeldada kõiki neid värvitoone või vormivigureid!

Vahepeal on ilm jõudnud oma nägu muuta ja kipub järve lähenedes viluks ning tuuliseks. Listvjankas pole enam seda nägugi, et on südasuvi ja linnas kõrvetas kolmekümnekraadine kuumus.

Esimene mulje oli üsnagi sünge. Külm tuul võttis lõdisema, järv ise oli lainetusest hall.

Üpris pessimistlikult hakkasime mööda kallast edasi astuma. Külapoest ostsime leiba, juustu ja... kaks heeringat — igaks juhuks.

Kaldad on järvel võrdlemisi järsud, umbes nagu Võru-

maal Rõuge Ööbikuorus, aga oma paarkümmend korda kõrgemad. Võsa asemel kasvavad maalilised mägimännid. Tuhanded turistid on kalda radu täis tampinud. Ajuti lõikab mõni irvakil servadega lõhe kõik rajad läbi, nii et peab mitukümmend meetrit ülespoole turnima, enne kui jälle edasi pääseb. Iga enam-vähem tasane koht on kasutatud ära telkide püstitamiseks. Astusime umbes 4—5 kilomeetrit, et leida hõredamini asustatud kohta. Ei leidnudki.

Muidugi oli meil kindel plaan siia ööbima jääda. Kaasas ainult tikud, suitsud, magnetofon, fotoaparaadid, nuga, kirjutustarbed, pool leiba ja kaks heeringat. Õnged ka. Telki polnud.

Esialgne tusatuju läks kiiresti üle — kalda varjus oli tuulevaikne ja soe, ümbrus ise aga pakkus iga kümmekonna sammu järel uut ilupilti.

Oma laagriplatsi valimisega saime kenakest vaeva näha, raske oleks isegi istumiseks tasast kohta leida, mis siis veel magamisest rääkida! Siia sõites kujutasime ette, et noh, teeme järve kaldale tule üles, murrame oksakestest aseme, viskame õnged vette ja otsime paraja praevarda omuli jaoks valmis. Aga Baikal pole teps mitte Peipsi ega Pühajärv, kaldad jooksevad vette umbes 60 kraadi all! Katsu, et oma kahe jala peal püsti jääd.

Lõpuks hõivasime ühe vana laagriaseme. Hakkasime lõkke jaoks kuivi oksi korjama. Neid tuli varuda terve hunnik, et jätkuks kogu ööks. Muide, loodusega on siin küll otse vihastamapanevalt hoolimatult ümber käidud! Pole raske ette kujutada, et mõne aasta pärast võib siinsete kaharate männikeste asemel ainult tüükametsa näha. Juba praegu on pooled puud nagu hammastega maha näritud — ikka nendesamade lõkete jaoks.

Põletusmaterjali jahil avastasime mahajäetud okstest onni. Väärt leid peavarjuta meestele! Kolisime oma elamise sinna üle.

Ülo läks järvest vett tooma. Taarapuudust polnud — tühje pudeleid võis igal sammul vähemalt viis tükki leida. Kui ta umbes tunni aja pärast sellelt kolmesaja meetri pikkuselt matkalt tagasi tuli, oli pudelirohkuse saladus lahendatud: järsust kaldast alla ja üles ronimine, jääkülmas vees turnimine ning lainetavast järvest pudelite täitmine on vähemalt viis korda vaevalisem kui joodava linnast kaasavedamine.

Paras hämarus on puude vahel, nii et lõkke süütamiseks paistab õige aeg olevat. Imelik, milline pidulik-pühalik tunne inimest tule ääres haarab! Must öö, lainete kohin, helendav Linnutee ja suure vaevaga leitud Põhjanael, praksuv männiokstest lõke... Lõkkes aga ajalehe sisse pakitud heeringas, asendamas hõrgu lihaga omuleid, kes meist jäid rahumeeli sulpsu lööma Baikali sinisesse vette. Poest ostetud poisikeseõngedega ära ikka Baikali äärde mine! Lohutasime ennast sellega, et kui tihti on oldud Kihnus või Ruhnus, ja angerjas ikka maitsmata jäänud... Muide, üks posti teel saadud lintidest oli Saaremaal pulmapidu täis võetud. Kuulasime seda ja tundus, nagu oleks kodu käega katsuda. Tuhanded kilomeetrid lendasid vahepealt kus see ja teine!

Umbes kell üks öösel tulid meile külla naabrid — kõrvaltelgi asukad. Nad olevat hädas oma lõkkega, mitte ei tahtvat põleda. Imestasid, et meie tuli nii kenasti ennast üleval peab. Saladus oli lihtne: loomulikult olid nad lõkkematerjaliks raiunud tooreid puid, millest ainult okkad hästi tuld võtsid.

Nii me siis istusime tule ümber, laulsime, rääkisime, mängisime suupilli ja rääkisime jälle. Meie hõredavõitu elamut nähes vangutasid nad õige kahtlevalt pead ning ära minnes kutsusid meid lahkelt oma telki. Enesestmõistetavalt keeldusime.

Tegime veel pisut aega tuld, soojendasime end igast küljest ja pugesime siis oma onni värsketele kaseokstele magama.

Kui me pool tundigi oleksime saanud suikuda! Ärkasime üles vist omaenda hammaste lõginast. Värisesime nagu voonakesed valju tuule käes. See okstest sara pidas sooja niisama hästi kui sõel vett! Kättemaksuks kandsime onnioksad lõkkeasemele, mis veel põleda hingitses, puhusime tule leekima ja tantsisime siis selle ümber indiaanlaste soojategemise tantsu. Aga külm oli juba nii kaugele kontidesse kolinud, et palja tantsimisega teda sealt välja ei peletanud. Ei jäänudki muud üle, kui minna kontvõõrasteks meie äsjaste tuttavate telki.

Küllap saaks mitukümmend paksu köidet, kui kõik päikesetõusude kirjeldused ühte potti pista. Siin on teistele lisaks mõnerealine Baikali-äärse päeva sünni kirjeldus.

Niisiis — sünnib uus päev. Teatraalselt särades astub

päike läbi uduliniku-eesriide mäenukile ja viskab pidulikud tervituskiired üle halli järve. Ei, enam ta ju polegi hall! Piltpostkaartsiniselt klantsib Baikal läbi erkroheliste männiokste. Kogu ümbrus ilmutab ennast järsku särtsakates värvides nagu vesipilt, millelt on tõmmatud märg hägune paber. Päev algas, soe, sädelev päev. Algas viis tundi varem kui tallinlastel, tartlastel, võrulastel, saarlastel või muhulastel.

Ainult ühe sellise hommiku pärast tasub tunde seista piletijärjekorras, olla ööpäevi vaguni kolmandal riiulil kuumuses ja kõigis higivarjundeis, maksta jaamaperroonil 25 kopikat pöidlapikkuse kurgi eest ning unistada pudelist õllest kui millestki veelgi kättesaamatumast, kui kunagi olid Karakum, Novosibirsk või seesama Baikal.

Hommikul on jahedus haihtunud nagu kummitus, mida polegi olnud. Mööda siuglevat rada lippame alla järve äärde pesema. Südametunnistus käsib küll sellele «pesemisele» jutumärgid külge panna, sest meie ühel-jalal-hüplemist raudkülmas vees ja pelglikku näokastmist ei usalda hästi selle sõnaga märkida. Hunt võtku — selles järves ujumine võiks konti mööda olla ainult meie talisuplejatele!

Viime üles mannergutäie vett ja valmistame koos meie uute tuttavatega vägeva annuse toitu, sest kui saab hing, miks siis ihugi peaks ilma jääma!

Lõuna paiku jõuame tagasi linna.

Mis mõnus on üle nelja päeva jälle vannis käia! Puristame nagu noored hülged selles minibaikalis, tundmata väiksematki südametunnistuse piina selle üle, et sellised mugavlemised ei kõla hästi kokku mõistega «reisimees». Pigem sobiks see küll mõnele ... kaubareisijale.

Omamoodi harjuskid me olemegi. Ainult selle vahega, et me ei püüa siin kellelegi midagi kaela määrida (peale iseenda), vaid saadame siit saadu kenasti koju. Nii kulubki pool ülejäänud päevast ja tubli raasuke ka ööst magnetofonilintide lõikumiseks ja kleepimiseks ning pakkimiseks, fotonegatiivide sorteerimiseks ja nummerdamiseks ning nende juurde kuuluvate tekstide kirjutamiseks — kuni Ülo viimaks kenakesele palavikule alla vandudes voodisse peab pugema. Külm Baikal on teinud kuuma kingi.

Teisel päeval oleme jälle mõlemad jalul. Suure nurumise peale parandatakse ära meie fotoaparaat, Irkutski

raadiost saab laenuks 2000 meetrit linti ja töö võib otsast alata.

Irkutsk — milline ta siis on? Eesti dekaadi eel ja ajal kirjutati meie ajalehtedes Irkutskist palju ja põhjalikult. Meeldivaks tegid selle linna eakad ja omanäolised majad, sõbralikud ja viisakad inimesed.

Kolleegid soovitasid meil kindlasti käia Irkutski pioneeride palees ja seal kuuldu andis meile arutlusainet veel tükiks ajaks.

Koolinoorte ühingu «Teadus» juhendajaks on ülisärtsakas paremates aastates daam.

Tema juhatabki meid sinna Kolumbusemaale, kus juba viis aastat seilavad noored Irkutski teadusehuvilised. Ning peab juba alguses ütlema, et see pole mitte ainult meie vestluskaaslase ülikaasakiskuv jutuoskus, mis meid järgneva tunni-poolteise jooksul nii põlema pani.

Mida see koolinoorte «Teadus» endast kujutab? Ühingut, kuhu võib astuda iga 8.—10. klassi õpilane. Siin on oma valitav president ja muud ametimehed. Erialade järgi on ühing jagatud sektsioonidesse: meedikud, geoloogid, ajakirjanikud, juristid, filoloogid jne. Loomulikult ei puudu ka sellised uued ja ahvatlevad erialad nagu elektroonika.

«Piltlikult öeldes — meie juures saab noor inimene teda huvitavat eriala nagu peo peal vaadata, näha juba keskkoolipäevil tema kõiki tahke. Septembris moodustame sektsioonid. Linna parteikomitee otsusega on iga sektsioon kinnitatud mõne instituudi vastava kateedri juurde. Me ei maksa ühelegi juhendajale kopikatki — kõik on ühiskondlikel alustel. Muidugi, omamoodi tasuks — ja mitte väikeseks — on õppejõududele see, et siit saavad nad endale tudengiteks tõelisi entusiaste.»

Aasta jooksul saab sektsioonis ülevaate sellest, millega tuleb valitud erialal kõrgemas koolis õppides kokku puutuda. Juristid saavad aimu õigusemõistmisest, prokuröritööst, kohtumeditsiinist, miilitsatööst; meedikud on valves haiglates, viibivad operatsioonisaalis, kuulavad loenguid loodusteaduse ja meditsiini alalt.

«Ärge saage valesti aru: see pole mingi ettevalmistuskursus ülikooli või instituuti astumiseks. See on lihtsalt nina- ja sõrmepidi tutvumine ühe vähemalt esialgu meeldiva erialaga.»

See on otsimiste aeg. Eks meie rektorid ja direktorid

tea omast käest, kui palju sebib kõrgemate koolide esimesel-teisel kursusel tudengeid, kes ei leia ega leia oma kohta. Kui palju matrikleid jääb lauale ning kohti tühjaks, sest — eriala ei huvitanud. Ja et mõni zootehnik on kingsepaks, õpetaja tsehhi meistriks, insener õpetajaks — see pole paraku ainult följetoniteema. Muidugi, võib ütelda, et mis sellest halba — igaühel oma töö. Aga koolirahad ja... ei oleks vist siiski paha, kui iga töö kallal oleks õppinud mees.

«Suur sebimine on meilgi siin. Mõni õpilane alustab sügisel ühes, talvel proovib teises, kevadel on kolmandas sektsioonis. Aga järgmisel sügisel on selles kolmandas juba lõpuni. Just nagu silmade ees on mul Nataša: kolm aastat oli ajakirjanduse sektsioonis, ja siis oli tüdrukul ka lõplikult selge, et ajakirjanikku temast ei saa. Praegu õpib ta kirjandust ja võib loota, et tüdrukust tuleb suurepärane pedagoog.»

Meenub ajaleheartikkel, kus oli juttu sellest, et isegi abituuriumis ei tea suur osa — kui mitte pooled — õpilastest, kelleks nad tahavad saada. Irkutski «Teadusest» on läbi käinud 1600 poissi-plikat. Ja kui nad ei tea kõik täpselt, kelleks saada, siis vähemalt seda oskavad kindlasti ütelda, kelleks nad ei taha saada. Sest ühte-kahte elukutset on peo peal hoitud, nagu ütles meie mõnus jutukaaslane.

Võõrastemajas on kohvrid juba pakitud, aga ärasõit lükkub päeva võrra edasi: viimane seeria filmi on veel ilmutamata. Et seda tööd kuskil enne nädalat teha ei saa, siis peab kannatlikku meelt üles näitama. Kõnnime linna mällu.

Järgmisel päeval sokutame enda jälle õnnelikult rongile.

Maastik on ilus. Kümneid kilomeetreid sõidame rööbiti Šilka jõega, ning raudtee teeb kaasa kõik selle keerud ja käänud. Jõe org on umbes kilomeeter-paar lai. Mahlakad heinamaad maaliliste kasetukkadega. Eemal on tiheda taigaga kaetud mäekuplid. Kui raudtee välja arvata, küllap on siin kõik nii nagu kunagi vapra Habarovi ajal. Muidugi on küsitav ka see, kas tookord oli siin nii kirevat rahvuste segu, nagu näiteks nüüd meie vagunist läbi voolab. Tööstuse raskuskese kaldub ida poole ja inimesed alluvad ikka raskustungile.

Vingudes ja vongeldes tormame Vaikse ookeani poole. See «tormame» on küll kirjas ilusasti öeldud, tegelikult tundus too mitme päeva pikkune sõit rohkem venimise

moodi olevat. Aga edasi me liikusime ja küllap üsna kiiresti, sest aina jäid selja taha sellised nimed nagu Tšitaa, Skovorodino, Taldan, Magdagatši...

Mõnekümne tunni pärast on Vladivostok.

Meie aja reisimees on väga tark inimene. Võõras paigas ei ole talle tegelikult miski võõras. Pärast seda kui ta on küsinud teed ligemasse võõrastemajja, võib ta teejuhile vastutasuks jutustada nii põrutavaid ja senikuulmatuid lugusid viimase kodukohast, millest too undki poleks osanud näha. Nagu näiteks: mis kuupäeval ja millise ilmaga linn asutati, mitu veevedajat ja kingseppa oli linnas, mitu protsenti on kasvanud linnaelanike sissetulekud viimase viie aasta jooksul, milline on vestluskaaslase kui keskmise linnaelaniku vanus, mitu korda kuus käib kinos ja kus armastab puhata...

Reisimees on tark, sest tal on kaasas sõber Faktoteek või taskus väike raamatuke pealkirjaga «Selle-ja-selle linna teatmik-teejuht», kus on täpselt kirjas suurmeeste nimed ja sünniaastad, toodangu tonnid ja protsendid 1913. aastaga võrreldes, viimase rahvaloenduse andmed ja abielulahutuste kasvu graafik.

Kui rong viimast ööpäeva Vladivostoki poole kihutas, neelasime meiegi viimaseid ridu teatmikust, mis kandis pealkirja:

PRIMORJE LINNADE TEATMIK-TEEJUHT

«Niisiis, te olete Primorjes. Teele asudes heitsite te tõenäoliselt pilgu Nõukogude Liidu geograafilisele kaardile ja nägite, et Primorje krai võtab sellest enda alla vaid väikese osa. Kuid ärge rutake järeldustega! Krai maa-alale, mis on 165 900 ruutkilomeetrit, võiks mahutada neli Lääne-Euroopa riiki: Belgia, Holland, Taani ja Rootsi. Vahemaa krai äärmiste põhja- ja lõunapunktide vahel on 900 km.

Loodus on Primorje vastu helde olnud. Sihhote-Alini mägismaa on rikas söe, raua, tina, tsingi, volframi ning paljude teiste väärismetallide ja mineraalide poolest.

Ligikaudu kaks kolmandikku Primorje territooriumist on kaetud metsaga. Ussuuri taiga — see on omamoodi botaanikaaed. Kõrvuti põhjamaa esindajate — dauuria lehiste, sajaani kuuskede, mändide ja lehistega kasvavad Primorjes amuuri korgipuud, jugapuud, mandžuuria ja kreeka pähklipuud, viinamarjad, aprikoosid. Ussuuri taiga annab hinnalisi ravimtaimi.

Omapärane on ka taiga loomariik. Ussuurimaa on musta karu ja tähnikhirve kodumaa. Kaug-Ida tiiger on muutunud harulduseks, jaht talle on keelatud. Teda püütakse ainult loomaaedade jaoks, nii kodu- kui ka välismaale.

Karusloomade mitmekesisuse poolest on Primorje krai Nõukogude Liidus ühel esimestest kohtadest. Sooblite, naaritsate, mandžuuria oravate, amuuri mäkrade ja rebaste nahk on rahvusvahelisel turul kõrges hinnas.

Maa rikkustega võistlevad veed. Maailmakuulsuse on võitnud Vaikse ookeani krabid ning lõhilaste — keta, gorbuša, tšavõtša jt. — mari. Trepange, krevette, ranna- ja kammkarpe püütakse samuti rannalähedastest vetest.

Enam kui kolm sajandit tagasi jõudsid vaprad vene maadeuurijad Vaikse ookeani rannikule. Vene inimesed ehitasid siia linnu ja sadamaid, kündsid üles põlde, alustasid pealetungi taigasügavustele. Nende inimeste nimesid kannavad linnad, lahed, väinad . . .

Legendaarse ristleja «Aurora» paukude kaja 1917. a. oktoobris kandus ka Vaikse ookeani rannikuile. Primorje töölised võtsid võimu enda kätte.

Tänane Primorje on võimas industriaalmaa, mehhaniseeritud põllumajanduse ja kõrge kultuuriga maa. Krai tööstuse peaharudeks on söe- ja maagitootmine, laeva- ja masinaehitus, metsa- ja mööblitööstus, kala- ja toiduainete tööstus.

Primorje on saanud Nõukogude Kaug-Ida teaduslikuks keskuseks. Siin töötab NSVL Teaduste Akadeemia Siberi osakonna filiaal oma paljude instituutidega. Enne revolutsiooni oli krais vaid üks kõrgem õppeasutus, praegu on neid ainuüksi Vladivostokis kaheksa.

Mitte taigamaastik ei ole täna Primorjele iseloomulik, vaid ehituste panoraamid. Linnad ja heakorrastatud asulad kerkivad seal, kus eile veel laius põlistaiga või inimtühi mererannik.

Primorje krai ennastsalgav töö sai kõrge hinnangu osaliseks: 1965. a. detsembris anti kraile NSV Liidu kõrgeim autasu — Lenini orden.

Neli aastakümmet tagasi oli Primorjes vaid kaks linna — Vladivostok ja Nikolsk-Ussuriiski. Praegu on neid üheksa.»

Läbi selle maa me nüüd sõidamegi. Mõne tunni pärast saame tuttavaks Vladivostokiga. Milline ta küll on?

VALITSE IDA!

Rong jookseb kiiresti ja kergelt, nagu tunneks, et kodu poole. Linnalähedased suvilad, pisikesed, ilusad, rõõmsavärvilised otsekui nukumajad. Ajuti kaovad nad hoopis vohavasse rohelusse, siis vilksatavad jälle nagu kirkad akvarellid paksus puuderaamistuses.

Tõepoolest, puid ja põõsaid on loodus siia jaganud heldel käel, ilma plaani ja mõõduta. Raskeks läheb kõigile nime anda, paljusid ei tunne üldse. Amuuri tamm on kohe tunda. Meenutab meie oma, kuid lehed pole nii sügavate sisselõigetega, on palju pehmemad. Pöögid, akaatsiad, lepad, pajud, pähklipuud, korgipuud...

Raudtee vingerdab kui meremadu ümber sopkajalamite, teeb peaaegu täisringe mööda orukaldaid, tõuseb pidevalt ülespoole, jookseb korraks päris vee äärde välja ning silme ees lahvatab sädelema meri. Sini-sinine, vaikne, pärlendav päikesering keskel. Nii lõunamaine, nii soe! Rand on tulvil pruune päikesejanuseid, neid on sadadel veejoomele tõmmatud paatidel, paadikuuride katustel, vees ja otse raudteetammi kõrval.

Mitu jaamavahet jookseb rong piki mereranda, rööpapaar vaid mõned meetrid veepiirist kaugemal. Ja kogu see rand on üksainus suur plaaž. Lasteaiarühmad ja pioneerilaagrisalgad, tuusikutega sanatooriumirahvas, puhkajad ja lihtsalt tunnikeseks mere äärde jooksnud linnainimesed.

Siis näitab ennast linn.

See on esinduslik pilt ja sugugi mitte see, mida ootasime! Kuigi me ei tea isegi, mida me nimelt ootasime... Esimene mulje on, nagu sõidaksid sisse New Yorki, kuigi me kumbki pole iial sinna sisse sõitnud. Nähtud fotod ja praegu avanev pilt aga on üllatavalt sarnased. Sopkanõlvadel asuvad valged kõrghooned, mis sammuvad nõlvu pidi üles kuni päris tippudeni, loovad mulje ehtsatest pilvelõhkujatest. Väiksemad majad matab rohelus ja nii jääbki võidutsema suurlinn.

Rong sõidab otse südalinna. Astume oma kirjusildiliste kohvritega vagunist välja ning oleme sedamaid kõige suuremas rahvatulvas. Raudtee- ja merevaksal on otse kõrvuti, nende taga kraanade mets. Kollased, punased, valged... Merevaksali klaasseintel helgib päike, vaksali ees imevad bussid ja trammid endasse lõputult liikuvat inimvoolu.

Kõik see pole see... Kõik on kuidagi teisiti...

Kas ootasime räpast-igerikku sadamalinna tõrvatud aluste, poriste tänavate ja ringi tuiavate madrustega? Halle madalaid pilvi, kõledat vihmasegust tuult? Määrdunud madalaid maju ja vintsutatud nägusid?...

Võib-olla mitte päris seda, aga siiski midagi sinnapoole. Mõttepildid on vanade Siberi-juttude tasemel. Ja kuigi tead, et aeg ju liigub, kuigi oled kuulnud, et elu just siin hiiglasamme teeb — ometi on kujutlusvõime ajast lootusetult maha jäänud.

Anname oma viis kompsu-kohvrit hoiule ja kiirustame kannatamatult linna. Esimene käik on traditsiooniline — postkontorisse. See asub südalinnas, Lenini prospektil, ja selsamal lühikesel teelõigul avab linn me ees kohe ja žestikalt kogu oma suursugususe.

Lai prospekt. Vana, kuid sümpaatse arhitektuuriga majad, kõrged ja võimsad. Tee tõuseb sopkale ja veereb teiselt poolt alla. Nii on kogu Vladivostok kui üks Otepää kokkusurutud kuppelmaa, mille üle on laotunud linn. Pikk Kuldsarve laht lõikub kaugele linna, kahel pool kaide ääres sajad suured ja väikesed laevad, laevukesed ja kaatrid. Otsekui puiesteed palistavad rannariba kraanade terasmetsad.

Värvikullane, rõõmus, elav, liikuv. Kõik sagib, ruttab, tõtleb... Aga mitte kärsitult, mitte tujutult, mitte trügides-nügides. Ei oskagi öelda, milles see täpselt väljendub, aga kogu tänavapildis on mingi soojuse ja kodususe õhkkond, nagu oleksid juba aastaid astunud mööda neid kõnniteekive. Inimesed naeratavad, vabandavad. Enamik neist on noored, enamik neist on lilledega. Ah jaa, on ju laupäev!

Kõik on nii värske, nii ergas, et see mõjub otsekui hea konjak pärast väsitavat päeva. Meeleolu, mis viimaste pikkade sõidupäevadega kippus vägisi langema, on taas tasemel. Kogu see nooruse tulv, mis on tänavail, raputab otsekui tukastusest ärkvele.

Rõõmus linn, see on esimene mulje.

Ka postis on rõõmsad kirjad. Toetavad ja julgustavad read sõpradelt, «värsked» ajalehed, pakid magnetofonilintidega, mille puudumine viimastel päevadel lausa närviliseks tegi.

Kõik klapib, kõik laabub nii ladusalt — isegi koha võõrastemajja saame otse uskumatult lihtsalt —, et tuleb tahtmine üle pika aja lubada endale kann õlut ja veidi logelemist. Ka seda me saame, sest me läheme s a u n a!

See on peaaegu mere ääres, staadioni kõrval. Ega väliselt ütlekski, et siin saun on.

Saun aga on aus. Riietusruum avar ja hästi kodune, pesemisruum veel parem ja leiliruum lausa lust. Ausalt öeldes — ega ei uskunud, et pärast Siberi meeldejäänud saunapäeva veel ükski saun võiks rahuldust pakkuda, ja et ükski viht värskest kasevihast võiks etem olla.

Aga ometi oleks juba ammu aeg eelarvamustest lahti saada. Iial ei tea, mis on ees halvemat, mis paremat, ja et paremast paremat võib alati olla. Jood kodus pudeli Tartu õlut ja mõtled, et paremat polegi. Siis ulatatakse sulle kõri kuivatavas Karakumi kõrbes pudel Ašhabadi õlut, ja see tundub olevat januse unistuste piir. Siin 120° kuiva kuumusega lavatsil jahedat Vladivostoki õlut rüübates aga on tunne, nagu voolaks soontesse laiali kõige puhtamat, elustavat, värsket vägilasverd!

Ja amuuri tamme nõtketest okstest vetruv viht! Noh, sõbrad, vihameest ei tahaks sellega üldse vihelda...

Pärast õige mitmeid leili-, viha- ja veeprotseduure on lõpuks reisil puitunud kere jälle nii pehme ja värske nagu pargist tulnud seemisnahk. Viskad enda valgele marmorpingile selili, vahid kahhellakke, kust nagu pisikestest kõverpeeglikestest peegeldub vahutavate karikatuuride pesupäev, hingad paar korda õige sügavalt ja siis mõtled, et nii võiks jäädagi...

Nüüd oled sa siis siin, maa teises servas. On see ikka nii? Mis vahet siin on? Samasugune saun kui kodus, ainult veidi parem... Samasugused inimesed nagu kodus, ainult veidi elavamad... Samasugune meri nagu Tallinna all, ainult veidi sinisem ja soojem... Mis vahet siin on?

«Vahet on 11 000 kilomeetrit. Vahet on 7 ajavööndit. Vahet on niipalju, et kui sulle ütleb diktor raadiost «tere hommikust!», siis sinu kodustele soovib ta «head ööd!». Sedasama ööd, mille sina oled juba ära maganud.

Sa küsid, mis on vahet? Vahet on kas või niipalju, et siis, kui Lindanise-Kolõvan-Reval oli juba ammu suur linn, polnud siia paika, kus see saun on, astunud veel ühegi inimese jalg. Sinusugustest Euroopa poolt tulnukaist rääkimata.

Esimesed, kes sealtkandist tulid, olid prantslased. Kaptenid La Pérouse ja de Langle oma laevadel «Boussole» ja «Astrolabe». Nad tulid lõunast, mööda Hiina rannikuala, läbi Korea lahe. See oli aastal 1787.

Jaapani mere läänekallas, seesama praegune Primorje krai, kandis tookordsetel kaartidel nime Tataaria. Peale tolle nime ei teatud maast midagi. Isegi hiinlastel ja jaapanlastel oli sellest maast väga udune ettekujutus.

La Pérouse'i fregatid maabusid veidi põhja pool praegusest Kuldsarve lahest. Kallas oli kaetud tiheda ürgmetsaga, mille tagant tõusid kõrged mäed. Ei kaldalt ega metsast kerkinud ühtegi suitsusammast. Mitte ühtegi rada ega rajakest polnud näha, mitte ühtegi ülesharitud maalapikest.

Mitte kusagil mujal polnud meremehed näinud nii mahlakat rohelust, nii puhtaid värve. Lahe kaldal sõi suur kari hirvi. Märganud inimesi, kes tulid nende lähedal maale, ei teinud hirved sellest väljagi ja jätkasid rahulikult söömist. Nad nägid inimesi esimest korda ega osanud neid seepärast põrmugi karta. Alles siis, kui kõmatasid lasud, jooksid nad minema.

Metsaservast ronis välja hiiglaslik pruun karu. Märganud vee ääres hulka kahejalgseid olendeid, tõusis temagi tagumistele käppadele, haigutas, sügas käpaga kõrvatagust ja läks siis aeglaselt edasi oma asju ajama. Talle järele saadetud kuul lendas mööda, karu aga ei pööranud paugule mingit tähelepanu.

Kõige usalduslikumad aga olid linnud. Nad istusid madrustele õlgadele ning nokkisid teri otse peopesalt. Ainult metshaned, kes talvituvad soojades maades, Hiina rannikul, teadsid, et inimestelt pole midagi head loota ning hoidusid viisakasse kaugusse.

Nii oli see napilt vähem kui kakssada aastat tagasi.

Nii jäi see veel napilt rohkem kui seitsmekümneks aastaks.

1859. a. sõitis Ida-Siberi kindralkuberner N. N. Muravjov-Amurski aurulaeval «Ameerika» läbi kogu oma valduste rannikuala. Sel retkel said kõik lahed, neemed, väi-

nad nime ja nad kanti enam-vähem täpselt kaardile. Üks laht sai nimeks Kuldsarv. Tänu oma soodsale asendile, ilusale ümbrusele ja tuulevarjulisele sissepääsule valiti ta Vene meresadamaks Kaug-Idas. Samas anti ka nimetus tulevasele linnale — sümboolne ja pretensioonikas: Valitse Ida, Vladivostok. Mõlemad, nii sadamalinna asupaiga valik kui ka talle antud nimi on end aegade jooksul täielikult õigustanud. Vladivostok on Kaug-Ida suurim sadam tänini ja selle maa ajaloos on tal tõesti olnud valitsev ja juhtiv osa.

Linna väljaehitamine algas juba järgmisel aastal. Samal aastal seati sisse enam-vähem regulaarne laevaühendus Musta mere sadamatega ning sealt algas tuhandete talupoegade-ümberasujate vool Vladivostokki ning Primorje ja Priamurje ääretutele asustamata maadele.

Veel aasta hiljem, 1891. a. pandi pidulikult maha Transsiberi raudteemagistraali idapoolse osa nurgakivi. Raudteed hakati korraga ehitama kahest otsast — Vladivostokist ja Krasnojarskist.

See oli linna sünd.

Rõõmuvaesest lapsepõlve- ja sõdaderohkest noorukieast ei hakka ma sulle jutustama. Ju sul koolis õpitustki ühteist meeles peaks olema. Noh, aga mis täna on — eks te ju selleks siia sõitnudki, et seda ise järele uurida, nagu ma asjast aru saan?

On aeg. Tõuse ja mine linna!» lõpetas Faktoteek.

Me tõusime ja läksime.

SIIA JÄÄKS ELAMA

«... Vaade linnale on imeilus, vaevalt, et Vladivostok selles suhtes ühelegi teisele linnale alla vannub. Paiknedes terrassidel, meenutab ta väga Naapolit...»

Nii kirjutas Vladivostokist F. Nansen üle poole sajandi tagasi, siis, kui siin polnud ühtegi neist sadadest 5- kuni 9-korruselistest hoonetest, mis katavad astanguliselt lugematute sopkade nõlvu ja annavad linnale suursuguse silueti.

Linn on oma praeguse näo saanud alles viimase kümne aasta jooksul. Need näojooned muutuvad aga päev-päevalt võluvamaks arhitektide leidlike plastiliste operatsioonide tagajärjel.

Iga tänavanurk pakub uut vaadet: meri, sadam, sadade laevade värvikas ja pitsiline panoraam, rohelus, sajandivanused hooned, mis mäletavad linna beebiiga, ja uued modernsed majad...

Linnast õhkub kordumatut omapära, mida pole paljudel teistel linnadel. See on mingi eriline hoog, mitte tüütav ja väsitav, vaid sundimatu, nooruslik tõtlikkus.

Pole ju mingi uudis, et igal linnal on oma iseloom, oma tegu ja nägu. Vladivostoki puhul võib need kõik üheainsa sõnaga kokku võtta: noorus. Kui sulle päev läbi voogab vastu 20- kuni 25-aastasi noormehi ja neide, kui öösel kell kaks on rannas veel oma sadakond suplejat, kaldapealsel aga öö otsa tantsitakse — vaevalt, et keegi siin mõnd muud epiteeti tarvitaks.

Ja ometi pole selle linna teljeks ei plaaž, tantsuplats ega jalgpalliväljak, vaid sammaste, tornikeste ja tähtedega majamonstrum, millel on massiivne silt: «Kaug-Ida Merelaevandus».

Iga vladivostoklane on mingit niiti pidi selle asutusega seotud. Selles linnas pole peret, kes ei puutuks kokku merega, meremeeste elu aga juhitakse just sellest majast. Tuli meilgi selle asutusega tegemist teha, aga sellest juba hiljem.

Laevanduse aknal on teadete tahvel, millelt võib lugeda, kus mingi laev parajasti viibib, millal see või teine laev siit otsad lahti võtab. Pole momenti, mil siin ei tungleks mõnikümmend inimest. Oleme meiegi nende hulgas — esialgu mitte asja, vaid mingi seletamatu uudishimu ja igatsuse pärast.

Meri ja meremehed, sadam ja dokitöölised, kala ja kalakombinaadid, instituudid ja üliõpilased. See on Vladivostok, mis võlub ja mille kutse jääb vist alatiseks saatma.

Loodus on siin helde. Ussuurimaa, ussuuri taiga, tuttavate ja tundmatute puude-põõsaste lausa uputav lopsakus, lootosed ja liiliad, gladioolid ja astrid. Lilled botaanikaaias, turul ja tänavasaginas... Ja tunda on, et taiga pole kaugel — linnas on kauplus, nimega «Taiga annid». Esimesel pilgul meenutab see rohkem loodusloomuuseumi kui poodi: ruumis «kasvavad» puud ja põõsad, vägeva seedritüve kõrval on enda püsti ajanud suur karu, taamal kikitavad kõrvu saledad tähnikhirved. Kümned linnud sidistavad oma kiiret juttu... Alles pisut hiljem märkad riiuleid ja lette.

Vladivostoki jahimees ei pruugi iial tühja paunaga koju tulla. Kõige viletsama jahiõnne korral jääb üle võimalus siit poest läbi tulla ja oma reputatsiooni paari sisseostuga päästa. Müügil on hirve- ja karuliha, metsseasingid ja linnud, lisaks veel lugematu hulk nii keeruliste nimedega juuri ja juurikaid, et neid ei suudagi praegu enam meelde tuletada. Kui uskuda nende juurte tarvitamisõpetusi (need olid lahkelt letil), siis oleks siit saanud abi absoluutselt iga tõve vastu. Mesi, kreeka, ussuuri ja seedri pähklid, vaha, soolatud, marineeritud ja kuivatatud seened.

Juhatajalt kuulsime, et kauplust varustab ligi paarsada kütti, marjulist ja juurtekorjajat, kes kindla kokkuostuhinna eest oma saagi siia toovad. Pood on töötanud alles paar aastat, asutamise eest ollakse aga tänu võlgu ühele linnaisadest, kes arvas, et peale suveniiride võiks linna külalistele pakkuda ka midagi hamba ja keelega proovitavat. Külalised külalisteks — kaubal olevat hea minek ka kodulinlaste hulgas.

Peapostkontori lähistel tervitab meid üks meremees.

«Mis, ei tunne ära või?»

Tunnistame ja takseerime, aga ära ei tunne tõesti.

«Sevastoopolis olime, rannas — ikka ei mäleta?!»

Meelde tuli! Musta mere ääres päikese käes peesitades tutvusime oma lähima naabriga — Vladimir Zentsoviga. Poiss oli lõbus ja jutukas, paljurännanud meremees. Aga teda Vladivostokis kohata me küll ei lootnud!

«Laev on siin dokis. Läheb veel paar nädalat, enne kui liikuma pääseme.»

Rõõmsas üllatuses vangutame pead — ei noh, maamuna on ikka väike küll!

Ei saa patuks pidada, et selle kohtumise auks korgime võõrastemajas lahti Maina asulas ostetud konjakipudeli. Volodja kostitab meid hea piibutubaka ja värvikate juttudega oma merereisidest. Kolm aastat tagasi õnnestus poisil sõita ümber maailma — juba see fakt paneb meil silmad põlema. Terve õhtupooliku seikleme koos temaga Jaapani ja India sadamates, käime Austraalias ja oleme Inglismaal, jääme Põhja-Jäämere jäässe ja veedame õhtu tšuktšide juures, näeme virmalisi ja helendavat merd. Volodja on kuldaväärt jutustaja, tabavaid võrdlusi ja teravmeelseid ütlemisi tuleb nagu varrukast. Hiljem kogeme, et enamik meremehi on head jutuvestjad. Igaõhtused ühised istumised meeskonnakajutis pikkade merereiside ajal võtavad keelest kida välja.

Südaöö paiku läheme randa. Soe — oleme ju Suhhumi laiuskraadil. Rahvast on kaldapealsel niisama palju kui päevalgi. On siiski üks erinevus — päeval pole siin kitarriste, õhtul ja öösel aga lausa lugematu arv. Iga solisti või ansambli ümber koguneb kiiresti mõnikümmend kuulajat; kui tüdinetakse, liigutakse edasi teise pillimehe juurde. Meremees ja kitarr on juba ammust ajast kokku kuulunud. Vahepeal levinud kitarripalavik andis sellele veel omajagu hoogu. Aga siin kaldapealsel mängitud lood ei kuulu biitlite repertuaari. Enamik laule räägib merest ja meremeestest, tüdrukutest ja armastusest. Tavaliselt on esitaja ka laulu autor.

Mingi omamoodi lummus haarab sind siin oma võimusse. Tunned, et oled järsku kaelani sees selles tabamatus, mida nimetatakse romantikaks. Õigemini — kõik siin kaldapealsel on sellest haaratud ja sellega ühendatud. Kõnnime kolmekesi ühe grupi juurest teise juurde, kuulame, kuulame... Pehme lauluhääl, kitarritinin, mere rütmiline hingus, suplejate hüüded... Kell näitab teist öötundi. Eestis on eelmine päev, südaööni jääb ligemale viis tundi aega... Küllap on Klooga rannas praegu, just sel momendil, veel

niisama palju rahvast. Kell kaks öösel aga uitab seal luidete vahel ringi ainult jahe tuul, mängides ajalehetuustide ja paberitükikestega . . .

Esimese tutvuse Jaapani merega ja selle kaudu ka Vaikse ookeaniga teemegi tollel ööl. Vesi on soe ja kerge, pritsmetesse on kogunenud tuhanded linnatuled ja laevade prožektorid, sädeldes langevad nad merre tagasi . . . On juba hommik, kui jätame Volodjaga hüvasti ja läheme hotelli.

Järgmisel hommikul helistasime aadressbüroosse. Teadsime, et Vladivostokis on palju eestlasi. Kuidas neist aga mõni üles leida?

«Jaa, rahvuste järgi meil kartoteeki pole. Kui te vahest mõnd nime teaksite . . .»

Hakkame välja pakkuma enamlevinud eesti perekonnanimesid. Piisas juba Tammest — saime esimese aadressi.

Ukse avas keskealine kuivetu mees.

«Aa — Eestist! Tulge, tulge sisse! Pean vabandama: meil on kõik segamini, sõidame täna puhkusele, pakime kohvreid . . . Ei, mina ei oska eesti keelt rääkida. Olen siin sündinud . . . Isa küll oskas; mina mäletan ka veel mõnd sõna . . .»

Puhume juttu, vahetame uudiseid. Tammede pere on Tallinnas käinud, Eestimaa-sugulased on siin külas olnud, nii et kauge Eesti pole siin sugugi nii tundmatu. Lahkudes saame aga kaasa uue nime ja aadressi: Jevgeni Manner, «Dalvostokrõba» varustusosakond.

Seda valguseküllast kõrget hoonet olime juba varem südalinnas tähele pannud. Ühest toast leiamegi otsitava — lühikese kiilaspäise mehe. Eestikeelse teretuse peale oli üllatus muidugi suur. Saime tuttavaks.

«Mina olen ka juba Kaug-Idas sündinud. Isa sõitis siia 1905. a. Tartumaalt, ema 1907. a. Pärnust. Siin nad siis abiellusid. Vladivostoki lähedal on eesti kaluriküla, vast olete kuulnud. Seal ma sündisingi.»

Eesti keel on mehel veel väga hästi käes, kuigi rääkida saab seda siin harva — töökaaslased ja sõbrad on venelased, abikaasa samuti. Veebruaris käis Jevgeni Tallinnas, oli mõned päevad onupoja pool. Linn meeldis väga, isu oleks veel kord sinna sõita.

Palju me seal juttu ei ajanud. Kiire oli mõlemapoolselt, leppisime siis kokku, et pärast töö lõppu kohtume uuesti.

Kell pool kuus oleme taas platsis.

Astume jaama poole — peremees elab linnast väljas, tööl käib elektrirongiga. Kolmveerand tundi sõitu ja olemegi Vessennejes. Võrrelda võiks seda meie Laagri või Sakuga.

Jahikoer Balkan on esimene, kes meid Manneri maja juures tervitab. Kett on laudade vahele kinni jäänud, peremees päästab selle lahti, koer niutsub ja naerab rõõmust.

«Pole tükil ajal jahile saanud, nukrutseb teine.»

Toas pakub meile diivanile istet, keerab televiisori mängima ja tõttab ise kööki.

«Perenaine on öises vahetuses, tütred kolhoosis suvitamas,» seletab Jevgeni.

Lauale ilmuvad krabikonserv, lõhemari, seened, kurgid...

«Oma aiast. Seened jälle on toa tagant metsast. Kolm ja pool pangetäit saime eelmisel laupäeval, rohkem äi jõudnud tassida. Kuulge, ma lasen supi ka soojaks, ehk proovite?»

Kangesti kodune tunne on. Just nagu oleksime aastaid tuttavad! Oleme peaaegu päev läbi söömata, hakka nüüd siis söögi ees häbenema! Paneme lusikad tööle.

«Maitske, maitske krabi kah!»

Sahmakas kibedat krabi peale ja silmad kinni — nii õnnis tunne haarab ihu ja hinge.

«Meil on siin sõukesed krabid, et üks mees äi jõua äragi süüa,» seletab peremees. «Oma poolteist meetrit on sõrgade vahe!» — näitab veel kätega otsa. «Vahel me ikka püüame neid. Võrguga, millega muuga. Merevees peab keetma, siis maitseb heasti. Nüüd pole juba nädal aega kalale saanud, naabrimees, sinder, uputas mootori ära. Kogemata, noh... Traalisime seal teine päev tükk aega, aga kus sa änam...»

Jutt kaldubki kalade peale. Kuulda saanud, et meil võib teinekord päev aega õngitseda ja mitte ühtegi kala saada, pahvatab mees laginal naerma — rääkige nüüd, jah, naljajuttu!

Siis seletab, et alla paari-kolmekümne sentimeetri pikkust kala ta ei hakka püüdmagi. Kui tüki järgi võtta, siis saab iga kord nii saja-paarisaja ringis. Lesta on, turska, heeringat, lõhilasi... Teinekord võib nii hoogu sattuda, et üheainsa korraga on terve talve kala käes.

Nüüd on meie kord pead vangutada. Aga asitõend on

olemas — peremees näitab pöidlaga rammusa kassi poole, kes padjal laisalt vurre lakub . . .

Balkan kiljatab paar korda haukuda ja peremehele meenub, et koer vaeseke on ju päris näljas. Viib loomale toidu ette ja ütleb tagasi tulles kahetsevalt:

«Suvel pole ju aega jahile minna, kalad, seened . . . Aed võtab ka oma aja.»

Haistame eksootikat ja pärime põnevusega, millal siis viimati ussuuri tiigriga silmnäolt koos oldi. Peremees pajatab, et ega nende tiigritega nii nalja olegi. Omal ajal olevat nad isegi Vladivostoki linnas ringi jalutanud. Ühte mägegi linnas kutsutavat Tiigrisopkaks. Tiiger tassinud sealt tunnimehe endale õhtusöögiks . . . Praegu olevat neid loomi muidugi tunduvalt vähem, naljalt neid metsas ei näe. Kui näebki, küttida ikka ei tohi — looduskaitse. Püütakse ainult loomaaedade tarvis. Aga metssigu ja muid «sõukesi loomi — palun, olge heast ja jahtige, muidugi lubatud ajal».

Kaug-Ida on mehel risti ja põiki läbi käidud. Neli aastat pidas kaluriametit. Kümme aastat käis ekspeditsioonidel, elas Kuriilidel, Sahhalinil, Kamtšatkal. Nüüd on «Dalvostokrõba» varustusosakonna juhataja.

«Ilus on meil, ilus. Ja rikas. Metsas on kõiki marju, isegi viinamarju. Olen palju ringi rännanud, aga siia tulin tagasi . . . Võtke, katsuge kalamarja. Vahel on teda päris hea süüa. Näe, oleks perenaine kodus, oleks ikka midagi paremat süüa teinud . . . Võtke, võtke!»

Kui me mõni tund hiljem hakkame end minekule sättima, ei taha peremees sellest kuuldagi. Kuhu te enam vastu ööd sõidate! Puhake siin, hommikul läheme koos linna.

Pühapäevahommik Vladivostokis. Tänavapilt meenutab filmikaadrit, mis on jäädvustatud teleobjektiiviga — inimvool on tihenenud, astutakse külg külje kõrval. Majadel on lipud ja loosungid — tähistatakse ehitajate päeva. Ütleks veel, et ka inimesed on pidulikult riides, aga ei saa — see oleks vladivostoklase solvamine. Selle linna elanikud on kenasti, jah, isegi pidulikult riides iga päev. Selles suhtes on ta võrreldav Tbilisiga.

Meie liigume köisraudtee suunas. Ülessõitjate järjekord on nii pikk, et lööme mugavustele käega ja hakkame

mööda treppe mäkke tõusma. Umbes veerand tuhat astet, siis oleme ülemisel platvormil.

Pühapäeviti on siin avatud vanakraamiturg. Kaubitsejad on enda alla võtnud köisraudtee ülemise platvormi ja edasi terve tänava — umbes paari kilomeetri pikkuselt. Viie minuti pärast on selge, et siit võib tõepoolest kõike saada (peale aatomipommi, nagu Volodja väitis): kaubapakkujate ees lebavad kohvrikaantel uksehinged ja naelad, pesu ja kampsunid, Inglise, India ja Hollandi päritoluga kingad, kleidid, ülikonnad, kübarad, mütsid, kasukad, mantlid, haamrid, uisud, kruvikeerajad, lapselutid, triikrauad, raadiod, televiisorid, peotäied kruvisid ja mutreid . . . Kõik see on kenasti kahelt realt mööda tänavaserva. Ostjad ja muiduvaatajad liiguvad nende vahel, agaramad müüjad sõeluvad veel omakorda ostjate vahel, reklaamides laialt oma kaupa. Kes jõuaks üles lugeda maid, kust kõik see kraam pärit on!

Lõuna paiku sõidame Peštšanõi saarele. Tund aega laevasõitu, siis oleme kohal.

Et siin asub naaritsafarm 28 000 loomaga, see pole veel põhjuseks, et siia iga päev sadu turiste püüdleb. Saare võlu — need on 2000 tähnikhirve, keda kasvatatakse siin mitte ilu, vaid hoopis nende sarvede pärast, millest valmistatakse toniseerivat ravimit pantokriini.

Sadamas polnud muidugi jälgegi neist graatsilistest loomadest. Hakkasime jalgrada mööda sovhoosikeskuse poole astuma.

Saar on mägine, nõlvu katab lehtpuumets. Kaug-Idas on puud hästi laia võraga, sellepärast on metsaalune küll hämar, aga puid kasvab seal hõredalt. Tükk aega mõistatasime, mis puud need küll on. Lehed oleks nagu meie tamme omad, aga on palju laiemad ja vähem liigendatud. Arvasime lõpuks, et ega see muud olegi kui amuuri tamm.

Olime käinud vast oma viis-kuus kilomeetrit, kui ühel puudevahelisel lagendikul silmasime n e i d. Küllap olime oma sammumisega jõudnud hirvi juba häirida, sest loomakesed seisid valvsalt, pead püsti, kõrvad teraselt kuulatamas, jalad jooksuvalmis. Peatusime. Vahemaa meie ja hirvekarja vahel võis olla umbes viiskümmend meetrit. Unustamatult on see pilt silmade ees: laia võraga puud, mahlakas rohi ja umbes sajapealine hirvekari. Toredad, saledad loomakesed: kered on tähnilised, jalad peenikesed, peas sarvemuksud.

Piisas fotoaparaadi klõpsatusest, et kogu seda nägemust hajutada!

Nii kartlik ollakse siiski ainult võõraste suhtes. Talitajate vastu ollakse usalduslikum — tõsi küll, käega katsuma ei lasta neidki!

Niinimetatud hirvebrigaadis on ainult mehed — seda sellepärast, et töö on raske. Kaks korda päevas toidetakse loomi — vastavatesse künadesse kallatakse jõusööta meenutav toit. Talitaja hüüde «Manjuus, manjuus!» peale tormavad hirved kohale, söövad kõhu täis ja lähevad siis metsa alla värsket rohtu magustoiduks peale näksima.

«Kui nad nii kartlikud on, kuidas te neil siis sarved saate ära lõigata?»

«Selleks on eriline sarvelõikamispink. Sarvi lõikame korra aastas — enamasti suvel. Ajame loomad karjatarasse, sealt läheb edasi järjest kitsenev käik, mille lõpus ongi see sarvelõikamispink. Loom läheb sinna, kahelt poolt külgedelt surutakse ta seinte vahele, põrand langeb alt ära — nii jääb loom abitult siplema. Sarved lõikame ära tavalise rauasaega. Valus see pole, aga loomulikult kardab loom seda protseduuri.»

Edasi sarved pestakse, keedetakse ja kuivatatakse. Üks kilogramm kuivi sarvi maksab 320 rubla!

Söögikünade juures on hirved julged. Ainult kui fotoaparaadiga liiga lähedale minna, joostakse edevalt pisut eemale.

Õhtul jõuame linna tagasi. Reklaamtuled pilgutavad lõbusalt surisedes oma värvilisi tähti, inimvool tänavatel on muutunud aeglasemaks. Restoranide uste taha tekivad järjekorrad, alt rannalt on kuulda estraadiorkestri tantsulugu. Sööme hotelli restoranis praetud süsikat — otsustasime Vladivostokis toituda ainult kalast, et saaksime kõikvõimalikud kalaliigid ära maitsta —, joome pudeli õlut peale ning läheme magama meeldiva teadmisega: oli ilus pühapäev.

OMA SAAR

Jutt jäi nii, et kell 12.00 oleme võõrastemajas oma toas ja ootame telefonikõnet. Siis öeldakse meile täpselt, millise kai äärde minna ja millise kaatriga sõita sellele mitmekordsete kinnituste järgi väga huvitavale Popovi saarele.

Täpselt kell kolmveerand üks heliseski telefon.

«Kas Julia Toomsen?»

«Ei, te eksisite numbriga, see on võõrastemaja.»

«Just-just! Teie olete Eestist?»

«Oleme küll, aga . . .»

«Poisid, asi on nii, et praegu veel sõita ei saa. Ma tulen teile kell neli järele, kaater läheb neli viiskümmend. Lõbutsege seni linnas. Ah-jaa, mind kutsutakse Gennadi Nikolajevitšiks. Noh, nägemiseni, Julia!»

. . .

Einoh, seaduspärasus on kindel: niipea, kui käiku lähevad täpsed kellaajad, võid kindel olla, et asi hakkab viltu kiskuma. See on kogu reisi kestel nii olnud. Kui kuskil tuleb juttu sellest, et «oh, mis te nüüd omal jõul, oodake veidi, kohe muretseme teile masina», siis on see kindel märk, et päev on mokas. Kindlasti selgub päeva lõpuks, et juht läks just täna puhkusele või auto remonti. Ja kõige hullem on see, et nii see just on ka! Suvine aeg . . .

Teeme ringi linnas ja kell neli oleme jälle truult telefoni juures. See aga ei kavatsegi heliseda.

Kell pool viis kostab energiline koputus ja sisse astub lõbus reibas noormees, kes surub käe kohe pihku nagu tunamullustele tuttavatele. Küll on hea nii, ilma igasuguste liigsete tseremooniateta ja «tänan-palun-oh-mis-te-nüüd» stampviisakuseta tuttavaks saada ja asja kallale asuda.

Muuseas, see on üks kõige toredamaid ja võib-olla kõige iseloomulikumaid jooni, mis seab enamiku komsomolitöötajaist, kellega sel pikal reisil on tulnud kokku puutuda, sümpaatselt paremasse valgusse kõigi teiste ametkondade töötajatega võrreldes.

«Poisid, teeme nüüd kähku! Kaater läheb veerand tunni pärast.»

Kuna sadam on siinsamas mõnesaja meetri kaugusel, astume mõõdukalt kiire sammuga. Tuju on hea — lõpuks siiski sõidame! Ilm on suurepärane. Õhtul jõuame veel saart vaadata, hommikul aga üritame koos kaluritega merele minna.

Gennadi jalg jääb äkki nagu tõrva kinni. Kai on tühi . . . Pisike kaater pupsub mõnisada meetrit eemal lõbusalt mere poole . . .

See vandesõna on üsna rasvane, mille Gennadi alla neelab. Meie võime omad välja öelda, sest keegi aru nagunii ei saa. Aga eks ühesugused pikad näod ole meil kõigil.

Dispetšer laiutab käsi: mis te siis õige tahate? Ilus õhtu, kaatrile tormas nii palju rahvast, et vaata — vajub põhja. Laskiski kai äärest kiiremini jalga.

Ei, täna teist enam ei lähe. Aga homme kell 12.00 läheb jälle . . .

Gennadi on kaasatundmist väärivalt räbalas olukorras. Pidanuks kas või viis minutitki varem tulema! Aga kes siis teadis . . .

«No poisid, noh . . . Ilus õhtu on ja . . . Puhake ja . . . Ongi parem, kui hommikul lähete, kõik kohal ja . . . Noh, poisid . . .»

Teeme nii reipa ja muretu näo nagu oskame, tema pole ju tõesti süüdi. Aga lohutada on teda raske. Nii ta lahkubki nukrana, ja meie ka. Sõidust pole midagi, Gennadist on kahju. Küllap kirub nüüd ennast mitu päeva tagantjärele.

Järgmisel hommikul oleme juba kolmveerand tundi varem kai ääres. Pileti saamine läheb kähku ja nüüd on enam-vähem kindel tunne, et seekord siiski veab.

See tunne aga hakkab tasapisi tagasi tõmbuma, sedamööda, kuidas kaile ikka uusi ja uusi seljakottide, spinninguritvade, supikatelde ja telgikottidega mehi-naisi-poisse-tüdrukuid koguneb. Silma järgi juba nii paras paar laevatäit, aga juurde tuleb ikka veel . . .

Nihutame end tasapisi kai serva poole, kuigi ei julge kujutleda, mis juhtub päris servas siis, kui kaater kord sildub.

Päris huvitav vaatepilt sest saigi. Sõjaväe takistusriba ületamine on selle kõrval nali. Eht sportlik hasart ja puhas osavusmäng! Üle ja alt reelingute, ja ennäe imet: ei lähe

paari minutitki, kui kai on puhas ja kaater priskelt vees... Muide, ruumi on kõigile, oleks veelgi mahtunud!

Sellest kõigest võib teha ainult ühe järelduse, mõtleme siis, kui oleme juba pisut rahunenult endale päris reelingu ääres mugava koha leidnud: saar peab tõesti mõnus puhkepaik olema.

Kaater popsib usinalt kaldast kaugemale. Lumivalged laevad, punavalged kraananokad, rohelised sopkad taustaks ja raamiks, televisioonimast Tiigrisopkal kui nõel taevasse tungimas. Valged pilvepadjad erksinises taevas, vahuriba... pruunõlises vees... Ilus, ääretult ilus... ja veidi kurb: kas üldse ongi enam kuskil päris puhast vett? Ka rannast kaugel on vesi ikka õlilaiguline. Näib, et tehnika paheprobleemid on kõikjal ühesugused.

Aga avamerel ununeb see peagi. Siin on puhas, vesi ja õhk nii selged, et silmadel valus vaadata.

Reelingule toetub nooruke hästi paksude patsidega tütarlaps. Tahan pilti teha ja siit saabki alguse meie tutvus.

«Tulete meie saarele?»

«Jah, Popovi saarele.»

«Oh ei, siis te ei tule meile... Meie saar on Reineke, Popovi saarest veerand tunni tee edasi. Kahju, meie saar on palju ilusam...»

«On ta suur?»

«Väiksem kui Popovi saar. Viis-kuussada inimest. Aga ta on ilus... Kaljud, mets... Teate, kui selge vesi seal on? Kaugel-kaugel rannast on põhjani näha! Meritähed, karbid, kalad...»

Tüdruk maalib oma kodusaarest otse muinasmaa pildi. Märkab seda isegi ja hakkab naerma:

«Te muidugi muigate, aga ausõna, ma ei igatse kuhugi nii kui oma Reinekele...»

Neiu nimi on Ludmilla Semjannikova ja praegu tuleb ta otse Alma-Atast. Oli praktikal, õpib õpetajaks. Oo, ei... See pole kaugeltki unistus. Unistuseks on meri! Kogu aeg on merele igatsenud. Iga kord, kui isa sõidab kolmeks-neljaks kuuks merele, Kuriilidele või Sahhalinile sairat püüdma, on selline nukrus ja igatsus, et kas või nuta... Aga nutta ei tihka. Isa on paar korda merele võtnud. Need olid õnnelikud päevad!

«Alati ootan isa, ootan teda rohkem kui ema ja õed!

Ma ei tea miks, aga isa on mulle kõik ... Ta on väga hea kalur.»

Ludmilla igatseb merele, nii nagu Reinekel kõik igatsevad merele. Saarel on mehi vähe, kõik on kaugetel vetel. Naised teevad kõik tööd — vist samuti nagu kõigil pisikestel saartel, vist samuti nagu Saaremaal, Kihnus, Ruhnus ...

Ludmilla õde on seitsmeaastane, aga sõuab üle väina Reinekelt Popovile ja tagasi, nii et pole asigi. Tüdrukud käivad rannavetes kala püüdmas, töötavad kalakombinaadis.

Ludmilla ei saa merele minna, nägemine on nõrgavõitu. Ise tunneb, et võiks minna, aga ei võeta. Arstid ei luba, mere seadus ...

Siis hakkaski kooliõpetajaks õppima. Sest vähemalt ühes on ta kindel: oma Reinekelt ei lahku ta kunagi. Aga Reinekele on praegu kõige rohkem vaja just õpetajaid.

«Tulge siiski meie saarele ka. Kas teile meeldib udus ujuda? Oi, mulle meeldib! Ja vihm ja torm meeldivad, aga udu kõige rohkem. Tulge, ujume võidu Popovi saareni! ...»

Tuleks, aga ma ei tihka öeldagi, kui vilets ujuja ma olen.

Tee viimane osa läheb märkamatult. Kahe kaljunuki tagant, mida kutsutakse Vendadeks, kerkib kiiresti üles väike roheline saareke. Majadekobar vee ääres, sadam, hulk väikseid kaluripaate. Ongi Popovi saar.

Jätame Ludmillaga hüvasti. Tüdruk viipab veel kord kutsuvalt:

«Tulge! Oi, kui tore on koju sõita, oma saarele!»

Kui põgus, kui hetkeline oli see tutvus, ja kui sügava inimese ta meelde jättis. Milline vaimustus oma saarekesest, milline õhin selle inimestest rääkides! Millised helluse ja austuse noodid isast jutustades, kes kasvas Baikali ääres ja siia kodu asutas. Ja milline vallapäästmist igatsev energia, taltsutamatus ja tulisus, mis siiski ei pääse valla seal, kus igatseb — merel!

See saar peab olema tõesti hea saar, kus on nii head inimesed.

Kaater jääb tühjaks, suurem osa sõitjaid läheb Popovi saarele. Kõik need seljakottide ja pampudega neiud ka. Selgub, et nad pole üldse turistid-puhkajad, vaid tulid hoopis kombinaati praktikale.

Astume üheskoos läbi külakese. Pisikesed kolme-nelja

pere majad, eemal mäenõlval paar pikemat kahekorruselist ja üks õige uue väljanägemisega neljakorruseline. Pood, kiosk, söökla, veel pood. Jämedakruusaline tänav, lehmad nilpsivad teepervelt mahlakat rohtu. Mäenõlvad rohetavad põõsastest, lahesopp on vaikne ja tardunud. Kaluriküla nagu pildilt võetud.

Kombinaadi kontori leiame esimese teejuhatamise peale üles. Ja silma paistab see ka: ikkagi kivimaja teiste puumajade seas.

Direktor jõuab õige mitmele paberile alla kirjutada, õige mitu käsku ja korraldust anda, enne kui saab mahti meid kuulata. Kes, kust, mis huvitab? Tehnoloogia, püük? Vassili Klimenko on ilmselt harjunud asjalikke ja nappe vastuseid saama ning neile kohe kiiresti niisama asjalikult vastama või korraldusi andma.

Kõik on selge, Eestist? Kaugelt küll, aga kombinaat on huvitav, tasus sõita. Tsehhe näha ja merele minna? Üks hetk.

Sõrm vajutab nuppu ja juba on uksel tütarlaps kõrvaltoast.

«Karpov minu juurde!»

Hetk hiljem, otsekui oleks ta ainult seda kutset oodanudki, on kutsutu kabinetis. Turske, rohkem põllu- kui meremehe moodi.

«Saage tuttavaks — kalameister Boriss Karpov. Siin on mehed Eestist. Praegu juhatad neile öömaja kätte, siis näitad konservitsehhe. Hommikuks lepi paatkonnaga kokku, kes mehed merele viib. On veel midagi? Ei ole? Tore on, homseni!»

Kõik kokku käis nii kähku, et me ei jõudnud omalt poolt kolme liigset sõnagi öelda. Iga asi nagu nael oma auku. Klops, ja küsimus selge! Einoh, see on juba stiil! Nii võib tõesti päeva jooksul kõik asjad jutti ajada ja aega jääb veel ülegi! Väärt mees, et temaga homme vabal ajal veel veidi juttu ajada.

Aga homme oli Vassili Klimenkol juba nõupidamine ja rohkem me seda energilist meest ei näinudki. Kahju. Üldiselt — olla kõva käega mees. Aga kiruma ei paistnud teda keegi.

Nii olime siis jõudnud Popovi saarele ja saanud tuttavaks Kaug-Ida ühe ainulaadsema ettevõtte, «Dalvostokrõba» Mereproduktide Kombinaadi direktoriga.

Poole tunni pärast olime juba toa omanikud kaluritetuukrite ühiselamus ja veel poole tunni pärast degustaatorid kombinaadi konservitsehhis.

Ega see ju väliselt õieti millegi poolest erine meie kalakombinaatide konservitsehhidest. Meie Kirovi-nimelise kalurikolhoosi oma on igatahes sisseseade ja ruumide poolest palju suurem ja moodsam. Ainulaadne aga on produktsioon, mis siit tuleb: «Neptuni annid», «Ookeani sürpriis», «Kalmaar aromatiseeritud kastmes», «Suitsutatud rannakarbid õlis», «Trepang õlis», «Vaalaliha roheliste hernestega» ...

Sildid karpidel on kirevad ja ilusad, sisu aga ei ole esimesel pilgul nagu eriti ahvatlev ... Proovime algul nii mokaotsast, otsekui sinepit tuubist. Esimene suutäis vastu ei hakka, teine on isegi meeldiv ja lõpuks tuleb pead vangutades tunnistada, et välimus on ikka pagana petlik küll ja eelarvamus selle truu kaaslane! Kalmaar aromatiseeritud kastmes on igatahes võrratu delikatess, mis krabile millegi poolest alla ei anna.

Ja vaalaliha roheliste hernestega ei meenuta kaugeltki veesaapamääret. Kõige rohkem sarnaneb see korraliku loomalihakonserviga, ja kui silti peal ei oleks, ei ütleks keegi, et loom pole rohusööjate hulgast. Hea, toitev, maitsev. Samad sõnad kuuluvad suitsutatud trepangidele õlis ja rannakarpidele. Viimased on ehk pisut imal-magusavõitu, aga väikese harjutamise järel kindlasti söödavad.

Üldse annab kombinaat oma veerandsada nimetust tooteid. Põhiline osa sellest läheb ekspordiks.

Tänase õhtueine pärast aga pole meil igatahes enam vaja muret tunda. Degusteerimine oli asjalik.

Pundar väikesi vaglakesi õnge otsa, hoovõtupendeldus — ja sööt koos raskusega lendab pikas kaares merre. Varsti näitab kikkitõusnud kork, et maiuspala on ettenähtud sügavuses ning ootab nüüd ohvrit. Minut, kaks, kolm ... Õhtu on soe ja meri vaikne. Siis lööb vesi korgi ümber õrnalt värelema — esimene signaal sealt alt. See nagu lülitaks sisse kummalise elektromagneti: kalamehe käed pigistavad kindlamalt õngevibu, keha haarab isevärki kangestunud valmisolek. Järsku kaob kork vee alla ja juba pooleldi alateadlikult teevad käed kärme haakimisliigutuse. Pingul õngenöör hakkab lõikama vett vasakule ja paremale, mere poole ja sadamasilla suunas.

Öeldakse, et uppuja haarab õlekõrrestki, et pääseda veest välja. Paistab — kala haarab igast veemolekulistki, et jääda merre. Pikale see võitlus siiski ei lähe. Varsti on punaste uimedega priske heeringa suurune krasnopjorka sadamasillal lõõtsutamas. Siis lendab ta kalakasti veerandsaja omasuguse seltsi.

Ei tea juba mitmendat korda kirume reisimehe nuhtlust, et ta ei saa kõiki asju endaga kaasa vedada. Istu nüüd ja kiibitse siin, kui teisel on päris muinasjutuline näkkamine! Ei mäletagi palju kurvemat momenti meie reisil kui tol õhtul Jaapani mere ääres ilma õngeta passimine. Midagi taolist oli ehk ainult Baikali kaldal. Seal olid küll õnged kaasas, aga kallas see-eest nii järsk, et kalapüügist käsiõngega ei saanud juttugi olla.

Siin, Popovi saare paadisillal, aga käis kalakiskumine edasi ja lihtsalt ei raatsinud minema minna. Viimaks halastas meie peale mees, kel kalakast juba kuhjaga täis: «Võtke õng, tehke ka käsi valgeks. Pärast viige sadamavahi putka taha, küll ma hommikul leian.»

Seame kohe kahe peale sisse kindla graafiku: kumbki püüab järjest kümme minutit. Täname kalamehe kaastundlikku südant ja asume nautima kalamehemõnusid. Millegipärast aga on kork nüüd nii jonnakalt vaikne, et... Ei meeldi talle uued peremehed või?

Püüginaabritelt kuuleme, et kümmekond aastat tagasi, vaat siis olnud siin alles kalu! Nüüd aga olevat mingi hoovus oma suunda muutnud, ja kolhooside ning kalakombinaadi traalerid peavad juba pikemad otsad ette võtma. Õngemeestele muidugi jätkub siingi.

Hämardub, üksteise järel lahkuvad mehed meie kõrvalt, isu ja kott täis püütud. Meil aga ei midagi...

Kerime meiegi lõpuks tamiili kurvalt kokku. Vaikse podinaga sõidab silla juurde kalapaat ja kinnitab otsad.

«Noh, kuidas on?» hüüab üks palja turjaga turske sell. Mis ta on...

«Tulge parem homme meiega rannakarpe püüdma, siis alles näete! Tulete?»

Kas me tuleme? Muidugi tuleme!

Küllap on hommikuti kõik kalurikülad üksteisega sarnased: sadamasillal tümpsivad kalamehesaapad, põkatavad podisema paadimootorid ja unine kukk saadab oma «kukeleeguga» laiad paadid laheveele.

Ei erine argipäevahommik Popovi saarelgi sellest. Sadamast lahkuvad mootorpaadid ei sarnane aga hoopiski näiteks Kihnu meeste omadega. Kapronvõrkude asemel lebavad siin paadininas tuukriülikonnad, kõrgete säärtega kalamehesaabaste asemel aga puudased tinast tallaga tuukrisaapad. Ja kass, kes sadamasillale igaks juhuks ootama jääb, pole hoopiski optimistliku olekuga: maitsva kala asemel toovad mehed õhtul merelt kivikõvade karpidega molluskeid, mis ühe korraliku kassi lihtsalt iiveldama ajavad.

Üks seesugune tuukripaat võtab meidki täna oma meeskonda.

Kurss on otse silmapiiril kerkivate paljaste kaljumügerike poole. Ilm on alles sompus, jahedavõitu meri hall ja taevas madal. Mehed klaarivad dekki. See ei võta palju aega — tuukripaat ju pisuke. Siis toetutakse mõlkis reelingule ja pollarile. Kõik on suitsumehed.

Saame lõpuks ka nimepidi tuttavaks. Tuukrid on Nikolai Ovtšinnikov, Anatoli Brui ja Vladimir Kirpitšenkov. Kõik tugevad ja reipad poisid. Tüüris on noormees Vladivostokist, Boriss Dubrovin.

Mehed on igaüks ise ilmakaarest pärit. Teenisid Vladivostoki linnas kroonut, pärast seda aga jäidki siiakanti, et ilma vaadata. Kuulsid nemadki sellest huvitavast kombinaadist, tulid siia, õppisid talve jooksul tuukriameti selgeks ja kevadel olid juba merel.

Nikolai on teistest elavam ja jutukam. Tal on lausa ehtsat giidivaimu. Teab ja jutustab kõigest — Popovi saare esimestest asukatest, maadeuurija ja meresõitja Reineke nimelisest saarest, mis eemalt paistab, ning kalade värviunenäo uutest teooriatest. Mees ise on Kiievist pärit, aga jõudnud juba Alaskalgi ära käia. Ei jäta nii muuseas märkimata, et on Kaug-Ida meister poksis ning enne naist ei võta, kui rännukirg ükskord möödas. Selle viimase mõttega oleme täiesti päri ja nii on ka sõprus sõlmitud.

Vaikse popsumisega sõidame uduvinesel merel. Jaapani meri... Soe lõunameri. Rohekassinisest veest kerkib rohkesti väikesi saarekesi. Nende kaldad on järsud, pruunide kaljupaljanditega. Ülalpool aga on mõned saared kaetud õrna rohelusega. Vesi on kaldakaljudele andnud kõige fantastilisemaid vorme: kindlusetornid, uinunud koletised, kivist vägilased... Selliste saarekeste juures püütaksegi rannakarpe. Väliselt meenutavad nad meie

jõekarpi ning on nende sugulased. Ainult palju suuremad on nad, kaaluvad oma pool kilo, sageli paar-kolmgi. Rannakarbid elavad kolooniatena, olles tugevasti veealuste kivide ja kaljude külge kinnitunud. Seepärast ongi nende mehhaniseeritud püük võimatu. Tuukritele aga on kõik Neptunuse varakambrid lahti, muudkui jaluta mööda merepõhja ning pista maiuspalu kotti.

Ühe saare juures heidetakse ankur sisse. Nikolai tõmbab jalga pehmed karusnahksed püksid ja selga paksu villase kampsuni. Sõprade abiga sikutab selle peale tuukriülikonna, jalga rasked tuukrisaapad. Terve varustus kaalub 92 kilo. Kuival maal on selles kõndimine muidugi viletsus ja vaev, merepõhjas aga päris mõnus, nagu Nikolai kinnitab.

Paadiparda külge kinnitatakse metallredel ja Nikolai hakkab laskuma. Veel mitte päriselt. Enne on tarvis ülikonna külge kinnitada tuukrikiiver. Siis hakkab tööle õhupump ja vägev peakate kruvitakse oma kohale. Volodja lülitab sisse telefonid. Nüüd võib sukelduda.

Ah-jaa, veel on vaja võrk kaasa võtta, rannakarpide tarvis. See meenutab tavalist perenaiste turuvõrku, on aga hulga tugevamast materjalist ning suurem, mahutades umbes sada kilo molluskeid. Ja veel ühe imeliku konksu võtab Nikolai merepõhja kaasa. Selgub, et see on õige tarvilik riistapuu. Nimelt pidid kalad nii uudishimulikud olema, et lausa segavad tööd. Nende peletamiseks ja püüdmiseks ongi see konks.

Nikolai sukeldus. Valjuhääldist on tükk aega kuulda ainult korrapärast mulinat. Siis:

«Ahaa, üks on juba käes... Veel üks... See on õige priske poiss!... Veel paar tükki... Nii, viira!»

Poisid hakkavad sikutama nööri, mille küljes on võrk. Loodame, et nüüd siis tuleb päevavalgele rannakarpidest pungil võrk. Ei ühti! Seal on hoopis viis-kuus prisket kala. Punasetoonilised, suurte silmadega ja uimedega, mis meenutavad rohkem lehvikuid või tiibu kui korralikke kalauimi. Meripuugid.

«Kõht tahab oma. Nüüd paneme uhhaa hakkama. Pole paremat kala selle jaoks kui meripuuk,» seletab Anatoli.

Kalade puhastamine on paari minuti töö. Kooritakse paras ports kartuleid ja uhhaapada seatakse tulele. Igaks juhuks seotakse pada traatidega pliidi külge kinni — lainetus on üsna tugevaks läinud.

Siis läheb lahti juba tõsiseks tööks. Nikolai on leidnud helde koloonia, nii et võrgutäie korjamiseks kulub vaevalt veerand tundi. Tsentneriraskust võrku annab üle parda sikutada, lööme meiegi käed külge. Võrk visatakse vette tagasi, meie üleval aga hakkame karpe puhastama. Nende külge on kasvanud mittesöödavaid ainuõõsseid loomi, nn. meriliiliaid, ning neid pole mõtet konservivabrikusse vedada. Toksime neid väikeste kirvekestega karpide küljest lahti, hoidudes hoolega selle eest, et meriliiliate punakas vedelik silma ei pritsiks. Kui seda siiski juhtub, tuleb tükk aega vesistada: lõikav valu on vähemalt veerand tunniks garanteeritud.

Kahe võrgutõmbamise vahel saame elus esimest korda proovida, mis maitse on pliidiraual praetud rannakarbil. Praadimine ise käib lihtsalt: veest väljatoodud karp pannakse lihtsalt tulisele pliidile ja seal ta siis praeb oma mahlas. Kui karbipoolmed avanevad, on rannakarp küps. Üle ootuste maitsev! Meenutab vähiliha. Nüüd oleme juba üsna usinad pliidile uusi ja uusi rannakarpe panema. Soola ega maitseaineid pole tarvis: paistab, et need on looduse poolt juba ettenägelikult kaasa antud.

Muide, elavat rannakarpi on peaaegu võimatu avada isegi kirveteraga. Passisime juhust, kui rannakarp ise oma karbipoolmed avas ning torkasime siis kiiresti kirvetera sinna vahele. Kohe olid karbipooled koos ning kirvetera kindlalt vangis.

«See pole veel midagi! Meil kasutatakse rannakarpe kassi asemel!»

?!

«Ja-jaa. Möödunud aastal viisin ühe hästi suure rannakarbi koju. Hommikul vaatasin — karp on kinni, selle juures aga pool hiirt. Eks rannakarp avanud öösel karbipoolmed, hiireke aga pistnud sinna nina vahele. Plaks, ja poolmed kinni! Lõbu läbi!» Anatoli on päris tõsine, kui seda räägib, hakka või uskuma.

Nähes meie suurt huvi nende mereelanike vastu, hakkavad poisid meile pakkuma head ja paremat. Restoranides kallist raha maksvat kammkarpi proovime kõige värskemal kujul — otse merest võetuna. Ka teda võib praadida, kuid kõige maitsvam olla ta just nii, värskelt. Karbipoolmed lõigatakse lahti, mollusk hakitakse tükikesteks, pisut soola peale ja suhu! Kahju vaid, et sidrunit ei ole. Sidrunimahl käivat siia kohe hädapärast juurde. See võib tõsi

olla, sest nii on ta siiski veidi magusalt imalavõitu. Hea küll, aga siiski harjumatu. Teine karbipool jäi söömata. Tühjad karbipoolmed aga on praegugi kodus ja täidavad suurepäraselt tuhatoosi aset.

Lõunasöögiks helbime imemaitsvat uhhaad, siis läheb töö jälle edasi. Nikolai asemel läheb nüüd vee alla Volodja. Paar tundi järjest vee all, see on ühe tuukri jaoks ka maksimum. Nikolai puhkab pisut, tõmbab suitsu ning hakkab siis koos meiega karpe puhastama.

«Ega jah... Päris raske on see töö... Kenade püügiilmadega oleme iga päev platsis, olgu siis pühapäev või riigipühad. Maha jätta seda ametit aga ka ei saa. Kes juba käe merele on andnud, see on ka eluks ajaks südame kaotanud. Ei tea midagi ilusamat, kui jalutada seal all. Millised värvid, millised fantastilised elukad ja vetikad!...»

«Kas kalakombinaadis töötab palju tuukreid?»

«Umbes viiskümmend. Iga päev läheb merele kümmekond sellist paati nagu meie oma.»

«Palju päevas püüda jõuab?»

«Olenevalt püügikohast oma 15—20 tsentnerit. Ühe tsentneri eest saame kuus rubla.»

Tasapisi hakkab paat täis saama. Poisid on rahul — oma kakskümmend tsentnerit on ära. Meie oleme muidugi veelgi rohkem rahul — oleme ühe elamuse võrra rikkamad, filmilindil on paarkümmend huvitavat pilti ning meie niigi punnis reisikohvrid täienevad meritähtede, merisiilikute, kamm- ja rannakarpide ning teiste mereloomadega. Muide, paljud neist tuli küll juba teisel-kolmandal päeval minema visata, sest prepareerimata ja formaliinis või alkoholis fikseerimata loomakesed muutsid meie kohvrid päris keskmise tegevusraadiusega haisupommideks.

Mootorpaat seab nina kodusaare poole. Päeval laineid õõtsutanud meri on taas rahunenud. Hämardub, kui hüppame paadisillale. Õngitsejaid pole enam näha. Hommikune kass nurrub laisalt kalarenni ääres. Küllap on päeva jooksul oma osa kätte saanud.

Jätame meestega hüvasti.

«Kahju, et te kauem ei saa siin olla. Oleksime teile akvalangi käsitsemise selgeks õpetanud, oleksite ise saanud vee alla tulla ja seal kalu jahtida!»

Aitäh sellegi eest! Ja kes teab...

Rühime vaikselt ja väsinult kaldarinnatisest üles. Alles punetas meri päikeseloojangust, nüüd aga on juba kõige üle laotunud soe hämarus.

Õhtu on vaikne, õhk kalalõhnaline — nagu igas kalasadamas. Vaikust lõhuvad vaid siin-seal avatud aknast või lahtipaiskuvast uksest väljahüppavad laulupahvakud. Ah-jaa, täna pidi ju kombinaadis palgapäev olema! Ja küla servas isegi pulmad! Nii see noormees jõudis pajatada, kelle tuppa meid ühiselamus pandi. Kolja. Kogenud tuuker, nagu ise kiitis, ja kõik tütarlapsed ümberringi tuttavad ja... Võib olla küll, sest Kolja on õige sile ja turske poiss. Just selline, nagu nad noortele tütarlastele meeldivad.

Seame sammud kontorihoone poole. Hommikul olime kokku leppinud, et kui õhtul varem tagasi jõuame ja veel viitsimist on, siis astume läbi. Tööst siis juba selgem pilt käes ja oskab midagi asjalikku küsida.

Kontor on tühi. Näitsik, kes meile vastu tuleb, pakub lahkelt ootamiseks istet. Vladimir Jurjevitš peab kohe tulema. Nii ta igatahes käskis ütelda, et tuleb.

Istume. Istume ja ootame ihuüksi suures kontoriruumis, sest tüdruk ise teeb kiiresti minekut. Küllap ka pulma... Aruanded ja arvud seintel, laudadel, isegi laudade all hunnikus. Just siis, kui igavusest tahame nende vastu hakata huvi tundma, kustub elekter.

Siis on meie ümber üks suur tunnipikkune pimedus ja Vladimir Jurjevitšil hakkaks kindlasti paha, kui ta me repliike kuuleks. Vladimir Jurjevitš Sadovski on nimelt kombinaadi peainsener, ja kui ta juba kord lubas juttu ajama tulla, siis pole küll kuigi soliidne end nii kaua oodata lasta!

Kui me tõuseme, et lõpuks väsinult ja tigedalt minema minna, ta tuleb. Suur, pikk, sportlik mees, aastaid pisut üle veerandsaja. Astub sisse hooga, samasuguse energiatulvaga viskab seljast mantli ja viipab meid oma kabinetti.

«Andke andeks, hiljaks jäin. Aga teel tuldi järele, viidi alajaama. Oli väike avarii. Eks siin pead kõike tundma — elektrit, aurukatlaid, kompressoreid ja kalmaare. Lisaks veel inimeste hingi ka...»

Lõbus-vaba hooletu-asjalik olek, mõnus muie ja avameelne jutt, ja me ei mäletagi enam, et oleksime kunagi sellest mehest pahasti mõelnud.

Peagi oleme niivõrd tuttavad, et teame: Vladimir Jurjevitš lõpetas Vladivostoki Kalamajanduse Instituudi alles viis-kuus aastat tagasi, on põline vladivostoklane, noor naisemees ja õnnelik perekonnaisa.

Ilmselt pole me esimesed, kes selle üsna haruldase kombinaadi vastu huvi tunnevad. Lausa pressikonverentsi ladususe, konkreetsuse ja lühidusega jutustab ta oma majapidamisest, oskab haruldaselt täpselt vastata kõigile meie poolt mõeldud küsimustele juba enne, kui me jõuame need esitada.

Kombinaat eksisteerib siin saarel juba üle kolmekümne aasta. Nii mitmekesist toodangut kui praegu annab ta aga alles neljandat aastat. Kaladest on põhilised lest, terpuug, Kaug-Ida navaaga, mintai, tundrakala, lõhilased. Lõviosa püügist moodustavad molluskid: ranna- ja kammkarbid, peajalgsed molluskid kalmaarid ja kaheksajalad ning okasnahksetest trepangid ehk meripurad. Peale selle töödeldakse, nagu me juba ise nägime, vaalaliha. Ja merevetikaid, peamiselt merikapsast.

Kuna tooted on uudsed, on tehnoloogiagi mõnedel toodetel alles uurimis- ja katsetamisjärgus, retsepte täiendatakse pidevalt. Selleks on olemas oma eksperimentaallaboratoorium.

«Tulge sügisel, ja te saate kuivatatud kaheksajalgu. Isuäratav, lõhnav, nägusates polüetüleenkottides. Parim õllekõrvane!»

Õhinal öeldud kiitus ei jäta kahtlust reklaami siiruses.

«Kombinaat ei ole just eriti suur, nagu nägite. Kokku 1300 inimest. Neist kalureid nelisada, tuukreid kuuekümne ringis. Ülejäänud töötavad konservitsehhis ja kombinaati mööda laiali. Igal suvel on meil palju praktikante tehnikumidest. Eilegi tuli hulk tüdrukuid, sama laevaga, millega teiegi. Kombinaat elab, kosub, tsehhe ehitame juurde. Tööd on, rahvast ka. Jätkuks ainult kala.

Muret teeb merede reostumine. On keelud, on käsud, on trahvid. Aga Vladivostoki Kuldsarve laht on vaikse ilmaga kui naftabaas — aina läigib ja kiiskab vikerkaarevärve päikese poole. Kui teil silma oli, küllap siis panite isegi tähele. Aegamööda, aga kindlalt liigub nafta ka meie poole.

Ja krabisid, seda kuulsat delikatessi, pole terves Jaapani meres enam mujal kui Kuriilide rannikul. Šikotani saar, see on praegu peamine krabirajoon. Seal on kümned

laevad, tuhanded püüdjad ja konservitegijad. Aga kas sealgi asi niimoodi liiale ei lähe?»

Mehel on mõtteid. Mõtteid ja muresid. Ning palju plaane, asjalikke, kainelt kaalutletuid, arukaid. Sellisest inimesest usud kohe vägisi, et tema ettevõtmised õnnestuvad.

Tahaks siia tagasi tulla aasta kolme-nelja pärast, kui ka need uued tsehhid valmis on, mille põhiplaane Vladimir Jurjevitš paberossikarbi kaanele visandas. Küllap siis saab juba ka õlut kuivatatud kaheksajalgadega...

Hommik, hall, tormieelne ja vihmavalinguline saadab meid sama pisukese kaatriga Vladivostoki poole. Maha jääb Popovi saar, alles eile meile tundmatu ja võõras, nüüd juba kodune ja tuttav. Nüüd on ta ka meie saar.

SIIT MINDI MUISTEGI

Vladivostok on ilus linn, aga kui kaks nädalat ühtesid ja samu tänavaid pidi võõrastemaja, komsomolikomitee ja laevanduse vahet nühkida, muutub see ilu ikka tuhmimaks ja tuhmimaks. Maksime lõivu oma kergemeelsusele.

«Kulla mehed! Te tahate Jaapani merelt Põhja-Jäämerele sõita ja pole seda asja varem kooskõlastanud?!»

Tahame tõepoolest ja kooskõlastanud, jah, pole küll kellegagi...

Aga Providenije, Pevek, Tiksi ja Dickson pole Kuivastu või Virtsu, kuhu iga päev praam käib. Reisilaev teeb augustis ühe reisi ja on juba kuskil Kamtšatka kandis. Jääb üle kaubalaev ja ... kooskõlastamine.

Komsomoli kraikomitee rahvas elab meie saatusele südamest kaasa. Ja mitte ainult et elab, vaid ka aitab. Hakkavad ragisema telefonikettad ning kuskil kabinettides tilisema telefonid. Nii olemegi aktiivsest tegevusest eemaldatud, meie ülesandeks on ainult asjade käiguga kursis olla.

Esimene Vladivostoki-nädal aga lõpeb siiski sellega, et hoiame näpu vahel kaht maailmatu pikka raudteepiletit Vladivostok—Tallinn, mille oleksime ära võinud osta ka juba esimesel päeval. Pakime kohvrid ja läheme komsomolikomiteesse hüvasti jätma.

«Poisid, asi liigub!» hüüab sekretär Veera Stepanova tere asemel. Kraikomitee rahvas on välja uurinud, et Kaug-Ida laevanduse ülema abi on tagasi tööpostil ning et siiski on võimalik sõita, kui...

Veel kaks tundi ootamist, mille jooksul Veera jõuab võtta umbes paarkümmend telefonikõnet. Kolmveerand aega nendest kõnedest hoiab tüdruk toru lihtsalt laua all: meremehed on teatavasti raske ütlemisega rahvas... Vahepeal seletab ta meile, et laevanduse inimesed on, jah, kraikomitee peale pisut pahased, sest äsja lõppenud sõjamängu ajal oli komitee pidevalt laevanduse kukil.

«Lastele oli ju vaja Neptunuse-pidu ja meresõitu teha — ikkagi Vladivostok! Aga komsomolikomiteel endal laevastikku ei ole!»

Lõunaks võtab Veera meid käekõrvale ja poole tunni pärast oleme Kaug-Ida Laevanduse ülema asetäitja Valentin Petrovitš Bjankini ukse taga. Tõhusaks toeks meie palvele on meie Komsomoli Keskkomiteest saadetud telegramm, mille veerand tunni eest postkontorist tõime.

... Päev lõpeb sellega, et seisame uuesti piletisabas — seekord ostmisele vastupidist operatsiooni sooritamas. Kohvreid lahti ei paki: kaubalaev «Šilka» peaks iga päev välja sõitma. Nüüd käime hommikuti truult laevanduse aknal olevat teadete tahvlit uurimas. Kõike muud, aga ei mingeid andmeid «Šilka» ärasõidu kohta. Laev seisab kindlalt reidil.

Mõne päeva pärast muudame siiski elukohta — kolime laevale. Vanemabi teatab muhedalt, et ärasõit on noh nii nelja-viie päeva pärast. Meremehele tähendab see muidugi meeldivat mõnulemist maal, meile aga musta hingepiina.

Esmaspäev, 19. august.

Juba on saanud harjumuseks ärgates esimene pilk illuminaatorisse heita: kuidas ilm on? Ilm — see on viimastel päevadel meie jaoks kõige olulisem. Peaasi, et ometi ei sajaks! Aga ta on nagu kiuste otsekui pilkvel — kord veidi vihma, siis pisut päikest. Laadimine venib ja venib: niipea kui vihma hakkab sadama, tuleb trümmiluugid sulgeda. Muidu vea kaupa vihmaveega pooleks.

Täna ei saja, kuigi on üsna udune. Kui vihma rohkem ei tule, pidavat laev õhtuks klaar olema, nagu vahimadrus tähtsalt öelda teadis.

Ärasõitu ootavad juba kõik, isegi need, kellel kodu Vladivostokis. Selline ta kord juba on, see meremees: merel igatseb sadamasse, sadamas — merele! Merel tundub paar päeva sadamas olla suurima soovina. Sadamas aga... Mõned päevad, jah. Siis aga tuleb mehel mingi kärsitu kihk hinge, otsekui tahaks kõva kärakat võtta. Aga ometi pole see too. Merele!

Pärast hommikusööki peaks laadung peal olema. Peaks. Aga ei ole. Toiduvarud Kolõma geoloogidele ja kullaotsijatele on küll trümmides ja luugid laevalael kinni, aga siis sõidutatakse ette platvormid traktorite, isekallutajate ja raudbetoonplaatidega. See kõik tuleb tekile mahutada.

Õieti küll ei tea, miks peaks nii kärsitu olema? Meie päralt on kapteni esimese abi kajut, mees ise läks puhkusele. Mõnus ja puhas ruum, plastmass ja punane puu, pehme voodi ja raadio jaapani jaamadega, kust vahetpidamata tuleb reklaami ja muusikat. Ideaalne kabinet, hakka või kirjanikuks!

Kirja saabki kõik pandud. Viimased filmid on laeva fotolaboratooriumis ilmutatud, pildid tehtud ja teele saadetud. Nüüd pole muud, kui naudi rahu ja puhka.

Aga ei saa. Ikka jälle leiad põhjust tekile minna. Ei tihka endalegi tunnistada, et see on lihtsalt lapsik kärsitus, kuid mis sa teed... See pole siiski Virtsust Kuivastusse sõit.

Ülo teeb ajaviiteks Mašakese (laeva puhvetipidaja) pildid valmis. Ilus tüdruk, brünett ja sale, silmad kui söed... Lausa lust pilte teha. Ja niisama vaadata. Ja mõtelda. Ja nukraks minna.

Eks sellist heledamat kiirt ole igasse laeva vaja, et pikk sõit närvi liiga mustaks ei jõuaks ajada. Mašal on tööd palju. Hommikul kell seitse on kohvilaud kaetud, siis tuleb ja koputab vöörikajuti uksele — ajab «härrased-ohvitserid» üles. Sel ajal, kui need uniselt kohvi luristavad, koristab kähku kajutid. Mõne kajutiga läheb Mašal kiiresti, mõnda ei saa ega saa korda... Millegipärast on need just esimese tüüri ja kapteni kajutid, eriti siis, kui mehed vahist vabad ja kohv kiiresti joodud...

Lõunalauda kattes on Mašal kindlasti teine kleit seljas kui hommikul. Üldiselt võib kleidi värvi ja tegumoe järgi kohe ennustada ka Maša meeleolu. Eriti sädelevas tujus olles (kui näiteks eelmisel õhtul oli tants) on Mašal seljas roosa minikleit, ees peopesast pisut väiksem põlleke, peas valge tanukriips.

Kui aga meie doktorinna Vassilissa Ivanovna juhtub tegema mõne mürgise märkuse, ilmub Maša õhtuks kindlasti rõhutatult pikas mustas seelikus valge pluusiga, terve soeng valgesse marlikotti topitud...

Õhtuti armastab Maša tantsida ja televiisorit vaadata. Palju tal selleks aga aega ei ole — päeval supiläigatusi saanud laudlinad on tema pesta. Mis sest, et seda teevad laeva suures pesuköögis masinad, Maša ise peab ikka juures olema. Muide, ega tal seal nii väga igav olegi. Millegipärast juhtub ikka sel ajal ka mõnel vabavahimadrusel köögis tegemist olema...

«Maša, miks sa merele tulid?» küsin kord, kui laevaelu on juba niipalju kokku harjutanud, et kedagi enam teietada ei passi.

Maša küürib parajasti meie niigi puhast kajutipõrandat. Peatab lapi, kükitab maas nagu pisike Tuhkatriinu ja on päris nõutu. Vaatab siis üles ja ütleb päris lihtsalt:

«Romantika...»

Isa-ema elavad Lvovi lähedal. Vladivostokki sõitis Maša paar aastat tagasi. Oli aasta kaupluses vanemmüüjaks, siis tuli kange himu merele minna. Läkski...

Ei, vanemad ei tea sellest midagi. Milleks neid asjata närveerima panna? Kuivamaa inimesed ei saa nagunii aru, mida tähendab meri... Ema ei lubaks iialgi merele.

Ennast peab Maša tõeliseks merememeheks, terve aasta juba laeval oldud! Jaapan ja Korea on oma silmaga ära nähtud ning virmalised ka. Ja helendav Barentsi meri! Ning ausõna, Põhja-Jäämeres võib jääkaru jäälahmakatel ringi luusimas näha! Nihuke valge-valge, küll te ise näete...

Mine nüüd loe tüdruku selgest ja siledast, lapselikult naiivsest näost välja, räägib ta tõtt või luiskab? Üks aga on küll selge — oma südame on Maša merele kinkinud. Ja koos südamega ka käed. Kui ta lõunalauas supitaldriku prae vastu vahetab, märkame, et tüdruku käed on armilised. Igapäevane töö nõuab oma osa.

Viimaks jäid kraanakellad vait. Kapten kõnnib sadamakail, silmitseb laeva vöörist ahtrini. Seisatab, vaatab, mõtleb... Raske tee on ees, pealegi esimene reis sellel laeval. Küllap on tal praegu oma mured, millest meie teada ei pruugi. On siis ühtegi tööd ilma muredeta, ilma raskusteta, ilma vastutuseta? Kindel tunne on, kui s i n u eest keegi vastutab. Aga i s e vastutada, ja vastutada kõigi eest?...

Läheme magama lootuses, et hommikul kiigutavad meid juba Jaapani mere lained.

Teisipäev, 20. august.

Hommik on udune ja vihmane. Läbi kajutiakna pole esialgu midagi näha. Kas tõesti avamerel?!

Oh ei. Kõik on tuttavalt vaikne.

Lõpuks jõuavad kohale siiski ka pingutajad, millega saab veoautod tugevasti laevateki külge kinnitada (selgub, et just nende puudumise tõttu väljasõit hilineski), ja laev

on täielikult reisivalmis. Haarame kajutist fotoaparaadi ja magnetofoni juba eile lindile loetud sõnadega: «Kohe tehakse otsad lahti...» ning tormame kaptenisillale.

Tuul on veelgi vingem. Kuuleme kaptenilt, et merel on 9-palline torm — Jaapani lähedal möllab taifuun «Polly». Mihhail Malõškin — ahjaa, unustasime vist tutvustada: tema ongi kapten — käib ringi palju reipama näoga kui hommikul. Kõnnib sillal edasi-tagasi ja annab nagu muuseas vaikse häälega mõne käskluse, mis meile midagi ei ütle, roolimadrusele aga selge emakeel tundub olevat. Kuldsarve lahest jõuame igal juhul ilma ühegi viperuseta välja.

Neid ridu kirjutades oleme jõudnud juba avamerele. Laevanina pihustab laineid, pritsmed paiskuvad hooti vastu illuminaatorit. Ühe käega peab kogu aeg tuhatoosi kinni hoidma — see sinder liugleb nagu luik mööda lauda.

Ülo läks filme ilmutama, kiitis, et tormiga on seda kõige parem teha, pole endal paagi loksutamist. Kuidas ta aga pärast pilte mõtleb suurendada, see on suur mõistatus.

Piip keerleb laual ringi, tool pöörleb iseenesest ümber oma telje, kapiuksed käivad lahti ja kinni. Ootame alandlikult, millal merehaigus tuleb, aga millegipärast pole veel mingeid tundemärke. Tulema ta aga ju peaks — maarotid, nagu oleme...

Kolmapäev, 21. august.

«Ho-hoo, požarniki!» põrutab vanemmehaanik Gennadi Ivanovitš hommikul meie kajutiuksele.

«Mis požarniki? Kus põleb?» hõõrume unest ehmunult silmi.

«Öösel kolate üleval, päeval magate! Hommikusöök jahtub ära. Maša juba käis ukse taga, aga ei julgenud rohkem kloppida. Maast lahti!»

Ülo poriseb midagi lahjast teest, mille pärast ei tasuvat nii suurt lärmi teha. Gennadi Ivanovitš aga ainult müristab naerda:

«Nuu-nuu, davai-davai, požarniki! Vaadake parem, kui kõhnaks te olete jäänud! Merel on nii, et päev ja kilo juurde. Režiim!» Lärmab ja möllab nagu naerupomm, kuradit sa siin enam magad...

Laudkond on jah igatpidi koos. Laua otsas istub kapten,

tema kõrval on meie kohad. Laua teises otsas istub Vassilissa Ivanovna. Tema hoolitseb seltskondliku jutu eest.

«Ei oska, ei oska meie Mašake nii serveerida, nagu vaja! Kus Sofia Petrovna oli alles puhvetipidaja! Siin taldrikukesed ja seal taldrikukesed, kärme ja kiire... Laudlinad olid nii puhtad!» räägib ta vaikselt ja kahetsevalt.

«Vassilissa Ivanovna, te ju ise loksutasite teed linale!» tähendab teine tüür.

«Boriss Petrovitš, no miks te siis sedamoodi?... Muide, see on õudne, mis teie mehed teevad — suitsetavad ühiskajutis! See on nii suitsu täis, et ära mine sissegi. Aga kui inimene tahab seal niisama kultuurselt istuda? Lehte lugeda?»

«Mis lehte, nädal aega vanad! Ja kus nad siis peavad suitsetama? Kajutid on ju nii tillukesed, et pärast paari mahvi ei näe enam sõbra nägu, kas see on siis tervislikum? Ka suitsetama peab kultuurselt. Miks inimesed tänaval ei suitseta, vaid kohvikus?» Duell läks lahti. Doktor ja teine tüür on sõnalaevad vanasse vimmavette lükanud ja põrutavad nüüd vapralt teineteisele vastu. Meeskond jälgib lahingut ilmse mõnuga, moraalne toetus muidugi teise tüüri poolel.

«Boriss Petrovitš, suitsetada pole üldse vaja, see oleks kõige tervislikum,» ütleb Vassilissa Ivanovna õpetlikult-väärikalt, tupsutab tumepunaseid huuli ettevaatlikult salvrätikuga ja tõuseb. «Head isu.» See on väärikas lahkumine. Keegi ei saaks seda taganemiseks nimetada.

«Ma olen alati ütelnud, et naiste koht pole laevas. Irisevad, virisevad ja ülepea ajavad ainult mehi närvi. Siis tulevad igasugused pahandused ja tülid ja... Kuidas purjelaevade ajal olid laevas ainult mehed?» ei saa teine tüür ka siis rahu, kui uks Vassilissa Ivanovna järel juba sulgunud on.

«Ei saa, seltsimehed, nii arutleda,» sekkub ka kapten jutusse, küll tõsiste sõnade, aga muigel tooniga. «Laevastik kasvab nii kiiresti, et varsti ei jätku mehi madrustekski, mis sa siis teed? Ja palk ka. Milline mees tuleks siia meile puhvetipidajaks?»

«Miks ei tule? Suuremal jaol väikestest laevadest on kõik kokad ja puhvetipidajad mehed!»

«Just väiksemail! Aga meie meestekarja söötmise-kasimisega mehed enam toime ei tule. Või kui tulevad, siis virisevad sada korda hullemini kui meie tohter...»

Kaptenile ei tihka keegi rohkem vastu kosta.

Tüür aga ei jäta siiski oma. Veidi aja pärast poriseb jälle:

«Siis oleks ju õigem lubada meestel naised ka laeva kaasa võtta. Mitte niisama reisijaks, vaid tööle. Puhvetipidajateks, kokkadeks, koristajateks. Miks seda ei lubata? Minu arust on see täiesti totter!»

«Täitsa õige!» lööb väljaspool üldist stsenaariumi äkki sekka kolmas tüür. Teadupärast pidi mees alles hiljuti olema abiellunud ja eks tal nüüd on ehk raske küll.

Õige armastus peab olema tugevam kõigest. Aga kui lihtsast, inimlikult parimast tundest, armastusest saab pidev katsumuste, loobumiste, lõputute ootamiste ahel?

Kuu lahus, kaks, kolm... Hea, seda oodatum, rõõmsam on jällenägemine. Siis jälle kuu, kaks, kolm... Pool aastat. Jälle pool... Ning igal aastal puruneb sadu meremeheperekondi...

Alles eile õhtul istusime koiku serval Šašaga, noore poisiga, varustajaga. Sõidab merd juba kolmandat aastat, isa samuti. Ja terve selle aja jooksul pole poiss isaga kordagi kokku saanud! Ikka on juhtunud nii, et kui tema on kodus, on isa merel ja vastupidi. Koju lauale jääb vaid kiri: olin siin, lähen sinna, tervisi... Just koju lauale, sest... jah, taskus on naise ja poja pilt, aga... Tegelikult pole kumbagi. Keda süüdistada? «Naist muidugi, keda siis veel!» hüüataks Vassilissa Ivanovna. Aga kes loeb kokku naise unetud ööd, ootamised ja oodatu tulemata-jäämised?...

Millest jutt laeval ka ei algaks, jalgpallist või merehoovustest, ikka lõpeb ta sel hellal teemal. Ja kajutiseinal, võib kihla vedada, on igal mehel üks pilt kindlasti: naise, tulevase naise või lihtsalt ajakirja kaanelt välja lõigatud unelmate naise pilt...

Päike särab ja meri vahutab. Laine pole põrmugi vaiksem kui eile, aga taevas on selge. Tüütu on, et midagi teha ei saa. Suurendusaparaat kõigub nagu kellapendel. Kirjutada on ka viletsavõitu, sest tasapisi hakkab ka seespool miski pendeldama ja kurku kippuma...

«Polly» saba annab ennast korralikult tunda. Korraks oli selline tunne, nagu oleks laev karile sõitnud. Käis ilmatu mürts, kõik asjad lendasid põrandale, ise paiskusime kõhuli lauale, mille juures parajasti kaarti uurisime. Kül-

lap oli see see kuulus üheksas laine, mis risti vastu täävi paiskus. Laev värahtas korraks üle kere nagu krambis, kuid jätkas siis niisama rahulikult ja visalt edasitrügimist kui ennegi. Jõud jõu vastu.

Neljapäev, 22. august.

Tuul on vaibunud, laine märgatavalt madalam. Õhtul kell 21.45 läbime La Pérouse'i väina. Oleksime selle maha maganud, kui Gennadi poleks meile asjast varakult teatanud.

Seisame kolmekesi laevalael. Pime. Vasakult paistab paar tuld ja plingib majakas. Seal peab olema Sahhalin. Paremale poole jääb Jaapan. Mõned tuled, helklevad piirivalveprožektorid, eemal paistab mingi linna kuma. Vakkanai. Paar-kolmkümmend kilomeetrit lahutab meid temast — võõrast, tundmatust linnast. Pime. Tähed taevas, tuled vees. Meri, mis oma turjal on kandnud nii palju laevu.

«Kandis ka La Pérouse'i oma,» ütleb vaikselt üks hääl.

Ahaa, see oled jälle sina, sõber Faktoteek! Unustasime su mereleminekukärsituses päris ära! Anna andeks. Tead sa sellest kõigest midagi rohkemat?

«Tean.»

Jutusta!

«Sa näed praegu Sahhalini kaugeid kontuure . . . 1781. a. 6. juulil jõudis siia prantsuse meresõitja kapten La Pérouse. Sahhalini olemasolust teati tolle ajani ainult jaapani kaartide järgi, kus ta iga kord oli märgitud ise moodi ja järelikult mitte õigesti. Nende kaartide järgi oli isegi raske aru saada, on see maa saar või poolsaar.

Sahhalini mäed näisid ekspeditsiooni juhtlaevalt «Boussole» vaadatuna veelgi kõrgemad ja järsemad kui Tataaria mäed, kust alles neli kuud tagasi mööda oli sõidetud. Siin-seal oli kaldal näha roovikonne, metsa tagant tõusis suitsu. Elumärke oli siin märksa rohkem kui Tataarias.

Maabudes aga ei leidnud meremehed onnidest mitte hingelistki. Nähtavasti olid need võõraid nähes metsa peitu pugenud. Laevamehed tahtsid juba tagasi pöörduda, kui märkasid äkki kaldal seitset meest, kes olid riietatud pikkadesse niinest punutud halattidesse. Peakatteid ega jalanõusid neil ei olnud.

Need olid kohalikud põliselanikud giljakid, sõbralik ja lahke rahvas. Meremehi võtsid nad vastu heasoovlikult, olid tänulikud neile toodud kingituste — kirveste ja hel-

meste eest. Märkide keelest said nad üllatavalt hästi aru. Kui La Pérouse'i reisikaaslane, teise laeva «Astrolabe» kapten de Langle püüdis märkide teel teada saada, kas maa, kus nad viibivad, on saar või poolsaar, võttis üks vanamees kepi ja joonistas liivale Sahhalini kontuurid. Kaart oli muidugi primitiivne, kuid ometi võis sellest aru saada, et Sahhalin on saar, aga mitte poolsaar.

La Pérouse uuris maad lähemalt ja leidis, et Sahhalin ulatub peaaegu kuni Hokkaidoni, Jaapani saarestiku põhjapoolseima saareni. Ta juhtis oma fregatid läbi kitsa väina, mis eraldab Sahhalini Hokkaidost — läbi selle väina, mida mööda meiegi praegu läheme — ning jõudis Ohhota merre. Väin sai endale avastaja nime — La Pérouse'i väin.

Muide, kakskümmend neli aastat hiljem, 1805. a. 11. mail jõudis oma esimesel ümberilmaretkel Sahhalinile ka Adam Krusenstern laeval «Nadežda». Krusenstern uuris Sahhalini lõunakallast, kus elasid ainud. Nagu ta hiljem oma reisimärkmetes jutustab, valitsenud siin tava kasvatada igas peres noort karupoega. Karu elab hüti nurgas, ta eest hoolitsetakse ja teda hoitakse. Kuigi meremeestel oli suur soov ka endale ühte sellist kena loomakest saada, ei olnud ainud nõus mitte mingisuguste kingituste eest ühtki karu ära andma!

Krusenstern uuris ka põhjapoolsemaid saarealasid. Siin olid inimesed palju kartlikumad, nagu La Pérouse'ki veendus. Päris saare põhjatippu aga ei õnnestunud Krusensternil jõuda, tee sulges tihe jää, vaadet ahendasid udud. Juuli keskel ringiga Kamtšatkalt Sahhalinile tagasi jõudnud, nägid meremehed igal pool suurel hulgal hülgeid. «Nadežda» liikus nüüd piki Sahhalini idarannikut uuesti põhja poole. Kaardile kanti kogu rannajoon, inimasulaist aga ei paistnud siin jälgegi olevat.

Ümber Sahhalini aga ei õnnestunud Krusensternil ka seekord sõita, ja nii jäigi küsimus, on see saar või poolsaar, lõplikult vastamata. Vastuse andis 44 aastat hiljem admiral Nevelskoi.»

Laev jooksis jõudsalt. Öö peidab oma hõlma tuled ja rannajoone, otsekui kartes, et on niigi meile neid liialt kauaks uudistada jätnud.

Jahe on. Tuul vilistab raadiomastides. Jõudsime Ohoota merre.

Laupäev, 24. august.

Selgus, et täna on laupäev. Märgata seda küll millestki pole, laevaelu käib ikka ühesugust ringi mööda edasi.

Tegime põhjaliku ringkäigu mööda laeva. Ruume on palju. Ahtris oleva pesumaja viimasel uksel on number 154.

Masinaruumi jõudsime parasjagu siis, kui peamasin seisati. Mingi väike rike. 3700-hobujõuline mootor on tubli maasauna suurune ja rikke parandamiseks tuleb mehaanikul sõna otseses mõttes ronida mootori sisse. Näeme kolvivardaid, mis on oma paar meetrit pikad ja veerand meetrit läbimõõdus. Aukartus mootori vastu tõuseb veelgi, kui kuuleme, et masinas ringleb 5 tonni õli ja et päevas kulub 14 tonni kütust!

Siinsamas paiknevad ka elektrijaam, õhu konditsioneerimise ja külmutusseadmed, töökojad.

Kaasaegset diisellaeva võib võrrelda väikese linnakesega: kino, sööklad, elektrijaam, saun, mugavad korteridkajutid, pesumaja, fotolaboratoorium ... Kõik see on 42-liikmelise meeskonna jaoks.

Kord sõideti aga samu teid pisikestel tõrvalõhnalistel fregattidel ... Sõideti, et kätte näidata teed meie laevale, et avastada maailma. Sõideti ja avastati. Sageli elu hinnaga.

Öösel saime valmis laeva fotolehe ja Gennadi kutsus enda poole lõpetuseks kohvi jooma. Kutsus ka vanemabi, kes aitas usinasti pilte riidele torkida ja allkirju välja mõelda.

Mõnus mees see vanemmehaanik! Turske nagu tõelisele merekarule sobilik. Ning terve see suur kogu on täis lusti ja elurõõmu. Vanemabi Adolf Nuždin on tema otsene vastand: kõhn ja kuivetu, tasase asjaliku jutuga. Mõlemad on üle tosina aasta merd sõitnud ja maakerale mereteid mööda mitu ringi peale teinud. Ohtlikum teistest olevat siiski Jäämeri.

Kuuleme igasuguseid lugusid jää pealetungidest ja sellest, kuidas paar aastat tagasi «Tšerinov» pool Põhjamereteed jäälõhkuja järel 40 laevast koosnevas karavanis ilma tüürita läbi sõitis, enne kui selle kaotamist üldse märgati. Laev sõitis vabas vees otsekui rennis ja tüüri polnud vajagi ...

Vestame juttu, Gennadi kallab valvepudelist viskit. Jook

on hea ja suupistegi pole laita — värsked tomatid ja kurgid. Pane aga soola ja pipart peale! Pudeli sisu väheneb, jutukosk aga aina kosub.

«Ootamatusi võib alati juhtuda,» ütleb Gennadi näppu püsti tõstes. «Eelmise reisi ajal ütles peamasin üles. Mitte nii nagu täna. See oli köömes. Kolb purunes! Lainetus aga oli tugev, oma kaheksa palli. Kõik tuli teha kähku, et kuhugi madalale ei kannaks, saad aru? Ronisin ise masinasse. Poisid olid kui kuradid õliga koos... Ei mäleta, mitu tundi me selles põrgukatlas praadisime. Korda ta sai.»

«Nojah, aga mis sel ajal üleval toimus, seda sa ei teagi!» leiab vanemabi lünga, et oma sõna sekka lüüa. «Vana tahtis ühtepuhku alla helistada. Aga ma tean küll, mis sel ajal sinna helistamine tähendab! See tähendab, et keegi peab masinast välja ronima, õliste kätega toru võtma ja rääkima seda, mis niigi teada on. Mehed on ju niigi ärevil, kellele kuradile seda takkatõukamist seal veel vaja on! Õigus? Ei ma lasknud tal helistada, igati puiklesin kõrvale. Teil oli all põrgu, aga mul üleval...»

Gennadi leiab selle peale, et käsutamine merel on üldse üks kangesti peenike kunst. Kurdab, et näe, ei saagi enam meestele ligidale! Siis, kui kunagi oli motorist, sai ise kõike läbi ja lõhki tunda. Ka siis, kui sai neljandaks mehaanikuks, kolmandaks... Nüüd on vanemmehaanik, pole mutrit ega masinat, mida ei tunneks, ka meestega on ikka samasugune, nagu oli, aga... «ne to»! Sest sa käid nüüd juba harvem all masinaruumis, ja kui sa siis tuled, siis võetakse su tulekut ikka juba kui ülemuse tulekut. Õige kah, peabki! Aga mitte nii. Ülemus võib sõber ka olla! Aga tutkit. Keegi oma muresid sulle enam kurtma ei tule, kõigest kuuled juba kolmanda-neljanda suu läbi... Nii et mida kõrgem koht, seda kehvem kontakt...

Tundub, et Gennadile teeb see päris tõsist muret. Mees on tõepoolest südamega inimene, tahaks olla seltsis ja koos meestega nagu ennegi. Aga ei saa. Kast! Kuigi sa seda ise pole endale ümber klopsinud.

Ja olgu näiteks kaptengi nii inimlik kui ta on, püüdku ta vestelda madrustega nii tihti ja südamest, kui tahab — päris lähedale ei jõua ta neile kunagi. Ta võib enda vastu suurt austust äratada, võib meeskonna jumalaks olla, aga ta on ikka kõrgel ja kaugel...

Meri on otsekohene ja karm, meremehed samasugused.

Pole kelleltki kuulnud, et laeval mõnel mehel õnnestuks seanahka vedada. Tõsi, meeskonnad muutuvad õige tihti oma koosseisult, aga korraga vahetub ikka ainult mõni inimene. Võib olla, et see uustulnuk ei kasva teistega kokku. Sellisel juhul tunnetab ta ise seda kõige paremini ja laevale ta kauaks ei jää.

Katsumisest ei pääse keegi, ka kapten mitte. Meie kapten teeb «Šilkal» esimest reisi ja päris omaks teda meeskond veel võtnud pole. Näe, täna õhtulgi ei kutsutud teda koos kohvi jooma, kuigi see on muidu sellistel puhkudel laevas tavaks. Ja ega tema ise ka pole veel kutsunud! Ei vanemabi, ei vanemmehaanikut. Viimased ei kiirusta ka kapteniga sõprust sõlmima.

«Aega on. Las meri näitab, mis mees see Malõškin on,» ütleb Gennadi rahulikult. Mitte et Mihhail Malõškin oleks veel vähe merd sõitnud — viisteist aastat on merel pikk aeg. Aga s e l l e meeskonnaga on ta merel igatahes esimest korda. Küll päevad näitavad.

«NÄEN MAAD!»

Pühapäev, 25. august.

Pühapäev ja päike paistab. Paistab veel muudki — Kamtšatka! Millal need koonusjad sopkad nähtavale ilmusid, seda ei teagi ütelda. Igal juhul ärgates olid nad illuminaatorist selgesti näha. Eile õhtul pärast kohvi Gennadi juures ei olnud tahtmist magama minna, üleval aga polnud ka kellegagi enam aega viita. Siis tuligi jälle vana vaikne sõber Faktoteek meelde.

«Kuule, sõber, hommikul jõuame Kamtšatka ligidale. Tead sa midagi sellest maast?»

«Sa tahad teada arve, sa tahad teada nimesid, sa tahad kuulda lugusid? Selleks ma sul kaaslaseks olen. Palun.

Kamtšatka avastamise ja asustamise ajaloo lühikursus kõlaks nii:

1648 — Sellele maale astub Semjon Dežnjovi sõdur Fedot Popov.

1697 — Kamtšatkale jättis endast jälje kasakate viiekümnik Vladimir Atlassov: ta põletas oma nime puuristile, mille püstitas rannikule.

1728 — Kamtšatkale jõudis maismaad mööda maadeuurija Vitus Bering. Laeval «Püha Gabriel» läks ta teele põhja poole.

1740 — Taas on siin Vitus Bering. Ta alustab siit oma teist reisi laevadel «Püha Peetrus» ja «Püha Paulus». Selle tähiseks rajas ta siia Avatša lahte «Apostlite Peetruse ja Pauluse» sadama.

1779 — Siia jõuab hukkunud James Cooki merereisi jätkaja Charles Clerke. Pärast traagilisi sündmusi Beringi väinas, kus Charles Clerke hukkub, maetakse ta Petropavlovskisse.

1781 — Kamtšatka rannikule jõuavad prantslaste La Pérouse'i ja de Langle'i laevad «Boussole» ja «Astrolabe». Pärast seda reisi jääb La Pérouse jäljetult kadunuks ...

1804 — Kamtšatkale jõuab oma esimesel ümbermaailmareisil Adam Krusenstern laeval «Nadežda».
1816 — Kamtšatkat külastab Krusensterni väärikas õpilane Otto Kotzebue laeval «Rjurik».»

«Mida sa Kamtšatkast veel tead? Ikka neidsamu arve ja fakte.»

«Kamtšatka on veidi suurem kui Inglismaa või Itaalia — 350 000 km². Siin elab 200 000 inimest, siin on rikkalik loodus ja loodusimed, mida mujal ei näe. Ümber jutustada seda kõike pole sulle mõtet — võta kätte Lennart Mere «Tulemägede maale» ja loe läbi. Võid veel meeles pidada, et Kamtšatkal on 250 vulkaani, neist tegutsevaid 80. Viimastest suurim — Kljutš — on oma eluea 5000 aasta jooksul tuld sülitanud 72 korda.

Kamtšatkal on Nõukogude Liidu parimad Kaug-Ida kuurordid ja kalastuskohad, rikkalikud maavarad ja veel rikkalikumalt uurimata alasid.

Muuseas, ära jäta edasi sõites tähele panemata väikest saarterühma — Komandorisaari. Tead, millest see nimi?

Kui Vitus Bering, nagu ma sulle juba jutustasin, 1740. a. Petropavlovskist laevadel «Püha Peetrus» ja «Püha Paulus» Põhja-Jäämere suunas teele asus, et veenduda, kas Aasia ja Ameerika manner puutuvad kokku, tabas teda õnnetus: laeva meeskond haigestus skorbuuti. See juhtus väinas, mis nüüd kannab Beringi nime. Tookord aga ei osanud veel keegi öelda, on see väin või mitte.

Kiirustati tagasi Petropavlovskisse. Teel suri palju mehi, Beringi laev aga jõudis udus ühele saarele. Algul arvasid meremehed, et see on maismaa, teadlane Steller aga tegi kindlaks, et asutakse saarel. See oli puutumatu, mõneti karm, mõneti rikas saar. Loodus oli vaene taimestiku, kuid ülirikas loomade poolest. Onni ehitamisel tappis Steller kirvega 70 sinirebast! Kotikutest aga meri lausa kihas.

Bering ei elanud ränki vintsutusi ja skorbuuti üle. Tasuri 1741. aastal ja maeti saarele, mis saigi siitpeale Beringi nime. See on maalapike, mille pikkus on 100 ja laius 50 km.

Esimesed asukad pärast merehädalisi toodi Komandorisaartele — merehädaliste komandöri saartele — 1805. aastal Vene-Ameerika kompanii poolt. Beringile pandi elama

üks inimene, Mednõile kümme. Ja siis jäeti nad saatuse hooleks... seitsmeks aastaks! Inimesed aga ei hukkunud. Nad said loodusest jagu, elasid ja neid sai isegi rohkem.

Teade Oktoobrirevolutsioonist tuli saartele 1918. a. mais. Pärast seda tuli siin lahinguid lüüa küll koltšaklastega, küll jaapanlastega. Püsima jäi nõukogude võim 1923. a. alates.

Praegu elab saartel venelasi, kirgiise, tatarlasi, mustlasi, eskimoid, indiaanlasi, ainusid. Põhirahvuseks on aleuudid, keda Ameerikas on järele jäänud vaid tuhande inimese ringis.

Komandorisaartel on maailma suurimad kotikute kolooniad. Kunagi oli neid siin poolemiljoniline kari. Siis hakati neid armutult hävitama, ameeriklased viisid igal aastal välja kuni 50 000 nahka. Et hoida kõrgeid turuhindu, põletasid ameerika kaupmehed näiteks 1803. a. 700 000 kotikunahka.

Nõukogude võimu esimestest päevadest võeti ka kotikud kaitse alla. Nüüd ulatub nende kari juba 200 000 peani, mis on maailma suurimaid. Siin on suured karusloomafarmid, kus peale kotikute kasvatatakse naaritsaid ja sinirebaseid.»

Väljas on märgatavalt jahedam, kuigi tuult peaaegu pole. Vesi, mis Jaapani meres oli tumesinine, on siin hall. Kamtšatkast oleme Faktoteegiga juttu ajades möödunud.

Pühapäeva puhul korraldatakse täna ühiskajutis viktoriin. Meie hooleks on selle läbiviimine. Ajame kokku küsimusi, nuputame «konkse». Lõpuks võib pidu meie poolest käima minna. Kahjuks aga peab tagantjärele nentima, et oma üliagaruses me rohkem segasime viktoriini traditsioonilist kulgu, kui aitasime seda edasi.

Õhtu organiseerimata osa — tants ja laulud — lähevad selle eest 5+. Talendid ilmuvad sealt, kust neid ei oska nagu oodatagi. Vanemabi üllatab ülirütmika «Jablotškaga». Kolmas mehaanik toob välja akordioni, tuletab klahvidel viisi meelde ja laulab siis pisut käheda häälega «Sahhalini valssi». Kitarr aga on meremehele vist tõepoolest kallima eest. Vähemalt iga teine inimene «Šilkal» on meie arvates selle pilliga koos sündinud.

Lauaridade vahelises kitsas käigus tehakse paar tiiru tantsugi, aga hubasem on siiski niisama istuda, kuulata kitarri ja tuttavat meloodiat kaasa ümiseda. Mõnus ja soe

olemine. Võrdlemiseks ei leiagi teisi sõnu kui et — perekondlik, kodune...

Ja küllap mõttedki on kodu juures, kõigil meil. Kitarr unistab, suu ümiseb kaasa. Aga milliseid mõttepilte näevad need nii kaugel äraolevad pilgud?

Maša on värskes peokleidis. Tuli sisse, sädelev ja lõbus nagu alati. Nüüd istub, põsk vastu pehmet tooliselga surutud, otsekui kallistaks kedagi. Võib-olla mõtleb sellest, millest muidu ei taha mõelda — et on siiski ülekohtune olnud ema vastu, kellele pole suutnud ausalt rääkida oma elust, et ta koduks on seesama meri, mida ema nii kardab. Või lühikesest õnnest, mis jõudis karile joosta... Abielust, mis algas õnnelikult ja mille seesama meri purustas.

Või pisike Tamara. Tõmmu kui mustlane, aga silmad hallid. Niisama vastuoluline kui kogu iseloomgi. Ei tea keegi veel, mis tunded on selle üheksateistkümneaastase kaunitari hinges — kas tõesti nii tõsised, kui näib?

Võib-olla meenub talle esimene torm? See oli väikesel kalalaeval.

... Õhtusöögiks pidid tulema pannkoogid kisselliga. Laev tantsis ja tainas kerkis. Miski kippus vägisi ka kurku kerkima, aga ristis hambad surusid kõik alla. Ja ometi varitses kuratlik laine just seda momenti, mil Tamara taignanõu tahtis pliidile tõsta. Korraga olid kõik põrandal — tainas, kissell ja Tamara... Kissell lainetas ja pisarad jooksid... Häbi, häbi! Viha!

Poisid koristasid põranda, keegi ei naernud. Tamara viidi kajutisse. Õhtuks lubati välja otsida kuivikud. Lepiti.

Ainult Tamara ei leppinud. Õhtuks olid laual ikkagi pannkoogid ja kissell! Jonn ja tahe võitis, Tamarast oli saanud meremees.

«Starpom» on samuti kuskil hoopis-hoopis kaugel... Alles viis minutit tagasi tantsis kingade klõpsudes metsikut tšetšotkat, aga siis läks äkki kõrvale, ei pannud teiste tulist aplausi tähelegi, istus ja jäi.

Kes teab, millises neist kümneist sadamaist on ta mõtted, kuhu pikk meremeheelu on viinud? Maakera on tervenisti ümberringi läbi sõidetud, kurja ja head nähtud. Nüüd unistab igal sõidul vaid ühest: järgmisel puhkusel võtab oma «IŽ-Jupiteril» noore, hea ja kena naise kaasa ning nad sõidavad Vladivostokist läbi terve Venemaa kuni Balti mereni välja! Aga kui palju on läinud aastaid

samasuguste unistustega. Puhkused on jäänud välja võtmata või poolikuks.

Ei tea, millest ta mõtleb, see pikk, veidi kuivetu ja karmi moega mees. Igal neist on kodu, on kodused, sõbrad. Igal on kuskil midagi väga kallist. See kõik tuleb meie juurde neil hetkil, kui meil on kõige raskem või kui oleme üksi. Või kui oleme kaugel... See on otsekui kohtumine, kus öeldakse sedagi, mis muidu ütlemata jääb. Öeldakse mõttes, lubatakse endale. Need on inimese iseendatundmise hetked ja neid hetki on vaja kui vitamiine. Pärast seda on alati kergem. On kergem, kui keset merd näed maad. Kas või mõttes.

Kolmapäev, 28. august.

Pisut äkki ilmus ta meie ette, Tšuktšimaa rannik. Komandorisaartest sõitsime nii mööda, et ei näinudki neid. Tšuktšimaad ootasime pärastlõunaks, aga juba kella üheteistkümne ajal silmasime halle madalaid sopkasid.

«Noh, nüüd te siis näete neid tšuktše. Oi, hirmus! Kas teate, nad on sellistes karvastes riietes ja naised tõmbavad piipu, issand jumal!» informeeris meid lõunalauas Vassilissa Ivanovna. «Ja mehed, teate, ostavad poest pool liitrit ja joovad sealsamas ühe sõõmuga tühjaks! Küll te näete, ma tean. Hirmsad inimesed, juuksed olevat neil rasvased ja salkus...»

«Vassilissa Ivanovna, inimene ei saa kunagi hirmus olla. Hirmus — see on suhteline. Võib-olla olete hoopis teie nende meelest hirmus inimene — huuled võõbatud ja juuksed värvitud,» arutleb Gennadi Ivanovitš saiaga muiet varjates ja meestele silma pilgutades.

«Heldeke, kas see siis teile ei meeldi? See on ju kultuurne!» on Vassilissa Ivanovna siiralt hämmeldunud.

Ruttame üles. Ilm on sompus, tibutab peenikest vihma. Sõidame sisse Providenije lahte. Ilus, pikk ja kitsas nagu järv. Vesi on terashall, otse tunned ta külmust. Paksud pilved on sopkades kinni. Nii madalat taevast pole me varem näinud. See on nagu koolipoisi ettekujutus polaarmaast — seal on taevas nii madalal, et torka või sõrmega auk sisse. Ja siin ongi nii!

Kolme-neljasaja meetri laiusel kaldaribal on Providenije asula. Suurpaneelelamud nagu meilgi. Maju on poolesaja ringis.

Trapp lastakse alla, aga... Sandaalide ja tuulepluusi

väel linnaminekust ei tule midagi välja. «Ne letnije dni,» ütleb Gennadi ja sikutab meid kättpidi tagasi. Toob meile mõlemale masinaruumist kingad ja joped. Nüüd võib minna.

Jah, muidugi ei võrdle seda asulat lõunamaa lopsakate linnade või meie kandi puhaste alevitega. On parasjagu pori, on kivisöetolmu, mis sadamakailt aegade jooksul kõikjale kandunud. Ei ühtegi põõsast, ei ühtegi rohututti.

Aga astud mööda Dežnjovi kaldapealset (kaks pikitänavat siin ongi), vaatad suuri neljakorruselisi maju ning maalid mõttes pildi neist sadadest laevadest, millel kõik need majad plokkhaaval siia toodi, ja siis ei märka enam jälgealust pori, vaid tunned austust iga vastutulija vastu, kes selle kõik siin oma kätega on paika pannud. Iga nael, iga traadijupp ja klaasiruut on siia toodud tuhandete kilomeetrite tagant. Ega asjata ole ehitusplatsil suur silt: «Ole kokkuhoidlik — iga tellis maksab 13 kopikat!»

Tänaval on rahvast rohkesti. Näeme tõepoolest esimest korda ka tšuktše. Tunneme nad ära pilukil silmade ja ümara, pruunika näo järgi. Piibuga naised aga jäävadki nägemata.

Astume sisse poodi. On kõike, mida hädapärast tarvis läheb: riiet ja jalanõusid, liha ja vorsti, piiritust ja hapupiima. Punapõsksed tomatid ei häbene sugugi oma hinda — 2.60 kilo. Mis keerukaid teid pidi nad ka selle eest siia on jõudnud!

Ostjatest pole samuti puudu. Pood on rahvast täis, vanu ja noori, mehi ja naisi, venelasi ja tšuktše ning — kaks eestlast. See aga jääb meil jälle nägemata, et keegi pudeli viina ostaks ja selle siinsamas kinni pistaks. Ei vea meil eksootikaga!

Otsime üles koolimaja. Hoone nagu koolimaja meilgi: neli korrust, suured aknad. Koridoris võtab meid vastu värvilõhn, 1. september on siingi käega katsuda. Aeg on õhtune, seepärast eriti ei loodagi kedagi õpetajatest näha. Õpetajatetoas aga on siiski keegi. Tutvume: õhtukooli õppealajuhataja Anna Stolerova. Keskmist kasvu, pisut täidlane jutukas venelanna. Küsimuste järele pole vaja kaugele minna, neid on meil kogunenud juba terve rodu.

«Kuidas te siia tööle juhtusite?»

«Neliteist aastat tagasi suunati mind siia Moskvast, kohalikke raadiosaateid toimetama. Pärast hakkasin õpetajaks. Seda ametit siis nüüd peangi, ainult et õhtukoolis.»

«Kas õpilasi on palju?»

«Õhtukoolis käib 180 inimest, päevases koolis üle 800. Asustus on meil hõre, nii et siia sõidetakse õppima kümnete ja isegi mitmete kümnete kilomeetrite tagant. Kui te talvel näeksite seda nartade rodu, mis lapsi kooli toob! Muidugi mitte iga päev, see on internaatkool. Tšuktši õpilastel on siin kõik tasuta — toit, koolivarustus, raamatud. Asulas elab tšuktše väga vähe, enamik neist tegeleb põdrakasvatuse ja jahiga ning elab tundras. Üldse armastavad tšuktšid väga tundrat, avarust, loodust. Pärast kooli või tehnikumi lõpetamist ei taha nad kuidagi asulasse püsima jääda, ikka tagasi.»

«Mis siin siis õieti inimesi kinni hoiab? Elamistingimused pole ju tõesti kuigi mugavad...» küsimus on otsekohene, sest ta on meile juba kümneid kordi keelele kerkinud.

Õpetajanna jääb seepeale pisut mõttesse. Arutab siis:

«Raha? Ei, see küll vist mitte... Soodustused? Kolme aasta tagant on meil kuus kuud puhkust, aga ega siis sellepärast ka keegi tööta... Harjumus? Jah, küllap on see vist üks põhilisi tegureid. Aga kas ta nüüd peamine on? Ei oskagi seda seletada. Võib-olla on kõige tähtsam see, et iga inimene tunneb siin otsekohe, kui vajalik ta on. Just siin. Täpselt nagu minagi. Oleme muutunud Tšuktšimaa patrioodideks. Muide, õpetajate kaader on siin väga püsiv! 30 aastat on meil õpetajaks olnud Zinaida Iljuštšenko, pensionini töötas ka Olga Jelitšova. Oma klassi andis ta aga üle tütrele, kes lõpetas Anadõri pedagoogilise kooli. Palju häid õpetajaid on tulnud tšuktšide seast. Hiljuti seminaril kiideti väga Ljudmilla Ainani. Tüdruk lõpetas Leningradis põhjarahvaste ülikooli ja töötab meil algklasside õpetajana.»

«On siin väga raske õpetajaks olla?»

«Raske ja kerge... Õpetajaamet pole kuskil kerge. Lapsed on samasugused kui mujalgi. Või siiski — minu arvates on nad siin asjalikumad kui mujal. Olukord ise tingib seda. Sellel suvel näiteks tegime kümnepäevase ekspeditsiooni mööda oma rajooni. Mitte ekskursiooni, vaid ekspeditsiooni sõna tõsises mõttes. Tšukotka pole ju veel teadlaste poolt kaugeltki läbi uuritud ning pioneeride toodud mineraalide proovid, samuti ka luust ehted, harpuuniotsad, õnged ja sajad muud majapidamisesemed on päris teadusliku väärtusega.»

«Kas talved on siin väga hullud?» ei jäta meie oma üle-

kuulamist. Lõpuks on ju leitud inimene, kellelt kõike saab otse pärida.

«Ega siin eriti külm küll ole. Aga burgaad on tigedad! Võib asula nii lund täis matta, et ei saa toast välja.»

«Aga suvi?»

«Käime sopkadel päevitamas. Kuuekümne viienda aasta juunis oli ligi 30° sooja. Sügis on ilus, tundra on hästi värvirohke. Möödunud laupäevalgi käisime seal, seenel. Andis teisi kohe koju tassida. Oi aeg küll, no mis me siis siin istume! Lähme meile, maitske ise ka!» Naine näib otsekui ehmuvat, et kuidas ta küll kohe selle peale ei tulnud. «Istume siin kõledas õpetajatetoas, selle asemel et...»

Aitäh, kohe heameelega tuleks. Aga praegu ei tule seente maitsmisest küll midagi välja. Laev ei oota. Jätame nägemiseni, sest Anna Stoleroval on tuleval suvel pikk puhkus ja kes teab, ehk jõuab selle jooksul Tallinnagi!

Laeval on lastimine lõpetatud.

«Noh, nägite tšuktše?» võtab meid trapil vastu Vassilissa Ivanovna.

«Nägime.»

«Noh?»

«Me ei näinud pudeliga mehi...» teatab üks.

«Me ei näinud piibuga naisi...» lisab teine.

«Kas teie nägite neid?» uurime juba kooris.

«Issand, sellise poriga maale minna!» väristab Vassilissa Ivanovna õlgu ja kaob kajutisse.

Ka meie ruttame sooja. Ilm on ikkagi jahe ja rõske, meie kajuti aga on maksimumile unustatud elektriahi saunsoojaks kütnud. Avame pisikese illuminaatori. Sisse tulvab lainete sahinat, kraanade kellatilinat, vee hõngu. Otsad antakse lahti.

Kahju. Nii lühike oli see peatus! See oli otsekui kajaka põgus tiivapuudutus vastu laineharja kiirel lennusööstul. Nii kauge, nii võõras, ja palju tuttavamaks ei saanudki.

Tšuktšimaa üks sadamaid, Nõukogudemaa kõige idapoolsem. Tõsi, Dežnjovi neem ja Ueleni asula on veel idapoolsemad, aga suured laevad sinna sisse ei sõida... Mõne päeva pärast aga oleme taas uues sadamas, siit risti läbi poolsaare, otse Tšuktšimaa põhjakaldal. Ring saab poolsaarele peale, aga tema rahvast, elust ja kommetest jääme ikka kaugele. Tehnika toob kaugused küll lähedale, kuid viib neist ka niisama kiiresti mööda.

SIIT LÄKS LÄBI DEŽNJOV

«Loodeväil, pääs Atlandi ookeanist Vaiksesse ookeani: on ta olemas? Ja kui on, kes avastab ta?

Need on küsimused, millele inimkond on vastust otsinud tervelt kolme sajandi vältel või veelgi kauem. Sest millal esmakordselt püstitati need küsimused, ei tea keegi. Küll aga püüdis sellele esmakordselt vastust leida vene kasakas Semjon Dežnjov. Tookord kirjutati aasta 1648.

Suurimaks initsiaatoriks Loodeväila otsinguil oli Adam Johann Krusenstern. Jõudnud õnnelikult tagasi oma esimeselt ümbermaailmareisilt, asus ta organiseerima uut, Otto Kotzebue reisi.

Tookord juba teati, et vene kasakas Semjon Dežnjov oli koos kümmekonna kaaslasega väikesel kaluripurjekal sõitnud Kolõma jõesuudmest Anadõrini, tõestades sellega, et Aasia ja Ameerika on üksteisest eraldatud väinaga. Krusensterni ajaks olid küll paljud jõudnud selle fakti unustada või hakanud selles kahtlema.

Palju napimad olid teated Ameerika kontinendi põhjaranniku kohta. XVI sajandi hakul, mõni aasta pärast seda, kui Kolumbus oli avastanud Ameerika, tegi Sebastian Cobot esimese katse tungida loodesse piki Uue Maailma rannikut. Järgnesid portugallaste, hispaanlaste, prantslaste, inglaste ekspeditsioonid. XVI—XVII sajandi maadeavastajad tungisid kuni laheni, mis nüüd kannab Hudsoni nime. Sealjuures kaardistati põhiline osa kaldajoonest.

Uue sammu Loodeväila otsimisel tegi William Baffin. Ta jõudis piki Gröönimaa läänerannikut kuni 77°30′ põhjalaiuseni. Seal jõudis ta veendumusele, et Loodeväila ei eksisteeri. Tegelikult aga... Tegelikult pani ta just aluse selle väila avastamisele...

Baffini koostatud kaart läks õnnetuseks kaduma ning lõppude lõpuks hakkasid geograafid üldse kahtlema selle retke tõepärasuses.

Järgmine punkt, mis kanti kaardile Põhja-Jäämere

Ameerika-poolsel rannikul, oli Coppermine'i jõe suue. Sinna jõudis Samuel Hearne 1770. a. Kohalike eskimote juures leidis ta tohutul hulgal vaalakiust ja hülgenahku. Kuid ka tema avastuses hakkasid geograafid samuti kahtlema, nagu nad olid kahelnud Dežnjovi ja Baffini avastustes.

Kaheksa aastat hiljem jõudis kuulus James Cook Beringi väina läbides 71° põhjalaiuseni, Jääneemeni.

Nii oli siis XIX sajandi alguseks Ameerika kontinendi põhjaosast kaardile kantud vaid üksikud punktid ja needki kaheldavad. Küsimusele Loodeväila olemasolust ei aidanud need vastust anda.

Milline oli tol ajal ettekujutus polaaraladest, seda illustreerivad ilmekalt XVIII—XIX sajandi maakaardid. Peaaegu kõigil neil on kujutatud Siberi rannikust põhja pool hiiglasuur arktiline manner. Ilmselt on selle aluseks olnud Jakuutia kaupmeeste teated, kes pidasid Uus-Siberi saari mandri osadeks — ilmselt Ameerika kontinendi osadeks. Eriti ilmekalt on seesuguste ettekujutuste vili näha Vene impeeriumi generaalkaardil, mis on välja antud 1807. a. Ameerika põhjarannik pöörab sellel Beringi väinast alates järsult läände ja küünib kuni Šelagi neemeni, kuigi ei ühine sellega.

Hiiglaslik arktiline manner on kujutatud ka Mihhailo Tatarinovi kaardil, mis on koostatud 1779. a. Irkutskis. Sellel kaardil on ära märgitud James Cooki poolt 1778. aastal saavutatud kõige põhjapoolsem punkt Põhja-Jäämeres. Sellest punktist alates võtab Ameerika rannik järsu kaare läände ning, kulgedes 600—800 km kaugusel paralleelselt Euraasia rannikuga, ühineb Gröönimaaga. Gröönimaa läänekallas on omakorda ühenduses Ameerika mandri maismaaosaga, mida uhub Baffini meri.

Krusensterni ajaks oli huvi ebaõnnestunud ekspeditsioonide tagajärjel Loodeväila vastu kahanenud. Alles 1815. a. 30. juulil asus Otto Kotzebue Kroonlinnast teele oma «Rjurikul».

Täpselt aasta hiljem, 30. juulil 1816, jõudis «Rjurik» Beringi väina. Udu, mis seni oli ekspeditsioonilaeva pidevalt saatnud, hajus. Korraga said nähtavaks Ameerika ja Aasia rannikud... Siin avastas Kotzebue väikese saarekese, mille ta nimetas Ratmanovi saareks — leitnandi mälestuseks, kellega ta koos oli sõitnud Krusensterni laeval ümber maailma.

Kotzebue võtab kursi Ameerika rannikule ja nüüd järgnevad nädalad pingelist tööd: kaardistamist ja edasipääsu otsimist itta.

Ei Otto Kotzebue ega ta truud reisikaaslased võinud aimata, et nad ei seisnud mitte suure meretee avastamise, vaid suure pettumuse künnisel...

12. aprillil on «Rjurik» teel Vene-Ameerika ranniku poole. Ööl vastu 13. tõuseb aga ootamatult metsik torm. Hiiglalained, milliseid meremehed seni veel pole näinud, pillutavad ja lõhuvad vaprat väikest laeva. Kotzebue tõuseb ise kaptenisillale, jätab tekile vaid neli madrust, teised kõik käsutab trümmi, kus on ohutu. Siis tuleb laeva raputav löök. Laine lööb komandöri jalust ja paiskab rinnaga vastu rooli...

«Rjurik» elas tormi üle, Kotzebue jäi aga paljudeks päevadeks voodisse, taludes julmi valusid. Kuid ikka veel ei tahtnud loobuda otsinguist. 4. juulil nägi ta Püha Laurentiuse saart. Ainult ööpäeva jagu meresõitu lahutas teda Põhja-Jäämerest. Otto Kotzebue juhtis oma laeva põhja suunas. Saare taga aga kohtas ta läbitungimatut jääd... See sulges Beringi väina...

Kõik need traagilised sündmused toimusid siinsamas. Siinsamas, kust praegu viib läbi «Šilka» tee. Vaikne, rahulik tee...»

Faktoteek lõpetas ja me vaikisime. Vaikisime kaua, sest minevik ja olevik olid korraga liiga lähestikku, liiga segunenud. On öö. Dežnjovi neem peab jääma kuhugi vasakule, ja Ameerika paremale. Aga me ei näinud kumbagi.

Me ei näinud ei Aasiat ega Ameerikat. Ei ulunud torm ega virutanud vett vastu illuminaatorit. Kajut oli kuum ja ööseks mängima jäetud raadio oli suigutanud meid sügavasse unne... Dežnjovi neeme magasime maha.

Alles hommikul märkisime kaardile järsu käänukõveruse, kustmaalt tee hakkas iga meremiiliga tooma kodule lähemale. Kell 12.20 laeva aja järgi ületame põhjapolaarjoone. Niisiis — elus esimest korda on sest karmist joonest üle astutud. Õigemini küll — sõidetud. Peaks olema sellekski puhuks mingi traditsioon nagu ekvaatori ületamisel. On ju need mõttelised piirid ühtmoodi tähtsad mõlemad.

Vastu õhtut sõidame mööda kohast, mis kannab kaardil nime Serdtse Kamen — Südakivi. Sõidame siit mööda ja

me ei näe tükikestki jääd. Kolmkümmend neli aastat tagasi aga . . .

«Siis võitles siin elu ja pääsemise eest Põhja-mereteed uuriva «Tšeljuskini» kogu meeskond.

«Tšeljuskini» pardal oli vesilennuk III-2, «Šavruška». See seisis laeva tekil, ja iga kord kui «Tšeljuskin» peatus, tõusis lennuk õhku, et uurida jääolusid. Olud aga muutusid iga päevaga üha hullemaks. Lõpuks saabus päev, kus «Šavruškal» polnud enam kuskilt õhku tõusta. «Tšeljuskin» oli igast küljest ümbritsetud jääst, kitsas veeriba ahtri taga oli täis jäätükke. Piloot Babuškin otsustas aga siiski veel kord riskida ning õhku tõusta, et jääluurele minna. Äkki on ees vaba vesi?

Tükike tasast jääd aga oli nii väike, et tarvilikul määral kiirust koguda oli sellel võimatu ja lennuk põrkas vastu jäätükki. Libises mõned meetrid edasi ja vajus tiivale . . .

Piloot ja pardamehaanik olid mõlemad elus ja terved. Lennukiga aga oli asi hullem: lihtsam oleks olnud ehitada uus, kui seda parandada. Teist masinat aga «Tšeljuskinil» polnud, «Šavruška» oli 104 tšeljuskinlase silmadeks. Lennuk tiriti pardale ja lasti trümmi. Liimiti, õmmeldi, neediti . . . Tiibade katmiseks kasutati voodilinu ja jalarätte . . . Liim ei hangunud külmas, seda tuli kuumade rättidega soojendada.

Kaheksa päeva töötasid mehaanikud ja lukksepad puhketunde pidamata. Üheksandal viidi masin uuesti jääle.

Vaevalt jõudis Babuškin käivitada mootori, kui üle platsi käis tugev tuuleiil ja . . . lennuk tuli uuesti pardale tirida. Seda tehti kogu meeskonna ühisjõul, käsitsi. Ja siis, kui lennuk oli jõudnud üle reelingu, paiskas tuul ta vastu masti . . .

Trümmis on taas lennuki rusud. Jälle lappimised, paikamised, liimimised. Veel kuus päeva . . . Lõpuks on lennuk uuesti tekil. Selleks ajaks on laev juba kindlalt jäässe külmunud. Varsti tuli «Tšeljuskini» radistil Krenkelil toksida eetrisse kurb teade: «Jääst muljutud «Tšeljuskin» uppus.»

Alguses päästeti toiduained, teaduslikud aparaadid, ehitusmaterjal, kütus. Kui aga laeva nina oli päris jää all, andis ekspeditsiooni juht Schmidt korralduse päästa ka vesilennuk. Lennukit ei tohtinud jätta, see oli saanud tšeljuskinlastele juba nagu meeskonnaliikmeks. «Šavruška»

kanti kätel jääle. Seda teha polnud raske: jää oli laevatekiga ühel tasapinnal.

Elu jäälaagris kulges oma rada. Suurelt maalt teatati, et lähenevad päästeekspeditsiooni lennukid. Tšeljuskinlased tegid jääle lennuvälja, kus seisis juba «Šavruška», kõrval kolm vaati bensiini.

Lendas kohale esimene päästelendur — Ljapidevski. Võtnud pardale naised-lapsed, lendas ta minema. Pärast seda ei tulnud kuu aega ühtegi lennukit. Paistis, et loodus teeb kõik, mis võimalik, et päästjad ei jõuaks tšeljuskinlasteni.

«Tšeljuskini» saatus erutas sel ajal kogu maailma. Ka merehädalised ise tegid kõik endi päästmiseks. 2. aprillil, kui oli veidi soojem, riskiti. Koos piloot Babuškiniga ronis «Šavruška» kabiini ka ekspeditsiooni juht Schmidt. Mootor ulus ja ... lennuk tõusis! Ta püsis küll vaevu õhus, aga kui suur moraalne võit oli see talvitujaile! Pisut hiljem võttis lennuk kursi Suurele maale.

Lõpuks tulid ka päästjad. Peagi teatas raadiotelegraaf kogu maailmale:

«... Nõukogude lendurid kirjutasid arktiliste lendude ajalukku uue hiilgava leheküIje. Praegu, just sel minutil, tehakse Põhja-Jäämeres suuri bolševistlikke tegusid ...»

Ning veidi hiljem:

«Nõukogude lendurid pidasid oma sõna ... Endises Schmidti laagris pole enam ühtegi inimest. Kõik on päästetud.»

Providenije lahes võttis «Smolensk» enda pardale Arktika alistajad ning suundus lõunasse. Vladivostokki jõudis ta 7. juunil. Kolm päeva hiljem võttis kangelasi vastu Habarovsk ...»

Kõik see juhtus siinsamas, siinsamas, kus praegu on jäävaba sinendav vesi, kus momendil ei ole nõrka tuulepuhangutki, kus päike hakkab suure-suure veripunase kettana merre vajuma, ennustades ilusat ilma ka homseks. Või kes teab ... Siin ei oska veel homset päeva kindlalt ette öelda keegi. Tarvitseks vaid põhjatuulel puhuma hakata, ja ajujää oleks peagi platsis. Küllap ei oleks siis meiegi edasiminek enam nii ladus, ja mine tea, võib-olla paluksime varsti appi jäälõhkuja. Praegu aga liigume omal jõul. Ilm on ilus ja vahimadrus kutsub läbi reproduktori ühiskajutisse. Näidatakse filmi «Tuhk ja teemant» ...

PÕHJA-MERETEE

Reede, 30. august.

Täna peaks meil olema viimane päev meresõitu «Šilkal» — öösel jõuame Pevekki. Ilm kipub udule ja vihmale, taevas on külmad, hallid pilved, vesi terashall.

Kajut on soe, kinosaalis ajab Raikin mehi mürisevalt naerma. Põhja-Jäämeri, Põhja-meretee ...

Vasemast poordist, 3—4 miili kauguselt, paistavad kogu aeg mäed. Need paistavad madalad olevat, mitte üle 500—600 meetri, ümaratipulised, paljad. Lõhangutes ja päris tippudel on lumi. Päike paistab mägedele madalalt ning joonistab välja iga kurru. On pruune, halle ja roosakaid tahke. Ilus ja karm, elutu. Ainult merihobud vallatlevad laeva ees, ujuvad uudishimulikult poordist mööda.

Kell 19.30 kohaliku aja järgi on päikeseloojang. Haruldaselt suur puhas punane päikeseketas vajub aeglaselt veepiirini. Erendav päikeserada jookseb laevani. Selge, hall taevas, tume vesi. Päike vajub ja vajub. Siis puudutab ta alumine serv veepinda. Ta otsekui ei mahuks silmapiiri taha, vajub laperguseks, muutub seenjaks nagu aatomipommi plahvatus, siis hoopis laperguseks. Ning siis äkki tõmbub ta kiiresti kokku, kaob nagu oleks kellegi salapärane käsi ta lõpuks vee alla tõmmanud ...

Päike loojus, aga kõik on veel valge. Varsti jõuame Peveki lahte.

Eemalt paistab hämaruse seest juba tohutu hulk tulesid, ümberringi ikka needsamad mäed. Taevaviirg läänes, kuhu loojus päike, on ereoranž, taevas ja vesi kummalgi pool seda helendavat riba hallsinine.

Ligineme aeglaselt Pevekile. Tulede järgi otsustades peab see olema pikk ja kitsas linn. Lähemale jõudes selgub aga, et need sajad eredad tuled kuuluvad hoopis reidil seisvatele laevadele. Niipalju kui pimedas näeb, on neid tosina ringis, enamik meie «Šilkaga» ühte tüüpi. Linn on pimedusevines, läbi binokli aga on näha suuri maju, elektrijaama või vabriku korstnaid.

Taevas ja vesi on ühtmoodi selged, ühtmoodi hallid ja vaiksed. Vesi virvendab vaevu-vaevu, laevade tuled peegelduvad pikkade sädelevate viirgudena laheveel. Vesi ja taevas sulavad silmapiiril nii ühte, et jääb vaid üks suur õhkkerge taust, millele joonistuvad laevade siluetid, mägede teravad, otsekui papist väljalõigatud kontuurid ja plinkivad majakad.

Vaikne, jahe. Maaliline pilt, mille allkirjaks imehästi sobiks: ROMANTIKA.

Laupäev, 31. august.

Päike paistab nagu troopikas ja mingi välise tundemärgi järgi küll ei ütleks, et oleme Põhjas. Vast ainult selle järgi, et päike tõusis juba kell kolm öösel!

Päeval on selgemalt näha ka linn. Niisamuti kaldaribal ja mägede vahel nagu Providenijegi. Ainult et majad näivad minevat veel kaugemalegi, kahe mäe vahele jääva sadulataolise nõo taha. Mäed on paljad, ei ühtki puud ega põõsast, helepruuni tooniga, millest eemalt on raske aru saada, on see liiv, kalju või savi.

Ootame kannatamatult kaatreid, et kaldale saada. Laupäevane päev aga näib selle lootuse üldse lootusetuks tegevat. Siis seisab ees «meeldiv» võimalus ka terve pühapäev reidilt linna ja laevu imetleda. Laevu on tõesti palju, valged kui luiged, ja pilt on ütlemata maaliline. Kuid ometi tahaks rutem maale astuda. Või veel: palju neid siis nii väga on, kes siin maale on astunud? Eestimaa mehi igatahes väga vähe.

Laev on vahepeal ankruketi ümber 180° teinud. Linn on illuminaatorist kadunud ja teise poordi nihkunud. Päike on samuti kadunud ja ilm on lühikese ajaga jõudnud päris sompu minna. Udu tiheneb. Laevad on eriti teravad kontuurid saanud, vaevalt kilomeetri kaugusel olev linn aga on otsekui halli suitsu sees. Ka mäed suitsevad, pilved roomavad aeglaselt nõlvu mööda alla. Jah, vine . . .

Küll muutub siin ilm järsku! Südasuvisest päikesest lume-eelsesse sügisvinesse . . .

Hall ja igav on meeleolugi. Võtaks kätte, teeks midagi, kirjutaks . . . Aga miski ei istu. Päevikuridugi kirja panna tundub juba suure tööna. Kaater aga ei tule, ja küllap ta täna ei tulegi. Laupäev, kellel meiega asja.

Kaater siiski tuli, ja vihm ka. Nii et maaleminekust ei

tule täna ikkagi midagi välja. Pealegi on aeg juba liiga hiline võõra linnaga tutvuse tegemiseks.

Pühapäev, 1. september.

Meile on see päev samasugune nagu kuus eelnevat. Muide, ega päevade nimesid siin naljalt keegi teagi. Kuupäevi seevastu loeb igaüks hoolega. Nädalapäev — mis tähtsus sel on? Küsisime eile õhtul Tamara käest, et miks ta siis laupäeva puhul ka maale ei läinud. Tegi suured silmad: kas tõesti laupäev?

Tänane hommik on jälle kenakesti sompus, aga selle eest vaikne. Iga hetk peaks tulema kaater, saab lõpuks kaldale.

Praegu tuleb raadiost saade «Nendele, kes tundras ja taigas». Kõrv on harjunud kuulama saateid «Nendele, kes merel», aga nüüd...

Kuid mis vahe siin on? Merel on koos mitmed laevad ja igas laevas mitukümmend meest. Tundra-taiga jahimees liigub aga üksi, põdrakasvatajad nelja-viiekesi. Ei näe niisama nädalate-kuude kaupa kodu. Kui hea on siis lühikesel puhkepeatusel lõkke ääres kuulata transistorraadiost sooja naisehäält... Saade on paralleelselt tšuktši ja vene keeles, nii nagu enamik raadiosaateid Magadani lainel.

Päev kulub. Kell on kaksteist, kui lõpuks tuleb kaater. See sõidab läbi kõik reidil olevad laevad, võtab neilt mehed peale ja suundub siis kai poole.

Esimene pilk asulale on üsna sarnane Providenije-muljetega. Ainult suurem ja... porisem. Seda tintmusta kleepuvat määret näib jätkuvat igale poole ja pääsu selle eest pole — eriti sandaalides. Linna keskel ilmuvad laudadest kõnniteed. Need on nagu tohutu pikad purded porimeres.

Peagi selgub, et pori on polaarmaa üks peaaegu paratamatuid pahesid: igikeltsane maa ei lase ennast asfalteerida, pidevalt sulades ja külmudes lõhub ta igasuguse asfaldi.

Puust kõnniteedki on väga omapärase tekkega. Nimelt on kõik torujuhtmed, mis meil tavaliselt jooksevad maa all, siin maa peal: sooja vee, kanalisatsiooni ja kõik muud torud-juhtmed. Torud on ühes kimbus, ümbritsetud isolatsiooniga. Isoleeritud torud on omakorda ümbritsetud puust kastidega. Selle tohutu pika kasti kaas ongi kõnniteeks. Need viivad iga maja juurde. Pisut kõrgemalt vaadates annab see linnakesele mingi joonestatud plaani mulje.

Maju on paarisaja ringis või veidi rohkemgi. Eriti oht-

rasti paistab olevat lasteaedu: ainuüksi teel sadamast postkontorisse läheme kolmest mööda! Liivakastidesse on kuskilt veetud imepeenikest kollast liiva, ronimisredelid ja mängumajakesed on kenasti kirevaks värvitud... Nii sobimatu pilt sellesse karmi raami.

Uudishimust aetuna astume poodigi sisse. Ei saa ka siin, nagu Providenijeski, eriti millegi üle kurta. Kui, siis ainult hinnad: tomat 4 rbl. kilo, õunad 3.10, kurgid 3... Küllap nõuab üksjagu vaeva neid värskena ja riknematult nii kaugele vedada! Muide, panime tähele, et linnas endaski on üsna ohtralt pisikesi klaasialuseid, mida näikse ka köetavat. Nii et pisike toetus on ka omalt poolt olemas.

Kuna madalad pruunikad mäed algavad siitsamast linnamajade tagant, otsustame esimese tuhinaga nende otsa ronida, et saada linnast ja ümbrusest ilusamat pilti ja selgemat ettekujutust.

Esimesed paarsada meetrit linnatagust maad on üsna tasased, kuid ka vesised. Maa aga ei ole sugugi nii paljas ja viljatu, kui eemalt näib. Ja värvirohkust on kui palju! Suure vaevaga tunneme ära meie sinika. Vaid maitse kinnitab, et ta tõesti see kodusoode-rabade mari on. Esimesed selle sügise marjad, ja Arktikas... Vaevakased ei küüni parajast paari vaksa pikkusest põõsast kõrgemaks kasvama. Sügis on nende lehed kollakaks ja oranžiks maalinud. Koos pohlade peaaegu punaste lehtedega moodustub sellest hästi kirev vaip. Kui siia lisada ohtrate samblikkude kollakad, pruunikad, valged ja peaaegu mustad laigud, sookailud ja jõhvikad ning harvad peotäied palukaid, saab nii rõõmsakirjalise vaiba, et võtaks kohe kümmekond ruutmeetrit ja viiks koduukse kõrvale. Et nii palju värve segiläbi on, eks sellest siis tulebki, et eemalt vaadates sulab see kõik üheks pruunikaks tooniks.

Ronime ülespoole. Üha rohkem on paljast kiviklibu, üha vähemaks jääb kidur taimestik. See on peaaegu kirjeldamatu pilt — tohutud kivikuhilad, pruunikad ja hallid, osalt kaetud samblikega. Me tahtsime näha, mis on selle mäetipu taga, milline vaade sealt avaneb. Jõudsime tippu ja nägime selle taga... uusi tippe. Mägede taga on ikka uued ja uued mäed.

Linn aga oli siit vaadates tõesti otsekui peopesal. Poolkaares laht pisikeste mängulaevadega. Linn asub tegelikult teravnurkse kolmnurga kujulisel poolsaarel, kusjuures maismaaga on see poolsaar ühendatud teravnurga tippu

pidi. Linn isegi paistab siit ülevalt üldplaanis vaadates palju ilusam. Valged majad, sinine laheraamistus, pruunid mäed . . .

Laskume alla. See on veel vaevarikkam kui tõusmine. Teravaservalised kivilahmakad libisevad jalgade alt kolinal minema. Vesi lirtsub juba jalatseis, tallad on libedad. Varvastel hakkab külm.

Et tulime tagasi veidi teist teed, siis jõudsime välja linna staadioni taha. Parasjagu käis siin suur heitlus, mida võiks nimetada «palliga porimerel». Meeskondi on võimalik vaevu eraldada, ühtviisi porised on nad mõlemad. Aga rahva ergutuskisa on eht suurjalgpallilik. Võistlevad kohalikud spordiühingud «Energia» ja «Dünamo».

Oleme kaunikesti külmunud ja väsinud, seepärast jätame mängu lõpu mängijate endi otsustada ja kiirustame tagasi laevale, sooja kajutisse. Kaater on parajasti minekuvalmis, veab. Poolel laheteel aga pidime küll üllatusest peaaegu üle parda kukkuma.

«Vabandage, ega te juhuslikult eestlased pole?» küsib üks vibalik noormees sulaselges eesti keeles!

«Oo-oleme küll. . .»

«Seda ma kuulan jah! Meie seisame ka siin juba nädalapäevad. Homme vist hakkame liikuma. Zeljonõi Mõsi poole.»

Kuuleme veel, et noormees teeb siin esimest sõitu pärast merekooli lõpetamist, et on pärit Saaremaalt ja . . .

«Kes siin «Šilkale» tahtis minna? Astuge siva maha, ega meil aastakaupa ole!»

Jätame kiiruga hüvasti ja trügime kaatrinina poole. Nimi jäigi küsimata. Kaatrinina kiigub, trapiots kord kaugeneb, kord läheneb. Nõuab peaaegu akrobaadi osavust, et seda tabada.

Laevas ootab juba healõhnaline borš ja õhetav Maša pakub aina lisaportsjone.

Pühapäevane lõunasöök jäi pooleli. Vaevalt saime lauda istuda, kui reproduktorist kõlas: «Reidikaater on laeva juures. Maaleminejad, kiirustage!»

Nii saigi käigu pealt kissell alla lastud, mantel üle õla visatud, fotokott selga ja — uuesti randa! Ees seisid tõsised käigud. Vaja on dispetšerite käest järele uurida, millise laevaga edasi saab.

Dispetšeripunkti pole raske leida, seda teab igaüks, see

on kogu sadama süda. Millised laevad lähevad, millised tulevad, kui kaugel nad on ja kauaks jäävad — kõik on siin teada. Selgus ka, et on tõepoolest üks laev, mis võiks meid huvitada, laev, mis läheb Zeljonõi Mõsi: Murmanski metsalaev «Murman». Aga kas ta meid kaasa võtab, see sõltub kaptenist.

Tegime teise käigu: Mereoperatsioonide Staapi. See on omaette suur kvartal kümmekonna barakilaadse majaga, üle kõigi laiumas suur raadioantennide ämblikuvõrk.

Ülema ukse leidsime küll kohe üles, aga sisse ei söandanud minna. Liiga palju tähtsate nägude ja kõrgete mütsidega meremehi läks üksteise järel sinna sisse. Välja aga ei tulnud tükil ajal kedagi, vist mingi nõupidamine.

Lõpuks tüütas ootamine ära ja astusime kõheldes sisse. Ega neid mehi siin nii palju olnudki, neli-viis. Aga tuba niisama väike kui meie kajut. Toast läks lihtsalt uks veel teise tuppa.

Noh, nii ja naa, ikka kes oleme ja kust tuleme ning kuhu kavatseme minna. Nimelt kavatseme, sest ei tea, kas saab. Ülema asetäitja, nime järgi Nemtšinov, osutus väga lahkeks ja abivalmis meheks, kes asjale paugupealt asjaliku suuna andis. On kaks laeva, millega saab edasi: «Murman» ja «Sõktõvkar».

«Tulge poole tunni pärast tagasi, läheme koos kai äärde, peame kaptenitega nõu. Küll te peale saate.»

Jalutame pool tunnikest juba tuttavaid puusillutisega kõnniteid pidi piki Popovi ja Polaartänavat, otsime ajaleheputkat, mis aga jääbki leidmata. Kolm minutit enne õiget aega oleme tagasi.

Täpsus klappis, auto oli ukse ees ja hetk hiljem veeresime läbi pori juba sadamakai poole. Teel jõudis mees meile veidi pajatada ka siinsete inimeste elust. Staap kolib siia tavaliselt juunikuus, mõni nädal enne navigatsiooni algust. Tulevad kes Leningradist, kes Vladivostokist. Ise on ta siin juba 1947. aastast saati. Sünnikoht Moskvas, nüüd aga juba põline vladivostoklane. Igal kevadel sõidab siia ja siin on tõeline mereoperatsioonide staap. Tehakse jääluuret, uuritakse ilma, antakse lühi- ja pikaajalisi prognoose, peetakse raadiosidet terve Põhja-meretee trassiga.

Temalt kuulsime sedagi, et Peveki asula hakkas tekkima 1934. aastal, pärast seda kui siin talvitusid Esimese Polaarekspeditsiooni laevad. Nüüd on Pevek Tšauni rajooni keskus, linna nime ja õigused sai kaks aastat tagasi. Praegu on

ta üks tähtsamaid sadamaid Põhja-mereteel. Siin kohtuvad lääne poolt tulevad Leningradi, Murmanski ja Arhangelski laevad Vladivostoki, Nahhodka, Kamtšatka laevadega. Siin lõpeb Kaug-Ida Laevanduse teenindus- ja võimupiir ning algab Murmanski oma. Või vastupidi.

Elanikke on 12 000 ringis, umbes nagu meie Võrus. Põhiliselt on nad kõik seotud sadamaga, ehituste ja teenindusega. Oma tööstusettevõtteid peale kohaliku ehitusmaterjalide tehase ei ole. On suur elektrijaam, poed, juuksurid, saun.

Sadam ja terve linn on oma olemasolu eest peamise tänu võlgu lähedastele väärismetallide kaevandustele — Krasnoarmeiski, Komsomolsk, Ust-Tšaun. Lähemad kulla- ja hõbedakaevandused on linnast vaid 18 km kaugusel. Nende tarbeks kulubki see tohutu hulk metsa, kaevanduste tugitalasid, mis siin kaidel kõrgetes virnades seisab ja mida puulaevad aina juurde toovad, peamiselt Leena ümbruse laantest. Mets, kivisüsi, ehitusmaterjal — see on peamine, mida siia tuuakse. Toidu- ja riidepooline endastmõistetavalt ka. Välja läheb aga kõige kallihinnalisem ja väärtuslikum toodang.

Muuseas, alles veidi aega enne meid olid siin olnud ka Eesti Merelaevanduse laevad «Võru», «Kõpu» ja «Heltermaa».

Sadamas läheme kõigepealt laevale, mis kannab nime «Mehaanik Rõbatšuk». Mäletate ärevaid ajaleheteateid 1967. a. 2. juunil Vietnamist? Ameerika lennukid ründasid Vietnami DV Cam-pha sadamas seisvat Nõukogude laeva «Turkestan». Laev sai 67 vigastust, laeva elektromehaanik Nikolai Nikititš Rõbatšuk aga sai raskesti haavata. Neli tundi pärast barbaarset rünnakut ta suri.

Vietnami Demokraatliku Vabariigi president Ho-chi-Minh autasustas Nikolai Rõbatšukki postuumselt esimese järgu Töö ordeniga. See anti üle Nikolai pojale Vladimirile, kes õpib praegu merekoolis ja tahab samuti saada elektromehaanikuks.

Nikolai Rõbatšuki nime kannab nüüd uus, alles äsja Gdanski laevatehasest tulnud võimas, 6000-hobujõuline kaubalaev.

Kapten Jevgeni Akinfijev võtab meid vastu oma kajutis, luksuslikus ja äärmiselt mugavas nurgakeses. Vaevalt saame juttu ajama hakata, kui selgub, et oleme peaaegu kaasmaalased: Jevgeni Akinfijev õppis kunagi Tallinna

Merekoolis. Lõplikult omandas meremehekutse Odessas, tööle asus Kaug-Itta.

Muidugi meenutame koos vana Viru tänavat ja Mere puiesteed, Toompead ja veinibaari . . . Kursusekaaslased on kõik laiali, paljudest pole aimugi, kus nad on.

Muidugi ei pääse me põhjalikust ringkäigust mööda laeva. Selline ekskursioon on iga kapteni armastatumaks kohuseks. Alustame kambüüsist ja lõpetame võimsa vindivõlliga. Laev on tõesti tehnika viimane sõna omal alal, täisautomaatika igal sammul. Ajuti tundub, et meeskond on siin küll rohkem moepärast, harjumusest. Hädapärast läheks vaja ehk ainult vahimadrust ja valvemehaanikut.

Siis on käes ka õhtuoote aeg ning me saame lähemat tutvust teha moodsa elektriahju pirukatega ja hernesupiga, kust herneid pekitükkide laviinist on raske üles leida.

Teisipäev, 3. september.

Hommikust peale oleme nagu laetud. Millal laev sildub, kas saame «Murmani» peale? Siis äkki teade: «Murman» on juba reidil! Mida teha? Raadio teel saame nendega ühenduse. Siis selgub, et laev väljub alles homme. Noh, pole viga, jõuame. Siis selgub jälle midagi: et ka «Šilka» sõidab homme välja! Mis mõtet on meil siis üle kolida? Vanad tuttavad, harjunud elu. Jääme edasi o m a laevale. Hurraa!

Nüüd on linnas aega rahulikumalt ringi kaeda. Huvi pärast astume ajalehetoimetusest läbi. Siin on kõik noored, toimetaja kt. Veera Vassiljeva kaasa arvatud. Kuus aastat tagasi lõpetas ta Moskvas ülikooli ja suunati Kolõmasse. Seal töötas kolm aastat ja tuli siis siia. Abiellus siin, mees on kirjanik.

Ajaleht kannab nime «Poljarnaja Zvezda» — «Põhjatäht». Ilus nimi ja hästi sobilik. Peamised teemad — esimene koolipäev, uue koolimaja üleandmine Peveki lastele, kullaotsijate töövõidud, seisuaegade lühendamine sadamas, põdrakasvatajate mured . . . Materjali hankimas käiakse helikopteritel ja põdrarakenditel kuni paarisaja kilomeetri tagant. Muidugi ei pääse meiegi: anname ära oma pilditagavara Eestist ning kirjutame loo endist ja oma reisist.

Õhtul käis meil laevas külaline, 13-aastane Igor. Põliselanik. Tunneb sadamat ja iga marki laevu nagu oma põhjatuid taskuid. Viisakas ja tähelepanelik. Pärib kõike, aga täis asjatundmist ja arusaamist.

Igor on sündinud Pevekis. Isa on mingi asutuse peainsener, ema töötab postkontoris. Koos vanematega on poiss jõudnud juba pool maailma läbi käia — Riias, Klaipedas, Vladivostokis. On käinud tundras põhjapõdrakasvatajate juures, on merel kala püüdnud. Kõige rohkem meeldib ujuda — muidugi suvel, siis kui vesi on soe, nii 13—14° ...

Kolmapäev, 4. september.

Hommikul läheme kooli. Ilm on jälle ilus, päike särab ja laht samuti.

Vastuvõtt koolis läks nii pidulik-pühalik-ametlikult, et kui seda mõttepildis kõrvalt püüdsid vaadata, siis oli meie asemel näha vähemalt kaks kosmonauti, kes on äsja naasnud reisilt ümber Kuu! Aga kõiges selles ametlikkuses oli nii palju siirast soojust, südantliigutavat närveerimist ja lapselikku püüdlikkust, et võttis endagi tõsiseks ja tegi südame hellaks.

Pidulik osa möödas, oleme jälle need, kes me oleme: kaks poiste silmis imetlust äratavat rännumeest ja hulk tuliseid, niisama rännu- ja seiklushimulisi noori kui me ise. Huvitavat on üksteisele nii palju rääkida, et jätkuks mitme koonduse jaoks.

Oleme hämmelduses, kui näeme kõikjal ümberringi nii palju lilli! Ei ole neid ju õues kusagil näha (kui mitte õitsema lastud rediseid lilledeks nimetada!), siin aga on neid aknalaudadel, lillealustel, õpetaja laual. Kust?

«Operatsioon «Õied»!»

See kõlab korraga nii paljudest suudest, et me esialgu midagi ei taipa. Siis saab pikapeale selgemaks.

Peveki lapsed on lilledest niisama kaugel kui meie palmidest. Ometi kasvatame meiegi toas palme ja isegi troopikakalu. Kas polaarmaalgi ei saaks panna lilli õitsema? Peeti nõu ja nõu sai selline: iga pioneer kirjutab kas oma vanale kirjasõbrale või mõnele koolile Liidu lõunarajoonides. Kirjutati muide ka Eesti koolidele. Kirjades paluti saata ... lillede seemneid. Ükskõik, milliseid.

Teele läksid kümned kirjad. Vastuseid küll nii palju ei tulnud, kuid mis tulid, tõid ka seemneid. Nüüd algas kõige huvitavam ja põnevam: koos bioloogiaõpetajaga valmistati ette muld, väetissegud, kasvukohad. Ja siis algas üks pikk ja painav ootamine: kas tuleb midagi välja?

Tuli. Paljud õrnad taimekesed algul küll hukkusid. Mitte niivõrd karmide tingimuste, kui just liigse hoole pärast.

Oskamatusest muidugi ka. Nüüd aga on Peveki pioneerid juba asjatundjad lillekasvatuse alal. Oma kool on lilli täis, neid on juba kodudes ja kauplusteski. Nüüd on veelgi julgem soov: panna lilled lühikese suve jooksul ka aedadesse kasvama!

Pärast pikki jutte saime eriti sõbraks asjaliku, tõsisevõitu noormehega, tšuktši poisi Griša Tõneteginiga. Ta käib internaatkooli 8. klassis, on üks paremaid õpilasi. Griša isa on «Enmimagino» kolhoosi põhjapõdrakasvatajate brigadir, Lenini ordeni kandja. Poiss ise on igal suvel isale abiks olnud. Eelmisel suvel oli ta aga juba päris üksi mehe eest väljas — isa jäi haigeks. Algul oli muidugi raske, polnud kogemusi, seda tundraelaniku põhilist tarkusepagasit. Kõige hullem pidi olema suvel sääskede-kihulaste aegu ning sügisel, kui ilmuvad seened. Katsu 5000—6000-pealist karja koos hoida, kui see sääskedest piinatuna minema kihutab või seeni otsides laiali pudeneb! Muidugi on sellise karja juures 5—6 karjust ja koerad, kuid vatti saab ikkagi. Valvatakse vahetuste kaupa, 12 tundi järjest. Vabal ajal lüüakse kerge jaranga või viimasel ajal ka lihtsalt telk üles, siis jääb aega enda eest hoolitseda. Küllaltki suur probleem on tuletegemine, tundras pole puid-põõsaid just eriti palju. Seepärast võetaksegi tuli üles ainult äärmise vajaduse korral.

Kevadel on jälle nuhtluseks karud. Talveunest üles ärganuina on nad näljased ja tigedad. Eriti hull olnud just sel kevadel. Ka padruneid juhtunud vähe kaasas olema . . .

Kõike seda jutustab Griša rahulikult, asjalikult, ilma liigsete žestide või hüüumärkideta, väärikalt ja vanamehelikult.

Oma ea kohta on Griša ka juba õige palju rännanud ja ilma näinud. Tšuktšimaa parima pioneerina saadeti ta eelmisel aastal kaheks kuuks Artekki ja Moskvasse. Muljeid oli palju, aga imestust ei avalda Griša millegi üle. Ka tulevikuplaanidega on kõik juba selge: tehnikumi, siis tagasi tundrasse.

«Tšuktšimaale on zootehnikuid väga vaja. Alguses tahtsin saada lenduriks, aga zootehnikuid on rohkem vaja.»

On rohkem vaja ja see otsustab kõik.

Griša on oma kodukoha suur patrioot. Võib-olla on selle põhjuseks osaliselt ka kunagi juhtunud seik. Kord esimestel koolipäevadel nimetanud keegi Grišat halvustavalt viletsaks tšuktšiks. Griša solvus südamepõhjani.

«Tšuktšid on andekad! Ka meie seas on geniaalseid inimesi! Ma ise näitan, milleks tšuktšid võimelised on!» hüüdis ta tookord läbi vihapisarate. Ja näitab!

Muide, mis puutub mitmekülgsusse, siis Griša õpib muusikakoolis bajaanimängu.

Lahkumisel lubasime, et jutustame nende koolist Eesti lastele. Oleme seda teinud. Lubasime edasi anda ka kõigi suurima soovi — leida endale sõpru Balti mere äärest, esialgu kas või kirjasõpru. Olgu seegi soov täidetud ja siinsamas. Meie noorte tuttavate aadress on: Magadani oblast, Peveki internaatkool. Kõik, küll kiri kätte läheb!

Üle hulga aja seadsime sammud ka juukselõikla poole. See asub saunaga ühe katuse all ja ka ooteruum on ühine. Jõudsime parasjagu läbi lugeda äsja saabunud viis päeva vanad ajalehed, kui oligi järg meie käes.

Mõnus oli üle hulga aja tunda jälle kuklal masina surinat. Kuna meie eriti jutukad kliendid polnud, hakkasid juuksurid omavahel vestlema. Sest s e e on juba tõestatud, et ilma jututa juukselõikamine üldse ei lähe, olgu see Euroopas, Aasias või Austraalias.

«Räägitakse, et uues töökojas pidi tulema ooteruum ja puha!»

«No-noh, ajakirju ja ajalehti pidi tellitama ja...»

«Tellida ju võivad, aga kauaks? Mäletad küll, möödunud aastal telliti meil siia ka lehti. Õhtuks tassiti kõik laiali...»

Peame nüüd omalt poolt selgituseks lisama, et ärgu teil, kulla lugejad, jäägu nüüd ekslikku muljet, et näe, kus inimesed: saavad kuus oma 300—400 rubla palka, aga kahekopikalise lehe virutavad sisse! Kui tuletada meelde, et Pevekis saab ajalehti osta ainult suurimast poest ja postkontorist, siis pole ime, et neid ei jätku!

Eks üllatusi tulnud teisigi. Hulgume mööda tänavat, ja järsku loeme poesilti: «PIIM». Piim? Ohoo! Hakkasime omavahel arutama, et huvitav, mis kujul see piim siia tuuakse: külmutatult, keedetult või pulbrina? Kõige tõenäolisem, et pulbrina. Et päris kindel olla, küsisime möödu-valt naisterahvalt.

«Näete seda teed? Jah? Nonoh. Viis kilomeetrit linnast väljas on farm. Sealt see piim tuuaksegi.»

?

Väga õige, väga loogiline, väga lihtne: kust siis piim

veel mujalt peab tulema kui farmist! Ainult et mida need lehmad siis sööma peavad? Või veetakse neile lennukitega heinu?

Tuli välja, et eks siin ikka kasvab rohtugi. Aga talvine sööt veetakse tõepoolest kaugemalt, laevadel. Nii et — joo terviseks!

Pärast lõunat võtame ette veel ühe retke: läheme külla kohalikele komsomolijuhtidele rajoonikomiteesse. Astume trepist üles ja kuuleme, kuis keegi õpetab:

«Totšno tak: tere, tere!»

«Terre, terre,» kordab keegi püüdlikult.

Astume siis poikvel uksest sisse ja ütleme ka:

«Tere, tere!»

«Terre!»

Puhkeme kõik naerma, ühevõrra hämmeldunud nii meie kui nemad. Siis tuli selgus siiagi.

«Vytautas õpetas mulle siin eesti keelt...»

Vytautas on paras heinasaosuurune mees.

«Vytautas Kazlauskas,» torkab ta käe pihku ja pigistab, et kas või röögi.

«Andrei Seredin, esimene sekretär,» tutvustab innukas õpilane.

«Noh, olete siis päris ühe kandi mehed,» on Andrei meie kohtumisest siiralt rõõmus.

«Peaaegu. Mis see Eesti- ja Leedumaa vahe siis ikka on, siit vaadates!»

Kuulnud, kes oleme, kust tuleme, mida näinud oleme ja mida näha tahame, on Andrei üsna nõutu.

«Palju teil aega on? Võtame helikopteri, sõidame sovhoosi?»

Et meil aega on veel vaid paar tundi, see teeb mehe otse kurvaks. Ega midagi, kiiresti otsitakse üles fotoalbumid rajooni elust ja Andrei maalib meile Tšuktšimaast nii hingestatud pildi, et meil jääb üle vaid küsida: kas meid siia jätate?

Üldse, jah... Veidi nagu raskegi mõista seda vaimustust, sest oma silma järgi pole see elu siin just meelakkumine. Aga räägi kellega sa räägid, igaüks näeb ümberringi ainult head! Olgu need õpetajad, mereoperatsioonide staabi mehed, lehemehed või lihtsalt inimesed tänavalt. Ikka seesama: siit ei taha enam kuhugi minna.

Aga mida siis meie õieti näinud olemegi selle paari päevaga? Niisama hästi kui mitte midagi.

Andrei on siin olnud juba 1957. a. alates. Tuli Moskvast, lõpetas Habarovskis instituudi, võttis siin naise ja ongi siia jäänud.

«Te ärge vaadake niipalju ümbrust. See pole tõesti veel kiita. Aga juba sel pühapäeval teeme esimese ülelinnalise pühapäevaku. Võtame kätte ja teeme linna korda.

Peamine on inimesed. Ja selliseid inimesi ei leia te kuskilt mujalt! Siia ei tule seiklejad ja juhuste otsijad. Või kui tulevadki, siis kaovad varsti. Kes siia tuleb, see teab, milleks tuleb ja mida tahab. Kui ta on esimesed 2—3 aastat vastu pidanud, siis jääb. See on selge. Sõidab küll puhkusele, ütleb hüvasti, enam ei looda tagasi tulla. Aga see on niisama... Läheb mõni kuu, ja ole kindel — mees on jälle kohal kui kopikas.

Selles on palju tegureid. Harjumus — see on üks. Teiseks — vist kusagil mujal ei tunneta inimene nii selgesti, kui vaja teda on. Just teda, igaüht isiklikult, sest iga äramineja järele jääb tõesti auk.

Ja muidugi teenistus. Kahekordne palk esimesel aastal, hiljem lisandub iga aastaga 10%, pärast viit tööaastat aga on palk tõusnud juba kolmekordseks. Iga kolme aasta tagant on kuus kuud puhkust... Proovi pärast sellist teenistust mujal toime tulla!»

Püüame oma küsimusi seada iga nurga alt, leida nii head kui halba, võlusid ja karme külgi. Andrei hoogsast jutust aga jäävad peale ainult head küljed. Isegi halvad asjad paistavad heas valguses.

Tõepoolest, sellist kodupaiga austamist pole kohanud ei kuumas lõunas ega lopsakas Siberis. Siin, peaaegu paljaste kaljude otsas, igikülma vee ääres, kus iial ära mõtle ujumismõnudele, talvel, kus lumetormid viivad minema katused ja lükkavad vette isegi vägeva tornkraana, siin, kus ajuti ei ole ei telefoni- ega raadiosidet, rääkimata lennukeist või laevadest — siin kohtad kõige tõelisemat töömeeleolu, heameelt oma elust, armastust selle karmi paiga vastu.

Selline on Põhja nägu. Tuulest ja soolasest mereveest karmiks pargitud, pealtnäha süngete näojoontega, kuid ometi nii sooja ja avala südamega...

Laev annab otsad lahti vastu õhtut. Manööverdame kaua, enne kui kai äärest eemale saame. Laevu on palju, liikumisruum kitsas. Siis aga — täiskäik edasi! Jälle liigume, ja nagu ikka, tõstab see meeleolu mitme kraadi võrra.

Märkmikus on uued aadressid. Vytautas Kazlauskas lubas kindlasti saata Eesti Televisioonile fotosid Tšuktšimaalt. Viimasel minutil selgus, et ta on kunstnik, juba neliteist aastat siin elanud. Väba aja harrastuseks aga on fotograafia. Näitas meile sopkadelt tehtud Peveki panoraami. See oli suurepärane!

5. september.

Hirmus on mõeldagi, mida kalender juba näitab! Vähemalt kuu aega tagasi oleksime pidanud kodus olema... Laev seisab. Ilm on suurepärane, võta või päikest.

Oleme jõudnud Kolõma suudmesse. Edasiminekuks on vaja tõusu oodata. Ja seda me ootamegi...

Päev on veninud juba lõunasse. Selgub, et tõusust üksi ei aita, veeseis on üldse väga madal: tuuled on pidevalt maa poolt puhunud. Nii tõotab meie ootamine kujuneda lootusetult pikaks... Ootamised, ootamised, kõige hullem, mida võib meie jaoks välja mõelda!

Ilm ise aga on jah suurepärane. Päike särab peaaegu pilvitus taevas, vastu valgust on veele valus vaadata. Kõik sädeleb, ja iga pisike lainevirvendus on kui peotäis peeglikilde, mis vallatult pilluvad päikesekiiri. Ümberringi on madalad mäesiluetid, mähkunud lillakassinisesse vinesse. Pruunilaigulised, paljad, ülal tippudel pisikesed pilvetupsud.

Laevu seisab üksteise kõrval kuus. Erksinisel veepinnal on nad nii värvikad! Valged, sihvakad korpused, punatriibulised korstnad. Kaunis pilt reklaamprospektile «Veetke puhkus Kaug-Põhjas»!

...

Ainult mäed, pilved, vaikne vesi ja liikumatud laevad. Ootame.

...

Päike on loojunud, aga veel on üsna valge. Vesi on sügavsinine, kerge-kerge lainevirvega. Taevas aga on... Oh, anna, kunstnik, mulle kätt ja värve! Otse veepiiril, seal, kus päike nüüdsama loojus, on lai triip kui lõheroosa palistus maa ja taeva vahel. Kõrgemal läheb see ikka heledamaks ja sulab siis ühte sinkjashalliks taevaks. See on nii, nagu põleks silmapiir, kiirgaks külma neoonvalgust. Ja selle ees, musta siluetina kui viirastus, ainult üksikud tuhmid tulesilmad põlemas, tumm laev. Vaikne, liikumatu. Tontlikult värelev peegeldus vees.

See polekski nagu reaalsus. See on pilt Walt Disney muinasmaast...

Tahaks seda kõike viimse detailini endale mällu lõigata, jätta igaveseks meelde pilti, mida ei suuda jäädvustada ükski fotoaparaat.

Seisad ja vaatad, kuni külm tuletab meelde, et see on siiski Põhja taevas. Kahju on kajutisse minna, kuid seal on soe...

Aga oota!... Seal, teises poordis, on midagi veel lummavamat! Kuu. Nagu äsja äsilt võetud vaskne kellapendel ripub ta taevas. Pilved on kitsa triibuna tast üle, poolitavad kui kerge loor ta liig ahvatleva alastuse... Pikk hõõguv kuutee toob laevani. Hõbetee, mida mööda võiks hõljuda kuldkingades näkineiud...

Näkineide pole. Risti üle kuutee ujub hääletu vari. Salaja, nagu must mõte. Veel üks laev, mis ei leia rahu, mis otsib ankruplatsi.

Kui ilus see kõik on. Ja miks ei ole mul sõnu, miks on nendes sõnades, mis ma leian, nii vähe värvi?

Me küsisime, mis hoiab inimesi siin, Põhjas? Me ei saanud vastust, mis kätkeks kõike. Kas pole tänaöine pilt ehk selleks vastuseks, mida keegi sõnadesse ei osanud seada?

6. september.

Ootame veetõusu.

Õhtul sõitis poordi tanklaev. Otsustasime, et sõidame sellel edasi, saab rutem Zeljonõi Mõssi.

Vastu ööd kutsus vanemmehaanik meid oma kajutisse ja... ega seal palju aega kulunudki, kui pidu lahti läks. Merel ei saa tuttavad iga päev kokku, Kaug-Põhjas eriti. Nüüd aga oli juhtunud nii, et kokku said päris südamesõbrad ja üle teab mitme aasta! Pealegi oli külalistel kaasas nii suurepärane suupiste, nagu seda võib olla ainult priske merivart! Mõistagi ei saa seesugust suupistet kuivalt närida...

Gennadi kuulus kohvikann keedab varti, kapteni teemasin kohvi ja vanast konjakipudelist tuleb selget «Starkat»... Kus lõpevad aga anekdoodid ja algavad tõsilood või vastupidi — seda vahet ei tee enam keegi selgeks. Nii saavad sõbrad kokku merel.

Tanklaevale me ei läinudki...

7. september.

Ärkame ja tunneme — liigume!

Veel paar tunnikest ja olemegi Zeljonõi Mõsis.

Suvel võib see nimi — Roheline neem — päris paika pidada. Ümberringi lehisemets, praegu juba hõre ja pruunitooniline. Mäed on madalamad kui jõesuudmes, küllap on siin suvel rohututtegi näha.

Masinamehed on kiired päästepaati vette laskma, et aga rutem maale pääseda. Muidugi ühtib see täpselt ka meie sooviga.

Jookseme kiiresti sadama ülema majakese poole mäeveerul, näpus Pevekist saadud soojasõnaline soovituskiri. Majake on rahvast täis, dispetšereid ja radiste ning läbisegi sagivaid kapteneid. Ainult sadama ülemat ennast ei ole. Oli, aga nüüd ei ole.

Laevu aga pidi läbi liikuma kõvasti, küll siia-, küll sinnapoole. Näe, alles hommikul sõitis välja tanker «Võru». Otseteed Tallinna poole... Ssa tuline!

Teine laev pidi vastu õhtut välja minema — «Prokopi Galušin». Soovitati otse kapteni jutule minna, see olevat kõige kindlam. Ei siin teised saa aidata midagi.

Jalad selga ja tagasi kai äärde. Tõsi mis tõsi, «Prokopi Galušin» seisab kai ääres jah ning kõigi meile teada olevate tundemärkide järgi on tõesti minekuvalmis. Kapteni vanemabiga saamegi peaaegu et poolelt sõnalt kaubale: kui vaja sõita, miks siis mitte. Vaba kajut on kakrass olemas.

Siitpeale läks kõik nagu Chaplini filmides — tulitakkus kiirelt ja koomiliselt. Kai ääres hüppame juhuslikule kaatrile, et kähku «Šilkale» jõuda. Teeme lahel enne suure ringi mööda teisi laevu, kui lõpuks lahetuulest ja närveerimisest lõdisedes oma laeva juurde jõuame. Asjad on õnneks ettenägelikult juba paar päeva tagasi kimpsukompsu pandud, nendega läheb kiiresti. Aga hüvasti jätta pole kellegagi, peaaegu kõik on kaldale läinud. Niisama ära minna on ka üpris rumal... Kuid teha pole midagi, ega meid kaua oodata. Kiiresti kaatrisse tagasi, mis meid ainult kaks minutit lubas oodata. Paar viibet tühja mahajääva laeva poole, mis oli meile nii hulk aega heaks koduks... Suuremaks melanhooliaks pole aega. Pole veel täpselt teada, kas uue laeva kapten niisama lahke on kui ta vanemabi. Äkki ei võtagi laevale!

Ikka võttis. Ja kajuti saime ka kahe peale, puhkusele

läinud stjuardessi oma. Pildi on jätnud seinale. Ilus nooruke ukraina tütarlaps... Jaa.

Nüüd, kus suur rabin on seljataga, saab õieti esimest korda lahtisema silmaga ka asulat vaadata. Veendunud, et uus edasiliikumisvahend on jälle kindlustatud, astume uuesti kaldale.

Asula on väike. Poolsada maja, mõni tuhat inimest. Kõik on kuidagi väiksem ja vaiksem kui teistes läbisõidetud sadamates, olgugi et just siin peatub ja vahetub kõige rohkem laevu. Paar poekest. Pealtnäha parajad külapoed, kuid kaupa on sees ohtrasti, eriti kasukaid-mütse. Kahju vaid, et enam pole, mille eest osta...

Juhtumisi saame kokku ka veel nendega, kellega juba mõttes hüvasti jätsime: kapten Mihhail Malõškini ja vanemmehaanik Gennadi Mutoviniga! See oli üks ülimalt liigutav ja meeldejääv lahkumine, mille lõppvaatus sai teoks meie uue laeva uues kajutis koos uue kapteniga. Andku kõik andeks koos kapteni endaga, aga tema nime ei saanud me tookord selgeks ega tea seda tänapäevani. Aga üks tore mees oli ta küll, olgu juba ette öeldud. Küll mitte nii maneerikas ja lihvitud kui meie «vana», aga seda taiplikum mereasjanduses, lihtsam ja meestega igas asjas võrdne.

Ei olnud me ju «Šilkal» kokkuvõttes teab kui kaua aega — veidi üle kolme nädala —, aga lahkuda on kahju. Vist suudab meri seda päevadega, mida maa ei suuda kuudega — liita ja tugevalt kokku köita. Endile märkamatult olid meist saanud sõbrad, ja — mehed küll, aga lahkudes kas või nuta... Viimaseks mälestuseks vahetame mütsid ja siis oleme taas eemaldumas maast. Ees on viimane meretee.

8. september.

Külm, hall hommik. Kohe tunneme puudust «Šilka» soojast mõnusast kajutist. Siin on kõik lihtsam, kitsam. Laevas on ainult mehed. Vist on see heagi. Aga sedavõrd on ka igavam. Esimest korda selle pika reisi jooksul hakkab juurde hiilima too kuulus merehall, mis seni võõraks jäänud. Mõtted hakkavad ikka rohkem kodus käima...

Kell 8.00 Dicksoni aja järgi oleme Dmitri Laptevi väina jõudnud, otse Suure Ljahhovi saare vastas. Tekil ei taha kuidagi olla, sest sooja on veel vaevalt 3—4 kraadi. Pilved on tinahallid, tüüpilised lumepilved, hästi madalad ja sünged. Saarekesed ja mandril paistvad lumega kaetud sopkad

ei sisenda midagi peale mahajäetusetunde. Ometi elavad ka Ljahhovi saarel inimesed: siin on kaks meteoroloogiajaama. Ei tahaks olla nende asemel . . .

Päike kord vilksab pilvede vahelt, siis kaob jälle. Iga hetk võib lund sadama hakata. Homme peaks ilmuma ajujää.

. . .

Kaua oodata polnud vajagi. Kell 11 kohaliku aja järgi algaski lumesadu. Seda oli küll vähe, paar-kolm tugevamat iili. Aga siiski esimene lumi. Septembris.

Üldiselt on kõik hall, igav, pööraselt ühetooniline. Päev venib tusase aeglusega, isegi lugeda ei taha.

10. september.

Oleme jõudnud Laptevite mere keskele. Ilm on endiselt hall ja pilves, kuid peaaegu tuulevaikne.

Hommikulauas arutatakse ees ootavaid jääolusid. Ilmselt tuleb koguneda karavaniks, sest meist 8-tunnilise edumaaga sõitev «Võru» olla kohanud juba jäävälju.

Ajuti vihurdab jälle lund.

Huvitav, kuidas ilma hallus mõjub ka meeleolule. Ainult üks mõte on jäänud valdama: kiiremini koju!

11. september.

Öösel läbi une oli kuulda nagu mükse vastu laeva. Tugev lainetus, mõtlesime. Hommikul aga selgus, et olime läinud läbi esimese jääsupi. Kella kaheksaks aga enam jääd ei olnud. Jälle vaba vesi. See-eest on üsna tihe udu, üle paarisaja meetri laeva ette ei näe.

Momendil — kell on veerand üheksa — oleme Nõukogude Liidu kõige põhjapoolsema tipu, Tšeljuskini neeme vastas. Väljas on 0°, lainetus umbes 2 palli. Haruharva on üksikuid jäätükke.

Eespool aga, umbes 130 miili kaugusel, läheb tanklaev «Võru», kust teatati, et nad on küll tihedas jääs, kuid liiguvad siiski veel omal jõul edasi. Varsti oleme meiegi samas rajoonis.

Üksikud jäätükid on kenakeseks vahelduseks senises üksluisuses. Ka laevale ei ole nad mingil määral ohtlikud, nende pärast veel kurssi ei muudeta. Kui aga mõni suurem lahmakas teele juhtub, siis on muidugi targem ringi sõita.

Oleme pärast lõunasööki vaevalt suikunud traditsioonili-

seks uinakuks, kui tunneme, et peamasin on seisma jäänud. Jookseme tekile, seal selgub, et laev on lausjääs. Ilm on päris hall, ajuti tuleb lund. Veidi binokli abil sobivamat suunda otsinud, annab kapten kursi kätte ja laev hakkab tasapisi edasi trügima. Laevakere vabiseb aeg-ajalt, otsekui viimseni pingul lihastest, siis nõksab edasi. Lahtised jäätükid kriiksuvad vastu laevakülgi, suur raudkere kõmiseb ja koliseb. Otsekursist ei ole enam juttugi, alatasa tuleb laveerida suuremate pankade vahel. Vilkitski väinas tegime sajamiilise ringi, ilma et oleksime miiligi kurssi mööda edasi jõudnud!

Jäälahmakad on nii 5—50—100-meetrise läbimõõduga, igasuguse kujuga. Madalad hallid ja kõrged lumivalged. See on vana paakunud jää ja sellesse sisse sõita on ohtlik.

Varsti oleme jälle jääs. See on noor, alles äsja tekkinud, paari-kolme sentimeetri paksune. Laev ujub sellest läbi kui munakoorest.

PÕHJA POOL POLAARJOONT

Õhtul oli meil selge, et Dudinkasse jõuame kella kolme paiku öösel. Meil vedas: laev pidi siit lootsi peale võtma, nii et meil oli võimalus lootsi kaatriga maale pääseda. Muidu oleksime pidanud siit mööda sõitma nagu Dicksonist, sest kes see hakkab meie pärast laeva kinni pidama, paati alla laskma ja nii oma kolme-nelja tundi kallist aega kulutama. Suurte laevade aeg on tõesti kallis, nagu tänapäeval juba iga koolijütski teab.

Lühidalt, meil vedas. Ei pruugi vist öelda, et sellel ööl me ei maganudki. Oli minut nelja peal, kui ankrukett kolisema hakkas. Lippasime üles sillale. Seal alles kaubeldi lootsi välja. Lõpuks ragistas raadio: hea küll, hea küll, paarikümne minuti pärast tulen.

Hakkasime rabinal hüvasti jätma, õiendasime vanemabiga kostikulud ning tassisime oma kohvrid reelingu äärde. Kalda poolt koperdas laeva suunas kohmakavõitu kaater. Luunilõikav tuul sundis pluusikraed kõrgemale kiskuma — nagu sellest oleks mingit abi olnud!

Kaater litsus enda vastu laeva ja madrused viskasid nöörredeli alla. Loots ronis üles, meie kiirustasime tema asemele alla. Mis ime meid hoidis seal kukkumast? Pole iial veel midagi nii vastikut üle elanud, kui seda on nöörredelil turnimine, magnetofon kaelas ja kohver käes! Jõgi oli lai ja lainetas, nii et pendeldasime tükk aega, enne kui kaatripõhja potsatasime. Redel kisti üles, mootor sai tuurid peale ja laev hakkas kaugenema. Viipasime mahajäänud sõpradele käega, minut hiljem paistis laevast ainult siluett.

Kolisime oma kompsudega kaatri ninna. Paksus karvakasukas, kõrvikmütsis ja viltides madrus puhkes meid nähes südamest naerma:

«Kas te olete hulluks läinud? Pluusiväel ja sandaalides sügisel polaarjoone taga! Kust te välja olete tulnud?»

Naersime virilalt kaasa ja püüdsime seletada, et häda ei

anna häbeneda — sellisel reisil pagasivagunit endaga kaasas ei vea, kohver on aga pungil täis linte, filme, patareisid ja muid ääretult tarvilikke asju, nii et isegi paari sokke pole kuhugi pista. Ja noh, ega siin nii külm olegi . . .

Mees vangutas kaastundlikult pead ja pakkus suitsu — saate niigi palju sooja. Jutu jätkamiseks rääkisime, et tahame edasi sõita Norilskisse. Ütle veel, et vaikimine on kuld: poleks me sellest sõnagi lausunud, kust me oleksime teadnud, et ainus rong Norilskisse väljub Dudinkast kell viis hommikul! Kujutasime ette, et seda Tallinna—Tapa vahelist maad sõeluvad rongid iga paari tunni takka, sest see on ju ainus võimalus Dudinkast Norilskisse pääsemiseks.

Kui olime enda ja kohvrid kaile upitanud, saime kaasa veel ühe asjaliku soovituse:

«Minge dispetšeri juurde, saate auto jaamasõiduks. Sinna on kolm-neli kilomeetrit, vaevalt, et muidu jõuate!»

Rühkisime kaldajärsakust üles. Dispetšer pidi olema valges kahekorruselises majas, nii oli meid juhatatud. Ainus valgustatud aken teisel korrusel näitas teed õigesse ruumi.

Ruum oli tühi. Elektripliidil suhises teekann.

Meie kobistamise peale ilmus teisest toast unine naisterahvas — küllap ta oli rahulikumat momenti tukkumiseks kasutanud.

Seletasime, et tulime laevalt ja tahame rongile pääseda. Kas oleks võimalik jaamasõiduks autot saada?

Naine astus akna juurde ja püüdis õue näha.

«Kas auto oli juba tagasi?»

«Üks seisis seal küll. Presentkattega.»

«Rääkige sohvriga, ta viib teid ära. Ütelge, et ma lubasin.»

«Aitäh! Head ööd!»

«Head teed!»

Heast oli see tee muidugi kaugel. Autokastis loopis ja raputas nagu sõela peal. Poolteise puuda raskused kohvrid tegid osavalt saltosid. Käed klammerdusid pingi külge, et endaga sama lugu ei juhtuks.

Oleme lõpuks siiski jaamas. See on kõige omapärasem rong, mida me eales näinud! Vedurist viimase vagunini kõndides saab ülevaate kõigist vagunitüüpidest, alates Kodusõja-aegsest ja lõpetades moodsate kupeevagunitega. Valime koduse Pääsküla vaguni ja seame end nii mugavalt sisse, nagu see külmas ruumis vähegi võimalik on.

Rong nõksatab liikuma. Aeglaselt libiseb akna taga mööda tundra. Künklik maa, sügiseselt värvikirev. Nii kirev, et taamal sulavad kõik värvid kokku ühtlaseks halliks tooniks. Lähemal aga ergab kõik nagu vanaema seelik.

Aeglaselt, väga aeglaselt liigub rong. Kakskümmend kilomeetrit tunnis, mitte rohkem. Sõna otseses mõttes iga maja juures on peatus — nii nagu lahketel bussijuhtidel Võrumaal. See on igati arusaadav ja mõistetav, sest raudtee on ainus ühendusniit nende elamute vahel.

Möödub tund, teine...

Päike tõuseb järjest kõrgemale ja paistab soojalt läbi vaguniakna. Nii soojalt, et isegi Faktoteek ronib välja ja mõnuleb säravas soojuses. Et oma päikese käes peesitamist kuidagi õigustada, hakkab ta heietama juttu oma lõputust varakambrist, kus leidub üht-teist ka Norilski nooruse kohta.

«Norilsk asub põhjalaiusel 69°, 80 km Jenisseist. Ta on praegu Nõukogudemaa kõige rikkam maavarade leiukoht.

Esimesed teated kivisöe leidumise kohta Jenissei ja Hantaika jõe vahelisel maa-alal pärinevad 1733.—1742. a. kompleksselt sõjalis-teaduslikult ekspeditsioonilt, mille organiseeris Peeter I. Esimesed tähelepanekud Norilski rajooni kohta on talletatud selle ekspeditsiooni liikme Hariton Laptevi päevikusse. Hariton Laptevi nime kannab praegu Taimõri poolsaare läänekallas.

1845. a. andis vene akadeemik Middendorf Taimõri poolsaare ning sealhulgas ka Norilski rajooni geoloogilis-geograafilise kirjelduse. Ta teatas, et «70° põhjalaiuse tagant algab, nagu ma kuulnud olen, suur söelade». Isiklikult aga ei õnnestunud Middendorfil neid teateid kontrollida.

Esimesed usaldusväärsed andmed kaevandatavate maavarade kohta selles piirkonnas tõi akadeemik Schmidt, kes oli 1866. a. Vene Akadeemia poolt komandeeritud Gõda tundrasse, mis asub Jenissei vasemal kaldal. Dudinka asulas kohtas ta kohalikku kaupmeest Sotnikovi, kes kutsus teda Norilskisse, et ta vaataks üle sealsed söe- ja vasemaagileiukohad. Need oli Sotnikov just eelmisel aastal enda nimele kinnistanud.

Sotnikov üritas koos kullatööstur Kõtmanoviga ära kasutada Norilski rikkusi, kuid neil puudusid igasugused kogemused. Tulekindla ahjuvooderdise puudumise tõttu läksid kaks maagisulatusahju teineteise järel rivist välja.

Kokku jõuti sulatada 200 puuda musta vaske, mis saadeti Jenisseiskisse.

Esimeseks faktiliseks tõendiks maavarade olemasolu kohta Norilskis oli aga 1893.—1894. a. kaevandatud süsi. Asi oli nimelt selles, et Jenissei suudmesse jõudnud laevad vajasid tagasisõiduks alati rohkesti sütt. Seepärast maksti siin söe eest ränka raha. Niisiis otsustaski läbipõlenud ettevõtja Sotnikovi vennapoeg äri teha mitte vasesulatamise, vaid söetootmisega. Ühe aasta jooksul raiuti siin lahti ja veeti põhjapõtradel välja paar tuhat puuda kivisütt. Esimeseks selle söe tarbijaks oli geograafilise ekspeditsiooni juht polkovnik Vilkitski (kelle nime kannab nüüd väin Taimõri poolsaare ja Severnaja Zemlja vahel). Ta andis söele hea hinnangu:

«Dudinka süsi on võrdne inglise omaga. Ta ei sisalda üle 2% niiskust, annab vähe tuhka ega paaku.»

Kuid ka söe tootmine jäi varsti soiku. Ilmselt oli kaubitsemine pärismaalastega tulusam kui mäetööndus.

1913. a. jõudis Jenissei suudmesse tuntud Norra polaaruurija F. Nansen. Tema oli esimene mees, kes avaldas mõtte, et Norilski süsi ja maak leiavad alles siis kasutamist, kui nende väljaveoks ehitada raudtee Norilskist Jenissei äärde Dudinka asulasse (umbes 80 km).

See mõte sai teoks alles Nõukogude võimu ajal. Põhjaalade kasutamisega hakkas tegelema isiklikult V. I. Lenin. Ta seadis Nõukogude teadlaste ette ühe tähtsaima ülesandena Arktika alistamise ning põhjarahvaste abistamise.

2. juulil 1918. a. kirjutas V. I. Lenin alla dekreedile, mille põhjal assigneeriti Põhja-Jäämere uurimiseks miljon rubla. See uurimistöö pani aluse praegusele Põhja-meretee olemasolule ja selle ekspluateerimisele.

Koos selle meretrassi ekspluateerimisega kerkis üles kütusevarude probleem. Raskel 1919. aastal, kui noor Nõukogude riik võitles kangelaslikult interventide ja valgekaartlastega, varustas ja saatis Siberi Revolutsioonikomitee teele esimese ekspeditsiooni. Ekspeditsiooni juhiks sai insener Nikolai Urvantsev. Lühikese ajaga tehti kindlaks, et Jenissei suudmele lähim rikkalik söevaru asub tõepoolest Norilskis.

Uus ekspeditsioon 1920. a. avastas lisaks söele ja vasele veel ka nikli.

Nüüd järgnes ekspeditsioon ekspeditsioonile, uuriti võimalikku raudteetrassi Norilski ja Jenissei vahel. Teadlased

veendusid, et Norilski leiukoht on rikkam kui seni teadaolevad maailma kolm suurimat vase-nikli leiukohta. Mis puutub kivisöesse, siis on kohalik lade osa hiiglaslikust Tunguusi basseini lademest, mis laiub sadadel tuhandetel ruutkilomeetritel ning mille varud on faktiliselt ammendamatud.

Lisaks kõigele leidus läheduses küllaldaselt kvartsliiva, mis on hädavajalik metallurgiatööstusele, lupja, savi, kipsi — kõike, mida on vaja kõrgahjude ja elumajade ehitamiseks.

Juulis 1935 võttis Partei Keskkomitee ja NSVL Rahvakomissaride Nõukogu vastu otsuse ehitada Norilski vase-niklikombinaat.

Juba järgmisel navigatsioonihooajal hakkasid Norilskisse saabuma ehitusmaterjalid ja esimesed ehitajad. Insenerid ja töölised läksid Dudinkast Norilskisse jalgsi, läbi radadeta tundra. Eksiti teelt, vajuti sohu, piineldi sääskede käes... Toiduaineid visati alla lennukeilt. Lõpuks, pärast pikki rännupäevi, jõudsid Norilskisse esimesed piinatud, lõhkirebitud riietega ehitajad.

Loomulikult polnud siin ühtegi maja. Esimesed päevad veedeti lihtsalt lahtise taeva all, hiljem elati telkides. Peamiseks transpordivahendiks olid hobused. Hobustele aga oli vaja heina ja kaeru. Tundras seda muidugi kuskilt võtta polnud. Ja nii tuligi välja küll päris kurioosne, kuid ometi ainuõige lahendus: tuua lennutranspordiga «kütet» hobutranspordile! Esimesteks lenduriteks Norilski trassil olid Nõukogude Liidu kangelane Molokov ja piloot Mahhotkin.

Hiljem hakati Dudinkast varustust tooma traktoritel. Tundras liikusid 35 kuni 40-st traktorikelgust koosnevad «ekspressid», kiirusega 40 km nädalas. Teid polnud, teetähised viis minema tuisk või mattis enda alla lumi. Sageli tuli käia traktori ees, et otsida õiget teed...

1936. a. jooksul tuli Norilskisse üle 1000 inimese. Koos «põliselanikega» oli asulas nüüd juba ligi 2000 elanikku.

Aasta hiljem hakati kibekiirelt ehitama kitsarööpmelist raudteed Dudinka ja Norilski vahele. Mehhanisme polnud, ehitati käsitsi. Kliima oli põrgulik; trass kulges mööda igikeltsa. 18. mail 1937. aastal sõitis Dudinkast välja esimene rong, mis jõudis Norilskisse seitsme ööpäeva pärast... Ja ometi — võrreldes kahe nädala pikkuse teelolekuga oli see progress...

Vihast võitlust peeti sellel teel tuiskudega. Polaarmaa lumetormid on ägedad: paari ööga võisid raudteele kuhjuda 12—15 meetri kõrgused hanged. Lumi on siin niiske ja jäätub kiiresti, kojamehe lumelabidaga sellele ligi ära mine. Noil päevil oli iga rongiga kaasas spetsiaalne brigaad, kes rongi hangedest läbi kaevas. Kui jõud muidu üle ei käinud, võeti appi lõhkeaine!»

Kangesti pentsik on praegu sellele mõelda, mis siin kolmkümmend aastat tagasi oli. Kümnetest raamatutest oleme lugenud ehitamisraskustest ja eluraskustest, sõjaraskustest ja taastamisraskustest, aga lugemine jääb ikka lugemiseks. Teinekord lehitsed need leheküljed koguni kiirendatud tempos läbi — ammu kuuldud asi... Oma kopikane, kuid reaalne probleem, mis sind parasjagu vaevab, jätab varju rublased raamatust loetud rassimised. Inimene juba on kord selline.

Ja nüüdki näeme ikka ainult seda, mis siin praegu on: laiaröövpmeline raudtee ja vihastamapanevalt aeglaselt liikuv rong, vägevad lumekaitsed mõlemal pool raudteed ja päikeses erklev tundra.

Nelja tunni pärast oleme Norilskis — linnas, millest meil puudub igasugune ettekujutus.

Kui oleme soojast vagunist väljunud, haarab meid oma hõlma lausa jahmatama panevalt külm tuul. Tulistvalu lippame jaamahoonesse ja anname kohvrid hoiule. Siis kogume pisut julgust ja läheme uuesti välja läbilõikavate iilide võimusse. Jaama ümbrus on lagedavõitu, linn paistab olevat paar kilomeetrit eemal. Istume esimesse ettesõitnud bussi ja logistame linna poole.

Väljume linna keskväljakul (nii nimetame meie teda; kuidas selle platsi tõeline nimi oli, see on juba ununenud — seljataga oli kümneid linnu, ja igas neist oli keskväljak, mis kandis üht kolmvõimalikust nimest: kas Lenini, Revolutsiooni või Nõukogude väljak). Pärast pooletunnilist lõõpejuttu, lunimist ja härdameelset palumist saame võõrastemajas toa. Ennast soojendada pole aega. Tõttame postkontorisse, sest meie edasine saatus sõltub sellest, kas Dicksonist, kuhu me marsruudi järgi pidime minema ja kuhu me ei jõudnud, on meie telegrammi peale raha Norilskisse edasi saadetud või mitte. Olime selles enam kui kindlad — laeva radist andis telegrammi eetrisse juba mitu päeva tagasi.

Seda heledama plaksuna kõlas vastus: «Ei, teile pole midagi.»

«Kuidas ei ole?»

«Ei ole,» lehvitab näitsik kirjapakikest, mille ta on võtnud T-tähe alt.

Kui pole siis pole. Võtame kõne Dicksonisse ja uurime, milles asi.

«Dicksoniga meil telefoniühendust pole.»

?

«Läbi Krasnojarski ehk kuidagi saaks, aga see võtab väga kaua aega.»

Läbi Krasnojarski?! See on umbes sama, kui helistada Tallinnast Pääsküla Petseri kaudu.

«Võib-olla tuleb järgmise postiga.»

«Postiga? Aga meile on ju raha telegrammiga saadetud!»

«Võimatu. Dicksonisse saab raha ainult postiga saata.»

«Ja millal sealt siis post tuleb? Hommikul või õhtul?»

«Kuidas ilm on. Vahel kaks korda nädalas, mõnikord üks . . .»

«Kui kiiresti Tallinna kõne saab?»

«Oo, selle saate küll kähku. Kui hästi läheb, siis ehk isegi hommikuks.»

Võtame kaks kõnet Tallinna ja saadame veel igaks juhuks uue telegrammi Dicksonisse palvega saata meie nimele tulnud korrespondents viivitamatult Norilski peapostkontorisse nõudmiseni.

Tükil ajal pole nadimat tunnet olnud. Seisame peaaegu koduuksel, aga sisse astuda ei saa. Kui kaua me peame siin ootama? Mõned päevad? Nädala? Poolteist? Kui saame kõne koju ja seal lähetatakse teele uus saadetis, millal see pärale jõuab?

Pikk kurtmine pole iial kedagi aidanud. Tõdenud, et oleme teinud kõik, mis meist oleneb, heidame need merehädaliste mõtted peast.

Küllap on need sekeldused meid soojaks kütnud, sest külma me enam ei tunne. Või oleme ise reisi jooksul muutunud kõigusoojasteks ja kohaneme nüüd juba igasuguse kliimaga? Igal juhul marsime nüüd vapralt oma veidras varustuses mööda seda põhjamaist linna ja oleme kohalike elanike silmis, kes juba talvemantlid on välja toonud, vist küll samasugused hilpharakad nagu tallinlastele südatalvised paljapäised jopekandjad.

Oleme näinud lühikese aja jooksul võrdlemisi palju

linnu ja kümmekonna kohta neist tarvitanud epiteeti «ilus». Raskem on aga juba seletada, mis ühe või teise linna ilusaks teeb.

Miks Norilsk on ilus?

Hästi viimistletud hooned. Suhteliselt palju on pruugitud värvilisi ehitusmaterjale. Põiktänavate lõpus paistavad madalad lumiste tippude ja nõlvadega sopkad. Värvilised majad nende taustal annavad maalilise pildi. Umbes taolisi vaateid võib näha Šveitsi talikuurorte kujutavatel postkaartidel.

Piki tänavaääri pole kasvamas puuderidu, aga nende asemel on hoolikalt istutatud külmakindlad põõsad, on rohelusse uppuvad majaaknad. Üheski linnas pole me kauplustes, kinodes ja asutustes näinud nii palju lilli ja rohelisi taimi kui Norilskis. Inimesed püüavad tasa teha seda, mida loodus ei paku.

Ei usu, et otse Moskvast või Novosibirskist siia saabunule linn nii vaimustusväärne tunduks. Aga meie oleme kuu aega olnud õige hallil ja ühetoonilisel polaarmerel ja -maal, ning s e e linn tundub olevat siin tõeliseks oaasiks. Tunnistame endale, et kui kunagi mingil põhjusel peaksime jätma maha Tallinna ja asuma elama mujale, siis oleks Norilsk üks neist kohtadest, mis meile kõige enam meeldisid.

Kurb ja imelik, et Pevekki ja Zeljonõi Mõssi, mis on ometi samal laiuskraadil ja niisama vanad kui Norilsk, ei saa selle linnaga mingil kombel võrrelda.

Tundub, et Norilsk on omamoodi Põhjala näidis-linn, ja kahju, et eeskuju võtmine nii visalt läheb. Linna komsomolikomitees heietame tükk aega seda teemat. Noored norilskilased arvasid, et selline elukondlik evolutsioon on polaarvööndis paratamatu ja hakkab kulgema järjest kiiremini. Siia õhinal töölesõitnute ja pettunult tagasiläinute sõidurahad ning avanss läheb kallimaks kui neile korralike elutingimuste loomine, et nad alatiseks jääksid. Tööstus kasvab polaarmail pärmiseente kiirusega ning tööjõud on siin probleem number üks, nagu ajalehed armastavad väljendada.

«Elamistingimused, elamistingimused,» toriseb Faktoteek nohuselt. «Kus need elamistingimused varem olid, aga näe, ehitati.» Ja ta ei jää enne rahule, kui on ära rääkinud, kuidas tookord ikka ehitati.

«Talvel nähti tohutut vaeva, et ehitusplatse lumetormi

eest kaitsta. Lumest ja jäät ehitati kaitsevallid, mis tuisku takistasid. Igikeltsa oli vundamendiaugus raskem raiuda kui kaljut. Kui aga kevadel vundamendisüvendid valmis olid, tuli uus häda — suurvesi. Ööl ja päeval pumbati seda elektri- ja käsipumpadega süvenditest välja. Kus oht eriti suur oli, seal võtsid inimesed ahelikku ja veeämbrid käisid käest kätte. Jääkülm vesi leotas läbi riided ja jalanõud, külmus . . .

Siis — sõda. 6. päeval pärast sõja puhkemist lakkas töötamast kombinaat «Severonikel». Seadmed ja töölised evakueeriti Norilskisse. Vähem kui aastaga tuli siin käiku lasta niklikombinaat. Nikkel oli hädavajalik tankide, lennukite, laevade ja mürskude valmistamiseks. Kui tähtis oli Norilski nikkel, selle kohta üks fakt: kombinaadist viidi metallikangid kohe lennuväljale, rindelt võeti Norilski nikli sõjatehastesse toimetamiseks ära terve lennuüksus! Pole vist vaja ütelda, et inimesed andsid omalt poolt kõik, mis nad anda võisid . . .»

Praeguses Norilskis on raske nonde päevade linna ette kujutada. Tänavatel kõnnivad läbilõikavat tuult trotsides inimesed, tõtates uude ujulasse või sauna või kauplusse, teatrisse, kinno, sünnipäevale . . . Ja sünnipäevalillede hankiminegi pole raskem kui vanas armsas Tallinnas: kombinaatidest tuleb välja terve soojaveejõgi, asi siin siis kasvuhooneid ehitada ja neis lilli ning kurke-tomateid kasvatada!

Jah, pagana raske on selle linna tänaval seistes silmade ette manada suurt Nõukogude Liidu kaarti ja näha sellel väikest punktikest 69. paralleelil, nii lootusetult kaugel tühjas tundras, eemal kõigist teistest linnadest, ja ette kujutada, et just selle punkti keskel sa seisadki . . .

Meie mitte ainult ei seisa, vaid ka pildistame, käime, teeme suitsu ja . . . läheme sauna. Seda põhimõttel, et kui muud ei saa, siis sooja ometi.

Saime sooja, käredat leili (vihad olid küll viletsad!) ja ettekujutuse korralikust saunast. Väljast ei osanud arvatagi, milline mõnus sisu sellel hoonel on.

Kõigepealt hämmastas meid riidehoiu, fuajee ja puhkeruumide avarus. Riieteruum oli aga hoopis iselaadne: kappide asemel riidenagid, nende ees pehmed istmed. Ei mingeid uksi ega lukke! Ei isegi silti, et «Administratsioon raha ja väärtesemete kadumise eest ei vastuta». Peame punastades tunnistama: pesemast ja leilitamast tagasi tul-

nud, katsusime vargsi, kas tengelpung ikka on alles. Oli küll... Oh seda umbusu-ussikest! Kui kergelt on inimene valmis paari pisihuligaani pärast tervet inimsugu potentsiaalsete kurjategijate jõuguks tunnistama — nii profülaktika mõttes...

Uuesti riides, läheme puhvetisse õlut rüüpama, satume aga hoopis kodusesse teelauda.

Ei mingit letti. Keset ruumi on suur perekonnalaud — nii umbes kolmekümnekohaline. Laual samovarid, keedisetassid, suhkrutoosid, vaagnad küpsiste, pirukate, saiade, võileibadega. Kalla teed, võta saia, söö. Perenaine (puhvetipidajaks ei raatsi teda nimetada) kannab köögist vajaduse korral uusi vaagnaid ja kasseerib lahkuda soovijatelt raha sisse. Mõnuleme meiegi seal tükk aega, ja kuigi eelistanuksime teele kohvi või — veel parem — õlut, tunneme ennast kenakesti koduselt.

Magusalt nohistame selle öö maha. Kõne saame alles teisel ööl. Kolme minuti pärast on terve võõrastemaja ärkvel ja pidžaamades mehed ähvardavad meid lintšida, kui me karjumist ei jäta. Torus aga mühiseb, sahiseb, vilistab, sisiseb:

«Sss... as... mmu... icksonis...»

«Norilskis oleme! Saatke siia kohe raha!»

«... saatsime...»

«NORILSKISSE! N-O-R-I-L-S-K-I-S-S-E! S-A-D-A!»

Ei tea, kas nad kuulsid otse või läbi traatide, aga teisel päeval oli saadetis kohal.

Helerõõmus oli too viimane päev Norilskis. Päike säras ja mäetipud hiilgasid ja korstnad suitsesid ja inimesed sagisid. Lennujaamas aga polnud enam pooltki nii lõbus. Tuul oli tugev, et lükkab või pikali. Rong tõi meid otse jaamahoone juurde, aga ikka oli tükk tegu, enne kui kindlate seinte vahel olime.

Siis järgnes suurim kannatuse proov. Kojusõit on nii lähedal, uskumatult lähedal, ja siiski nii otsata kaugel, sest alatasa teatab dispetšer:

«Reis number see-ja-see lükatakse meteoroloogilistel põhjustel edasi.»

Kuuleme, et üks jagu inimesi on siin oodanud juba paarkolm päeva, ja närv on kaunikesti keerdus. Nüüd, kus enam miski ees ei oota, kui juba oled enda ette valmistanud kojujõudmiseks, võib selline viivitus hulluks teha.

Üle hulga aja kogeme jälle, et õnnetäht on meil siiski

kuskil käeulatuses olnud. Mõningase hilinemise järel saabub Moskva lennuk, võtab täislasti peale ja tõuseb õhku. Pilved on madalal ja enam me polaarmaad ei näe. Mõne tunni pärast on meie all juba Moskva.

Painajalik hommiku ootamine lennujaamas. Aeg möödub minuthaaval. Pooleks tunniks tukastame. Veel neli tundi . . . kolm . . . kaks . . . Istume lennukis, ja üle hulga aja kuuleme jälle võõrast suust emakeelset juttu. Stjuardess pakub kompvekke. Tõuseme. Lendame.

Tallinn on udus ja hall. Lõikav tuul on siiagi jõudnud. Sügis.

Paar päeva oleme nagu teisel planeedil. Siis . . .

«Kell on kümme, kui jooks ühe kohvi!»

«Kas keegi foonikasse läheb? Vii see lugu ka üles!»

«Kes mu saatepead ära võttis?»

«Velts, laena palgapäevani kaks rubla!»

«Lihtsameelne! Ise just võlusin Marilt ühe . . .»

* * *

«Vennas-poiss, kui õige põrutaks tuleval suvel . . .»

SISUKORD

Sissejuhatus 7
Ka pikk reis algab esimestest kilomeetritest 11
Kivid sulasid, mehed jäid 18
Moldaaviast, aga mitte veinist 23
2000 kilomeetrit katakombe 29
Ma ei unistanud sõdurikutsest 40
Hiiglase nimi on Ingur 53
2750. sünnipäev 62
Tuulte linn ja Tule maa 68
«Sum, tule tagasi!» 77
Must liiv 81
Mehed läksid mägedesse 95
Ka reisimees peab pidu 103
Autoga pilvedesse 112
Õunteta «õunte isa» 126
Suur Siberimaa 139
Soome saunaga eesti küla Siberi südames 153
Krasnõi Jar ehk Krasnojarsk 163
Divnogorsk 176
Kolkaküla? 187
Sajaanid 194
Baikali taga 204
Valitse Ida! 213
Siia jääks elama 218
Oma saar 226
Siit mindi muistegi 240
«Näen maad!» 252
Siit läks läbi Dežnjov 260
Põhja-meretee 265
Põhja pool polaarjoont 284

Юло и Тойво Тоотсен. НА СУШЕ И НА МОРЕ. На эстонском языке. Оформление Т. Ару. Издательство «Ээсти Раамат», Таллин, Пярнуское шоссе, 10. Toimetaja R. Mägi. Kunstiline toimetaja S. Liiva. Tehniline toimetaja H. Kruustee. Korrektorid A. Kiho ja E. Toots. Laduda antud 11. III 1970. Trükkida antud 14. V 1970. Paber 54×84/16. Trükipaber nr. 3 — M. Gorki nim. Paberivabrik nr. 1 — Leningrad. Trükipoognaid 13,5. +24 kleebist. Tingtrükipoognaid 15,54. Arvestuspoognaid 19,27. Trükiarv 30 000. MB-03731. Tellimise nr. 564. Trükikoda «Punane Täht», Tallinn, Pikk tn. 54/58. Hind 86 kop.

2—8—1
66—70

A-30634
76896

86 кор.

Ü. JA T. TOOTSEN

Maa ja mere peal

Vendade Tootsenite reisiraamat pajatab meile nähtust-kuuldust-kogutust 35 000 km-se reisi kestel maismaa-, mere- ja õhuteed mööda läbi Nõukogude Liidu, läbi kõigi liidu-vabariikide, peamiselt piki riigipiiri. Reis kestis 150 päeva, mille jooksul käidi mustmulla- ja kõrbealadel, mägedes, steppides, taigas ja tundras.